

הוצאת קיבוץ בארי ■ יום הזיכרון לחללי צה"ל תשע"ג 2013

מאותו הכפר

חברים ובני משפחות מדברים על שכול בקיבוץ בארי

מאותו הכפר

חברים ובני משפחות מדברים על שכול בקיבוץ בארי

הוצאת קיבוץ בארי ■ יום הזיכרון לחללי צה"ל תשע"ג 2013

סיפרו 97 בני משפחה וחברים

שמוליק אבני ז"ל; אהובה אדמתי; דלית אדמתי יצחקי; עפרה אלון; ברוך בהיר; בוכסי (מאיר) בוכסווילר ז"ל; חסידה בוכסווילר; צ'יקו (אברהם) בכר; אבנר בן־יהודה; שמשון בן־יהודה; חוה בן־עמי; אסתר בר־לב; אודי בר־סיני; בוריס (אברהם) בר־סיני; מרים בר־סיני; שמואלה בר־סיני; נועה בריל; דליה ברקאי; יובל גדיש; רביב גדיש; רותם גדיש קלדרון; דני גדלין; הדר גלברד; חוה גראופה גודארד; אליהו גת; מנצ'ר (אברהם) דבורי; בשמת דבורי; גנוסיה דגן; הדס דגן; אברהם הברון; רינה הברון; יהודית וולפסון ברק; עירית וולפסון לבנה; מירי וולפסון כרמל; נירה וקסלר מישקין; לזר (אליעזר) זורע; אמנון חוטר־ישי; גיל חוטר־ישי; זיוה חוטר־ישי ילין; חיים חוטר־ישי; לאה חוטר־ישי; סמדר חוטר־ישי; עדה חוטר־ישי; מירה־לה חרובי; רמי חרובי; אהרון יצחקי; שרקה כהן; אלון כסלו; אלי לוי; דליה לוי; רוני לוי; ברוך מאיר; יוסי מאיר; יעקב מאיר; מיכל מאיר לוי; מרים מאיר; יהודה מדינה; נעמי מוקה; סגולה מגור ז"ל; צבי סוכמן; תמי סוכמן; צפי סיון; אביבה סלע; אורית סלע סבירסקי; במיק (אברהם) סלע; אורי עברי; אירית עברי עברית; דוד עברי; הלה עברי האוט; חביבה עברי; שושנה עברי; גיורא עוז; אמציה עופר; מונה עופר; שירה ערוסי יערי; דני פוקס; טלי פלד; רונית פלוטקין; רותי פרומקין; עמוס (צרניק) צוק; תמר צרניק בן־צבי; רחל צייג (בכור); דורון צמח; יעקב צמח; מנוחה קלמר ז"ל; ראובן קלמר; בוריס קפיטנוב; חנה קריצמן; ציקי קריצמן; חנה רענן; עומר רפופרט; ניבה שגב; ארנון שזר; שושקה שטיינהרדט; עמית שלוי; תמר שלוי ז"ל.

ראיינה וכתבה: תמה חלפין

תחקיר ועריכה: נילי בר־סיני

עריכת לשון: איסי שמש

עריכה גרפית: יגאל זורע, אורית כהן

צילומי שערים: יורם בר־סיני

בארי 2013

תוכן

4.....	בפתח הספר
6.....	מבוא: מי צריך ספר זיכרון?
9.....	שער ראשון: חברים שנפלו – מלחמת השחרור, חיי יישוב ספר
17.....	גדעון בן־דוד
23.....	גרישה ברנשטיין
26.....	חיים טייבלום
29.....	רפאל (רפא) פרנק
32.....	יצחק גראופה
36.....	יצחק בן־יהודה
40.....	רפאל (רפא) וולפסון
44.....	יעקב (יענקל'ה) ברנר
49.....	שולה אנגלסברג
54.....	עזרא גדלין
59.....	אברהם (אברמי) קוז'יקרו
65.....	שער שני: מחברים לבנים – הקיבוץ במלחמת יום הכיפורים
75.....	שער שלישי: בנים שנפלו – בני הכיתה מדברים
77.....	גידי צרניק
80.....	דוד (דובי) עופר
83.....	אורי חוטר־ישי
87.....	אייל עברי
90.....	צור מאיר
94.....	על מותם של בני קבוצה
103.....	שער רביעי: המשפחות
104.....	משפחת בן־דוד (עברול עזיז)
112.....	משפחת גראופה
117.....	משפחת בן־יהודה (מני)
125.....	משפחת וולפסון
137.....	משפחתה של שולה (חיימזון) אנגלסברג
141.....	משפחת גדלין
148.....	משפחת צרניק
159.....	משפחת עופר
167.....	משפחת חוטר־ישי
183.....	משפחת עברי
199.....	משפחת מאיר
211.....	שער חמישי: עד כמה חסרים אנו אותם

בפתח הספר

בשנות התשעים, בהיותי מרכזת ועדת חברה, נחשפתי לראשונה לעובדה שמשפחות חללי צה"ל מקבלות קצבה חודשית המיועדת בחלקה להנצחה. כמקובל בנוגע לפיצויים אישיים, הכסף נכנס לתקציב הכולל של הקיבוץ, וכך ארע שדבר לא הוקם לזכר הנופלים. החלטנו ללמוד את נושא ההנצחה בקיבוצים אחרים. ביקרנו בקיבוץ בית השיטה ששכל 11 בנים במלחמת יום הכיפורים ובקיבוצים נוספים. אסיפת הקיבוץ קיבלה החלטה על הקמת ועדת הנצחה, לניהול קרן הנצחה שתוקם מכספי הקצבאות.

הפרוייקט הראשון היה חדר זיכרון שנפתח במאי 1997, מעט אחרי יובל שנת החמישים של הקיבוץ. המשפחות רצו להנציח את יקיריהן במקום מרכזי ושוקק חיים. הואיל ולא מצאנו מקום כזה במרכז הקיבוץ, בחרנו להקים את חדר הזיכרון במקום שבו יש מבקרים רבים ופעילות יום-יומית. לשם כך איחדנו את כל הספריות (ספריית חברים, ספריית ילדים, ספריית עיון וספריית הווידיאו) לבית ספריות אחד. שם הקמנו חדר זיכרון לכל חברי בארי, ובו קיר זיכרון המוקדש לחללי צה"ל.

שש שנים מאוחר יותר חנכנו את דרך הבנים. הבחירה בשביל בטבע, סביב בית הקברות המשקיף אל עבר שמורת הטבע של בארי, היתה דרך לבטא את הקשר של הבנים למקום ואת חסרונם הנוכח בנוף חיינו. הדרך מוקדשת לזכרם של כל בני בארי, ורק שלט קטן מזכיר כי היא נכבשה בכספי המשפחות השכולות.

חדר הזיכרון, אתר האינטרנט ודרך הבנים מוקדשים לכלל הנפטרים של הקיבוץ. חלפו עוד שש שנים, וחשבנו שהבשילה העת לפרוייקט הנצחה שיתמקד בחללי צה"ל. רצינו להקים "יד לבנים" במקום מרכזי וכולט בקיבוץ, שלא כמו חדר הזיכרון ודרך הבנים, הממוקמים בשוליים, הרחק מן העין. בסופו של תהליך ממושך קיבלנו את מבנה הנשקיה הניצב ליד הדשא המרכזי, ובערב יום הזיכרון 2012 נפתחה בו התערוכה לזכר הנופלים.

לאחר שסיפרנו את קורות חייהם ואת מותם של הנופלים, הורגש צורך להתייחס לעשרות השנים של החיים בלעדיהם, בצל דמותם הנוכחת והמשפיעה. כל אחד ואחד מחללינו המשיך להיות בלבם של הוריו, של אחיו, של בני משפחתו ושל חבריו. את הסיפור הזה רצינו לספר.

חשבנו על ספר ברוח שיחת קיבוץ, שתיאר את השנים הראשונות של בארי על סמך ראיונות אישיים עם חברים. רצינו ספר שישפוך אור על דמויות הנופלים, אך יעסוק בד בבד גם בחלל שנותר אצל החיים. פנינו לנילי בריסיני, שהפיקה וערכה את שיחת קיבוץ, והיא הפנתה אותנו לתמה חלפין, אנתרופולוגית בת קיבוץ נירים. לאחר שיחות רבות וחשיבה משותפת, קיבלה עליה תמה את המשימה.

שלוש שנים תמימות נמשכה העבודה על הספר, ובמהלכן נפטרו כמה מהחברים שרואיינו: מנוחה, בוכסי, סגולה, שמוליק ותמר זכרם לברכה. חברים רבים שהיו יכולים להוסיף

לסיפורים חיים וצבע נפטרו עוד קודם לכן. נערכו ראיונות עם יותר מתשעים אנשים: חברים, הורים, אחים, בני משפחה בקיבוץ ומחוצה לו ובני כיתה. נערכה עבודת תחקיר גדולה בארכיונים, במוזיאונים ואצל אנשים הנוגעים בדבר. תמה ראיינה את האנשים, עיבדה וכתבה כשנילי לצדה לאורך כל הדרך, משקלטת את הראיונות, עורכת, אוספת חומר, עושה עבודת תחקיר, מגלה עוד ועוד אנשים ומקורות ומייעצת. היתה זו עבודת צוות הדוקה ומסורה שתוצאתה הסופית היא הספר המוצג לפניכם.

לצערנו לא זכו להשתתף בהכנת הספר זאב עופר (אביו של דובי עופר) ושרה צרניק (אמו של גידי צרניק). שניהם נפטרו ב־2008.

תמר צרניק בן־צבי
מרכזת צוות הנצחה
אוקטובר 2012

מבוא: מי צריך ספר זיכרון?

"אנחנו רוצים ספר זיכרון שיספר לא רק את סיפורו של כל חלל אלא גם את הסיפור של בארי בהתמודדות עם מלחמות ושכול", אמרה לי תמר בן-צבי בפגישתי הראשונה עם ועדת הנצחה. "חוברת זיכרון אישית יצאה עם מותו של כל חלל, אין צורך בחוברת נוספת".

"מי צריך עוד ספר זיכרון?" שאלה אותי האם הראשונה שראיינתי לספר. השאלה לא הרפתה ממני לאורך כל תהליך הכתיבה. אחרי 97 ראיונות עם בני משפחה, חברים ובני כיתה - נדמה לי שהבנתי כי ספר זיכרון אינו משהו שצריך. כותבים אותו כי אנשים רוצים לספר, להזכיר ולזכור. אנשים רוצים ליצור דרך שבה המתים ימשיכו להתקיים לא רק בלבם ובזיכרונם של יקיריהם, ולא רק כשם חרוט באבן.

ספר זה מוקדש למספר רב של חללים שהשוני ביניהם גדול. הם חיו בתקופות שונות, שירתו בצבא ביחידות שונות ונהרגו בנסיבות שונות. החוט המקשר ביניהם הוא היותם חלק ממרקם החיים של קיבוץ בארי. חיי הקיבוץ, שמהותם חיים משותפים ושיתופיים, יוצרים גם זיכרון משותף, זיכרון שבו דמויות הנופלים וסיפור חייהם ומותם הם חלק בלתי-נפרד מסיפורו של הקיבוץ. ספר זה מביא את סיפורם האישי והמשותף של האנשים, ונשקפת ממנו התמודדותו של הקיבוץ עם מלחמה ועם מוות.

הראיונות שמהם בנוי הספר התקיימו בשלושה מעגלים: הקיבוץ, החברים והמשפחה. לצערנו, רבים מבעלי התפקידים בשנים המדוברות כבר אינם איתנו. שאלות רבות - ניהוליות ומוסדיות - נותרו סתומות, אך האווירה חיה בזיכרונם של החברים וביומני התקופה. סיפורי החברים וסיפורי המשפחות מביאים נקודות מבט משלימות אך שונות, ולכן בחרנו ליחד לכל אחד מהם פרק בפני עצמו. כך מוצג סיפורם של החללים בשני פרקים מקבילים. תמונת הקיבוץ משתקפת בכל אחד מהפרקים ותופסת את מרכז הפרק האחרון.

חמישה פרקים בספר:

פרק ראשון: חברים שנפלו. הפרק מוקדש לחללי צה"ל חברי הקיבוץ. שמונת חללי מלחמת השחרור מתוארים על רקע התקופה ותוך שימוש בחומר ארכיוני על חייהם ומותם. בהמשך מתוארים שלושת חברי בארי שנהרגו בנסיבות ביטחוניות, ועליהם מספרים חברי הקיבוץ.

פרק שני: מחברים לבנים. עוסק באווירה הכללית בקיבוץ במלחמת יום הכיפורים. אף על פי שמבחינה כרונולוגית היה בן שנהרג לפנייה והיה חבר שנהרג אחריה, המלחמה ממחישה את השינוי באופיו של הקיבוץ - הפעם הלוחמים והנופלים הם בנים. יומני התקופה ודברי המרואיינים משרטטים את הרקע לפרק השלישי.

פרק שלישי: בנים שנפלו. כמו בפרק הראשון, גם סיפורי הבנים מובאים מנקודת המבט של חבריהם. כך מתאפשרת הצצה לחייהם של הנופלים בצד המבט על הקבוצה החינוכית.

פרק רביעי: משפחות הנופלים. הורים, אחים, אלמנות, יתומים ואחיינים מספרים על בני משפחתם שנהרגו, ועל החיים בצל מותם. מטבע הדברים, משפחות הבנים חיות כאן, וסיפורן הוא חלק ממכלול הסיפורים של הקיבוץ. משפחות המוצא של החברים מפוזרות בכל הארץ, ולא עם כולן הצלחנו ליצור קשר.

פרק חמישי: שכול בקיבוץ. סיכום המבקש לתאר את היחס לשכול בבארי לאורך השנים.

שתי דמויות מרכזיות שבלעדיהן לא היה מגיע ספר זה לידי גמר הן תמר בן־צבי ונילי בר־סיני. תמר היא המנוע שדחף את הפרויקט מהרגע הראשון ועד האחרון. בחוכמה וברגישות ידעה לפנות לכל אדם, ובנחישות אין־קץ הצליחה לפתור כל בעיה. נילי בר־סיני היא שותפה מלאה לכתיבת הספר. החלקים הנוגעים לחללי 1948 נכתבו בעיקר על ידה. השעות הרבות שהקדישה לאיתור חומרי ארכיון אפשרו להציל מתהום הנשייה מידע על חללים שמעט מאוד היה ידוע עליהם עד כה. בעקבות מאמצים אלו אנו מקווים שגרישה ברנשטיין ויענקל'ה ברנר יוכרו על ידי משרד הביטחון כ"נצר אחרון" – ניצולי שואה שהיו השריד היחיד למשפחתם, ונפלו בקרב. משימתה השנייה היתה עריכת הספר. בעבודה מאומצת ומדויקת ניכשה אין ספור עשבים שוטים שהסתתרו בין השורות ולא פעם הצליחה לומר טוב ממני את הדברים שרציתי לומר. אני אסירת תודה לשתייהן על התמיכה המקצועית והאישית לאורך התקופה שבה עבדתי על הספר.

תודה לכל מי שהתראינו לספר זה ושחלקו עמנו את סיפוריהם. אני רוצה להודות בעיקר לבני המשפחות. אני יודעת שלרבים מהם היתה זו משימה שדרשה תעצומות נפש. אני מקווה שהתוצאה הסופית מכבדת את מאמציהם.

ככל שנמשך תהליך העבודה נחשפתי לא רק לסיפורי שכול ומוות אלא גם לסיפורו של קיבוץ בארי, לסיפורם של אנשים שבחרו לקשור את גורלם זה בזה – לטוב ולרע. אני מקווה שבין דפי הספר ניתן לראות את הכבוד שאני רוחשת לחיים שבניתם.

תמה חלפין

שער ראשון: חברים שנפלו – מלחמת השחרור, חיי יישוב ספר

פרק זה מוקדש לחללי צה"ל שהיו חברי קיבוץ בארי, והוא מסופר מנקודת הראות של חבריהם. היות שרבים מהוותיקים אינם איתנו היום, לוקים הסיפורים בחסר. נעזרנו אפוא ביומני הצופים ב' – בארות, באוצרות הטמונים בארכיון בארי, בארכיון יגור, במוזיאון הגדודים העבריים, במוזיאון הפלמ"ח, במוזיאון צה"ל, במוזיאון חיל המודיעין, באתר יזכור של הצבא ובאתר גדוד 53. נעזרנו גם בספר שיחת קיבוץ, שבו יש תיאור חי ומפורט של התקופה מפי ותיקי הקיבוץ.

בטרם נספר על האנשים, נתאר בקצרה את הרקע ואת האווירה הכללית כפי שנשמרה בזיכרון החי וביומני התקופה.

קיבוץ בארי עלה על הקרקע במוצאי יום הכיפורים 1946. היה זה במסגרת מבצע י"א הנקודות, שנועד לקבוע את גבולות המדינה שבדרך. כשלושים חברים, בעיקר רווקים, הוצבו בנחאביר. בגדרה נשארו רבים מחברי הקבוצה, בעיקר נשים וילדים, ממתנינים לרגע שבו יוכלו להצטרף לנקודה החדשה. מקצת החברים עדיין עבדו בסדום ונשארו שם עד תום מלחמת השחרור.

חברי הקיבוץ היו נוסעים באוטובוס לעזה והולכים ל"מחנה" דרך השדות, או מגיעים בדודג' שנסע דרך קבע בין גדרה לנחאביר. אמצעי חשוב לשמירת הקשר בין הקבוצות היה יומן הצופים ב' – בארות, שיצא לאור מדי שבועיים-שלושה ובו עדכונים על חברים וענפים, סיכומי דיונים, החלטות, כתבות, ולימים גם מודעות אבל והספדים.

ערב מלחמת העצמאות היו בנגב עשרים וחמישה יישובים יהודיים ובהם כ-850 תושבים. למולם היו בנגב כמאה אלף תושבים ערביים. לחיזוק היישובים הצטרף גדוד הנגב הצפוני של הפלמ"ח. ב-29 בנובמבר 1947 התקבלה באו"ם ההחלטה על חלוקת ארץ ישראל. החל השלב הראשון של מלחמת השחרור – המאבק על השליטה בדרכים ובערים המעורבות. המנדט הבריטי נמשך עוד כחצי שנה, והסתיים ביום שישי 14 במאי 1948. באותו יום הכריזה מועצת העם על הקמת המדינה. למחרת ההכרזה, בשבת של ה-15 במאי, פתחו חמישה צבאות ערביים במתקפה כוללת על מדינת ישראל. חילות האוויר של מצרים, של סוריה ושל עיראק הפציצו את תל-אביב ועוד יישובים. כוחות היבשה המצריים פלשו בשני צירים: האחד לירושלים, והשני – דרך השפלה – לכיוון תל-אביב.

בחודש הראשון כיתר הצבא המצרי את הנגב, נכשל בהתקפותיו על נירים, על כפר-דרום, על בארות-יצחק ועל נגבה, אך כבש את יד-מרדכי ואת ניצנים. נחאביר היתה בצד הדרך,

והצבא המצרי לא התעכב לכבוש אותה. אולם הקיבוץ הצעיר היה מנותק, וקיבל אספקה בשיירות שחצו את הקווים בחסות החשיכה. הנגב נשאר נצור עד "מבצע יואב" ב־19 באוקטובר 1948.

המלחמה הסתיימה ב־20 ביולי 1949. לקיבוץ בארי היו שישה חללים; לקיבוץ קרמה - שניים.

היומנים מערב מלחמת השחרור מתארים תמונה מורכבת, הנראית במבט לאחור כמעט בלתי־אפשרית. לפני המלחמה נערכו בנחאביר אירועים גדולים, שנתנו תחושת התאזרחות ונורמליזציה. ביומן 37 מתאריך 29.6.1947 מסופר על קו צינור המים לנחאביר. כן מפורטת בו התכנית לחתונת שלושת הזוגות: בודא וגנוסיה בודנקין (לימים דגן); אברהם ורבקה שורק; זאב ויונה וקסלר:

בשעה 18:30 תתקיים החופה בוואדי ליד המחנה. משם יחזרו החברים בעקבות הטרקטור, האוטו והסוס למחנה. לאחר זה תתקיים ארוחת ערב חגיגית. לאחר הארוחה תתחיל המסיבה. בתכנית: שירה בציבור, נגינת תקליט, דברי פתיחה, קטעי קריאה, דברים, קריאות מפי ר' קלצ'קין (הבימה), הצגת "יוצר החלומות" בביצוע החוג הדרמטי, פרפראות ותכנית חופשית. הח' דוד כהן נענה להזמנתנו וישתתף עמנו במסיבה.

לחתונה הגיעו מאות אורחים, והוקמו לכבודם אוהלים. הכיבוד כלל גם "גלידה מטע", הודות לדודה של גנוסיה שעבד בבית החרושת ובה לחתונה במכונית קירור. חודש אחר כך, ב־25.7.1947 נפתח בנחאביר כינוס העליה הבבלית בישובי הקיבוץ המאוחד, והשתתפו בו 130 איש.

ב־3.10.1947 יוצא יומן 43 ובו מובאת בפירוט מלא המסכת של חג העליה, במלאת שנה להקמת נחאביר. בשולי הגיליון נכתב "חג העליה נדחה בשבוע בגלל המצב בארץ". זו התזכורת הראשונה ביומן למצב הביטחוני המידרדר. רינה הברון מספרת על התפתחות היחסים עם הערבים תושבי הסביבה: "בהתחלה הם היו באים לבקר. אחד רצה לקנות אותי, תאופיק. אחר כך הוא הציע למכור לנו נשק. אחר כך הוא ארגן את ההתקפות נגדנו".

רינה מספרת על אזהרה שקיבלו מחיילים בריטיים ערב פרוץ המלחמה: "הבריטים באו בשלושה טנקים, נכנסו למחנה ונשארו ללילה. אמרו לנו שהם עומדים להתפנות ומציעים לנו לעזוב את המקום, כי אין שום סיכוי שנחזיק מעמד. ישבנו איתם מול המדורה כמעט כל הלילה. כל שעה הלכתי למכשיר הקשר, לשמוע אם יש הוראות מהמטה".

יישובי הנגב התכוננו לבאות והקימו ביצורים, מקלטים, עמדות, גדרות ותעלות קשר. כוחות הפלמ"ח בנגב תוגברו והוקמה חטיבת הנגב - ארבעה גדודים ויחידת חיות הנגב. את נחאביר תגברה מחלקת פלמ"ח שנקראה מחלקת בארי. דבר מכל אלו אינו מוזכר ביומן בארי. לעומת זאת, ביומן 48 מתאריך 7.12.1947 מפורט דיון על חשיבות השמירה:

התקיים דיון יסודי ומפורט על שמירת השדות, שבו העלו את הצורך בשמירה בעלת אופי תקיף ומקפיד. היו חברים שפקפקו באפשרויותינו לשמור היטב על אדמותינו ולכן

הציעו לקחת שומר חוץ או ערבי או חבר אגודת השומרים העבריים. לבסוף סוכם שאין בכלל לקחת שומר מהחוץ, בפרט לא ערבי. נוסף על כך נבחרה ועדה אשר מתפקידה לסכם את הדרכים ואת השיטות בשמירת שדות.

בינואר 1948 החלה ואף הסתיימה היציקה של בריכת המים בנחאביר. "המים בבריכה הספיקו לכל תקופת המלחמה", אומר חייס חוטר־ישי. רחל צייג מספרת שבגלל מיעוט מצרכי המזון, קיבלו הפועלים שעסקו בבניית הבריכה רק שתי פרוסות לחם, שבעה זיתים וחצי ביצה, ושאלו "אם יש לתרנגולות של נחאביר סכין גילוח בתחת". ברוח זו מספרת רחל על התנאים: "בגדרה היו משפחות, ובנחאביר היינו בעיקר רווקים. היינו מעטים, די רחוקים. רחוק מהעין רחוק מהלב. נהג בית היה מביא לנו את הכביסה, קצת ירקות ואוכל בסיסי. מבארות־יצחק היינו מביאים חלב נהדר. המים הגיעו מבארות־יצחק, והיו מי באר מאוד מלוחים. אי אפשר היה לשתות תה, אז בישלנו קפה בחלב. בקושי היה מה לאכול. לא היה לחם, ולפעמים הגז נגמר ובישלנו על מדורה. כל שבת באו מגדרה לעשות את ישיבת המזכירות בנחאביר, וגמרו לנו את האוכל. מה עשינו? החלטנו שלא מבשלים בשבת. רק כשהם נסעו התחלנו לבשל. בכל היה קושי רב".

ולמרות זאת, היא מוסיפה: "אני לא מסתכלת אחורה בזעם על התקופה הזאת. זו היתה תקופה כל כך רומנטית. תקופה קשה, אבל היה לי כל כך נעים לחיות את התקופה הזאת. הרבה פעמים אני חיה את התקופה הזאת".

למרבה הפלא, דווקא בתקופת המלחמה היה שיפור ניכר מבחינת האוכל. ראשית, הצבא היה אחראי על הספקת המזון. שנית, בנוסף לשפע ה"פרודוקטים" היו גם קומזיצים של כבש. חייס ולאח חוטר־ישי מספרים שהחבר'ה תפסו כבשים ששוטטו בשדות, הקימו להן מכלאה, ולעתים קרובות היה מוטקה מנור שוחט כבש, ובמיק היה אחראי על הצלייה ועל סעודת הלילה. במיק מאפיין את האווירה ואת התנאים: "בתקופת המלחמה היו בנחאביר חברי בארי משלושה גרעינים: הצופים, הנוער העובד, והגרעין הבבלי. בתקופה מסוימת, עד התחלת המלחמה, היתה גם מחלקת פלמ"ח. אבל היו חודשים רבים שהיינו לבר. זו היתה חבורה מלוכדת. במפקדת הפלמ"ח קראו לנו "המערב הפרוע". יש סיפור על שלוש בנות ממחלקת הפלמ"ח שעברו עבירה משמעתית ושלחו אותן כעונש אלינו, למערב הפרוע. כמובן שהן העלו את לחץ הדרם של החבר'ה. זאת היתה האווירה. היינו בודדים. קיבוץ רעים לא היה, קיבוץ מגן לא היה. קיבוץ נירים היה רחוק, בדנגור. בינינו לבין דנגור לא היה שום דבר". "הישובים הקרובים ביותר היו תקומה ובארות־יצחק", מוסיפה רינה.

על אף הנסיבות משתדלים אנשי נחאביר לקיים פעילות תרבותית, כמקובל בתנועה. ביומן 58 מ־8.5.1948 מסופר:

למרות אי השקט הצלחנו לחוג בנחאביר את ראשית הפסח כמו משק ממש, הנמצא במקום התיישבותו הקבוע. לפנות ערב יצאנו לשדה בלויית הקומבין, המכבש והטרקטורים. קצרנו את ראשית העומר כדת וכדין. שרנו והקראנו כמה קטעים. היה יפה ופשוט. משום מה לא הגיעו ההגדות לנחאביר, והסתפקו בקריאה מתוך הגדה אחת שנמצאה, והסדר עבר במצב רוח מרומם.

ב־14 במאי הכריז דוד בן־גוריון על הקמת מדינת ישראל. אירוע זה, וגם פלישת צבאות ערב, אינם מוזכרים ביומני בארי – אולי משום שהיו ידועים היטב לקוראים. ביומן 60 כותב העורך האנונימי בלשון רבים תחת הכותרת "בימים אלה בנחאביר":

ב־15 במאי חל מפנה ברוחות החבר'ה בנחאביר. בתחילה השמועות על הפצצת ניר־עם וסעד, אחר כך ההפצצות התכופות יותר על בארות־יצחק – כל אלה הטילו עלינו רוח לא מעודדת ביותר. שמענו על הריסת משקים, על מותם של חברים, אבל לא היה ברור לנו בדיוק מהו כוח האויב. שמענו את שאון התותחים, אבל לא ידענו מהי מידת הנזק שבהפצצת תותח. עם כל פיצוץ שנשמע מבארות־יצחק, היתה נמסכת בתוכנו הרגשה קשה.

הלך רוח זה שרר למעשה עד 18 במאי, היום שבו הפגזו תותחי האויב את הנקודה כל שעות אחר הצהריים לסירוגין. בתחילה, עם הפגזים הראשונים, חשנו לעמדות ולמקלט. ההרגשה לא היתה נעימה ביותר. כעבור חצי שעה, לאחר שהתותחנים קבעו לפי תצפית האש את מטרם, החלו הפגזים מגרדים את חלל האוויר תוך שריקות חדות ותכופות יותר. לאחר עשרת הפגזים הראשונים הסתגלנו לקול הנפץ המטיל אימה יותר מהפגז עצמו.

הערב רד, הדומיה שהושלכה מסביב אחר ההפצצה היתה מוזרה ומשונה. בצאתנו מהמקלט ומהתעלות קיבל את פנינו הירח בשוטו במסלולו הרגיל. לאחר תיקון קווי הטלפון והאנטנה שנקרעו על ידי רסיסים, החילנו לשוטט בחצר ולעינינו אודים עשנים של אחד מצריפי החטיבה. צריך שני מט ונוטה על צדו כתוצאה משתי פגיעות ישירות. באורווה מצאנו את נבלותיהן של הפרדות ושל העז. בכלביה מצאנו את בריון שכנראה לא הבין מה פה העניין. במסגרייה ניבט אלינו הסהר מתוך חור של פגז בתקרה. האוליבר צלע על שני צמיגיו שהתפוררו. המסקנות שהוצאנו לאחר ההתקפה הראשונה היו: ראשית, לרכי לב אין מקום בתוכנו. שנית, לחפור מה שיותר תעלות קשר ומקלטים כדוגמת הגשרים שבנינו.

יש לציין שבזמן ההרעשה, וכן גם לאחריה, השתפר מצב הרוחות. החבר'ה בעמדות והבנות במקלט הוכיחו את יכולתם. כך עומדים אנו מוכנים ודרוכים חדורי אמונה לקראת המבחנים הקשים יותר שהאויב יכול להעמידנו בהם.

"לאחר שנחאביר עברה להיות תחת פיקוחה של חטיבת הנגב, היה הכרח למצוא את הסינתזה בין חיי יחידה צבאית ושמירה על המסגרת הקיבוצית", נאמר באותו יומן. על בוכסי הוטל לחבר מצע לדיון באסיפה. הנה חלק מהדברים: "חייבים אנו לזכור בתוך מה אנו נמצאים. עלינו לדעת שלא לזמן קצר נהיה במצב זה. אל לנו לשגות באשליות. ידוע לכולנו שלמעשה היום כמעט שאיננו משק ואיננו יכולים לבצע אפילו את העבודות ההכרחיות ביותר. איננו שונים למעשה בהרבה מיחידה צבאית, וההבדל רק שיש לנו עבר ועתיד קיבוציים".

אנשי נחאביר חיו בצל המלחמה ובתנאים פיזיים קשים, אך הצליחו לשמור על שאר רוח. השילוב מתבטא בדבריו של בוכסי, כשהוא מתאר בדרך אגב את התארגנותו במקום: "עשינו גשר, ולמטה עברה תעלה. הגג שלה היה בנוי מצינורות השקיה, שמהם עשינו את הביצורים. מתחת לגשר, במעבר שהיה מבוצר פחות או יותר, היה אפשר להסתדר. שם עשיתי לי מקום עם מיטה מתקפלת לקיר, ולמדתי. במלחמת השחרור למדתי הרבה. אמנם היינו קרוב מאוד למצרים, אבל הם לא הפריעו ללמוד. דאגתי שיהיו ספרים. הלא אין צורך בספריה שלמה, די בספר אחד. היתה לי רשימת ספרים, קראתי וכתבתי תמציות. למעשה זו היתה ההשכלה שלי אחרי בית הספר התיכון".

מספר במיק: "היתה תקופה שסבלנו הרבה ממיקוש. יום אחד נסע אוטו עם שני אנשים, דן ועוד מישהו. כשירד מנחאביר לכביש הבטון, הסתובב ועלה על מוקש. באותו יום, אוטו אחר היה צריך לנסוע לכיוון ניר-עם. נסע, ועלה על מוקש. פה מוקש, בצד השני מוקש. פתאום נשארנו בלי מכוניות. זאת היתה האווירה. והיו לנו כמה קרבנות".

בין סוף דצמבר 1947 לאמצע אוקטובר 1948 נהרגו שישה חברים, מקצתם כאלה שהצטרפו זה עתה לקבוצה. מרים, שהיתה רוב התקופה בגדרה, אומרת: "בתקופה הזאת נהרגו רק אלו שהיו בנחאביר. אלו לא אנשים שהספקתי לחיות איתם. אני לא הייתי קרובה אליהם כל כך, כי הם היו זמן קצר מאוד יחד איתנו עד שגויסו לנחאביר. חלקם היו חדשים בארץ. הכרתי את הפנים, אבל לא ממש". אליהו גת מספר: "הקשר בין החברים עדיין לא היה כל כך הדוק. אלו שישבו בגדרה היו יותר קשורים זה לזה. בנחאביר היתה קבוצה לא כל כך מגובשת. זאת אומרת היה גרעין יותר מלוכד, וסביבו התרכזו עוד אחרים. החבורה ניסתה להתגבש. עבדו, בילו. מה זה בילו? ישבו סביב מדורה לפעמים, כשהיה אפשר".

חיים חוטר-ישי מספר שתמיד הפליא אותו לראות איך אחרי הלוויות נכנסו למקלחת ושרו. "זה היה כוח החיים שאי אפשר בלעדיו", הוא אומר. בוריס מאמין שתחושת השליחות סייעה להתגבר. "ידענו שאנחנו בשליחות, שאנחנו צריכים לעשות את המיטב. היינו שקועים בזה. לא חשבנו מה יקרה. היתה סכנה גדולה באותה תקופה. לא הרגשנו את זה. כאילו אנחנו בתוך המשחק הזה. מה ששייך לתחום הצבאי התנהל בצורת הוראות ופקודות, כמו שמתנהל צבא. אני לא רוצה להגיד שלא הצטערו על הנופלים. כל אחד לעצמו ודאי הרגיש את זה, אבל קיבלו את זה כדבר מובן מאליה, כדבר צפוי. בכל אופן, זה לא הוריד את ההתלהבות של אותה תקופה. היתה הרגשה שכאילו אנחנו בצומת, שמשהו גדול מתחולל פה".

נושא הפחד אינו עולה ספונטנית, אך לשאלות ישירות מקבלים תשובות ישירות. אומר לזר: "ברור שהיה פחד. השאלה היא איך התגברנו. בכלל לא היה ספק. לזה הלכנו, זה מה שרצינו וזה מה שעבר עלינו. נחאביר זו אפופיאה. עשינו את זה כמובן מאליה".

אומר אליהו גת: "פחד? אולי כן, אבל זה אינדיבידואלי. כל אחד לעצמו. לפחד פחדו כל הזמן, אבל הצניעו את זה. יצאו לעבוד, יצאו לשמור, והשלימו עם זה". בוכסי מתאר במילה אחת: "מתרגלים".

מלחמת העצמאות נמשכה יותר משנה וחצי. אברהם הברון מספר שלא כולם התמודדו עם ההשפעה המצטברת של האובדן ושל התנאים הקשים: "היה מצור והיו הפגזות. ההרגשה הכללית היתה שאנחנו עושים את מה שנדרש מאיתנו. שלחנו אנשים במקום אלו שחסרו, אם בגלל שנהרגו, או בגלל שיצאו לדברים אחרים. היו חברים שעזבו את נחאביר בלא אישור והתגייסו לצבא. פה הם לא החזיקו מעמד בגלל הקושי". חיים חוטר-ישי מספר שלפעמים אנשים יצאו לחופשה ופשוט לא חזרו. הלחץ על הנשאים גבר. ב-13.8.48 התקיימה בנחאביר אסיפה ובה נאמר שיש להעלות את מספר החברים מארבעים לשישים. ביומן נכתב:

התקיים דיון על המצב בנחאביר וסוכם שיש לעשות הכול לשליחת תגבורת לשם. הועלתה גם הצעה לפרק את המחנה בגדרה. לבסוף הוחלט על כך במשאל אשר תוצאותיו הן: א) בעד עשיית הכול למען שליחת תגבורת ובמקרה האחרון גם ביטול המחנה בגדרה – אחד עשר קולות. ב) לעשות הכול אבל את מחנה גדרה לא לפרק – עשרים ושלושה קולות. נמנעו – שישה.

אולי בעקבות דיונים אלו מדווחים ביומן 63, שבועיים לאחר מכן: "מחזור אחר מחזור יוצאים אנשי נחאביר לחופש. ראשוני היוצאים היו אלה אשר קרוב לשנה לא יצאו מנחאביר". באסיפה מיום 2.9.1948, שתקצירה התפרסם ביומן 64, מוסבר הרקע הביורוקרטי לבעיה: "המצב בנחאביר קשה במיוחד. הנקודה נחשבת כמשלט, כך שזכויות החברים שם אינן כשל חיילים מכל הבחינות: אספקה, פיקוד, חופש. וכתוצאה מזה התגבשו כמה דעות בין חברי נחאביר – או להתגייס או לחסל את הפלוגה בגדרה, מה שלא נראה מעשי".

המצב הביטחוני המידרדר של נחאביר והתנאים הקשים שם, גרמו לפינוי הנשים ההרות לגדרה, לפעמים כנגד רצונן. מנוחה קלמר מספרת: "כשהתחילה המלחמה ממש, היה מאוד קשה בנחאביר. רחל צייג ואני כבר התחלנו לתפוח, ושלחו לנו מגדרה שמלות. רינה הברון לא יכלה להתמודד עם זה שבחורות בהריון לא מקבלות תוספת למזון. אני דווקא אמרתי: מה אני צריכה תוספת למזון? מספיק לי כרוב. אבל החליטו לפנות אותנו לגדרה".

רחל ומנוחה פונו לאחר ההפגזה הראשונה על נחאביר. רחל מספרת שהגיעו לדורות, ושם צורפו לאוטובוס המשוריין שהוביל את ילדי יד-מרדכי ואת אמהותיהם, בליווי שלושה משוריינים. השירה הורידה אותן בגדרה. באותה שנה נולדו שם 15 תינוקות שיהוו, ברבות הימים, את כיתת דרור.

אלא שגם גדרה לא היתה מקום בטוח דיו. אומרת רחל: "בנחאביר ידעתי שאנחנו מוגנים. אבל בגדרה הכול היה פרוץ. אחרי המלחמה היו ערבים שהכפרים שלהם נכבשו. היו שברחו לעזה והיו שנשארו. אלו שנשארו היו צריכים לאכול משהו. אז גנבו לנו. היו הפצצות על תל-נוף השכנה. גם הבחורות ההרות היו משתתפות בתורנות תצפית על הגג של הבית האדום כדי לראות אם מטוסים מתקרבים". כדי להגיע לגג היה צורך בטיפוס על סולם שהיה למעשה ברזלים מעוגנים בקיר. רחל מוסיפה בחיוך: "קצת קשה לטפס על זה כשיש בטן".

תלאותיהן של הבחורות ההרות לא הסתיימו בגדרה. מספרת גנוסיה: "בית החולים ליולדות היה ברחובות. בדרך מגדרה לרחובות היו כפרים ערביים, ושם התנפלו וזרקו אבנים. לכן מראש פינו לרחובות כל בחורה שהגיעה לחרודש התשיעי".

בנוסף לתנאים הקשים היתה הדאגה. מנוחה מתארת: "היינו בגדרה לבד עם ילדים, עם כל ההודעות על תזוזות הצבא המצרי צפונה. נשארנו במקלטים. תקופה קשה מאוד. הייתי בהריון. ראובן היה בנחאביר. לא ידעתי בכלל אם יחזור, אם עוד אראה אותו. אני זוכרת את הגעגועים לראובן. בטח שהיה פחד. כל פעם כשמישהו נהרג זה היה נורא".

התקשורת בין שתי הקבוצות היתה מוגבלת, ואנשי גדרה ניזונו בעיקר משמועות על הנעשה בנחאביר. "שמועות לטוב ולרע" אומרת גנוסיה. "מנחאביר היו מתקשרים לצבא במכשיר קשר. היתה תקופה שהמכשיר התקלקל. הקשר לא היה רציף, אבל כל הזמן היתה תנועה של אנשים משם, להביא אוכל וכביסה, ואנשים יצאו לעבוד בקו המים. אנשים נסעו, וסיפרו. חלק גדול מהידיעות היו לא מבוססות. חלק מהסיפורים היו שמועות, כי אפילו אנשים שהיו בנחאביר חיו בתוך התעלות ולא ידעו הכול".

איך הצליחו להתמודד? מרים מנסה להשיב: "מי שחי עם אמונה, לא מתייחס לדברים שקורים בצורה היסטורית. חשבנו שזה מה שאנחנו צריכים לעשות, ושאנחנו עושים את הדברים הכי חשובים בארץ. זה נותן לך כוח. את הכוח הזה היה לי פחות מאשר לבוריס, בגלל שהיו לי ילדים. כמו כל אמא, דאגתי להם. האמנתי שהבן שלי כבר לא יצטרך להתגייס לצבא. רציתי להאמין בזה, כי לא יכול להיות שהתינוק שלי יצטרך להילחם. זאת היתה תמימות. הרבה תמימות".

שלושת החללים הראשונים נהרגו בשלב הראשון של מלחמת השחרור, עוד לפני הכרזת המדינה: גדעון בן-דוד נהרג בדצמבר 1947, בשליחות עלומה ביפו, ומקום קבורתו לא נודע שנים רבות. בפברואר 1948 נהרג ליד הכפר ברייר גרישה ברנשטיין, ששירת במשטרת הישובים. באותו יום הובאה גופתו לנחאביר והוא היה הראשון שנקבר באדמתה. במרץ 1948 נהרג חיים טייבלום ליד ג'וליס, ולבקשת אביו נקבר בפתח-תקווה. רפא פרנק היה הראשון שנהרג בנחאביר עצמה, במאי 1948. באמצע יולי 1948 נהרג יצחק גראופה בבארות-יצחק, ונקבר בנחאביר למחרת. יצחק בן-יהודה נהרג בהפגזה על נחאביר כחודשיים וחצי לאחר מכן.

הלוויות כשלעצמן נתפסו כעניין טכני ולא השאירו חותם בזיכרון. אומר אליהו גת: "לא היה איזשהו טקס מיוחד לקבורה או לאבל. אדם נהרג, קברו אותו. ברור שזה השפיע על כל אחד אישית, אבל לא היתה בזה צרמוניה מיוחדת". בספר שיחת קיבוץ מספר אבנר בצרי, שהיה החובש, על קבורתו של רפא פרנק: "אמרו לי, אתה החובש. אתה צריך לטפל בזה. לא היה לי עם מי להתייעץ. אמרתי: אכנס אליו לחדר, אעטוף אותו בתחבושות, עם הבגדים שלו. הנעליים. אני זכרתי שחללים קוברים עם הבגדים. וכך עשינו, ומאז כך היה לכל חלל. קראנו איזה קטע מביאליק. היינו עשרה, אולי שנים עשר איש. קראנו איזה קטע וגמרנו. לא אמרו קדיש, לא היה מי שיקרא קדיש".

בלא טקסים מיוחדים קברו אנשי נחאביר את מתייהם. לדברי רינה לא היו הלוויות בנחאביר כי במהלך ההפגזות לא היה פנאי לכך. גם עצם ההתמודדות עם המוות נדחק הצדה בלחץ הנסיבות. "איך התמודדנו שם? אולי קצת כמו זומבים. נמצאים במתח כל הזמן", היא אומרת.

שמוליק אבני זוכר אחרת. לדעתו, העבודה וההגנה היו בראש מעייניהם של מתיישיבי נחאביר וגם מותם של חברים לא עצר את התנופה. "אני לא זוכר שקיבלתי מרה שחורה או

משהו כזה. הרי המוות צפוי לכל אחד מאיתנו. אני יכול להגיד רק על עצמי, אבל אני חושב שכולם היו ככה. היינו בהתלהבות כל כך גדולה עקב העלייה להתיישבות, שהיא עלתה על כל מקרה שקרה. אני חושב שלא היה לנו זמן לחשוב על עצמנו".

בית ביטחון, עמדות, חפירות ובית קברות זמני בגבעת האלות שבמדרון הצפוני. במיק אומר בפשטות: "לא היה לאן לקחת אותם. מכורה הנסיבות פתחנו בית קברות זמני, לא בית קברות מסודר. אחרי המלחמה, כשהעברנו הכול הנה, העברנו גם את בית הקברות". אומר לזר: "קברו בינתיים. ידעו הרי שתיגמר המלחמה ושנחנו ננצח ולא נישאר שם. ובאמת כך היה".

גדעון בן־דוד

בנם של לולו (פנינה) ודוד עבדול עזיז
חבר בארי
נולד ב־1926 בבגדד, עיראק
עלה לארץ באמצעות התנועה, ב־1946
תאריך משוער של הוצאתו להורג: 22.12.1947
הובא לקבר ישראל בחלקה הצבאית בהר הרצל
ב־9.9.2004
בן 22 בנפלו

גדעון בן־דוד נולד בבגדד ללולו ולדוד עבדול עזיז. הוא היה השלישי בארבעת ילדי המשפחה. ראשונות נולדו סביחה־סופי ונעימה־הרצל'יה, ואחריהן גדעון ויוסף. כרבים מבני דורו, הטביעו בו הפרעות ביהודי עיראק ב־1941 (תש"א) חותם בל יימחה. בהיותו נער הצטרף למחתרת ולמד ציונות ועברית. אחיו יוסף כותב: "אמיץ היה גדעון ובעודו נער צעיר בארץ ניכר לא יכול שאת את ידם המדכאת של בני הארץ, ולמרות הסכנה הגדולה בא עמם בקטטות".

סיפור עלייתו של גדעון ארצה אינו ברור. באתר ההנצחה של צה"ל מסופר: "ב־1944 התחפש לערבי וחצה את עיראק, את סוריה ואת עבר־הירדן כדי להגיע לפלשתינה". כך גם מספרת אחותו סופי, אך כיום אין עוד מי שזוכר את הפרטים. באתר חיל המודיעין מסופר שגדעון עלה לארץ ב־1945, ומוצג טופס ששלח אחיו יוסף למדור להנצחת החייל העברי במלחמת השחרור במשרד הביטחון, ובו נאמר שגדעון עלה לארץ ב־1946. כך או כך, גדעון היה שנה אחת בהכשרה הבבלית בקיבוץ מעוז חיים וחצי שנה באלונים. "גדעון - בת צחוק וחיוך תמיד נראו על פניו. בחור זריז, שמח, עליז, בעל רצון עז, מלא התפעלות מכל דבר, בעל כישרונות ואמיץ לב", מתאר אותו חברו, יצחק בן־יהודה. רחל צייג מספרת שגדעון גר עם אברהם שורק באותו אוהל, וששניהם חלו בקדחת.

באותה תקופה התאמנה באלונים המחלקה הערבית של הפלמ"ח, שהיתה אמורה "לשתול" את אנשיה בנקודות חיכוך אפשריות עם האוכלוסייה הערבית בארץ כדי לקבל מידע מודיעיני. גדעון רצה להתגייס ליחידה. רחל צייג מספרת שהוא התייעץ עם יואב גורל, ויואב ניסה להגיא אותו מכך. בדברי ההספד של יצחק בן־יהודה מסופר על הלבטים: "זכורים לי היטב ימי התלבטותו בחיי הגרעין, איך נלחם על דעותיו, רצה שהקבוצה כולה תתגייס כי ראה בזה צו השעה. ומשלא השיג את הליכת הקבוצה, הלך הוא בשליחותנו". הקבוצה החליטה להתאחד עם הכשרת הצופים ב' לקראת הקמת קיבוץ בארי.

יעקב צמח היה אז נער בתנועה בכגדד. הוא מספר: "אפילו אנחנו, הנערים, ידענו שגדעון בן־דוד היה בגרעין הזה שהיה באלונים ובבארי. ב־47-1946 אפילו אספנו כסף, דמי כיס, כדי שיבנו לחלוצים בבארי מועדון. הכסף לא הגיע עד עצם היום הזה. חודשים שלא הלכנו לקולנוע, לא שתינו מיץ, לא נסענו באוטובוס לבית הספר. אספנו את הכסף ונתנו לתנועה כדי לבנות מועדון לבארי, אז נחאביר. זה קיבוץ של יוצאי התנועה - דוגמה ומופת בשבילנו. חלוצים בארץ ישראל, עלו להתיישבות בנגב, הקימו קיבוץ חדש. זו היסטוריה".

גדעון ואפרים התגייסו ליחידת השחר במרץ 1947. רחל צייג מספרת: "גדעון היה ידיד טוב שלי. הוא היה במחלקה הערבית בפלמ"ח. היום קוראים לזה להסתערב. לפני שיצא למשימה בא להיפרד. היה לו יום חופשי. הדרך לנחאביר עוד לא היתה חסומה, והוא בא בחור נחמד. ילד. בסך הכול בן 22".

הקבוצה לא ידעה בדיוק מה עושה גדעון. וכך כותבת חברה בחוברת לזכרם, שיצאה ב־1949: "קרא לך תפקיד סודי, וחבריך צווו להחריש. והלכת. הלכת ואנו כמעט לא הכרנוך. ידענו גם ידענו: זה הנער, רצון החיים יוקד בו, אך ראינוך הולך בגאון אל תפקיד אשר ממנו אפשר גם אפשר שלא לחזור. ומאז הלכת - אפפה שתיקה גדולה את מעשיך, ואין יודע מה היו".

גדעון צ' כותב: "משעסק בתפקידו, בבואו לעתים רחוקות הביתה לביקור קצר, ראינו את השינויים שחוללו בו עבודתו הקשה וסודותיו המסתוריים. ומשביקש ממנו חבר לדעת על המתרחש היה מתחמק מלהשיב דבר".

היה זה השלב הראשון במלחמת העצמאות, שלב הלחימה בדרכים ובערים המעורבות. הערבים ריכזו את התקפותיהם על הדרכים ועל קווי החשמל והמים במאמץ לנתק את הישובים היהודיים, ונחלו הישגים לא מעטים. חשיבות עליונה נודעה לחשיפת תכניותיהם מבעוד מועד. ב־20 בדצמבר 1947 יצאו גדעון בן־דוד וחברו דוד שמש ליפו לעמוד על כוונות הערבים.

בסוף דצמבר הגיע אפרים לקיבוץ ומסר על מותו של גדעון. כולם הגיעו לאסיפה מיוחדת. אפרים סיפר שגדעון נשלח לסייר בקווי האויב ובעמדותיו. גדעון וחברו נעצרו, נחקרו, אך למרות העינויים לא הודו בהיותם יהודים. הם נרצחו, וככל הנראה נקברו כערבים בוגדים. מקום קבורתם לא נודע.

מטבע הדברים לא היתה לווייה. הדף הראשון של יומן 21 מ־21.1.1948 מוקדש כולו למודעת אבל כתובה באותיות גדולות: "גדעון בן־דוד נפל על משמרתו בשליחות ההגנה 22.12.1947. יהי זכרו ברוך". יואב גורל סיפר שהמשפחה בכגדד נאלצה לכבוש את אבלה, משום שחיילים עיראקיים כבר השתתפו במלחמת השחרור, ואבל על חייל שנפל במלחמה נגדם נתפס ככגידה שדינה מוות. וכך כותב אחיו בחוברת הזיכרון: "ומשביקשו הורינו, שבוע אחרי שבוע, שגדעון ישלח מכתב בכתב ידו - לא יכולתי להוסיף ולהסתיר מהם דבר מותו. בזעזוע כבד קיבלו את הידיעה. אך בעידוד רב, כיאה למשפחה בישראל כתבו: זו דרך כל אדם. גאים אנו בכננו שידע כך להילחם וליפול".

את הידיעה על מותו של גדעון קיבלה המשפחה בעיראק גם מידיהם של שליחי התנועה הציונית. יעקב צמח היה חניך שהתלווה אל המדריך שהלך לבשר למשפחה. הוא סבור שהמדריך נבחר לכך משום שאחת מאחיותיו של גדעון היתה בקבוצה שלו. יעקב זוכר בעיקר את הקושי להתאבל כמקובל בקהילה היהודית. הוא מספר: "זה דבר שלא יישכת. הרי איך התאבלו אצלנו? צעקות, מכות על החזה, ועל הפנים. החצינו את הכאב החוצה. אבל פה אי אפשר היה להגיד שהבן שלהם מת בפלשתיין, כי זה יהיה הסוף של כל המשפחה, בעיקר הגברים והבנים, שמגיל 12-10 נחשבים גברים. הכאב הזה של לצעוק בשקט זה דבר מאוד קשה. לא יכלו להתאבל, להודיע, לשבת שבעה. עיראק כולה היתה מגויסת ושלחה מתנדבים לפלשתינה לסייע לצבאו של קאוקג'י. ומצד שני - יהודי בן בגדד נלחם נגד אותו צבא? זה אויב האומה ודינו מוות".

ביום השלושים למותו נערכו לגדעון אזכרות בנחאביר ובגדרה. יואב גורל נשא דברים שפורסמו ביומן הנזכר לעיל:

לפעם הראשונה אני מספיד חבר יקר. אינני יודע איך להספיד אותו - בבכי, באנחות או בדברים: אי אפשר לכבות את האש שבלב, את הסערה שבנפש שלא מוצאת לה ביטוי. אי אפשר לשכוח את אותו חיוך רגשני, ביישני, פזיז, מלא חיים וכולו מרץ, אומר אהבה ומבטא געגועים.

אני זוכר אותו ביום הראשון לבואי ארצה במעוז. הוא לקח אותי ביום עבודתי הראשון לאורווה והראה לי איך לרתום את הפרדות. ותיכף הכרתיו - עליז ושמח, זריז. רץ ראשון לכל דבר עם "לא אכפתיות" כזאת. בלימוד דברים היה מצטיין: כל דבר חדש היה נקלט במוחו מהר. חסרה לו ההשכלה המספקת, גם מעט זמן היה בתנועה בחוץ לארץ. ותמיד לא הסתפק במה שהשיג - תמיד שאף ליותר והיתה לו מלחמה פנימית עם עצמו. קודם רצה לעזוב - אמר שהקבוצה אינה בסדר. לאחר זה ניסה להתגייס אך לא שהה הרבה זמן מחוץ להכשרה - הוא לא היה יכול לחיות מחוץ לחבריה שלו - וחזר. אך רעיון ההתגייסות מלבו לא פג. הלך לכל עבודה קשה. באלונים היה תמיד עובד חוץ והתרגש לא מעט כשעבד בשביל קופת הגרעין. היה לו בטחון גמור בעצמו. כשחזר מהשמירה בכפר אוריה הביתה סיפר עד כמה ששמירה זו נתנה לו ניסיון ומצא יכולת גדולה בעצמו. וכשנדרשו שני חברים מהקבוצה, עשה את כל המאמץ שדווקא הוא יהיה אחד מהם. היה מועמד לקבוצת הבניין והתלבט קשה עם עצמו, אך רצונו העז להתגייס התפרץ בהתרגשות כשהוחלט עליו באסיפה. למחרת הוא נפרד מכל חבר בקבוצה. גם במכתבים התקשרתי איתו. ולאחרונה פגשתיו לאחר תקופה ארוכה בנען. וגדעון השתנה לא מעט. הספקתי לשוחח איתו - אני מדבר והוא מביט אי שם רחוק. מטרותו היא יותר נשגבה. אמר לי: נכנסתי להווי חיים חדש. לפני שדה נרחב לפעולה וכל התנאים עומדים למולי. ורק מספר ימים לפני שקרה האסון פגשתיו - רצה מאוד שנצטלם יחד, אך את התמונות טרם הספיק לפתח.

גדעון לא התבטא הרבה, לא בציבור ולא על הנייר. היה מאוד רגיש. דבר אחד מאוד העיקר עליו, בעיקר בימים הראשונים בארץ. עם כל מכתב שהגיע מהוריו היה עצוב, על איך הוא עזב אותם לאחר שגידלו אותו. מההרגשה הזאת לא היה משוחרר, וברגעים אלה היה כמו ילד תמים. לא הלם אותו מעשה שלא כשורה. נער רך היה עוד, שרק התייצב מול החיים ורצה לעלות ונעצר באיבו - נעצר לעד. הוא אהב את החיים ומתוך העבודה גם לא שם לב לחייו.

במערכה כבדה אנו נתונים, ולא בידינו הברירה. יום-יום וחלליו ודווקא הצעירים שבנו נופלים במערכה - כך הוא גורלנו של עם הנאבק על קיומו. ומי הם הצעירים? אלה הם מיטב הנוער - הנוער שמגשים את כל התפקידים החלוציים בארץ, וזה פוגע בך ברגע שאתה מכיר את האדם מקרוב, בחיי יום-יום פשוטים, בהצלחותיו ובכישלונותיו.

וגדעון נפל במילוי תפקידו. לא האמנתי עליו שיעמוד כך במבחן. הצער הוא יותר גדול כי איננו יכולים לבטאו. כך אין להאמין שגדעון איננו. סמל החיים היה, רענן ותוסס.

זכרו יישאר בנו בכל ניצוץ של שמחה. יהי זכרו ברוך.

באתר ההנצחה של חיל המודיעין מוצג מכתב של ראש שירות המודיעין ללשכת הסגל במטכ"ל בינואר 1949: "להלן רשימת שני חללים משירותנו אשר בתוקף תפקידם היו זכאים, עת נפלם בקרב, לקבל דרגת קצינות. בארי גדעון - סגן ראשון, דוד שמש - סגן ראשון. אין לנ"ל מספרים צבאיים הואיל והם גויסו לפני הקמת צבא ההגנה לישראל".

באתר מוצג גם "דין וחשבון על חברים שיצאו אל מעבר לקווי האויב ולא חזרו - גדעון בארי", ובו מתואר במילים יבשות הפתרון המעשי שמצא גדעון למתח העצום שבין המחויבות המשפחתית לבין המחויבות הלאומית: "הוריו נמצאים בכגדד. אביו בן 70, אמו בת 65, והם מטופלים בילדים קטנים. אחיו נמצא בארץ ומשרת בצבא. גדעון שהיה הבן הבכור היה התומך היחיד במשפחה עד עלותו ארצה בשנת 1944. גם אחרי שעלה והצטרף לקיבוץ בארות היה יוצא מדי פעם לעבוד בעיר, ואת שכר עבודתו היה שולח להוריו בכגדד". הדו"ח, כמו גם מסמכי ההעלאה לדרגת סגן ראשון, מציין שם משפחה חדש: "בארי", שם שבחר לעצמו ואשר יש בו כדי להעיד על הזדהותו הגדולה עם הקיבוץ. שאר הפרטים אינם מדויקים, ולא ברור מה מקורם: גדעון עלה ב-1945, הוא לא היה בן בכור והוריו לא היו מטופלים בילדים קטנים.

ב-31.5.1985 נחנכה האנדרטה של חיל המודיעין, שם מונצחים גם שמותיהם של גדעון בן-דוד ושל דוד שמש. עתון מעריב הקדיש לנושא כתבה תחת הכותרת "הם נקברו בשמות ערביים", נכתב:

אם כמה ממבצעי המודיעין עודם עלומים, זהותם של כמה מהחללים ששמותיהם נחקקו על קירות האתר נחשפת זו לראשונה. כך, למשל, גדעון בן-דוד, דוד שמש ונסים עטיה שהוצאו להורג במדינה ערבית שכנה ב-22 בדצמבר 1947, קבורים עדיין כערבים באותה מדינה ועל מנת שלא לזהותם, שמותיהם הערביים לא פורסמו. ועדת התכנים בחנה מקרה זה ביסודיות וקבעה שטובת המדינה מחייבת לשמור עדיין בסוד את פועלם של השלושה.

במהלך השנים, ובלחץ אחיו של גדעון, המשיכה יחידת אית"ן בחיפושם. חיים ג'יבלי ושלום כהן ז"ל מונו לחוקרים. לרשותם עמד מסמך שכתב אביו של אחד הנעדרים בקרב תל א-ישי. הוא סייר בשטח התל ובסביבתו בשנת 1949, ותיאר כיצד מצא בית קברות מוסלמי שבקצהו זיהה שני קברים שהוגדרו 'קבורת חמור', כלומר קבר בוגדים שנמצא מחוץ למתחם בית

הקברות. פרופסור יואב גלבר, היסטוריון באוניברסיטת חיפה, הציג לפנייהם דו"ח האזנה של הש"י (שירות הידיעות של ההגנה), שהקים במקווה ישראל תחנת האזנה לקווי הטלפון של ערביי האזור. בדו"ח מסופר על מעצרים של שני בחורים צעירים החשודים כיהודים שצריך לחקור באופן מתוחכם. המטלפן הציג "להעיר אותם באמצע הלילה, לדבר איתם עברית ולבחון את התגובה". בהמשך שיחת הטלפון מדווח שניסו לבחון את ערביותם ולא הגיעו למסקנה ברורה. בד בבד נודע שהמוכתר של תל אביב קיבל תשלומים מההגנה עבור תעודות מזויפות שהופקו עבור אנשי המחלקה הערבית של הפלמ"ח. במקרה של ספק בזיהוי, סביר היה שהצעירים יובאו בפניו כדי שיאשר את חתימתו. בנוסף, מצאו ג'יבלי ושלוש את עדותו של אפרים בארכיון בארי.

שלוש וג'יבלי העלו את ההשערה ש"קבר הבוגדים" שנמצא בתל אביב הוא קברם של גדעון ודוד, הצעירים החשודים שנתפסו. בדיקת רקמות הוכיחה שהם צדקו.

בשנת 2004 התפרסמו בעיתונות תוצאות הבדיקה לצד סיפור הפרשה. בעיתון מעריב הופיעה כתבה תחת הכותרת: "זוהו בוודאות גופות שני מסתערי הפלמ"ח שנעלמו ב-1947. גיבורים בחייהם, גיבורים במוותם". הכתבה מפרטת את הסיפור כדלקמן:

[...] במשך עשרות שנים היתה תעלומת המסתערים מיפו אחד הסודות השמורים ביותר של מערכת הביטחון. רק עכשיו מותר לספר כי בן-דוד ושמש גילו במשימתם שהכוחות הערביים מתכננים לבצע מתקפה על שכונת התקווה בתל-אביב. הם הגיעו לסניף הדואר המרכזי ביפו, ויצרו קשר טלפוני עם שירות הידיעות של ההגנה, שהיה כפוף באותן שנים ליגאל אלון. מיד לאחר שיחת הטלפון הם נלכדו על ידי ועדת הביטחון של יפו הערבית.

מהמידע שהצטבר במערכת הביטחון מאז האירוע, עולה כי השניים נעצרו, וכעבור שלושה ימים חוסלו בכפר תל אביב הסמוך ליפו. גדעון בן-דוד הוצא להורג בירייה בראשו, ואילו דוד שמש הוכה למוות. שוביהם של המסתערים היהודים היו משוכנעים עד לרגע האחרון כי בן-דוד ושמש הם למעשה ערבים, והם הוצאו להורג כערבים שבגדו בעמם. על אף שעונו קשות, לא הסגירו שני הלוחמים היהודים את זהותם האמיתית, ולא מסרו לידי שוביהם כל מידע.

בשנת 1977 חלה פריצת דרך משמעותית בחקירת הפרשה, כשבמהלך חפירת יסודות לבית ספר בתל-גיבורים שבחולון נמצאו שתי גולגולות אדם ועצמות. הממצאים הועברו למכון לרפואה משפטית באבו כביר, ובאמצעות הבדיקות שהיו אפשריות באותן שנים נקבע כי אפשר שמדובר בלוחמים יהודים שנפלו במלחמת השחרור. השלדים הועברו לקבורה בבית העלמין הצבאי בחיפה, ונטמנו בחלקה המיועדת לחללים שזהותם הלאומית אינה מוכחת.

בשנת 2003 הורה שופט צבאי שעמד בראש חקירת הפרשה, סגן אלון ארז פורת, לפתוח את שני הקברים כדי לקבוע אם מדובר בשרידי המסתערים הנעדרים. דגימות DNA מהשלדים נשלחו לבדיקות בארצות הברית, ושם נקבע כי קיימת התאמה מלאה בין השלדים שנמצאו בחולון לבין הדגימות שנלקחו מאחיותיהם של שמש ובן-דוד.

חיים ג'יבלי נפגש עם סמעאן, שהדריך את גדעון ודוד והפעיל אותם. לדבריו, היו ביחידה צעירים יוצאי ארצות ערב שידעו ערבית אבל לא הכירו את המנהגים המקומיים. סמעאן

גרישה ברנשטיין

שם אמו אינו ידוע לנו. שם אביו: מיכאל
נולד ב־1925 (או ב־1927) בדנציג, פולין
עלה לארץ לבדו ב־1946 (או ב־1947)
נפל ב־15.2.1948
בן 21 (או 23) בנפלו

לא הרבה ידוע לנו על חייו של גרישה. גרסאות שונות מופיעות באתרי הנצחה ובדברי הספד שהתפרסמו ביומן בארי כחמישה חודשים לאחר מותו. מתוך הגרסאות אפשר לשרטט רק את המהלך הכללי של חייו. גרישה נולד בדנציג, פולין. כשהיה בן עשר היגרו הוריו הקומוניסטים לרוסיה ושם גדל. כשפרצה המלחמה היה בן 14. הוא ראה כיצד אוספים את בני משפחתו עם כלל היהודים וברח ליער. למרות גילו הצעיר הצטרף לפרטיזנים ביערות פולין ורוסיה. בהמשך התגייס לצבא האדום, ושירת כקצין בחיל התותחנים.

בתום המלחמה התקרב גרישה לציונות והיה בין פעיליה של "תנועת הבריחה" ממזרח אירופה לצרפת. התנועה התארגנה בפולין בסוף מלחמת העולם השנייה. מטרתה היתה לסייע לשארית הפליטה להגיע למחנות העקורים שהוקמו בשטחי בעלות הברית, ומשם – דרך נמלי הים התיכון בצרפת ובאיטליה – לארץ ישראל. לימים התרחבה התנועה לארצות מזרח אירופה ששוחררו על ידי הצבא האדום.

גרישה בא ארצה ב־1946 והצטרף לנחאביר. היום אין מי שזוכר איך ומתי הגיע. כעבור חודשים מספר התגייס למשטרת היישובים העבריים ושירת בחולדה. הואיל ומשטרת היישובים היתה נתונה תחת פיקוד בריטי, נראה היה לו שעדיף להצטרף לפלמ"ח. גרישה שירת בגדוד 4, פלוגה ז', מחלקת עין-השופט. עם חבריו עבר לקיבוץ שמיר שבגליל. בפרוץ מלחמת-העצמאות עבר הגדוד לנגב, לשמור על צינור-המים וללוות את השיירות בדרך שבין ניר-עם לרחובות. גרישה היה מפקד משוריין והשתתף בפעולות בכל דרכי הנגב.

במיק מספר: "שיירות המשאיות שלנו תמיד היו מלווות בעוד משוריין עם שישה אנשים. לפעמים היה משוריין אחד, לפעמים יותר מאחד. שני חברים מנחאביר היו מגויסים לליווי שיירות. גרישה ליווה שיירה שיצאה מניר-עם צפונה. בכפר בריר, מול ברור חייל, היה מחסום, ונפתחה אש משני הצדדים. הוא ירד לפנות את המחסום, קיבל כדור ונהרג."

גרישה נפגע בצווארו ומת במקום. "ערירי היה בארץ, בלי הורים וכלי קרובים", אומר יצחקי. "בצבא לא ידעו מה לעשות והביאו אותנו לנחאביר. הוא היה הראשון שנקבר באדמתה". כיומן בארי נכתב: "ב-15.2 הובא לקבורה גרישה שהיה פעם אצלנו. הוא נהרג בפעולה ליד הכפר בריר. הוא נקבר על גבעת האלות, מקום שבו נקבע בית הקברות. בערב היתה אזכרה".

בחבורת לזכרם שיצאה כעבור שנה כותב אבנר בצרי:

בהגיעו ארצה בא אלינו - בחור חסון ובריא והשתדל להיקלט בתוכנו, לשלב את חייו בחיינו. אבל המלחמה מנעה בעדו. גרישה מצא את סיפוקו בלוחמו את מלחמת השחרור. המלחמה בשבילו לא הסתיימה, היה זה ההמשך. האויב הוא אותו האויב, אבל הפעם בדמות אחרת. המטרה היתה אחת והיא להשמיד אותנו. הוא נחלץ למלחמה הזאת כפי שנחלץ למלחמה שקדמה לה. זכורני, איך שבא אלינו בהתחלת המאורעות כמפקד על משוריי. הרגשתי אז שכל תנועה מתנועותיו מבטאת אומץ ונכונות.

מה שלא הצליח האויב הנאצי לעשות - הצליח האויב הערבי. על יד אחד המחסומים שבכפר הערבי "בריר" שחסם את דרכי הגישה לנגב וניתקו, קיבל גרישה פקודה לרדת מהמשוריי ולפוצץ את המחסום תחת מטר יריות של האויב שהסתתר במרחק קצר, וברדתו לבצע את המשימה פגע בו כדור האויב. הוא נפל בו במקום. גרישה לחם במערכה הארוכה והממושכת לשחרורנו ולעצמאותנו - בגולה בגטאות פולין, ביערות, בצבא האדום, בארגון העליה, ולבסוף נפל על שחרור הנגב.

ב-5.7.1948, כחמישה חודשים אחרי מותו, הופיעה כיומן 60 כתבה על גרישה, ובה תיאור חי של דמותו וגם מעט פרטים היסטוריים שאינם מתיישבים עם מה שסופר לעיל. חתום: גרישה ו', המעיד על עצמו שהיה חבר קרוב של גרישה. גרישה ו' לא היה חבר בארי, וכיום אין מי שזוכר מי הוא. ייתכן שהתאריך הסתמי של הופעת הכתבה (לא בשבעה, לא בשלושים ולא ביום השנה) מנע מכותבי קטעי הזיכרון לדורותיהם למצוא אותה, וכך התקבעו בטקס הזיכרון דברי הספד עם מידע שלא ברור מה מקורו. במרחק הימים, אי אפשר לדעת מה האמת ההיסטורית. על כן, מובאת הכתבה כאן כלשונה:

נפגשתי עם גרישה בפעם הראשונה ב-1945, בעיר הבירה של פולניה. פגשתי אותו בחברת "אנקס" (רוסים) ועליהם כל מיני אותות הצטיינות. ברגע הראשון קשה היה להבדיל אם הוא מה"עמך", כיוון שמראו החיצוני לגמרי לא דומה היה ליהודי. אפילו המראה הפנימי שלו היה רוסי במאה אחוז. ואם כך, כדאי שנתאר אותו קצת: ברנש גבה קומה, בלונדיני, עיניים כחולות, צחוק על הפנים, אוהב את הבקבוק, חברותי ומוכן לעזור לחבר בכל עת במצוקה, בלי להתחשב במטרותיו הפרטיות.

למן הרגע הראשון התיידדנו והיינו לחברים טובים. ואם כרגע נפל, מרגיש אני צורך לתת תיאור לחייו הקצרים ולפעולותיו. קשה להשלים עם דבר כזה, אך לדאבוננו זאת היא המציאות ועלינו לקבלה ולמלא מחדש את השורות ולהמשיך הלאה ביתר מרץ בדרך שבלכתו בה נפל, עד בוא היום ויוכה האויב מכה ניצחת.

גרישה ברנשטיין נולד בגליציה ב-1926, קיבל חינוך בפולניה שבה חי עד 1942 ואז עבר לרוסיה הסובייטית. עברו עליו ימים די קשים. הוא התגייס לצבא האדום. היה בחזית סטלינגרד ונפצע שם. אחרי שהבריא נשלח לבית ספר לקציני תותחנים ואחר גמר ביה"ס נשלח בדרגת קצין לחזית והשתתף בכיבוש ברלין הנאצית.

עם סיום המלחמה ערק מהצבא והתחיל פרשה חדשה - פרשת המחותרת במפלגה העברית. היתה זו עבודה קשה ומסוכנת, אך גרישה, שלא ידע מה פירושו של פחד, היה מקבל כל סכנה הצפויה לו בצחוק קל, ונחשב לאחד העובדים הטובים והמסורים ביותר. קשה להביא פרטים על הפעולות המוצלחות ועל הכישלונות. הכישלונות הביאו אותו עד לשערי בתי הסוהר, אך זה לא השפיע עליו. אך הספיק לצאת, ושוב היה מסתובב בגבולות ובדרכים שבהן זרמו מעפילים לישראל עד הגיעם למקום מטרותם. את פרשת "הבריחה", שהיא חלק חשוב בתולדות עם ישראל, סיכם ב־1947 ובאותה שנה עלה ארצה. ואם להגיד את האמת, מוכרח אני לומר שגרישה רצה לבחור לו בארץ מקום לחיים שקטים. אך למרות כל הניסיונות שערך במשך הזמן, לא עלה בידו להשיג את מבוקשו. לחברים שהכירו אותו היה הדבר ברור מאליהם שגרישה הבלונדיני לא יוכל לשבת ולהיות קשור למקום אחד, כיוון שהחיים שחי קודם הביאו אותו למצב שקשה היה לו להינתק ממנו.

הנה ביום בהיר בא אלי ומספר לי שהתגייס לפלמ"ח. והוא אומר: "יתכן שאמצא את סיפוקי במסגרת הזאת". ויש לציין שמהיום ההוא היה מצב רוחו אחר לגמרי. בפרוץ המאורעות היה גרישה במקומו המתאים לו. היה זה משחק בשבילו, עת התרוצץ בנגב שזוף במגפיים שהביא איתו עוד מחו"ל. פגשתי אותו בתל־אביב ושוב בנגב. בפעם האחרונה שבה נפגשנו, אמר לי: שמע, יש סיכויים שאחזור למקצוע שלי!" אך לצערנו חלמו לא התגשם. לפנות ערב, ב־12 בפברואר 1948 הגיעה אלי הידיעה שגרישה נהרג בפעולה בברייר. לא האמנתי, אך זו היתה עובדה. צווארו היה נקוב מצרור "טומי" והוא שכב בלי נוע. כדורי האויב קלעו למטרה. גם הוא עצמו ידע שעלול דבר כזה להתרחש. אך לא בודד היה במערכה. ישנו עורף והאויב משלם בדמו כפליים.

זכרו יהיה שמור אצלנו לנצח.

גרישה ו'

חיים טייבלום

בנם של לאה ויהושע טייבלום
חבר בארי
נולד ב־9.4.1927 במינסק מזובייצק, פולין
עלה לארץ עם הוריו ב־1936
נפל ב־3.3.1948
בן 21 בנפלו

חיים נולד בפולין למשפחה ובה תריסר ילדים. אחיו הבכור עלה לארץ ב־1922 וההורים עלו בעקבותיו ב־1936 עם שלושה מילדיהם ובהם חיים. שאר האחים לא קיבלו סרטיפיקטים, ולימים נספו בשואה.

המשפחה התיישבה בכפר ויתקין אצל האח, משה יהלום (טייבלום), ושם למד חיים בבית הספר. חיי הכפר שבו את לבו והוא היה מאושר לצאת עם אביו לשדה ולפרדס ולעסוק בעבודות החקלאות. לאחר מכן עברה המשפחה לפתח־תקווה, שם למד חיים בבית הספר לילדי העובדים. בהיותו בן 13 עזב את הלימודים כדי לסייע בפרנסת משפחתו. כותבת רינה הברון: "בחור עליו ופשוט היה חיים, אהב והאמין בחיים ובעתיד הטוב. האמין בחיים, אף כי במידה רבה קיפחו אותו, ובהיותו צעיר נאלץ להפסיק את לימודיו, לעזוב את ביתו ולהרוויח למחייתו כדי לסייע לאביו הזקן בעול פרנסת המשפחה. בפשטות ובחיוך קיבל עליו את העול".

בהיותו בן 16 הצטרף חיים לנוטרים ושומר בשדות עמק יזרעאל ובכפר ילדים. בתקופת מלחמת העולם השנייה עבד במפעל שסיפק ציוד מלחמתי לחזית. לאחר מות אמו הצטרף לקבוצה המתגבשת של אנשי בארי, ונמנה עם שלושים המשתתפים בליל העליה לקרקע. בנחאביר היה חיים לשומר שדות נלהב. ישעיהו חברו כותב עליו:

הכרתי בחיים פשטות, טוב לב, הבנה הדדית וחברות נאמנה - מה שקשר חברים אל חיים ויצר קרבה וסימפטיה אליו. חיים היה חבר שהרגיש את עול הפרנסה ואת המחסור עוד בימי נעוריו. לכן היה פשוט במהלכיו ואיש עבודה שלם עם עצמו. בבואו לקיבוץ שאף להתעלות מסוימת, להתפתחות נוספת בלימודים ולהשכלה כללית בהווי החיים החדש. התלהבותו לכל שאלה חדשה שצצה, לכל כלי חדש שהופיע, לכל מכונה חדשה - היתה התלהבות אמיתית. עז היה רצונו להיות שומר שדות בנחאביר. תמיד ידענו להעריך זאת. והנה התגשמה שאיפתו וחיים היה לשומר שדות. ימים ראשונים ורבים, והיתה זו שמירה קשה ומייגעת בהליכה ברגל - עד שנקנתה הסוסה. זוכר אני באיזו

התמסרות דאג וטיפול בקניית הסוסה. הוא סבב בכל כפרי הסביבה ולבסוף השיג את מבוקשו. ולא היה איתנו איש כחיים שידע ושהבין את הבהמה. כל תכונה הכיר, ידע מה חפצה בכל עת ודאג לה במסירות נפלאה.

חיים יצר את הקשרים הראשונים עם הבדואים, המקומיים והנוודים, וטיפח אותם לדרגה של ידידות. בכישרונו ובהבנתו הצליח לקשור ולהדק יחסים מצוינים עם הערבים. הוא ידע היטב את מנהגיהם, הכיר את אורח חייהם, דיבר את שפתם על בוריה והיה נכנס ויוצא אצלם כמו בן בית. מי לא הכיר את חווג'ה חיים? מן השייח החשוב ועד רועי העדרים שבסביבה. חיים הכיר היטב את הסביבה והיה מהמעטים שהתמצא כל כך ביוחסין של השבטים ובמטות של המשפחות והבתים שבין שכנינו. היתה לו טביעת עין יוצאת מן הכלל שבעזרתה ידע לפי הסוס או הגמל מי הרוכב עליו, מנין הוא ולאן ילך.

חיים השתתף בהנחת קו המים לנגב, ואחר כך בשמירה עליו. כאן באה לידי ביטוי היכרותו העמוקה עם השטח ועם האנשים. בלי חיים אי אפשר לצאת בלילה. אין כמוהו מכיר יפה את הדרכים, את השומרים ואת הסביבה.

בפרוץ מלחמת השחרור נקראו הנוטרים למחלקת ליווי השיירות. חיים השתתף בקרבות ליד עזה, בכרייך ובדרכי הנגב. "בקרב ליד סעד התגלה אומץ לבו, כשהניס עם שני חברים רבים מאנשי האויב", נכתב בחוברת לזכרו.

במרץ 1948 התהפך המשורייך שבו נסע בעת שניסה לחצות במהירות דרך מסוכנת ליד ג'וליס. חיים נפצע אנושות, הועבר לבית החולים הדסה בתל-אביב, ובאותו יום נפטר. לבקשת אביו נקבר חיים בפתח-ח'קווה, ליד קבר אמו. רינה הברון כתבה על הלוויה: "בהלווייתו ראינו את האב הזקן ושמענו אותו באמרו על בנו כי כמעט לא הכירו היטב. כבר בהיותו בן שש-עשרה עזב את הבית. הרגע הקשה ביותר היה בעמוד האב לפני קבר האם אשר נפטרה לפני זמן לא רב ובספרו לה על בן זקוניה שנפל. חיים נקבר ליד אמו".

יומן 54 פותח במודעת אבל על חיים, ואחריה נכתב: "בראשים מורכנים תוך דומיה שהפריעו אותה שאגות האב השכול ובכי קורע לב של הקרובים, הובלנו את חיים לקבורות. תוך דברי הספד קצרים ויריות כבוד נסתם הגולל". מילים מרגשות ברוח התקופה כתבה גם מי שחתמה "חבר'ה":

פשוט היה האיש ופשוטים היו מהלכיו. לא הלך בגדולות, לא נשא עיניו למרומים – כי עלי אדמות התהלך, בפשטות, בנשיאת עיניים אל היום-יום האפור, ובברכה כנה לכובד העול. אך חלוץ היה האיש, כי ראשון נחלץ לכל משימה ובגופו פילס נתיב לבאים אחריו. וכיוון שהיה חלוץ – היה בכל מקום. ותקופת חייו הקצרה בתוכנו מסמלת פרק בתולדות הקבוצה.

הימים ימי מאבק לנו בשלטון הבריטי המפרפר בגסיסתו. עוד "השבת השחורה" היתה בהרגשתו של כל יהודי זקוף קומה כצלוקת ממאירה, עוד זוכר עמק איילון את מיטב בני הנוער – והישוב צעד צעד נוסף במסעו-מאבקו. אחת עשרה נקודות עלו בלילה זה להיאחז באדמות הנגב, ובין העולים גם אנו. בתוכנו – הוא, חיים. היה זה לו אחד המעשים הראשונים בקבוצתנו – והשקיע בעבודה את כל מרצו ואונו. ער, עליז, מלא חיים התרוצץ במחנה המוקם, ידיו מלאות עבודה ועל פניו בת צחוקו הקבועה.

ואז באו ימי חולין. טרם התחלנו בפעולות משקיות וחברינו עבדו במחנה הצבאי הגדול המוקם בנוזיראת. עם יתר חבריו עבד שם גם חיים. מדי בוקר היו יוצאים לעבודה

כשהם לבושים מעילים חמים וצעפי צמר למגן מקור הנגב - ומדי ערב היו שבים בשעה מאוחרת, עייפים אך עליזים. ושם, בתוך המחנה העצום ההולך ונבנה ידע חיים לקשור קשרים ולמצוא דרכים - והוא הורה לחברינו דרך בין הפועלים הבודדים, בין מנהלי העבודה ואף בין הפועלים המצריים אשר עטו על המחנה בהמוניהם. ומשנטלו חברינו את השמירה במחנה - גם בזאת היתה ידו.

משהתחלנו בהקמת המשק בנחאביר - היה ענף הפלחה הגדול והחשוב שבענפים, וחלק מהענף הזה היתה שמירת השדות. כאן הפעיל חיים את ניסיונו הרב ואת קשריו הרבים עם שכנינו הערבים - ויצא לתפקידו החדש. וכך, ימים רבים רכוב על סוסתו, סייר בשדות, בערוצים, על הגבעות ואצל השכנים הערבים.

מפעל הנגב הולך ומתפתח. אחרי עליית היישובים מתחילה העבודה בקו המים, והיא קדחתנית ומהירה מאוד, ותמיד מלווה חשש: שמא יפריע השלטון את פועלנו. ובין העובדים בקו נמצא גם חיים. במקומות שונים ובעבודות שונות עסק בקו. ומשהחלה השמירה עליו - החליף את ימיו בלילות, היה נודד בטנדר ממקום למקום, ישן תחת כיפת השמים ושומר על עבודת חבריו ותקוותם - על קו המים.

עם בוא ימי המלחמה - שוב באה שעתו של חיים. דרכי הנגב משובשות, האיוב אורב על כל צעד והשלטון מיצר צעדינו ומחפש את נשק המגן. וחיים מצטרף כנוטר על מלווי השיירות, אלו הנוסעים במשוריינים הפרימיטיביים ואליהם נשואות בציפייה ובתקווה עיני חברי המשקים. אלה המעבירים שיירות בדרכים המסוכנות, והשומרים על הקשר עם היישובים הנידחים והמבודדים.

בפעולה זאת מצא את מותו בתאונת דרכים.

כזה היה האיש. פשוט וחלוץ.

ופרשת חייו הקצרים בתוכנו מסמלת פרק בתולדות הקבוצה.

רפאל (רפא) פרנק

בנם של חנה הנרייטה ויצחק אלפרד פרנק
חבר בארי
נולד ב־1.6.1925 בברלין, גרמניה
עלה לארץ עם הוריו ב־1933
נפל ב־16.5.1948
בן 23 בנפלו

רפא קיבל בברלין חינוך עברי ועלה לארץ עם הוריו כשהיה בן שמונה. כאן למד בבית הספר החקלאי יגור. לימים התגייס לפלמ"ח, והגיע עם המחלקה שלו לאשדות יעקב. לאחר שחרורו מהחטיבה התקבל לחברות בקיבוץ אשדות יעקב ועבד בפלחה כטרקטוריסט.

"על עברו לא אהב לספר", כותב בחוברת הזיכרון מי שחתם "י חי, "אך אנחנו, חבריו, קלטנו לפעמים בעת רצון קטעי זיכרונות ומכאן ידענו את קורותיו. חניך בית הספר המחוזי ביגור, ואחר כך איש החטיבה שם. טולטל רבות עם מחלקתו ולבסוף הגיע לאשדות יעקב בתקווה למצוא שם את ביתו הקיבוצי. נתקבל בתור מועמד ושם רכש את מקצועו. בימים הראשונים לעלייתנו גויס רפא מאשדות יעקב על ידי מוסדות הקיבוץ המאוחד לחריש ראשון באדמת ההתיישבות החדשה בנגב, וכאן נקשר אלינו ואל המקום. ראשוני נחאביר עדיין זוכרים את הובלת המים הראשונה, את התלם הראשון, וזיכרונות רבים אחרים הקשורים בדמותו. שקט וענו, פשוט, ישר ואמיץ. כל ימי היותו איתנו שהה בנחאביר ושם התחבב על הכול בתבונתו, בחוש הביקורת הדק שלו ובפעילותו במסגרת הקבוצה. איש מגן מסור ועם זאת איש עבודה".

רפא הגיע כמתנדב, ונשאר. "הוא חרש את התלמים הראשונים באדמתנו, ואלו השאירו את אותותיהם בו והוא נקשר לאדמה זו. ליבו אמר לו כי פה יהיה מקומו. כך החליט, וכך עשה" כתב עליו יצחק בן־יהודה. שנהרג ארבעה חודשים אחריו. חברי הקיבוץ הצעיר העריכו את האיש, ואת הצעד יוצא הדופן שעשה. כותב דוד בחוברת הזיכרון:

ממשק גדול ומבוסס המבטיח עתיד, מחברה גדולה ורב גונית שבאשדות - בא לחברה מצומצמת בעלת צביון אחיד כמעט, שלפניה עתיד ורק עתיד, כי למעשה טרם התבססו בנקודתנו החדשה. טרם היו לה בה עבר והווה. במהרה מצא את מקומו בין הפלחים. בלי תכניות רבות, ובמעשיות פשוטה: להספיק לזרוע. שנה ראשונה - שנת בצורת. שנה שנייה - הכפלנו את שטח הפלחה והגענו לאסיף והוא קדחתני, כי מאורעות בארץ ופלישה מאיימת מהדרום. ולא ארכו הימים ויישובי הנגב הפכו מצודות ומשלטים. בלי

בטוחה אין יוצאים את הגדרות. ובשעת מלחמה רשות הדיבור לאדם מעז, לאיש מעשי. ומשנדרשים חבלנים – מציעים לזה את רפא. הוא יוצא לקורס וחוזר משם מלא רשמים ורשימות.

כאשר מתבצרים בקדחתנות, הדבר המעשי ביותר הוא המיקוש. ותוך העבודה עצמה הדרושת בדרך כלל דריכות מתמדת, הוא מספר על חבריו לקורס ומתעכב במיוחד על אלה שכבר נפלו, ומוסיף: "חבל, היו חבר'ה טובים, אבל זו היא עבודתנו".

ולפתע קול נפץ – כן, כזאת היא עבודתנו. ידע רפא וידענו כולנו במה מדובר. ידענו מה סופו של קול נפץ זה.

מדברי ההספד של דוד אפשר להבין שרעש הפיצוץ החריד את החברים. הוא כותב: "באותם רגעים שבהם נפל רפא המשכנו בעבודתנו תוך שתיקה ומועקה. לא הרמנו עינינו להסתכל איש בפני חברו".

במיק מתאר את הסיטואציה: "רפא הלך למקש. היתה שעת צהריים. אנשים יושבים, אוכלים ארוחת צהריים. שדה המוקשים היה חמישים מטר מחדר האוכל, אולי פחות. זה כבר היה סוף היום שלו במיקוש, וקרתה תאונה. הוא לחץ על מוקש הנעל והתפוצץ. הוא היה הקרבן הראשון שלנו בנחאביר".

בוכסי היה עם רפא בזמן הפיצוץ. הוא מספר: "רפא נהרג שני מטר ממני, מפני שבאותו יום שנינו היינו מסודרים לעבודה במיקוש. אני הכנתי את המוקשים. אלו היו מוקשי רגל. זו קופסה שיש בה חריץ באחד הצדדים, ובפנים יש קופסה ממתכת עם מין חלק בולט, והקופסה יושבת עליו עם החריץ. כשדורכים, זה מוציא את הנצרה ו... הוא הניח את המוקשים. באחד המוקשים הוא לא נזהר, וטעה. קראתי לחובש".

רחל צייג מספרת: "דן אכנד ז"ל בא לבשר לנו. היינו כבר במקלט. דן בא ואמר: חבר'ה, אתם צריכים להיות מוכנים, אנחנו נאבד עוד חברים. מספיק, לא להתאבל עכשיו. הוא אומר, אתם עוד תספיקו להתאבל על חברים. אם מעכשיו נתחיל להתאבל על כל חבר בצורה כזאת... אין מקום. עכשיו אין מקום. עזבו את זה".

באותו עניין אומר לזר: "נו טוב, אז הוא אמר. אוט הער געזוגט, כמו שאומרים בידיש. מי שרצה בכה, מי שלא – לא. לא היה איסור בכייה. כל אחד התייחס לזה כפי שהוא רוצה". יצחקי מפרש: "מה בעצם הוא אמר? אל תבכו, יהיו הרבה קרבנות. זה לא מאורעות, הוא רצה להגיד. זה לא מאורעות, זו מלחמה. זו מלחמה". גם יצחקי זוכר שלא היו בכי והבעת רגשות. לשאלה ישירה על בכי הוא עונה: "לא, לא, לא, לא! לא היו אנשים שבוכים". ואילו בוכסי אומר: "זה שלא בוכים לא אומר שלא מתאבלים".

שמוליק אינו מכביר מילים על החוויה האישית. הוא אומר: "בין רפא ובני היתה היכרות קודמת, למדנו בבית ספר חקלאי ביגור. לימים בחרתי גרעין מנשר. לא ידעתי לאן רפא הלך. נפגשנו פה מחדש. היינו בדידות רבה. כמובן שהיה צער. אבל הוא מיד נבלם על ידי להט העבודה הקשורה בהתיישבות, בקרקעות ובכל מה שהיה צריך לעשות".

כשבועיים לאחר מותו שלחה הקבוצה את "מכתב הקבוצה לאביו של רפא", שהופיע אחר כך

בחוכרת לזכרם. מתוך הכתוב אפשר לראות עד כמה דייק שמוליק בתארו את רוח התקופה:

בנך וחברנו רפא נפל בלא עת. על הגנת נקודתנו הצעירה אשר ימיו בה כימי קיום המקום. אך למותר לאמר כמה פגעה בנו אבדה קשה זו, ואבלכם – אבלנו. בחברתנו הקטנה מורגש מאד חסרון כל אדם, וביחוד כאשר הוא מעורה בחיינו ובאדמתנו. כל אדם ואדם הנו אבר חי בגוף חברתנו, ואבדנו יכאיב כאבדן אבר מגוף

רק לפני ימים מספר התקבל כחבר לקבוצה. אך גם לפני זה ידע תמיד לשאת בעול ובאחריות. בתבונתו העממית, בביקורתו הבונה ובהתחשבותו בכל חבר ובבעיותיו. הצטיין בפעילותו. שקט היה, לא אהב להתבלט ורצה אך לחיות בעבודתו... לווה את הקבוצה בכל לבטיה המשקיים והחברתיים ושמח בחלקו.

זכרו לא ימוש מקרבנו. נבנה את המקום ונגן עליו בכל כוחנו. במקום שנמצאים היום שדות מוקשים יעמדו מחר בתי דירה, בתי ילדים ובנייני משק. נדע לעמוד מול כל מתנקש. במפעלנו, שאותו נקים, יונצח זכרו של רפא עד עולם.

לפני שנים מספר ביקר דוד אישביצר בבארי, והשאיר לארכיון תצלום מכתב לאשתו מרים ובו מסופר על מותו של רפא. אגב כך, אפשר ללמוד על בעיות התקשורת בין גדרה לנחאביר:

21.5.48

שלום לך יקירה,

כיוון שהגענו עד הלום כמו שכתוב, וההתרגשות ירדה, הורדנו אותה בעבודה, ופיצוים בסביבה הם דבר רגיל. אנסה לתאר לך את השבוע האחרון ומאורעותיו. ברור לי שאתם די התרגשתם כששמעתם שמועות נכונות וכוזבות עד ששמעתם מפי מנוחה וכל הפמליה שהגלינו מכאן. אגב, כלל לא ברור לי אם הם הגיעו לגדרה. נקווה שכן.

ובכן, לפני שבוע בדיוק, ביום שישי בערב, שמענו פיצוים די רציניים וקרובים למדי. קלטנו את דברי בארות יצחק. הם מורעשים בתותחים ומצב הרוח שם התחיל לרדת. אנחנו התחלנו בקדחתנות להוריד למקלט אוכל, מים ושאר סידורים שלא נגמרו. למחרת עבדו כולם (תחילה חשבנו לעשות שבת). רפא היה חולה ולא עבד. עבודתו בימים האחרונים היתה מיקוש. הוא היה מפזר מוקשים בשטח לפי תכניות שהוכנו למפרע, עם ציון מדויק של המקום על מנת שבזמן הפירוק נוכל למצאם. כיוון שרפא לא עבד נשארו כחמישים מוקש בחצר. הוא התנגד שסוסו יפזר אותם. הוא פשוט לא סמך עליו. למחרת, ביום ראשון, פשוט לא היה לו נעים שבגללו יישארו המוקשים לא מפוזרים. עלולים לתקוף אותנו (היו לנו ידיעות מוקדמות). הוא קם מאוחר ובבגדי מנוחה רצה לגמור את הפיזור. בוכסי הכין את הכול, והפיזור עצמו היה צריך לקחת כשעתיים. ובאמת העבודה התקדמה מהר ובשעה 11 שמענו פיצוץ משדה המוקשים ורפא לא קם יותר. בידו היה חלק מהמוקש שהתפוצץ ולידו המוקש האחרון. היו אלה שני המוקשים האחרונים שהוא... ואנו הוצאנו אותו משדה המוקשים. רצינו למצוא את הסיבה... ולדעתנו זה מקרה של אי זהירות, בגלל זה שהוא מיהר לגמור, וכן היותו חולה.

זה בבת אחת הוריד לנו את הרוח, וכיום בנגב הרוח זה העיקר, נשק (במחילה, משהו רציני) אין ואין אנו עומדים עם הנשק שבידינו באמת? להתפלא. העיקר, כמו שאמרת, הרוח. ובערב, לפני שקיעת השמש, נפרדנו ממנו. חצי מחנה ליווה אותו וחצי נשאר במחנה עצמו.

יצחק גראופה

בנם של דינה ומשה־מקס גראופה
חבר בארי
נולד ב־13.6.1924 בהמבורג, גרמניה
עלה לארץ ב־1938, חודשים מספר לפני הוריו
נפל ב־15.7.1948
בן 24 בנפלו

יצחק גראופה נולד בהמבורג, גרמניה. ב־1933, בעקבות עלייתו של היטלר לשלטון, עברו הוריו להולנד ושם למד בבית ספר תיכון יהודי. הוא היה חבר במכבי הצעיר ושאף לעלות לארץ ישראל. ב־1938 נשלח על ידי הוריו למשפחה בארץ, ועד בוא הוריו ואחיותיו ארצה התגורר אצל דודו ברמת־גן. את חוק לימודיו סיים בגימנסיה אוהל־שם. אחרי בחינות הבגרות הצטרף לחבריו בקן בורוכוב של הנוער העובד ויצא אתם לשנת שירות בכפר־סאלד. שם הצטרף לקבוצת הסוקלים.

ביומן 61, שיצא סמוך למותו, מתאר יוסקה פ' את הצטרפותו לחבורה: "דרכו של יצחק בתוכנו - ודאי מיוחדת היא ומפליאה עד מאוד. ראשיתה, בשביל המתפתל מדפנה לכפר־סאלד, בהיותנו שם בעבודה. בצהרי יום, עם מזוודה על הכתף הופיע זה האיש, אשר לא הכרנוהו מקודם, וכל שידענו עליו היה כי הוא הגיע אלינו מהגימנסיה ברמת־גן. מבטי סקרנות והתפעלות נשלחו אליו מכל עבר - והוא ניסה להכות שורש בתוכנו". "היה זה מורגש שהוא רחוק מההווי שלנו ומחיי הקיבוץ, אך חיש מהר הסתגל לחיינו", מתאר אחד החברים את השתלבותו של הייקה הצעיר.

יצחק הגיע עם קבוצת הסוקלים לגדרה. זמן קצר לאחר מכן התחיל הגיוס לבריגאדה, ויצחק רצה להתנדב. הוויכוח בקבוצה היה נוקב. בקבוצה חששו שהמתנדבים לא יחזרו, ולא ששו לאשר את הבקשה. בסופו של דבר ניצחה עקשנותו של יצחק. "בבוא יום הבריגאדה - קם והלך. ואיך הלך! בשפע הוד ההתנדבות העצמית. קם ואמר: אני רוצה להתגייס, אני רוצה להילחם. ואנחנו שלחנו אותו. האמנו באמונה שלמה כי הוא בשליחותו לא יכזיב, וישוב אלינו חזק שבעתיים", כותב יוסקה פרג.

ביולי 1944 יצא יצחק לאימוני הבריגאדה במצרים. בנובמבר 1944 הגיעו אנשי הבריגאדה לאיטליה, והיו בחזית המלחמה כשנה. אחרי כן שירת בתפקידים שונים בממשל הצבאי

באירופה. יצחק שירת בצרפת, בכלגיה ובהולנד, והשתחרר בקיץ 1946. כשחזר לארץ ביקש מהקבוצה ללכת להשתלמות חקלאית לחיילים משוחררים בבית הספר החקלאי כדורי. הוא חזר מלא מרץ, והיה אחראי על ענף המטעים. בדצמבר 1947 סיים ברחובות קורס כורמים של שבוע. ככל הנראה היה בין העולים לקרקע בליל י"א הנקודות, ולאחר מכן היה מרכז משק בנחאביר. "בהיותו שקוע בעבודת המשק ראה בזה את תכלית חייו", כתב עורך היומן. "לא הרבה הספקתי להיות בחברת יצחק, אבל למרות התקופה הקצרה למדתי את מעלותיו", כותבת שושנה. "הוא היה בחור צנוע, עליז, ולא אהב להתלבט. תמיד שאף למעשים. התקשר התקשרות עזה למקום שבו נמצא, לעבודה שבה עבד. היה בחור זריז ומסור בעבודתו. שאיפות רבות היו לו. הוא אהב לעזור לזולת, אהב את חיי השותפות בחברה הקיבוצית. פניו הביעו תמיד שלוה ורוך, כפני ילד. הם הביעו שביעות רצון מהחיים, אבל החיים לא האריכו ימים".

בנחאביר מתארגנים לקראת מצב חירום, והעבודה החקלאית מפנה את מקומה לפעילות מלחמתית. בוחרים "ועדה מרכזת", וגראופה נבחר להיות אפסנאי. יוסקה פ' מתאר: "נשתנו אורחות החיים, ואותו איש אשר בסתיו ובחורף נטע את המטע הראשון באדמותינו אשר בנגב - הוא שעמד ושמר מכל משמר על כל טיפת מים לבל תתבזבז - וכך הלך המטע ונבל. כי אנשי עבודה היו לאנשי צבא, וחיי העמל הפכו לחיי מלחמה. במקום ספר בא הברן, במקום המטע - מחסן הנשק, במקום ריכוז המשק - דאגה לאספקה מלחמתית".

יצחק חוזר לתפקד כאיש צבא. "ידע לקבל על עצמו אחריות צבאית ולהתגלות כאיש צבא נאמן, באותה מסירות ובאותה התלהבות המלווה ביוזמה למעשה העיקרי והחשוב. כל שאיפותיו וכל מחשבותיו היו נתונות לבניין המשק, ובזמן האחרון לביטחון הנקודה", נכתב בחוברת.

יצחק נהרג בקרב בארות-יצחק, בתקופת מלחמת עשרת הימים שקדמה להפוגה השנייה במלחמת השחרור. אבנר ב' מתאר את מותו בהקשר הרחב של המלחמה. ברוח הימים ההם, הוא כותב בלשון רבים:

בעצם הימים החמים של מלחמת עשרת הימים, כאשר נשמעו אצלנו הדי התפוצצויות עמומים, הדי הקרב המכריע על נגבה, השתרר אצלנו אז שקט שידענו מה פירושו. ידענו שהמצרים שמו להם למטרה להגיע לתל-אביב בדרך הקצרה. הם העדיפו שלא להתקיף את היישובים היות שהלקח שקיבלו בניירים ובכפר-דרום לימד אותם שלא משתלמת להם פעולה כזו. ברגע שהיה ברור להם שנגבה חסמה בעדם את הדרך, ניסו לנצל את הזמן שנשאר לפני שתיכנס ההפוגה לביסוס קווייהם ולהבטחת בסיסייהם. קיבלנו ידיעות שהם מתכוננים להתקיף את בארות-יצחק ואותנו, היות שהם ראו בשתי נקודות אלה מקור סכנה לביסוס האספקה העיקרי שלהם בעזה.

יום לפני ההתקפה על בארות-יצחק קיבלנו ידיעה שהולך להתקיים שמה קורס למכונה חדשה שרק אז הגיעה ארצה - "בזה". לכולנו היה ברור שהאיש שישלח לקורס הזה הוא יצחק, היות שהוא היה המדריך שבבילנו למכונות. הוא מסר את מקלע הברן למישהו אחר, ויצא. לא היה לנו ספק שיחזור עם הכלי החדש, ושהוא ידריך את כולם בצורת ההפעלה ובאופן השימוש בו.

למחרת בבוקר הרגשנו שמשהו הולך ומתחולל. השקט שנמשך כמה ימים הופרע על ידי הפגזה והפצצה איומה על בארות-יצחק. מרחוק ראינו שהכול בוער. עשן כיסה את כל המקום. היום המכריע הגיע. ידענו שאם יצליחו בבארות-יצחק ימשיכו אלינו. אחרי קרב אכזרי, ובעזרת תגבורת של צבא שהגיעה בסיוע חיל תותחנים, הצליחו לגרש אותם. עם ערב השתרר שקט, ורק בלילה נודע לנו שיצחק נפל חלל. כדור פגע בו בעמדו בסערת הקרב באחת התעלות. באותו היום, יום המערכה על בארות-יצחק, מילא יצחק תפקיד חשוב מאוד והוא תיקון הכלים שהתקלקלו במערכה. הוא היה מומחה לזה, ורק אחרי שנפגעו רוב האנשים שעבדו עם המקלעים, יצא עם המקלע לאחת התעלות הפתוחות, ובו ברגע שהפעיל את המקלע פגע בו כדור האויב.

אז ידענו שהשתתפותנו בקרב על בארות-יצחק לא היתה רק הסתכלות מרחוק, מתוך אזלת יד, אלא היתה פעילה. יצחק נפל בשליחותנו.

ממרחק השנים ובלשוון בת זמננו מתאר במיק את תפקידו של המזל בקרב ההוא: "שמענו את כל התותחים שהיו בבארות-יצחק והיינו די במתח. הקיבוץ כמעט כולו נכבש. הרי המלחמה שם נגמרה במין מזל כזה. הגיעו שני נפוליאונצ'יקים. נפוליאונצ'יקים הם תותחי צה"ל הראשונים, צרפתים קטנים. הציבו אותם בין סעד לעלומים באחת הגבעות וירו כמה פגזים. מפקדת ההתקפה המצרית ישבה בפרדס בין בארות-יצחק לעזה, והפגז שלנו דפק את המפקדה. מזל. היתה פגיעה בול, וכל המצרים ברחו. ואז קיבלנו את ההודעה שיצחק נהרג ושהביאו אותו לנחאביר. היה די קשה לאנשים".

גם בוכסי מתאר בלשון יבשה את שרירות לבו של המזל: "באותו יום יצאנו שנינו - גראופה ואני - לקורסים על נשק. הוא יצא לקורס מכוונות ירייה בבארות-יצחק, ואני יצאתי לקורס מרגמות בניר-עם. הקורס שלי התבטל. היתה לי הזדמנות להצטרף לאחד מכלי התחבורה ולנסוע לדורות, שם היתה אחותי. רק למחרת נסעתי הביתה, ובדרך לקחנו איתנו את גופתו של יצחק".

יצחק נקבר בנחאביר. "גל אבנים בבית קברותנו לרגלי אחת הגבעות - גלעד לפרשת חיים גדועה של איש בעל קומה", מסכם יוסקה פ' בלשון התקופה.

No. 226630/5 IDENTITY CARD

Name of holder J ZHAK
GROUPE

Place of residence GEDERA
"BEERIT," "Kruzat-Harzapim"

Place of business _____

Occupation Farmer

Race Jewish

Height 5 feet 10 inches

Colour of eyes Blue

Colour of hair Fair

Build Normal: age 21

Special peculiarities _____

Signature of issuing officer J. [Signature]

Appointment _____

Signature of holder [Signature]

Place Bel Aviv Date _____

יצחק בן־יהודה

בנם של רוזה־שושנה ויהודה מני
חבר בארי
נולד ב־27.10.1928 בבגדד, עיראק
עלה לארץ עם חברי התנועה ב־1944
נפל בהפגזה על נחאביר ב־4.10.1948
בן 20 בנפלו

מעט על קורותיו של יצחק בעיראק ידוע לנו מתוך מכתבו של יואב גורל, חבר הגרעין
הכבלי. כשבוע לאחר מותו של יצחק, כותב יואב מגדרה לנחאביר:

הכרתי את יצחק באלונים. בחוץ לארץ ראיתיו רק במסיבה אחת, אך מתוך שיחות
סיפר גם מקורותיו. חבר ותיק בתנועה, שופע מרץ וקורן שמחה. משהגיע תורו לעלות
ולהעפיל - אך נתפס וישב בכלא חודשיים. ובגלל זה גם שרת בצבא. ובמידים בא לחוג
- למד ופעל, לא נרתע, הוסיף מרץ ועוז. ולאחר שנה, ושוב מבלי הסכמת ההורים, עלה
באותה דרך, והגיע ארצה. נשלח להכשרה בנען, ויצחק השתפך מרוב אושר: בוגר בית
הספר התיכוני בא להגשים, בא לרכך את עצביו שזעזעה התנועה. והתלהב והתמסר
לעבודה ולחברה. הוא בחר את ענף הפלחה, ובשעות הפנאי שלו מצאתיו בשדה או
במוסך.

עם הגרעין הכבלי מגיע יצחק לגדרה ומשם לנחאביר. בחוכרת לזכרם מסופר עליו:

זו דרכו של יצחק מאז בואו לקבוצה. הצו העליון בחייו - עבודה. הוא זה שעבד בכל.
בכל דיון בקבוצה על ענייני עבודה - מנמק יצחק את הצורך להיענות לצרכי העבודה.
וכך מוותר יצחק על החופש השנתי ויוצא לעבודה. וכך מבין יצחק אשר כה אהב את
הטרקטור, וציפה בכיליון עיניים לסיודורו בענף הפלחה, שעליו לקבל את מרות ועדת
העבודה והוא יוצא לרכז את השמירה בנוזיראת למשך תקופה ממושכת. משנכנס לעבוד
בענף הפלחה הוא מתמסר אליו בלא לאות, תוך אהבה וסיפוק.

"עם החריש הראשון על אדמות נחאביר הרגיש איזה פורקן, איזו רווחה, הוקל לו
וטוב לו", כותב יואב. בד בבד ממשיך יצחק להתעניין במה שקורה בתנועה בעיראק
ובהכשרות שהגיעו ארצה. "כאב לו מאוד מצב היהדות בגולה. הוא התמרמר קשות.
דרש להגביר פעולה, שליחים רבים וכסף לעליה. אין לשקוט! - הוא צעק - היהדות
עומדת ממש בפני שמד, בפני כליה! חברים שחיו איתו בנחאביר סיפרו איך הוא התמסר
בכל נימי נפשו לכל מה שהוטל עליו, שמח לכל הישג. כמו כן כאב לו כל דבר שלא היה
כשורה. ויצחק אהב את כולם, אדם ובהמה. זכור לי איך הוא טיפל בכלבי השמירה. זה
לקח את כולו. בלב פתוח מוכן הוא לכלבו, והוא מצפה לו ומזנק. הוא התמחה בעבודתו
ומצא בה סיפוק רב, בעיקר בנדודיו על הבולדוזר לביצורים בסביבה."

ביולי 1947 נערך בנחאביר כינוס העליה הבבלית של יישובי הקיבוץ המאוחד. הגיעו ארבעים איש מאשדות יעקב, 17 מגליל ים, נציגי הקבוצה מבית אורן, נציגי הקבוצה מדפנה ועוד חברים מהקיבוץ - בסך הכול 130 חבר וחברה. עם חברי הגרעין הבבלי מעורב גם יצחק מאוד בהפקת הסמינר.

באוגוסט מודיעים מהתנועה שיתקיים סמינר קיבוץ למשקים צעירים. על כך כתב טבנקין: "בתקופתנו זו עלינו לחזק את כוחנו הפנימי שהוא תנאי לאפשרות עמידתנו במערכה הקשה של התקופה". ביומן 41 נכתב: "אחר כך התקיימה שיחה בקשר לסמינר הקיבוץ למשקיו הצעירים שיתקיים בקרוב. חברים אמרו שהנה הוצע לפנינו שנשלח לסמינר את הפעילים ביותר בתוכנו, אבל הרי ישנם רבים אשר בכוח סמינר כזה יכולים לעלות לפעילות, והם דווקא מצפים להזדמנות כזו".

ההחלטה המקומית היתה שבחמשת היוצאים יהיו גם שני חברי הגרעין הבבלי, יצחק בן-יהודה ויואב גורל, אלא שוועדת הסמינר לא קיבלה את ההחלטה. ביומן 42 נכתב במדור "מן האסיפה": "משה כ' הביע את דעת ועדת הסמינר שחשוב לשלוח חברים הפעילים כרגע למען יצור גרעין חזק אשר ידע לכוון את הדברים ולשנותם מיסודם. הרבה שגיאות עשו המשקים הוותיקים ועדיין לא ראינו שמשקים צעירים יתקנו את הבעיות בהתחלתן. עלינו לשלוח דווקא מזכיר פנים כדי שילמד איך לארגן את החברה ואת היחיד בתוכה".

יצחק ויואב לא יצאו לסמינר. סיפור זה מסביר אולי את מה שכתב אחד החברים בחוברת **לזכרם**:

יצחק היה איש האמון בחברים בלי חשבון. כל שהיה לו - היה מוכן להעמיד לרשות הכלל: את זמנו, את חפציו, ותמיד שלא על מנת לקבל פרס. יחסו וגישתו אל החבר - בלא כל דעה מוקדמת, בלא כל התחשבות מה החברים חושבים על הפרשה. ועם כל זה היתה הבדידות מנת חלקו. וכה בודד היה יצחק! מתחבט ומתלבט נאבק יצחק עם קשיי חיי הקומונה, אשר רק החל לחוש את טעמה וכאבה, תוהה ומשתומם נפגש עם תופעות חיים שליליות בחיי היחיד והחברה, על יחס החברים לרכוש, על יחס החברה ליחיד ולחלש, על תגובת הציבור בלא משוא פנים - והוא משתוקק לביטוי, לניב, ואין רע וחבר - אין בפני מי לשיח את לבו. מדי פעם בפעם מנסה יצחק להשביע את ספקותיו ולבטיו בצורת ביקורת באסיפה, אולם הדברים נאמרים מפוזרים בלא בהירות, ונשארים בחלל החברה. יצחק מרגיש בקרירות מבטי החברים - ומפסיק. וכך נדחף יצחק להתמסר לבעלי החיים. דומה כי את מלוא גודל אהבתו הוא משקיע בטיפול בכלבים, ושוב - בלא לאות, בלא חשבון, ביחס תמים ולבבי.

רוב הזמן נמצא יצחק בנחאביר. הוא מטפל בעשרת כלבי השמירה: דינא שהמליטה שמונה גורים, וכלבת בוקסר שקיבלו אנשי נחאביר ממפקד מחנה נוזיראת לקראת פירוק המחנה. הוא מקבל על עצמו אחריות לאיסוף חומר לחוברת הזיכרון של גדעון בן-דוד. זמן מה לפני שנהרג יצא לחופשה, ונפגש עם יואב בגדרה. יואב מתאר: "לאחרונה פגשתי בחופשתו. לאחר תקופה ארוכה של עבודה ושל שמירה מאומצות כנגב, הוא ביקש כנפשו להחליף כוח לתקופה קצרה. הוא התענג למראה הירק, ובעיקר אהב את הילדים. הוא ניסה להתיידד עמם, הביא להם מתנות וכל מבוקשו היה לזכות בחיוך אחד שלהם. הוא בילה הרבה מחופשתו

בחיפוש אחר אחיו שמזמן לא פגש, וסיפר בשמחה איך לבסוף הצליח להתראות איתו באחד המשלטים, כאילו ידע שלא יפגוש אותו יותר".

יצחק היה החלל השני שנפל בנחאביר עצמה. במיק מתאר את הנסיבות: "היתה תקופה שהם הפגיוזו אותנו הרבה זמן, יומיים-שלושה מלאים. אבל הם הפגיוזו אותנו בהפסקות. היה תותח שהרביץ כל שעה פגז. אנשים היו כבר חסרי סבלנות. כולם היו בתוך העמדות ובחפירות. יצחק בן־יהודה ישב בעמדה. בין ההפגזות הוא החליט: נצא לעשן סיגריה. יצא, התיישב על התלולית של העמדה. היתה לו כלבה שישן איתה. בא הפגז הבורד הזה והרג אותו".

בדברי ההספד כותב יואב מה שסיפר לו אחד החברים לאחר מותו של יצחק: "קשה היה לראות את הכלב הגלמוד שנשאר בלי טיפול ובלי יד חמימה, מרחרחר בכל פינות החצר למצוא את יצחק. דומה שנתייתם בעל החיים, וכואב את כאב בעליו, ואינו יכול להבליג על צעריו".

רינה מגוללת את מהלך האירועים מנקודת ראותה: "הותקפנו בנחאביר מהאוויר וממרגמות. כל הזמן היה צריך להיות שומר על מגדל המים, להזהיר אם מישהו מנסה להתקרב אלינו. כל משמרת כזאת היתה של שעתיים. הייתי על הבריכה וכל הזמן הפגיוזו ולא פגעו בי. אחרי שעתיים ירדתי ויצחק בן־יהודה היה צריך להחליף אותי. ירדתי מהמגדל והלכתי לישון מחוסלת מעייפות. כשקמתי התברר לי שהוא היה במקלט, וכשהיתה הפוגה הוא יצא ואז פגז פגע בו והרג אותו".

בספר שיחת קיבוץ מופיעים הפרטים ההיסטוריים המדויקים, כפי שנשתמרו בפנקס המברקים היוצאים השמור בארכיון בארי. במברק שנשלח ממא"ז נחאביר למא"ז בארות נכתב: "ביום שני הפגיוזו אותנו בתותחים בני 17 ו־15 ליטראות. לאחר הפסקה של שעה נורה עוד פגז בודד שפגע באשנב עמדה מספר 1. יצחק שלא התכופף קיבל רסיס בראש ומת מיד. לא אירע דבר נוסף".

עוד מצוטט שם סיפור ששמעה יונה עברי מפי בן זוגה, זאב וקסלר: "אחרי ההפגזה עלה יצחק בן־יהודה מהבונקר לעמדה והאכיל את כלבו. פגז נפל ורסיס ממנו חדר דרך אשנב הירי ופגע בראשו של בן־יהודה. אבנר ביקש שיסיעו את יצחק לרופא בבארות־יצחק. זאב וקסלר נהג בג"פ ואשר סרי ישב מאחור והחזיק את יצחק. בדרך ירו על הג"פ, וכשהגיעו לא נותר לרופא אלא לאשר את המוות. הרופא התרעם על כך שסיכנו שני אנשים כדי להסיע אדם מת".

כך או כך, חיים חוטריישי מספר שהכלבה, בוקסר אפורה, נשארה בעמדה. בבוקר קיבלה בעמדה אוכל ומים, הלכה לפקוד את קברו של יצחק ובערב היתה חוזרת לעמדה. לאחר כמה שבועות הלכה לקברו של יצחק ובדרך חזרה עלתה על מוקש ונהרגה.

רפאל (רפא) וולפסון

בן טרודי ויוסף וולפסון
חבר קדמה

נולד ב־28.8.1922 בברלין, גרמניה

עלה ארצה עם משפחתו ב־1932

נפל ב־21.4.1948

בן 26 בנפלו

רפא נולד בברלין למשפחה בורגנית מבוססת. בגיל צעיר התייתם מאמו. אביו נישא שנית להילדה, ועלה לארץ עם אשתו ושני בנים – רפא וגבי. כאן נולדה אחותם מירי. המשפחה התגוררה בירושלים. כעבור זמן לא רב נפטר אביו של רפא, והילדה נשארה לבד בארץ עם שלושת הילדים. רפא השתדל לתפקד כראש המשפחה.

רפא למד בבית הספר החקלאי על שם כדורי. עם סיום לימודיו הצטרף להכשרת "הנוער העובד" באשדות יעקב, ההכשרה שהקימה לימים את קיבוץ קדמה. בשלב הראשון ישבו בנתניה, כפלוגה של הקיבוץ המאוחד. רפא סיים קורס מ"כים של ההגנה ב־1943. פעילותו במסגרת זו מתוארת בהספד משנת תש"י. כותב חברו י"ב: "בקדמה, על יד נתניה – העיר שמספר אנשי אצ"ל היה בה גדול – היה הכרח להתגונן נגד ערבים, להילחם בכריטים, לעתים למנוע מאנשי אצ"ל מעשי תועבה שונים ולהוריד מעפילים באישון לילה. הוא הוביל את כיתתו ביד בוטחת, הכינם בשקט אך בדריכות. נועזותו הרגיעה ודרבנה".

מזכירות הקיבוץ המאוחד הציעה לחברי הקבוצה להיות מועמדים להתיישבות בדרום ים המלח, וכדי להיות מוכנים לכך הוטל עליהם לכבוש את העבודה במפעלי חברת האשלג בסדום. בקיץ 1941 החלו חברי הקבוצה, ובהם גם רפא, לעבוד בדרום ים המלח. רוח הימים ההם ניכרת בדברי ההספד שכתבה החברה א"נ, בחוברת שיצאה לזכרו בשנת תש"ח:

ימי סדום היו ימי מבחן ראשונים מכריעים בשבילנו בגיבוש החברה, בכיבוש העבודה לפועל העברי ובהרמת קרנו. מלחמה עיקשת להשתרשותנו במקום והתיישבותנו בו. במציאות קשה זו היה רפא, בזכות תכונותיו האישיות, לאחד מעמודי התווך בקבוצתנו. הוא ידע לכבוש את הקשה בבת צחוק על שפתיו, ובמידה שקשתה הדרך היה רפא דמות מאירה ומעודדת, שהדביק בשמחתו, בפאתוס חייו, את האחרים, והיה קל יותר לצעוד קדימה.

ארבע שנים עבד רפא בסדום ומשם נשלח מטעם התנועה להדרכה במקווה ישראל. בתקופה זו הכיר את יהודית והתחתן איתה. בד בבד היה רפא גם פעיל ב"הגנה". הוא סיים קורס

מפקדי מחלקה בג'וערה, מחזור י"ז, ב-1945. אחרי שנתיים בהדרכה תבע להחזירו לקיבוץ כדי להיות בו בתקופת העליה על הקרקע. קדמה - כמו בארי - עלתה על הקרקע בליל י"א הנקודות, מוצאי יום הכיפורים 6.10.1946.

אחרי 29.11.1947, יום החלטת עצרת האו"ם על חלוקת הארץ לשתי מדינות, התייצב רפא בשורות הלוחמים. הוא שירת בחטיבת "גבעתי", בגדוד 53, והיה מפקד יחידת המכונות המשורינות שליוו שיירות לגת, לנגבה, לניצנים ולסביבה. "המכונות המשורינות", כותב יעקב אורי ידידו של רפא "היתה מכונת פורד נושנה קטומת אף, שהוכנסה למסגרייה ויצאה כעבור ימים מספר והיא משוריין משובח, הטוב במשוריני האזור". הנהג של רפא במשוריין היה חברו יענקל'ה ברנר, גם הוא חבר קדמה. בחודשים האחרונים לחייהם לא נפרדו.

בית-דרס בנגב וזרעין בעמק נפקדו ע"ה, הגנה"

**בבית-דרס, שתושביו נרוו למתקיפי ניצנים
התערב צבא בריטי וירה על המגינים**

חיילי האוקיי ספגו עוד מכות בזרעין

תל-אביב, יום ד'. — מניצנים שבנגב ומלב העי-מק הגיעו יריעות המראות. כי חילות-ההגנה אחת דתם לא בלבד להדוף את האויב אלא לקדם את פניו ולהחזיר לו מנה אחת אפים בכל מקום ומקום. לטפל את מזימותיו ולמנוע ממנו כל יתרון אסטרטגי במ-ערכה הנטושה עתה בארץ.

משק ניצנים והתקף שלטום בלוח עזידי כנוסיה נרולה של ערי-בים ההתקפה נהרסה. אתמול במשך היום ערך האויב התקפות נוספות על הניצנים והיום בשעות הבוקר הסוקרות חידש אותן שוב. כל התקף כות נהרבו באבידות כבודת לאויב. עזרים עני בית-דרס אטם פרצו יהודה ההגנה" לכבר הערבי בית-דרס, שחלק כתר שבו נמצא בין מתקיפי ניצנים. בין בית-הספר שכתבו פניו ויחידות ההגנה" כשלו בתים נוספים במבואות.

הכפר משוער למהקני ניצנים שהספר ביה דרס נתקף, הרכו מניצנים הנעיקו תה בורח משוער וכברים אחרים, וחשו כמתודים.

בתוך הכפר פרצו קרבות עזים, כשיד אנשי ההגנה" על הקריונות.

בשעה 10 בבוקר הופיע כפר בואות הכפר צבא בריטי ופתח ביריות על אנשי ההגנה.

אזרו דהקרבות האצב עזבו יחידו חי"ט את הכפר. הנהגת ההגנה בקרבות ביחידות - הכיפת הרונים וכמה מצועים קשה. אבידות קרבים - כמאל וחמשים נהי נעים. יחיד אנשינו נהי שלל ככיתו רהט - רובים ותחמושת.

בעמק

הכפר הערבי זרעין, החולש על הכי-ביש כמריחוקאל-נפוליה, הפך בזמן האחרון למבצר של כנוסיות קארקני. כוח חזק של עיראקים וסורים השתכן בכפר זה כחליצכם והטרידו באכזריות יחיד כבודת את ההחבורה העברית בכיבוש העסק.

אטם ספגו לתמות התעורר יחידות ההגנה" על הכפר וזיעה. בין בית הספר, שמשמאל הכפר, אשר הפך למבצר חזק של הערבים, נתמס עיניו אנשינו, ויחידות אחרות. שחודו לכבר כתינו אחר, נכנסו בקרב פטיחאליפים עם האויב.

הקרבות איבדו למעלה משלוש שעות. לאיבד נגרמו אבידות כבודת מאוד. בין בית-הספר וזיעה, אבידותינו — ששה הרונים וכמה כצועים קה.

ושוב — כנגב

שידה עזרים שהובייה ערבים מוזי ימים הוחקפת אתמול אחרים בבית ענה—כארישכנ. שני ערבים נהרגו. החי-כושה וחוזרנין נלקחו סיר.

בהספד משנת תש"י מתאר י"ב בתמצות את חלקו של רפא במניעת אסון: "אחד המבצעים הנועזים בימים ההם היה פריצת הדרך לפלוג'ה. נפגשנו במשורייך כשהוא חוזר מהפעולה. משפטו הראשון היה: תמסור ליהודית שעמדתי במבחן האש. הוא סיפר בפשטות איך זחל מתחת למשורייך תוך מטר של אש מכל הצדדים, וסילק מחסומים. בדרך קרה אסון גדול. השיירה טעתה בדרך, נתקלה באנשים שלנו - שבטעות חשבה שהם ערבים - ופתחה באש. רפא היה בין הראשונים שהרגיש בטעות. הוא ירד מהמשורייך, עבר בין המשוריינים, אחז בקני המקלעים והפסיק את האש".

מדברי חבריו של רפא מצטיירת דמות כריזמטית. א"נ נותנת לכך ביטוי בהספד שכתבה ב־1948, ואשר סגנון התקופה ההיא ניכר בו היטב:

רפא היה בין אלו שידעו למצות את טעם חיי הקבוצה באהבתו ובמסירותו, ביחסים לבביים עם החברים. היה זה סוד שמחוטו, כי היה בידו לתת הרבה בלב פתוח ורגיש לקלוט את כל היפה מסביב. האידיאלים שלחם למענם - ובהגנה עליהם היה מוכן לתת את נפשו - נסכו בו כוחות נפשיים המרוממים לגבורה נשגבת של עמידה זקופה ושל מלחמה בלא רתיעה. הוא היה הראשון לסכנה ובכך גם דוגמה לחבריו. בפשטותו הטבעית, במגע עם חייליו, ראינו סינתזה של מפקד-חבר שידע לשמור על יחסי רעות כנים עם הנתונים לפיקודו. הוא היה מסור להם, ועל כן זכה באהבתם. יחס זה של כבוד והערכה הדדית עשה למיותר כל דיסציפלינה צבאית במובנה הדרסטי. בדמותו האישית, בעמדתו בקרב, קנה את האוטוריטה שלו.

ובינתיים, לרפא וליהודית נולדה תינוקת - עירית. רפא הספיק לראות אותה רק פעמיים. ימים מספר לפני מותו כתב רפא ליהודית: "יש לא פעם, ביום, ברגע או בחצאי שניות, שאני מחכה לשיירה או לאיזה סידור, ואין כוח לקרוא, אז אני שוכב על ספסל ורואה אתכן, את עירית הקטנה שהתאהבתי בה באופן מוחלט בחופש זה, ומתפלא: מה לי ולמקום הזה?"

ב־20 באפריל 1948 תקפו מאות מערביי בית דראס את קיבוץ ניצנים. גדוד 53 שפעל באזור הוועק לעזרה. למחרת היום תקף הגדוד את הכפר, כדי לאלץ את התוקפים לשוב אל כפרם. תושבי הכפר הזעיקו תגבורת: כוחות מערביי הסביבה וכן המשטרה הבריטית, שהצטרפה עם שלוש שריוניות "האמר" נושאות תותחים ומכונות ירייה. הבריטים פתחו באש על אנשי גדוד 53, והם החלו לסגת מהכפר. נפצעו עשרים לוחמים ונהרגו חמישה, בהם גם רפא. האש פחתה רק לאחר שגייפים ומשוריינים של חטיבת הנגב נחלצו לעזרת הנסוגים. חבריו של רפא מעידים כי היה אחראי לחיפוי על הנסיגה, נפצע פעמיים אך סרב להתפנות לפני אחרון אנשיו.

בעיתון דבר מיום 23.4.1948 נכתב בתמצות: "30 בתים פוצצו בבית דאראס, וכמאה ערבים נהרגו ונפצעו בפעולות העונשין של ה"הגנה". שבעה אנשי ההגנה שנפלו בקרב הם: יוסף זייד, אהרון כהן, אהרון לוי, מנחם ברלין, רפא וולפסון ודב גנזלר". בעיתון על המשמר הופיעה כתבה מפורטת בתוספת מפת הקרבות.

רפא נקבר בקדמה. עם פירוקו של הקיבוץ הגיעו חלק מהמשפחות לבארי, ועמן הועבר גם בית הקברות.

כמה מאנשי גדוד 53 הקימו את הישוב גן גבעתי על גבעות בית דאראס. בערב ראש השנה תשי"ט, במלאת עשר שנים למלחמת העצמאות, הודיעו אנשי המושב כי החליטו לקרוא לכל הבנים שיוולדו במושב בשמות חללי הגדוד.

יעקב (יענקל'ה) ברנר

שמות הוריו אינם ידועים לנו.
נולד ב־1925 בלודז', פולין
חבר קדמה
עלה לארץ ב־1946 עם קבוצת פרומקה
נהרג ב־25.4.1948
בן 23 בנפלו

מעט מאוד ידוע על חייו של יענקל'ה, ולא הצלחנו למצוא מישהו שאפשר לשאול אותו עליו. אבא ברמק אומר שגם לפני 63 שנה, בקדמה, דיברו שבועות רבים על כך שבעצם לא ידעו עליו דבר. הדברים שליטנו מבוססים על החוברת על 10 שנים לנופלם שיצאה בקדמה לזכר רפא ויענקלה, על דבריו של אבא ברמק, ועל דברים שלמדנו מתוך קופסת "קדמה 3" בארכיון בארי, ומתוך צילומי יומנים ששלחה נטע מארכיון יגור. בארכיון לוחמי הגיטאות ובארכיון הפלמ"ח לא נמצא חומר רלוונטי.

יענקל'ה הגיע ליגור עם קבוצת פרומקה. על ההיסטוריה של הקבוצה אפשר ללמוד ממה שכותב אוסקר, חבר הקבוצה, לחוברת על הסף שיצאה בקדמה לכבוד ראש השנה תש"ח:

אנחנו, הבודדים שהצלחנו על פי נס להימלט ממחנות הריכוז ומחנות המוות הגרמניים, עמדנו פתאום לפני השאלה: מה עכשיו? אין לנו בית, אין לנו משפחה. אנחנו זרים, נוכרים בארץ שחינו בה כל חיינו. מה נעשה?

הבודדים נצטרפו לעשרות והעשרות למאות ולאלפים, ובפי כולם רק תשובה אחת, שאיפה אחת: נלך לארץ ישראל. ב־20 באפריל 1945, בעוד החזית קרובה אלינו, בעוד אלפי אחינו סובלים תחת העול הגרמני, התאסף בוורשה קומץ אנשים ויסד את הקיבוץ הראשון: "לוחמי הגיטאות" קראו לו.

שבועות מספר אחרי זה נוסדו הקיבוצים בלודג', בנדון, סוסנוביץ, קראקוב - כולם בני 40-50 איש בערך, הגיל הממוצע 20-18 שנה. כל הקיבוצים האלה היו תחת דגלה של התנועה המאוחדת "השומר הצעיר-דרור". הם התפרנסו בעיקר מעבודתם הם. הקבוצה, החברה שבה חי כל אחד - היו לו למשפחה, לבית שבו הוא מצא את הפינה החמה שאותה לא ידע שנים רבות.

חייקה, בת הקבוצה, מתארת את יענקל'ה באותה תקופה: "כשחזרנו ממחנות הריכוז לסוסנוביץ' והחלה להתארגן הקבוצה שלנו, הגיע אלינו גם יענקל'ה, ושם הכרתיו לראשונה. בקיבוץ שנוסד שם, בתקופה ההיא, קטן היה, דל בשר וכחוש, לאחר שעברו עליו תלאות

שלא יתוארו - החל מגטו לודג', העיר שבה נולד וחי עד בוא השואה, וכלה במחנות הריכוז והמוות של הגרמנים. אבל רוחו איתנה. לא נער כמוהו אפשר היה לשבור".

אוסקר, בן הקבוצה, מתווה בחוברת סקירה היסטורית שמשקפים בה הניסיונות לארגן את "שארית הפליטה" ולגייסה לפרויקט הציוני. הוא כותב: "ראשית אוגוסט: העברתם של חמשת הקיבוצים לגרמניה היא צעד נוסף קדימה. אנחנו, החברים של חמשת הקיבוצים הראשונים, הגענו אחרי מכשולים וסכנות מרובות לאזור הכיבוש האמריקני ללנדסברג. אנו מתאחדים ומתלכדים לקיבוץ אחד של 220 איש. עד אז לא ראינו אף שליח מן הארץ ולא קיבלנו עיתון וכל ידיעה". אוסקר מספר ש"הקיבוץ החדש מעורר את הנוער בלנדסברג לרעיון הציוני", אך אינו מזכיר את ביקורו של בן-גוריון באוקטובר 1945.

בנובמבר 1945 עברה הקבוצה לאזור הכיבוש הצרפתי, לנקודת ההכשרה שהוצעה - ביברק. הם עברו במשק חקלאי, היו פעילים בהבאת יהודים, שלחו מחנכים למחנות שונים ולקבוצות נוער וילדים. ב־1946 התפלגה הקבוצה לשניים: הרוב הגדיר את עצמו "השומר הצעיר", ורק ארבעים הגדירו את עצמם "קיבוץ מאוחד". הם מחליטים להקים את התנועה בגרמניה, כפי שעשו חבריהם בפולין. הם חוזרים ללנדסברג ונקראים **קבוצת לוחמי־הגטאות - דרור ע"ש פרומקה**. עד סוף פברואר 1946 הצטרפו קבוצות מפולין, והתנועה מנתה שלוש מאות איש. מתחילים להוציא לאור עלונים וחומרי הדרכה. מגיעים השליחים הראשונים מהארץ, ותנועת דרור הולכת וגדלה. אוסקר ממשיך לתאר: "2.4.1946 היה היום שבו יצאנו לדרך העליה. אנו נפרדים מכל החביבים עלינו, יוצאים את גרמניה ופנינו לאיטליה. שם מצפים אנו בכיליון עיניים ליום ההפלגה. 8.6.1946 - ספינה קטנה של 2,000 טון ועל סיפונה כ־1,300 עולים - גברים ונשים, זקנים וטף - בדרכם למולדתם. ושבו בנים לגבולם. אנו מתקרבים לחוף. כבר מזמן מלווה אותנו אווירון אנגלי ונראות אוניות הצי הבריטי. 27.6.1946 - אניית המעפילים ע"ש וודג'ווד הגיעה לחיפה. המעפילים הועברו לעתלית, והנה אנו נמצאים על אדמת ישראל".

יומיים לאחר מכן, 29 ביוני, הוא יום שייצרב בזיכרון הקולקטיבי בשם "השבת השחורה". השלטון הבריטי הכריז על עוצר בערים, בקיבוצים ובמושבים; נערכו חיפושים מבית לבית, ורבים ממנהיגי היישוב נעצרו. בקיבוץ יגור נערכה במשך שבוע סריקה יסודית ונחשפו כזה אחר זה סליקים ובהם נשק ותחמושת. מרבית הגברים נעצרו ונשלחו לעתלית ולרפיח. כשנה לאחר מכן תיארה חיה כיומן יגור את הפגישה עם חברי הקבוצה ואת תחושותיהם:

אותו בוקר, של ה־29 [ביוני] כשנראו על הכביש המוביל לעתלית השיירות של המכוניות הצבאיות שבהן הובלו חברי המשקים הכלואים, לא ידענו אנחנו, המעפילים היושבים במחנה אוהלים, מי ומי הבאים. עוד לפני כן הועברנו מהצריפים שבהם שכנו למחנה אוהלים. חשבנו בלבנו: הגיעה ודאי אוניה חדשה ועלינו לפנות את הצריפים בשביל החדשים, שיוכלו לנוח מתלאות הדרך. אולם משנודע לנו מי המובילים, הבינונו כי אירע משהו בארץ. הרגשנו שמהוה איום קרה. פרטים לא ידענו, כי כל מגע עם באי־כוח המוסדות לא הורשה. רק כעבור יומיים הגיע לידינו עיתון. התאספנו כולנו, ואחת החברות מבינינו שהיתה לה ידיעה מעטה בשפה, קראה בקול והסבירה את החדשות. אז נודעו לנו פרטי המצור על יגור, על הרס הרכוש ושבירת חדרים ועל חחרמת הנשק.

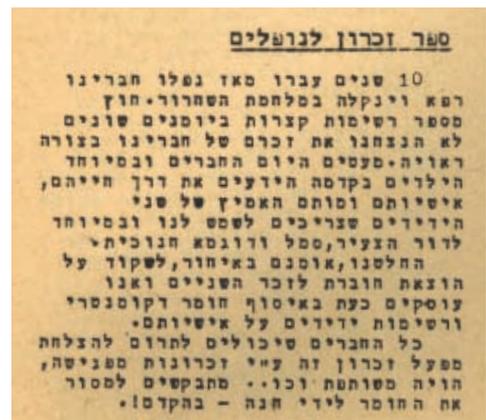
הידיעה על החרמת הנשק פגעה בנו במיוחד. הן הנשק העברי היה בעינינו, בעיני אלה שהיו רגילים לראות את הרובה כשהוא תלוי על שכתו של הגרמני, סמל הסמלים של העם הקם לתחייה.

כשנשאלנו על ידי חבר מחלקת העליה אם ברצוננו ללכת ליגור, אמרנו כולנו הן. כל אחד מאיתנו חשב בלבו שהמשק חרב והרוס וריק מבני אדם. בהגיענו ליגור הופתענו על העבודה המפכה בעוז שנגלתה לעינינו. אמנם החברים לא היו, אבל החברות מלאו את מקומם בכל מקום ובכל ענף. ראינו גם אנשים זרים שלא הכירו איש את רעהו עובדים במרץ. אלה היו המתגייסים מהסביבה שבאו לעזרה. למחרת יום בואנו דרשנו את ציאתנו לעבודה. הרגש הרגשנו כי נחוצים אנו פה.

כחודש לאחר שבאה הקבוצה ליגור, כותבת החברה שרה ל' ביומן יגור 1812: "קבוצת העולים שהגיעה אלינו: אלה הצעירים - שרידים מיהדות פולין הם, שיצאו ממחבואים, מיערות וממחנות הסגר. אבד להם הכול. בלי אב ואם, בלי אח ואחות, בלי כסות ועזרה. תעו בהרים ובדרכים בעולם הגדול, מבלי לדעת: האם נצלו? ומצאו את הדרך המובילה לחירות, לגאולת האדם והעם. עם שרידי תנועתנו הקימו קיבוצים מבין הנוער המפוזר בכל קצווי אירופה. מיום כניסתם לבית הקיבוץ, הרגישו עצמם כחלק מהמחנה הגדול, מהכוח הכביר נושא המפעל הגדול של בניין הארץ. מיד עם כניסתם לקיבוץ התחילו לחיות את חיי השיתוף והאחריות ההדדית".

חברי הקבוצה משתלבים בעבודה ומסתדרים יפה עם חברי המשק שרובם דוברי פולנית. בינאר הם כותבים ביומן: "חברי קבוצת פרומקה מבקשים את כל החברים שלא לפנות אליהם בשום שפה אחרת אלא בעברית. רובם מבינים עברית בהחלט, אף כי לא כולם יודעים עדיין לענות בעברית. בקשתם היא שלא לרחם עליהם. לדעתם - הצודקת - רק כך ייכנסו מהר לחיי השפה".

לקראת סיום שנת ההכשרה סקר א' ביאלוסטוצקי את תהליך הקליטה: "הקבוצה הגיעה ליגור כאשר רוב חברי המשק עדיין היו עצורים ברפיח. רק לאחר שחזרו החברים מרפיח

התחילה הפעולה התרבותית בקבוצה. נקבע יום לימודים בשבוע ושיעורי ערב לעברית. התקיימו שיחות, הרצאות ומסיבות על נושאים שונים. נערכו שני טיולים גדולים – לעמק יזרעאל, ולעמק הירדן ולגליל, ועוד טיולים קצרים בסביבה. הקבוצה חייתה חיים עצמאיים עם מוסדות ארגוניים משלה. דבר זה הקל בהרכה על הקליטה והעזיבה היתה מעטה. בהתקרב שנת ההכשרה לסיומה החלו הבירורים על עתיד הקבוצה. חצי ממספר החברים הביעו את רצונם להישאר במשק, והשאר ללכת לאחת הפלוגות העולות להתיישבות. מזכירות הקיבוץ הציעה אז לחברים האלה להצטרף לקבוצת קדמה.”

עשרים מתוך שלושים חברי הקבוצה, ובהם גם יענקל'ה, החליטו לעלות לקדמה. הם סיימו את עבודתם ב־23 באוגוסט 1947, עברו שבוע של ימי עיון ושמו פעמיהם לקדמה. ביגור ערכו לכבודם מסיבה ואנשי פרומקה הכינו מסכת על חייהם. ביומן 1931 כותב אוסקר ב' בשם חברי הקבוצה: "והנה, עם סיום שנת הכשרתנו, ביכולתנו לסכם: המאמצים שנעשו מצד חברי יגור לקלטנו נשאו פרי ולא היו לשווא. הגענו לארץ כבני אדם שמוזמן אבד להם טעם חיים תקינים. במקום זה חמש־שש שנים מאחורי גרדי תיל, במחנות ובגטאות גרמניים. נשאנו על גבנו משא עבר אכזר אין רחמים בו. היינו מוכרחים להשיג מחדש את שיווי המשקל הגופני והרוחני. ידוע ידענו – בעלייתנו ארצה תשועתנו”.

המתישבים החדשים בקדמה מביאים עמם מיגור "שי מטעם המשק – עגלה טובה לגידול". יענקל'ה עובד כנהג. "ב מתאר את השתלבותו בקדמה: "היה איתנו רק זמן קצר. לא ידענו הרבה על עברו. ידענו רק שהוא שריד יחידי ממשפחתו. בלי קרובים בארץ או בחוץ לארץ. היה עליז, סוער, שנון, הלצה מזומנה איתו בכל מקרה. נכנס יענקל'ה – נעשה שמח. ככספית רועמת היה. לא קל לאיש לחזור למקצוע הנהגות, ועוד לרכוש עמדה שווה בין שווים, אך הוא לא ידע שקט ומנוחה. רכש לו מהר את גינוני הארץ, התנהגות חופשית ובעלת אומץ, גישה פשוטה לענייני החיים, ובלי תסביכים. תוסס וסוער, לא הספיקו לו הסבלנות להשתתף בשיעורי ערב לעברית, אך את השפה רכש מהר יותר מרבים אחרים”.

יענקל'ה התגייס עם רפא לחטיבת גבעתי ושימש כנהג משוריין בליווי שיירות בנגב. כותב י"ב: "בימים ההם המושג 'התגייס' היה זהה עם המושג 'התנדב'. בין שיירה לשיירה היה סר עם המשוריין הביתה, פורץ לחדר האוכל ומספר את קורות הנסיעות, עם כל ההרפתקאות והסממנים המבדחים. גמר את הסיפור, התחיל להתעניין בכל הנעשה בבית, עד שהגיעה שוב שעת הנסיעה. לא ידע עייפות. לא ידע לסרב למלא תפקיד”.

כותבת הנדה: "בתחילת המאורעות עלה על משוריין ועבר במחיצתו של רפא. התקשר אליו מאוד. הוא ראה בתכונותיו של רפא דוגמה למפקד מסור ולבבי, וכאילו אח מבוגר שיש הרבה ללמוד ממנו”.

ארבעים ושבע שנים אחר כך מתאר יעקב אורי את הצמד הבלתי־נפרד, ומוסיף הערה על אהבתו של יענקל'ה לדמותו הארץ־ישראלית: "למשוריין שלנו (תוצאת המסגרייה) הסובב בדרכי האזור והוא שבע התנגשויות, ורפא מפקדו, נדרש נהג לעבודה מפרכת, מסוכנת, יומם ולילה. יענקל'ה הטיל עצמו בחדוות דבקות לתפקיד, וככל שאתה פוגש בו הוא מפויח,

עייף וצוחק. המפקד והנהג הפכו להיות שניים שהם אחד. כובע הגרב היה מצרך שווה לכל נפש בימים ההם, לא כן אצל יענקל'ה. הוא חבשו דרך יוהרה על הצד. היה מלא גאוה. גאוה וחיבה אליו. מעולם לא שמעתיו אומר בעברית 'כובע גרב' – תמיד אמר 'כובע ג'מע' (בערבית ג'מע פירושו חברים). אלא שבפיו נהגת האות ג' בנגינה ובסלסול סלאבי. הכברתי מילים על הכובע כי אני משער שפריט לבוש זה היה לו תוכן וסמל. קצו של הנער המיוסר במדמנת הגלות, להיות נער ישראלי זקוף קומה".

עם רפא השתתף יענקל'ה בקרבות של גוד 53 בנגב, בהן פריצת הדרכים לגת ולניצנים – בפלוג'ה ובבית דראס. מותו של רפא היה עבורו משבר עמוק. כותב י"ב: "כאשר נפל רפא הספיד אותו יענקל'ה כתלמיד את רבו הנערץ. אבדה משענתו היחידה. התערער מאוד שיווי המשקל שלו, והוא ביקש להחליפו בחבר אחר. כבר היתה קיימת החלטה על החלפתו כאשר באחת מנסיעותיו האחרונות, שלושה ימים לאחר מותו של רפא, פגע בו כדור מסתורי. הוא הספיק רק לומר את דבריו האחרונים: 'הובילו אותי לבית החולים וקחו נהג טוב למשוריין'".

כותבת חייקה: "זוכרת אני את יומו האחרון של יענקל'ה. אותו בוקר קודר לא יכולנו להעירו משנתו. כה עייף ושבור היה אחרי נפילתו של רפא, ואולי ידע שזהו בוקרו האחרון. וכדרכו, התגבר גם הפעם על עצמו. קם ויצא לתפקידו, לליווי השיירה ממנה לא חזר אלינו".

איך נהרג יענקל'ה? על כך יש מספר גרסאות. באתר הזיכרון לחללי צה"ל כתוב: "ביום ט"ז בניסן תש"ח (25.4.1948), בנוסעו במשוריין בדרך מסמיה, נעצר יעקב וירד מרכבו כדי להעביר הודעה למפקד השיירה. באותה שעה נורתה לעברו ירייה והוא נפצע פצעים אנושים. בדרך לבית החולים מת מפצעיו. משערים כי הירייה נורתה ממכונית אנגלית שחלפה באותה עת בכביש. יעקב הובא למנוחת עולמים בבית הקברות בקדמה".

באתר ההנצחה של ההגנה מובא סיפור זה כמעט מילה במילה. אלא שהסיפור היה אולי קצת אחר. בדברי הספד שכותב יעקב אורי כעבור 47 שנים הוא מהרהר בכתב: "ארבעה ימים אחרי קרב בית דראס נסע יענקל'ה צפונה אל עבר גדרה. הוא ליווה שיירה. יש אומרים: המשוריין החל מקרטע בנסיעתו, ואחרים: תקלה של מה בכך התגלתה באחד הגלגלים. וגרסה שלישית: ביקש למסור הודעה למפקד השיירה. מכל מקום, יענקל'ה עצר וירד. אותו זמן חלפה על פניו מכונית צבאית בריטית, עמוסת חיילים. ירייה אחת בלבד מרובה אחד החיילים הספיקה כדי לקטלו. להמיתו".

אבא ברמק מסכים שהכדור היה אנגלי, אך זכור לו בוודאות סיפור אחר. הוא אומר: "היה מחסום של חיילים בריטים ליד קסטינה. יענקל'ה עבר עם השיירה, והבריטים סימנו לו לעצור. הוא ירד מהרכב, אבל לקח איתו את הסטן. האנגלים ראו שהוא מתקרב עם סטן וירו. אחר כך, כשהבינו שמדובר בליווי שיירות הצטערו מאוד, וגם באו לקדמה להתנצל".

כך או כך, יענקל'ה נקבר בקדמה וברבות הימים הועבר לבית הקברות הקבוע של בארי.

שולה אנגלסברג

בתם של לאה ואמיל חיימזון
חברת בארי

נולדה בברלין ב־24.3.1928

נהרגה בקיבוץ בארי ב־26.12.1949
בת 21 בנפלה

במרץ 1949 התחילה העברת הישוב לנקודת הקבע, שלושה ק"מ מזרחית לנחאביר. בנובמבר 1949 חוסל המחנה בגדרה. כל החברים, החברות והילדים ירדו לבארי - לנקודה החדשה. שם, בליל 26 בדצמבר, נרצחה שולה אנגלסברג על ידי מסתננים.

שולה הספיקה להיות בבארי זמן קצר בלבד. היא הגיעה לקיבוץ הצעיר בעקבות בעלה. יומן 65 מתאריך 14.3.1949 מספר לחברים: "מטפלים בשחרור של החבר אריה אנגלסברג מהגדוד השביעי, שהביע את רצונו להצטרף לקבוצה". ביומן 67, שיצא לאור חמישה חודשים אחרי כן, נכתב: "החבר אריה אנגלסברג השתחרר מהצבא והצטרף לקבוצה. חברתו תצטרף בעוד מספר שבועות".

בבארי קיבלו את פני הזוג בשמחה. "שולה היתה בחורה צעירה, מקסימה, שבאה לקשור את חייה פה עם הבעל שלה. והיא היתה בהריון", אומרת רחל צייג, ומרים מוסיפה: "אמרו שהיא אחת מוסמכת, ומאוד שמחו שהיא אינטליגנטית, בחורה שלמדה. רוב החברים אצלו בקבוצה לא גמרו שמינית, כי גייסו אותנו, מי שהסכים להתגייס".

למרות הזמן הקצר ששהתה שולה בקיבוץ, נחרטה דמותה בזיכרונם של הוותיקים. גנוסיה מספרת: "בחורה ערכית. למדה להיות אחות. החליטה שהיא רוצה ללכת לקיבוץ. לא היתה קשורה לתנועה ולא לאף אחד מהקבוצה. היא לא הספיקה עוד לממש את עצמה. זה היה כל כך טרגי. כל כך מעט ידענו על הבחורה הזאת".

בצל אירועי הלילה הוא עזב אריה את הקיבוץ, ומעולם לא חזר. כך נטשטשה דמותו, וכיום אין בבארי מי שיוכל לספר עליו דבר. באתר הפלמ"ח מסופר עליו בלשון לקונית: "אריה היה יליד אנגליה. התגייס לצבא הבריטי ב־1942 ולחם ביחידות מובחרות. גויס בשנת 1947 למוסד לעליה ב', ומילא תפקידים שונים: היה מפקד מחנה טרץ בדרום-צרפת ופיקד על

אוניות מעפילים. בשנת 1948 הצטרף לחטיבת הנגב, ליחידת 'חיות-הנגב', פלוגת הג'יפים. עסק בשמירה על קו המים, פעל מאחורי קווי האויב, מכיבוש באר-שבע ועד לאום-רשרש".

הימים הם ימיה הראשונים של המדינה, וחברי הקיבוץ עסוקים בהקמת המשק ובהתבססות כביתם החדש, הנושא שם חדש: קיבוץ בארי. יומני בארי חדלו להופיע במשך כחמישה חודשים ולא נוכל להיעזר בהם לתיאור התקופה. בספר שיחת קיבוץ מספר זאב רפופרט: "אחרי המלחמה היה הגבול עדיין פרוץ. היינו מוצאים עקבות של מסתננים כמעט בכל בוקר. הם היו גונבים בעיקר בשדות. היינו עושים להם מארכים". מספרת גנוסיה: "היה קשה אז. בחורים היו יוצאים בלילות לשמור שהם לא יגנבו לנו. נטענו עצי זית - והם עקרו אותם, לקחו את השתילים. הם היו גונבים צינורות. החברה היו יוצאים בלילה לפגוש אותם בדרך, לפני שהם באים. היו ימים של מתח איום. אנחנו גרנו בצריף השחור, במקום שהיה אחר כך בית הספר. אני ושולה היינו בתחילת הריון, וכשהיינו צריכות ללכת לשירותים בלילה היינו צריכות לצאת החוצה. באותו לילה פחדתי לצאת".

ליל מותה של שולה, ה-26.12.1949, אינו מרפה מזכרונם של הותיקים. מתארת רחל צייג: "עוד לא היתה תאורת גדר. לא היה גנרטור. היו לנו מנורות נפט. היה חורף, והיה קשה. שולה היתה בהריון והיתה צריכה ללכת לשירותים. השירותים היו בתי שימוש שדה, מאחורי גל אבנים גדול. מאחורי הגל ישבו שני מנוולים. למחרת מצאו את חרצני הזיתים שהם אכלו. הם ישבו וחיכו, וירו בה. בדיוק הבעל שלה שמר בלילה. הוא חשב שאולי השומר יורה, ואמר: אל תירה, שולה שם. אבל שולה כבר נורתה, ושני המסתננים עברו מתחת לחלון שלי וברחו. אני חזרתי שעה קודם מהשירותים שעל יד הלול. הערפתי ללכת לשם. לפי ההיגיון, למה ללכת רחוק כל כך? אבל אני ניצלתי".

"עוד לא היינו הרבה זמן כאן. עשינו גדר תלתלית של ארבעה חוטים בערך", אומר במיק. בנסיבות אלו, לא היה קשה לחדור לחצר הקיבוץ. "המסתננים באו בשביל לגנוב. אבל שולה כפי הנראה הפחידה אותם. הם ראו פתאום בן־אדם מתקרב אליהם, וירו", אומרת מרים, ומספרת: "בתקופה הזאת היה רופא בבארי, אבל היה מקובל לקרוא לאחות. קראו לי. רצתי עם פנס. שולה שכבה קרוב מאוד לצריף שבו היא גרה. בעלה חזר משמירה, והיא התעוררה ויצאה החוצה לשירותים. הוא שמע את הירייה, יצא וראה אותה שוכבת. כשבאתי, רק הוא עמד לידה. הוא אמר לי: היא לא תחיה. היא היתה בת עשרים ואחת, בהריון בחודש השישי. היה מזעזע. פשוט מזעזע. קראו לרופא, ולקחו אותה למרפאה. היא נשמה. והרופא כל פעם שם את הסטטוסקופ על הבטן, ואמר שהתינוק חי. רציתי שייקחו אותה לבית חולים. גם אני הבנתי שהיא לא תחיה, כי פגעו ברקה, והיה חור. הבנתי, אבל רציתי שייקחו אותה. הדרך היתה מסוכנת. לא היה כביש, רק דרכי עפר. היו מוקשים. אני זוכרת שכל כך היה לי חשוב שייקחו אותה, אולי בכל זאת יצילו אותה. ישבתי על ידה שעות עד שהפסיקה לנשום. זה היה נורא ואיום. זוג צעיר, בעלה ישב לידה כל הזמן. הוא היה חייל, היה לו ניסיון, והוא ידע שהיא לא תחיה."

במיק מספר כיצד נשלח באישון לילה להבהיל רופא: "היה פה רופא יוגוסלבי. והרופא אומר לי: תיסע לבאר־שבע, ותביא מנתח ראש. אתה לא חוזר בלי מנתח ראש. אני עם עוד בחור אחד, באחת בלילה, נסענו בג'יפ לבאר־שבע. הרופא הזה גר ליד בית החולים, שהיה קטן מאוד בתקופה ההיא. דפקנו בדלת, הערנו אותו, אמרנו: תשמע, קרה לנו כך וכך, והרופא דורש שתבוא. הוא אמר: מה יש לי לעשות? פציעת ראש. אין כלים, אין שום דבר. לא חשוב, אנחנו לא מוותרים, הרופא דורש שתבוא. התווכחנו איתו והתווכחנו, ובסוף הוא בא. לקחנו אותו באוטו עד לבארי. הדרך היתה משובשת. מכאן לכיוון סעד לא היה כביש. הגענו לפנות בוקר, ואז קבעו את מותה."

אביבה סלע מספרת: "אני ושולה עבדנו באותו בית ילדים, ושתינו היינו בהריון באותה תקופה. כשזה קרה, במיק תיכף יצא החוצה והיה פעיל. ידעתי שאני לא יכולה לעזור, שאין מה לעשות. התכרבלתי מתחת לשמיכה. בטח שהיה פחד". גנוסיה אומרת: "שמענו את הירייה. אני זוכרת איך רעדתי".

רחל צייג מתארת את סערת הרגשות שליוותה את הלוויה: "באו מכל הסביבה ללוויה. היתה לוויה קשה. קשה כי שולה היתה בחורה צעירה, בהריון. היא לא היתה מהמקום, לא מזמן באה. זה היה עצוב מאוד. חשבתי, למה לא הצילו את הילד שלה? אולי הוא נפגע מהירייה, אני לא יודעת. אולי יותר טוב ככה, מי יודע. אף אחד לא יודע".

מותה של שולה בלילה, בחצר הקיבוץ, זעזע את הקיבוץ הצעיר. הפחד עולה בעיקר בסיפוריהן של הנשים אודות התקופה. הימים ימי הלינה המשותפת. החברים גרים בצריפי עץ, והילדים בבית אבן נטוש שהוסב לבית ילדים, ונמצא רחוק משכונת הצריפים. מרים מתארת את הפחד: "אז לא היניקו בבית. אמהות היו הולכות בלילה להניק בבית הילדים. לא היתה תאורה, הלכו בחושך. את לא יודעת את מי תפגשי. האמהות פחדו ללכת לבית הילדים להניק. השומר היה מעיר את המניקה ומלווה אותה לבית ילדים, מחכה לה ומחזיר אותה הביתה. זה היה קשה. לילה אחד חדרו מסתננים לבית הילדים וגנבו את כל המעילים שלהם. המטפלות באו בבוקר - ואין מעילים. תארי לך שאמהות יודעות שמסתננים נכנסו לבית הילדים ואף אחד לא הרגיש בזה, והשומר הסתובב ולא ראה. נורא. נורא ואיום. והאמהות לא התקוממו".

אומרת רחל: "אחרי מותה של שולה התחלתי לפחד. אפילו בשמירה לא הסכמתי לשמור לבד. היה צריך לשמור על הילדים, ולהכין לשומרים אוכל, והיו צריכים ללכת לקרוא לאמא שצריכה להיניק, או שילד בוכה ואי אפשר להרגיע אותו. הרי סמכו עלינו, וצריך ללכת מבית לבית, שני בתים, לצאת החוצה - את לא יודעת מי מתחבא שמה. היה לנו

חבר שהיה בדרגה גבוהה בצבא. הוא אמר: לא לוותר לבחורות, אבל שישמרו שתיים יחד. ושמרנו שתיים. אחרי שקרה האסון, פתאום הסוכנות הביאה לנו גנרטור, ועשו תאורת גדר".

נוהג השמירה בזוגות שהחל אז נמשך עד לסיום הלינה המשותפת, ותאורת הגדר מקיפה את הקיבוץ עד היום. במיק מסכם בקצרה: "בתקופה ההיא חשבנו שנגמרה המלחמה ושיהיה לנו פה קצת שקט. שקט לא היה. עוד לפני הפדאיון כבר היו גונבים לנו. השקט לא שרר פה. אמנם אנחנו רגילים לחיות כאילו בשקט. למשל, השנה - שנה שקטה מאוד. אבל אנחנו אומרים: השנה שנה שקטה".

קברה של שולה חנך את בית הקברות הקבוע של קיבוץ בארי. לדברי אליהו גת, רק אחר כך העבירו את הקברים מ"גבעת האלות" בנחאביר. לכן, בתמונה נראית רק מצבה אחת יצוקה מבטון כשדה שומם, ומרחוק מלבינים בתי הקיבוץ הראשונים. על המצבה נכתב: "נפלה בידי מרצחים ערבים באביב נעוריה, על אהבת המקום והמולדת".

בשונה מחללי המלחמה, זכתה שולה באנדרטת הנצחה אישית. לא הצלחנו לברר מתי ובאיזה אופן התקבלה ההחלטה לקרוא לגבעה בכניסה לקיבוץ גבעת שולה. "תכף ומיד הצבנו מצבה שם, מצבת אבן", אומר במיק. אולי בגלל הזעזוע מכך שגם מקומו החדש של הקיבוץ אינו בטוח, אולי משום שבמעשיה התגלמו ערכים מרכזיים של התקופה: ציונות, התיישבות, עזרה לזולת ואמהות. ערכים אלו יוצקים לחייה ולמותה של שולה משמעות קרובה ללבותיהם של אנשי המקום, ומקבעים את שמה בתבנית נוף הקיבוץ.

שנים אחר כך תהפוך גבעת שולה לבית הקברות הזמני של צה"ל בשלוש מלחמות, וזכרה של שולה יתערבב בהלמות הפטישים וברעש הרחפורים הכורים את קברי החיילים.

עזרא גדלין

בנם של אסתר ומשה גדלין
חבר בארי
נולד בהרצלייה ב־20.5.1935
נהרג ב־25.4.1961
בן 26 בנפלו

מבצע קדש בסתיו 1956 היה אמור לשים קץ לפעילות הפדאיון באזור. אולם בתחילת שנות השישים שוב גאה המתח הביטחוני. שוב חזרו תופעות המסתננים מרצועת עזה וגניבות הבקר והציוד החקלאי. הצבא הציב בשדות הקיבוץ כיתת חיילי מילואים שיצאו מדי ערב למארכים. עזרא, חבר קיבוץ צעיר שהצטרף לגרעין במעלה, בעלה של אהובה'לה ואב לנצר ולדלית שטרם נולדה, יצא לפנות ערב להחזיר הביתה פרה שהמליטה במרעה. אנשי המארב ירו בו בשוגג.

עזרא הגיע לבארי עם הכשרת במעלה. מספר ברוך בהיר, שהגיע לבארי בעקבותיו: "בתקופה ההיא, הפוליטיקה היתה קצת אחרת. שנינו היינו ילדים בני 14-15, עם אוריינטציה של אחדות העבודה, כמו ההורים שלנו. בהרצלייה לא היה סניף הנוער העובד של אחדות העבודה, אז היינו בנוער העובד של מפא"י. עזרא רצה ללכת להכשרה של הקיבוץ המאוחד. במרכז הנוער העובד המליצו לו להצטרף לגרעין מגובש של חניכים מתל־אביב ומחולון שהיו מיועדים לבארי. הדבר היחידי ששכנע אותו ללכת לכאן היה הזיקה הפוליטית לקיבוץ המאוחד. הוא היה אנטי מפא"י. הוא הציע לחבר'ה מההכשרה ליצור איתי קשר, כדי שגם אני אגיע לקיבוץ המאוחד ולא חס וחלילה לאיחוד."

שרק'ה כהן מתארת את ייחודו של עזרא בתוך הקבוצה: "להכשרה שלנו יצא שם של פושטקים גדולים. היו הרבה חבר'ה שהצטרפו אלינו, אבל עזרא היה בחור מיוחד. מעולה. נחמד. בחור מאוד רציני, וגם שובב עם כל מיני שיגעונות. הוא אהב בעלי חיים. היה בחור חכם, וידע כל מיני דברים שאנחנו לא חשבנו עליהם. למשל: גינת פרחים. הוא הראשון שעשה גינה בבארי. כשפרחו לו פרחים, מישהי קטפה בלי רשותו. הוא לא ויתר. הוא עבר

מחדר לחדר עד שמצא את הפרחים אצל הבחורה. מסכנה אותה בחורה, מה שחטפה. בקיבוץ יש עדיין ברוש יחדי, שמגיע עד השמיים. זה הברוש של עזרא”.

חברי במעלה זוכרים את עזרא כאדם רציני, מחויב, חביב על הבריות וזוכה להערכתם. חנהל'ה קריצמן מספרת עליו בהתפעלות בלתי-מוסותרת: “קסם של בחור. יפה, חתיך, מלא מרץ, מלא בסקרנות ובהעזה, בולט ברצון לעשות ולנסות דברים חדשים. למשל, הוא הביא שתיל של עץ קפה. מי חשב אז לגדל קפה בארץ? הוא שתל אותו, טיפל בו כמו בתינוק. או למשל, הוא אילף עורב. הוא היה הולך והעורב תמיד היה על הכתף שלו. פעם, כשנסענו לטיול לסיני, באמצע הנסיעה הוא צעק כדי לעצור את האוטו. התברר שהוא ראה לטאת כוח. ירד למטה עם עוד כמה חבר'ה, תפסו אותה, ואחרי זמן מה שחררו אותה. היה חובב טבע, אהב מאוד בעלי חיים. אבא טוב, בעל טוב. מעורה בחברה. היה מדריך בחברת הנוער והיה חבר בוועדות הקיבוץ. באמת קסם של בחור”.

גם חברי הקיבוץ וחברת הנוער שהדריך נשבו בקסמו. תמר שלוי ומנוחה קלמר שעבדו איתו, מספרות שלמרות גילו הצעיר והיעדר הכשרה חינוכית, עשה חיל בעבודתו. הוא הציב מול הנערים מודל אישי של עשייה, השקעה והצלחה. מספרת תמר: “בחור מקסים. אינטליגנטי, אכפתי. מאוד אהבנו אותו. כשקיבלנו לקיבוץ חברת נוער, לקחנו אותו בתור צעיר, להיות המרכז החברתי. הקשר שלו עם הנערים היה יוצא מן הכלל. הוא ידע לתת להם מה שצריך. לפעמים היה קצת קשוח, אבל הוא אהב אותם וידע מה הוא רוצה. טייל איתם הרבה. היו לו קשרים מאוד יפים איתם. עבדנו מאוד יפה יחד. הוא היה בחור לעניין”.

בנוסף להדרכה היה עזרא חבר מזכירות ומרכז ענף צעיר. אומר אברהם הברון: “הוא החליף אותי בריכוז הרפת. בחור רציני, שקט, נכון, עצור. היתה אליו הערכה רבה. אהבנו אותו מאוד”. העתיד נראה מבטיח, אלא שהדברים התגלגלו אחרת.

אברהם מספר: “באותה תקופה היה לנו מרעה טבעי בבארי. זה שטח מאוד מפורץ, לא ניתן לעיבוד, אבל צומחים עליו צמחי מרעה. העדר יצא וחזר בערב. היתה חסרה פרה שהמליטה בשדה והחליטה להישאר שם עם העגל שלה. עזרא יצא להביא אותה, ברכיבה, וכשהם חזרו כבר היה לקראת חושך. מארב של הצבא פתח עליהם באש והוא נהרג. אמרו, ובדין, שמתוך אחריות ומסירות לעבודה, הלך לחפש את הפרה שהמליטה ואת העגלה שלה, וזה עלה לו בחייו. התקרית הזאת היתה מבהילה ביותר. זה לא היה צריך לקרות”.

ברוך בהיר מספר: “כיוון שעזרא עבד ברפת, הוא היה מתחיל חליבה בשלוש לפנות בוקר, או גומר לחלוב בשעות הערב המאוחרות, וכך היה נפגש עם החיילים כשיצאו למארבים באזור. הם היו שותים ביחד קפה ומדברים. היה לו איתם קשר, היתה התייחסות אישית. שמעתי מפי החבר'ה שהיו במארב, שאף אחד לא התריע בפניהם שיש מישהו בשטח. הם פתאום ראו על קו הרקיע משהו עולה מהמכתש. זה נראה להם גמל וסוס ועוד קבוצת אנשים. הם היו בטוחים שאלו מסתננים ופשוט ירו. עזרא הלך ברגל, הם בעיקר פגעו בו. התמונה הזאת של רקע שחור וקו רקיע יותר בהיר, אפור, והדמויות שעולות - כל פעם שאני חושב על מותו של עזרא אני רואה את התמונה הזאת בדמיון”.

התמונה הפסטורלית של צלליות בוקר ועדרו על רקע השקיעה מנוגדת בתכלית לסופה המר. "אני נזכרת בזה ויש לי צמרמורת בגוף", אומרת שרק'ה, ומספרת בתמצות דמוי בלדה: "זה היה אחרי הצהריים, שעת בין ערביים. אמיר אפרת יצא למרעה עם הפרות לוואדי, לכיוון המכתש. אחת הפרות התחילה להמליט. אמיר רץ מהר, עלה על הסוס, דהר - דהר - דהר והגיע לעזרא, אמר לו שהפרה התחילה להמליט. עזרא כמובן לא חשב פעמיים, ועלה איתו. עד שהגיעו כבר היה חושך. מסתננים היו פה כל הזמן. החיילים מהמארב דפקו בו כדור. בעזרא. הוא מת במקום".

באותו ערב שמר יעקב צמח בשער הקיבוץ. הוא מספר: "אנחנו שומעים יריות. מה זה יכול להיות? ראש חוליית הכוננות היה מילואימניק, בן קיבוץ תל יוסף, וחבר של עזרא. היה חבר שלו, ולא ידע. מארב, התחלה של החושך, חשבו שאלו מסתננים. עזרא נהרג במקום, ואמיר נסע באופניים להזעיק עזרה. הוא קיבל ברגל כדור, ושני כדורים בחולצה שלו שהתנפפה. היו שני חורים בחולצה שלו, ראיתי בעיניים שלי. מיד באה משאית המרצדס והביאו את עזרא. היה נורא. אשתו היתה בחודש החמישי להריון".

במיק מספר בלשון יבשה שעליו הוטל לבשר לאהובה'ה: "אני לא זוכר באיזה תפקיד הייתי. היה צריך ללכת לאהובה'ה ולבשר לה את הדבר הזה. הלכתי לבד. היא היתה בהריון. באתי אליה לחדר. היא קשה מאוד".

בוריס בריסיני נשא בעול ה"סידורים". הוא אומר: "הייתי אז מזכיר פנים, והייתי מעורב בכל הטיפול במקרה הזה. קראו לאנשי הביטחון שלנו ולי. יצאנו לשרה לחפש אותו. הבאנו

אותו הביתה, למרפאה. הוא כבר לא היה חי. הייתי צריך לקרוא להורים שלו, וגם לכתוב ביומן לזכרו".

יומן 27.4.1961 פותח במסגרת שחורה ובה כתוב: "חברנו עזרא הובא למנוחות". מסופר שבשעת צהריים ביקר אלוף פיקוד הדרום אברהם יפה והביע את תנחומיו לבני המשפחה ולמשק. עוד מסופר על התעניינותו של הרמטכ"ל בפרטי המקרה, ועל בקשתו להעביר את השתתפותו באבל. בהמשך מופיע תיאור הלוויה: "בשעה 4.00 אחר הצהריים, יצא עזרא בארון, נישא על כתפי החברים והמונים הולכים דומם אחריו בכיוון גבעת בית הקברות עם אמו השכולה ואהובה לה רעייתו, קרוביו ומכריו, וכל חבריו במשק ומחוצה לו. כל מי שידע להעריך את עזרא כחבר וכדוגמה אישית מחנכת, כל ילד וכל נער אשר אהבוהו ואשר היה להם למרדריך, כל חבר וחברה במשק אשר הכיר את יושרו ואת טוב לבו של עזרא - כולם באו לחלוק לו כבוד אחרון. לא נותר לנו אלא תל העפר שנערס על קברו הרענן, עטור זרי פרחים וירק, והזיכרון המר והצורב של דמותו שלא תוכל להישכח".

בתחתית היומן, מתחת לשלושה כוכבים המציינים החלפת נושא, כותב העורך האנונימי של היומן, בלשון רבים:

מחשבה אחת לא חדלה לנקר במוחנו: האם יד הגורל היתה זו? האם הכרח היה שכך יקרה? ואם כי אין לנו כל ספק שאך מקרה נורא הוא, מקרה של טעות, קשור הוא קשר בל ינתק באורח חיינו ובהחלטתנו הנחושה, לבנות את ביתנו כאן, ליד גבול הרצועה. מכל משלמי המסים במדינה, המס היקר ביותר והכבד ביותר הוטל עלינו - להביא את נפשותינו. והפעם היה זה עזרא אשר מסר את נפשו למען בטחון המדינה ובטחון ביתו ומשפחתו. הוא נפל מבלי לומר דבר. אך בטוחים אנו כי אם יכול היה להגיד היה קורא לנו: המשיכו! המשיכו לבנות, המשיכו ליצור, המשיכו לפתח ולהתקדם! אין לנו כל ספק שזה היה רצונו, ואנו נמשיך למענו ולמען ביתו, נמשיך.

"מה תגידו על התקוות שתלתה בו החברה, כאדם בעל כישרונות ומבטיח? איש הקיבוץ וההכרה, שלפני כל הכרעה קשה היה מחייך ואומר: קשה לי, אבל אם יכריעו אקבל את ההכרעה", שואלים חבריו בחוברת שיצאה לזכרו. "אנשים פה הלכו עם הראש למטה. היה קשה". מסכמת חנה'לה קריצמן בלשון ארצית.

בתוקף תפקידה, המשיכה פלוגת המילואים לשהות בקיבוץ גם בימים שאחרי מות עזרא. אומר ברוך: "אחד הדברים שאני דווקא זוכר, הוא המאמץ לא להאשים את החיילים במה שקרה. כשהיו מדברים, היו תמיד אומרים כמה נורא שבביל החיילים שלילה קודם שתו איתו קפה ולמחרת דווקא הם פגעו בו. אחד מהם, אני לא יודע אם זה שירה או זה שנתן את הפקודה לירות, לא היה מסוגל לחיות פה עם מה שקרה, והגיע לדרום אפריקה, אם אני לא טועה. ראינו את החיילים האלה כיותר מסכנים מאשר את עצמנו".

מותו של עזרא הכה את הקיבוץ בתדהמה. אומרת תמר שלוי: "הוא היה איש מרכזי, וזה קרה פתאום. זה לא הקיבוץ של היום. זו תקופה שכולנו היינו צעירים. והוא עם ילד אחד,

עם אישה בהריון. פתאום בתוך הקיבוץ יש אלמנה. דבר כזה עוד לא היה לנו. פתאום זה צץ בבארי".

עם מותו של עזרא חלפה התסיסה המתמדת שאפינה את במעלה. אומרת שרק'ה: "לפני מותו אי אפשר להגדיר את האנרגיות ואת השוכבות שהיו לנו. שבן-אדם בגיל כל כך צעיר ילך - זה דבר לא נתפס, זו מכה. פתאום הורדנו ווליום".

חנה'ה קריצמן מוסיפה: "זה היה שוק לכל החבר'ה, כי הוא היה אחד מעמודי התווך. אני זוכרת שכולנו התהלכנו המומים. אשתו היתה בהריון, והיה לו ילד קטן בן שנתיים, שהיה בכיתה של הבן שלי. לא ידעו עוד איך להגיד לו. למחרת, אהובה'ה באה לבית הילדים. הבן שאל: אמא, איפה אבא? היא לא יכלה לענות לו, ואמרה: הוא נסע. הוא שאל: אז למה הוא לא לקח מזוודה? אני לא אשכח את זה. למה הוא לא לקח מזוודה".

אנשי החינוך של בארי שניסו להקל על אהובה'ה, עשו זאת בלא מילים. "כך היה נהוג באותם ימים", אומרת חנה רענן. "עשו דבר טוב, אבל לא דיברו עליו. אהובה'ה ואני היינו בהריון. אמרו: אהובה'ה לבד. כדי שלא תיתקל באבות שמסתובבים בבית התינוקות ועוזרים, נשים אותה לבד, רק עם חנה. היינו לבד בחדר בבית התינוקות הרבה זמן, יותר מחצי שנה. מתוך כוונה מעולה, באמת. אבל לא דיברנו על זה. אותי שיתפו, אבל אני לא חושבת שאמרו לאהובה'ה. השתדלתי שבעלי לא יבוא לשם. הילדה שלי היתה ילדה שלישית, והוא עסק בבנים הגדולים. אני לא חושבת שאני ואהובה'ה, בשעות הארוכות שישבנו יחד, דיברנו על עזרא ועל מה היא מרגישה עכשיו כשהיא לבד. השתיקה הזאת היום נראית לי איומה ונוראה".

ביום השלושים הופיעה ביומן הזמנה לאזכרה בחדר האכילה, ובצדה הודעה: "במלאת שלושים יום למותו של חברנו עזרא גדלין אנו מכריזים על הקמת גן זיכרון שייקרא על שמו. צעיר היה עזרא בנפלו, ורב גווני היה בחייו. אך יותר מכל מצאנו לנכון להנציח את אהבתו לצמח ולגן. מאמינים אנו כי בבוא אדם אל תוך הגן, אם מבני המקום הוא ואם מן החוץ, בן אם עזרא היה מוכר לו ובין אם לא, רוחו הטובה של עזרא ויחסו לכל שתיל תהא שורה גם עליו". גן הקקטוסים שהיה באזור הבריכה הוא כנראה הגן שהוקם על שמו, בלא שלט המציין זאת.

ב־1964 נחנכה בבית הספרייה מעבדה לטבע שנקראה על שם עזרא גדלין, ושמו צוין על גבי לוחית מתכת בכניסה. אהובה'ה חושבת שאולי מנוחה קלמר, שעבדה עם עזרא, הובילה את המהלך. אהובה'ה מספרת שלא היתה שותפה להחלטות על פרויקט ההנצחה, וגם לא ידעה מתי ולמה החליטו להוריד את השלט מהמעבדה.

אברהם (אברמי) קוז'יקרו

בנם של יהודית ויוסף קוז'יקרו
חבר קיבוץ בארי
נולד בדורוכוי, רומניה, ב־2.12.1935
נהרג ב־30.10.1982
בן 47 בנפלו

קשה לכתוב על אברמי, כי מעטים האנשים בבארי היודעים דבר מה אודותיו. הוא היה מתבודד ונחבא אל הכלים. ניכר שהתקשה להתרועע עם הבריות, אולי משום שהיה ניצול השואה. לצערנו, לא הצלחנו ליצור קשר עם אחיו, והפרטים שיוכאו להלן לא אומתו על ידי המשפחה.

ככל הידוע לנו, אברמי נולד ב־2.12.1935 בדורוכוי, רומניה, למשפחה ובה חמישה ילדים. בהיותו בן ארבע נשלחה משפחתו למחנה הריכוז בטרנסניסטריה. במחנה זה נהרגו הוריו. לא ידוע לנו כיצד שרד ואם נכונה השמועה שהגיע לבית יתומים יהודי ושם מצאו אותו שליחי היישוב. בארכיון הציוני אין תיעוד על נדודיו. כרטיסו האישי בארכיון כפר רופין מכיל שתי שורות בלבד: הגיע ב־7.7.46 ועזב ב־12.1.47. על פי אתר יזכור הוא היה בתל עדשים, ואילו בדפי ההנצחה של בארי נרשם שהיה במושב בלפוריה. אולי היה בשניהם. בהיותו בן 16 פנה למוסדות הנוער של הסוכנות היהודית וביקש למצוא מקום אחר. כך, בשנת 1951, הגיע לבארי וצורף להכשרת במעלה.

בני החבורה היו בני 17, פרחחים מלאי משובה. זאב וקסלר, שהיה המדריך, הכין אותם לקראת המפגש. הוא ביקש התייחסות מיוחדת, סבלנות. אומרת חנה'לה קריצמן: "כשהוא הגיע אלינו לגרעין הוא לא היה כמו כל החבר'ה, יפי הבלורית והתואר, אבל קיבלנו אותו. ידענו שהוא ניצול השואה. הוא עצמו לא דיבר".

מרגע שהצטרף לקבוצה, נהגו בו אנשי במעלה בכבוד. כדרך הימים ההם, לא ניסו לדובב אותו ולשמוע על עברו, אלא השתדלו לשלב אותו בחיי החברה שלהם. היתה זו משימה קשה. שרק'ה מספרת כמה התקשה אברמי להתחבר לחבורה התוססת של במעלה: "לא היתה לו מסגרת. הוא לא היה בתנועה. הוא בא לעליית הנוער, שלחו אותו לקיבוץ כמו ששלחו אותי. אני זוכרת אותו כשהוא בא. כל האישיות שלו, כל המבנה שלו היה נבול. זה היה ממש מעורר השתתפות בצער. היה תמיד בודד כזה. תמיד היה לבד - לבד - לבד. החבר'ה

שלנו קיבלו אותו יפה. התנהגו אליו יפה, היו מנסים לצרף אותו להשתוללויות שלהם. אבל כשהחבר'ה היו הולכים, הוא היה מתבייש להצטרף. למשל, כל יום הייתי לוקחת לי עגלה עם חמור ויוצאת לבוסתן, לקטוף פירות. אברמי נורא רצה לבוא, אבל הוא היה מתבייש. תמיד היו רואים אותו מסתכל מרחוק”.

אומרת חנה'ה: ”הוא היה מאוד נחבא אל הכלים. רצה להשתתף אבל תמיד לא העז. מאוד רצה להתחבר, מאוד רצה להיות עם החבר'ה, אבל תמיד נסוג. השתדלנו לעזור לו עד כמה שאפשר, אבל גילינו שהוא יודע להסתדר ולדאוג לעצמו. כנראה שהיה לו יצר הישרדות מאוד חזק. הוא לא סמך על אף אחד, רק על עצמו, ולא ביקש עזרה אף פעם”.

ציקי קריצמן מספר שלקראת השירות הצבאי היו חברי מזכירות במעלה מוטרדים. הם חששו שהמפגש עם חיילים, נשק, ופקודות יקשה על אברמי הנושא עמו זיכרונות של ניצול שואה. אבל אברמי לא ויתר. ב־1952 התגייס עם כולם לנח"ל ועשה את המסלול במלואו. כדרכו, לא היה שותף להתפרחחויות של החברה ולא לסגנון הפתוח שבו חלקו בגדים, ציוד וממתקים. "הוא היה קנאי לרכוש שלו ונמנע ככל הניתן ממגע פיזי. חרף הקשיים עשה את המוטל עליו בדיוקנות – לא פחות ולא יותר", אומר ציקי. גם בשנים שיבואו הקפיד אברמי על שירות מילואים ועל השתתפות בתורנות של שבוע שומר לילה.

בינואר 1954 חזרו בני במעלה למשק. אברמי עבד ברפת, מכיר כל אחת מ־45 הפרות וניכר כי קרבתן נעימה לו. על המדרגות ברפת, בחסות החשיכה ובנוכחותן המנחמת של הפרות, סיפר לציקי רסיס מסיפור חייו. אומר ציקי: "אני שמרתי והוא עבד משמרת לילה ברפת. דובבתי אותו והוא סיפר שהיה ילד קטן בזמן המלחמה, משהו כמו שבע־שמונה או תשע. ממש לנגד עיניו הרגו הגרמנים את הוריו. זה גרם לו להלם ומאז התחיל לגמגם".

מספר צ'יקו בכר: "אני הכרתי אותו היטב, היות שעבדתי איתו יום־יום ברפת, לפחות שמונה תשע שעות ביום. הוא גם היה שכן שלי, גר בדירה מעלי. מדי פעם, כשהיה בא או כשהיה הולך, הייתי מדבר איתו. הטראומה של השואה עברה עליו כל כך חזק, שהוא באמת הסתגר. כאילו היה מתחבא. אפילו את הדלת בדירה היה נועל. אם הייתי צריך לבקש ממנו משהו הייתי דופק בדלת, והוא היה שואל: מי זה? ורק אז הייתי שומע שהוא פותח את הדלת הנעולה. כנראה שהשואה גרמה לו להיות חשדן כלפי כל דבר. לא היו לו חברים של ממש.

אנשים לא כל כך הכירו אותו. הוא הקדיש את עיקר כוחו לספורט ולעבודה. הוא אהב מאוד ספורט עממי והיה משתתף בצליחת הכנרת, במרוץ התבור ובצעדת ארבעת הימים. ועבודה. תמיד עבד, עבד, עבד.”

גם ציקי וחנהל'ה עבדו עם אברמי ברפת. הם הזמינו אותו אליהם לחדר, אך הוא לא בא. “הוא פחד להטריח, להפריע, להיות לעול”, אומרת חנהל'ה. “איש צללים”, אומר ציקי. “היה הולך בצדי המדרכות, לא הקדים שלום לאף אחד. אחרי העבודה היה הולך לחדרו, קורא הרבה”. ברוח דומה מתאר אותו גם אברהם הברון, שעבד איתו ברפת שנים רבות: “רפתן נאמן, שקט, מתבודד. היתה לו תכונה להיעלם בלי שמרגישים. הרגע דיברת איתו, לרגע פנית לעשות משהו אחר, והנה הוא נעלם.”

אברמי השתתף באירועי הענף והיה עולה לאכול עם הרפתנים בתום המשמרת. אחרי חליבת הערב היה נוהג להגיע לארוחת הלילה שהכינו השומרות בשמרטף, לאכול צ'יפס ואולי להתעדכן קצת. אומר צ'יקו: “להיות רפתן בתקופה ההיא לא היה קל. הוא היה מוכן להחליף במשמרות חליבת ערב אם היתה למישהו מסיבה משפחתית, חתונה, אירוע. הוא היה אדם טוב שאהב לעזור לזולת, והשקיע מאוד בעבודה. לפי דעתי, בכארי הוא מצא את מקומו”.

אברמי ראה בכארי את ביתו, אבל בדרך כלל היה שותף פסיבי באירועי התרבות והחברה. אירוע אחד היה יוצא דופן – שבוע הגמדים. בשבוע זה קיבל עליו כל משתתף במשחק להיות “הגמד הטוב” של משתתף אחר, ולמצוא דרכים לשמח אותו. איש לא ידע מיהו הגמד שלו, כך שהמשתתפים השאירו לגמדים מכתבים גלויים על לוח המודעות של התרבות. להפתעת כולם, אברמי השתתף במשחק. חנהל'ה קריצמן, שהיתה רכזת התרבות, מספרת: “שלוה אמרה: אני רוצה להיות הגמד של אברמי. היא היתה ציירת ונתנה לו ציור שלה, ועשתה לו הפתעות רבות. הוא מאוד התרגש, וכתב לה פתקאות על הלוח. ביום האחרון, כל אחד היה צריך להביא לגמד שלו מתנה סמלית. אברמי הלך לכולבו. בדרך כלל הוא לא היה קונה דבר. הוא קנה סרוויס גדול, ניגש אליה, נתן לה את הסרוויס ונישק את ידה. בכל הקיבוץ לא היתה עיני יבשה. אמרו שכל השבוע הזה היה כדאי רק בשביל שתי הדקות האלה.”

אברמי מצא את מותו בשובו הביתה משירות מילואים. היתה זו תאונת דרכים בכניסה לכביש הגישה לבארי. “גורל אכזר”, אומרת מירהל'ה, ונותנת ביטוי לתחושה הציבורית: אדם שרד את השואה, מצא סוף סוף בית ונהרג על ספו בתאונת דרכים. בקיבוץ השתררה תחושה עגומה של החמצה. שלושים שנה חי אברמי בין החברים, וכה מעט ידעו עליו. בן 47 היה במותו.

ביום השלושים למותו של אברמי פורסם ביומון השיר “צנח לו זלזל” של ביאליק, ומתחתיו קטע מפתיע מיומנו של אברמי. הוא כותב על עצמו:

לכל אדם יש עולם משלו: מחשבותיו, התנהגותו, מעשיו היום־יומיים, הסביבה שבה הוא חי עם אנשים. כאן מכירים אותי כולם. יודעים מי אני. עם כל בעיותי והתלבטויותי,

בהחלט אפשר להגיד שאני משלים עם עצמי, והזמן ממשיך כאילו שהכול בסדר. רצוי היה מאוד שיהיה איזה שינוי לטובה. לא טוב להתבודד ולהסתגר. יש לחיות חיים עד הסוף.

כיום אין איש בבארי היודע היכן נמצא יומנו של אברמי. כל מה שנותר ממנו הוא קטע נוסף, אולי פילוסופי ואולי אוטוביוגרפי, שפורסם ביומן ביום השנה למותו:

יותר טוב לאדם בין אנשים. הסתגלות חברתית וסביבתית קובעת לו הרבה. אדם המסובך בתסביכים בנפשו אינו שקט ואינו מתרכז כלל. מחשבותיו מעורערות, ואינן לתועלתו. המציאות היום-יומית צריכה להיות שקטה. צריך להרבות בעיסוקים שיש בהם סיפוק, זאת אומרת חיי חברה, תרבות, התעניינות בנעשה אצל אחרים כגון משפחה וקרובים. גדול הוא הכאב כאשר בן-אדם מבודד מבני אדם, ואיננו מרגיש את עצמו בטוב. בלי ספק יש הרבה מה לעשות לשם קידום המצב:

רכישת בטחון עצמי ולצאת מן הבדידות האופפת אותו.

לנסות להיות בהתקשרות עם גורם מחוץ לבית, לקבלת טיפול מעשי, או ביקורים, לעתים קרובות של אותו גורם.

אין לתלות תקוות באף גורם. אדם חייב בעצמו, בלי דיחוי, למצוא דבר שיכול להחזיקו בחיים, ואין להישאר בבית ולהתבודד.

הכול קשה לפניו, אך למרות הכול עשוי להיות מפנה גם לו, ברגע שהוא, ורק הוא בעצמו, ינסה להתמודד עם הקשיים שבהם הוא נתון באופן מתמיד. כנראה שדרך אחרת להתקדמות והבראת האדם - אין.

שער שני: מחברים לבנים – הקיבוץ במלחמת יום הכיפורים

השער הראשון של הספר עסק בחללי צה"ל שהיו חברי קיבוץ בארי. היו בהם חברים ותיקים ומוכרים לכולם, והיו כאלה שההיכרות איתם היתה מועטת. השער הנוכחי עוסק בחללי צה"ל מוכרים לכולם: בני בארי. הם גדלו בחינוך המשותף ונשאו באחריות גדלה והולכת בעבודה, בחברה ובתרבות. הם והוריהם היו ועודם חלק בלתי-נפרד מהנוף המקומי ומהרקמה האנושית שלו.

בין סיפורי החברים לסיפורי הבנים, מסמנת מלחמת יום הכיפורים נקודת מפנה. אמנם מבחינה כרונולוגית היה חבר שנפל אחרי מלחמת יום הכיפורים, והיה בן שנהרג לפניו, אך מבחינת התהליך החברתי שעבר הקיבוץ, מסמנת המלחמה קו ברור. ב־1948 היה קיבוץ בארי בחזית. גם במבצע קדש (1956) ובמלחמת ששת הימים (1967) היה הקיבוץ מחופר בתעלות, והחברים ישבו במקלטים ימים ארוכים. מלחמת יום הכיפורים היתה שונה: הקיבוץ היה בעורף, ורוב חברי הקיבוץ הוותיקים לא גויסו. לעומתם, היו שלושה מחזורי בנים בשירות סדיר, וכמעט כל הבנים הבוגרים גויסו למילואים. כעת מצאו עצמם חברי הקיבוץ מתמודדים עם בנים במלחמה, ובהמשך עם בנים נעדרים, שבויים והרוגים.

היה זה ניסיון חדש ומר. לא עוד חבורת צעירים חדורת חזון ורוח לחימה הלוקחת חלק בפרויקט הרואי של בניין הארץ, אלא ישוב מבוסס ובוגר, הרפתקני פחות וחרד יותר לבנים הנלחמים בחזית. אם ב־1948 היתה תחושת השליחות העיקרון המאחד של הקיבוץ, ב־1973 היתה זו הדאגה לבנים. אלו שהדגישו בסיפוריהן את הדאגה לחיילים היו בעיקר האמהות. אין בכך כדי לומר שהגברים לא דאגו לבניהם. הם פשוט לא העלו את הנושא. סטריאוטיפ הגברים הלוחמים והשתקנים והנשים הדואגות בבית אינו חדש למין האנושי. למרות השתתפותן הפעילה של נשים במלחמת העצמאות ושירות החובה שלהן בצה"ל, תפקידן המרכזי היה ונשאר תפקיד הרעיה והאם. עם זאת, בעתות מלחמה הן חורגות מהמשבצת המיוערת, ופועלות לתחזק את המשק ולהקל על החיילים.

בתחילה לא חשבנו להקדיש פרק נפרד למלחמת יום הכיפורים, ולא קיימנו ראיונות שהתמקדו בה. אלא שמתוך סיפורי החברים הצטיירה תמורה מהותית שהתרחשה במעבר שבין חללים חברים לבין חללים בנים. פנינו אפוא לבדוק אם גם ביומון בארי משתקפת תמורה כזו. היומון יצא מדי יום גם בתקופת המלחמה, ודפדוף בו מאפשר מבט שיטתי וכמעט ישיר על חיי הקיבוץ ועל רוח הזמן. יש בו דרישות שלום מחיילים, דיווח על החלמת הפצועים והודעות שהתקבלו מקציני העיר. הוא מלווה את הלוויות ואת ערבי הזיכרון, כמו גם את הפכים הקטנים: קבוצות המתנדבים שהגיעו מחוץ לארץ, סידור העבודה, הפעילות בכיתות – הכול כדרך שדווח בה בעתות שלום. פסיפס הזיכרונות והיומונים הוא בבואה של קיבוץ בארי בתקופת המלחמה: קיבוץ בדאגה מתמדת.

ראוי להעיר שחברים רבים מזכירים את המלחמה בנשימה אחת עם מה שמכונה בשפה המקומית "התאונה". כחצי שנה לפני פרוץ המלחמה נהרגו בתאונת דרכים שישה חברים: צפרירה וגדעון שומרוני, דן ועתליה אבנד, שמוליק ודינה צפוני. בקיבוץ נותרו שמונה יתומים. אירית עברי מאפיינת את האווירה: "השנה היתה שנה קשה כי היתה תאונת דרכים שנהרגו בה שלושה זוגות. זאת אומרת שהמוות כבר היה פה. כבר פגשנו את המוות. המלחמה הקודמת היתה מלחמת ששת הימים. חווינו אותה בתוך מקלטים, אבל היינו החזקים, המנצחים. במלחמת יום הכיפורים לא היתה האופוריה של ששת הימים. פתאום זה היה אמיתי. פתאום שומעים שמישהו נפצע, ואת אומרת: ברוך השם שהוא כבר לא במלחמה".

מלחמת יום הכיפורים פרצה בהפתעה גמורה. מספר יעקב צמח: "יום הכיפורים חל בשבת. בבארי, בשבת בצהריים, לא שומעים כלום חוץ מציוץ של ציפורים. פתאום רעש. אני מציץ ורואה את שרה רייך עם מטאטא, מנקה את המקלט לידנו. פתאום אנשים רצים. אמרו שהתחילה מלחמה. פתחתי את ה־BBC ושמעתי מה קרה".

סגולה מתארת את המעבר החד: "כל יום כיפורים הייתי מדליקה את קול קהיר ושומעת שירים וסיפורים. שכבתי על המיטה, ושמתי את הטלנוויזור ליד. אני שומעת שירים, ופתאום הכול התהפך. במקום שירים שמשמיעים בדרך כלל, התחילו לשמוע 'אללהו אכבר'. התחילו להשמיע שירי מלחמה. הזדקפתי ואמרתי: מה קרה? אחרי שתי דקות דיברה גולדה מאיר ברדיו והודיעה שהכוחות המצריים תקפו את כוחותינו בתעלה ופרצו לסיני. דרור היה במעוז המזח. המצב נראה גרוע ביותר".

ביומן 7.10.73, שהתפרסם יום לאחר פרוץ המלחמה, מתוארות התחושות הקשות וההתארגנות המהירה:

מלחמה. קרבות קרקע ואוויר, ושפיכות דמים. שוב חוזרות אלינו תמונות מרות, מוכרות מדי. תדהמה נפלה על כל אזרחי ישראל כאשר בשעות אחה"צ המוקדמות, בעצם יום הכיפורים, הושמעו שידורים ב"שידורי ישראל": "סוריה פתחה בהתקפה ברמת הגולן, התקפה מצרית בתעלה". הפתעה, מבוכה, אי בהירות. אמנם הודיעו בימים האחרונים על ריכוזי צבא בגבול הצפוני - אך מי האמין שהערבים באמת ילכו להרפתקה מטורפת ומחוסרת הגיון כזו. קשה להבין את צעד. בעצם, אף הם הודו לא פעם בפומבי שעדיין לישראל עליונות בכוח הלחימה. האם כשלונו נוסף יעלה את יוקרתם?

גם בבארי באו החדשות בהפתעה גמורה. עת הגיעו ההוראות הראשונות הוחל מיד בהכנות לשעת חירום. המקלטים הוכנו ללינת לילה אפשיות, דאגו למזון ולמים ונקבעו אחראים לכל מקלט. נמסרו הוראות להאפלה במחנה ובבתי המגורים ונקבעה תורנות מתמדת ליד הטלפון. בני כיתת גפן שימשו שליחים פעילים להעברת כל הידיעות, והחליפום בני כיתת רותם שגויסו גם כרצים בשעות הלילה. משעות אחר הצהריים הגיעו צווי קריאה לאנשי המילואים. מי שלא קיבל הודעה ניסה ליצור קשר עם יחידתו כדי שלא יישכח. בין הראשונים נקרא אפי עם המרצדס. עד כה נקראו 45 אנשי מילואים. כל מי שנקרא לשירות, מתבקש להודיע על כך למזכירות לפני יציאתו.

שתי דאגות מרכזיות אפיינו את תקופת המלחמה: הדאגה למגויסים, ותפעול המשק בהיעדרם. חברות הקיבוץ מחליפות עובדים בענפים, ומביעות תמיכה בחיילים בדרך המסורתית: "במבצע בזק של אפיית עוגות לחיילים נשלחו הלילה כעשר קופסאות קרטון גדולות מלאות כל טוב - מעשה ידי חברותינו. השליחים שבאו לקחת את היבול היו מאוד מרוצים. עד להודעה חדשה אין לאפות למטרה זו", מספר היומון מ־10.10.1973.

תפעול המשק היה אתגר ארגוני מסובך יותר. ראשית, היה צורך ממשי לפתור את בעיית הידיים העובדות. ב־8.10.1973, יומיים לאחר שפרצה המלחמה, נכתב ביומון תחת הכותרת "מהנעשה בסידור העבודה":

58 חברים נקראו עד כה לגיוס ויצאו מסדור העבודה. מצב זה פגע קשה במיוחד באותם הענפים שבהם יש בדרך כלל ריכוז של חברים צעירים. מדובר קודם כל על הפלחה, הלול והרפת. כל בני כיתת צבר התייצבו לרשות סידור העבודה. כמו כן נחלצו בני כיתת גפן וכיתת רותם לעבודה לסירוגין. יום כיתה זו יום הכיתה השנייה. כמו כן אנו נאלצים לאייש מספר מקומות עבודה של חברים ע"י חברות: חדר-אכילה, לול ושמירה. לרגל המצב דחו כל החברות נסיעתן, כל הלומדים והלומדות נשארו בבית ועומדים לרשות הסידור. נמצאת אצלנו כיום גם קבוצה של כ־17 מתנדבים. חמש בנות דניות הגיעו בערב יום הכיפורים ישר מחו"ל. רוב המתנדבים האלה כבר הונאו בחשבון לקטיף בפרדס אחרי סוכות.

היה הכרח לשמור על שגרה בתחום החינוך. הלינה המשותפת נמשכת כסדרה, אך ביומון 9.10.1973 נכתב: "לתשומת לב הורי ילדי בית הספר: הוחלט על שינה תורנית בבתים הכוללים. בכל כיתה תיתלה רשימת התורנים. החילופים - אישיים. אנא דאגו לביצוע".

ביומון של 16.10.1973, עשרה ימים לאחר פרוץ המלחמה, מתארת איילה נטע את השפעת המלחמה על מערכת החינוך ואת ההתמודדות עם האילוצים החדשים:

השבוע הראשון של המלחמה עבר במבוכה על ילדי ביה"ס ומחנכיו, והדבר נתן אותותיו. ההתארגנות היתה ספונטנית והפעילות הכיתתית תלויה ביוזמתו של המחנך, אבל במסגרת של יום לימודים. את השבוע השני, שבמקורו הוא חופשת סוכות, ישבנו וארגנו. הכוונה היתה להעסיק את הילדים ולשמור על ריכוזם, וזאת על ידי שיעורים שאינם עיוניים, כמו התעמלות, מלאכה, מוזיקה וכן שיחות עם המחנכים על החדשות המעסיקות את מחשבותיהם של הילדים. התכנית סודרה לכיתות הצעירות, כולל דקל. כיתות הנעורים התגייסו לעזרת המשק ועמדו לרשות הסידור ארבעה ימים, וכמו כן המורים. וכאן עלי להוסיף - ישנה הוראה ממשרד החינוך ללמד בכיתות יסוד, וישנם בתי ספר הממלאים אחר הוראה זו. אך בין זה לבין לימודים סדירים המרחק גדול, וזאת עפ"י הדים שמגיעים אלי מבתי ספר אחרים.

א. חסרים מורים, ואלה שישנם - לבם אינו נתון ללימודים. כך שאפשר לומר שילדינו נמצאים במסגרת במידת האפשר. ביום א' הקרוב יתחדשו הלימודים הסדירים וייכנס לתוקפו המשטר הרגיל.

ב. יש לזכור שגם הילדים חשים באווירה, ואין להתעלם מרצונם ובקשותיהם לצפות בטלוויזיה בתכניות הערב: מבט לחדשות, פרשנות ואף תכניות בידור. לא מצאנו לנחוץ ללחום בזה, בהתחשב בכך ששבוע זה הוא בכל זאת שבוע של חופשה באופן רשמי.

נצפה ביחד עם כל בית ישראל שהשבועות הבאים עלינו לא ישתבשו, ושכל מורינו וכולם ישובו בשלום.

חברת הנוער אלון, נערים בני 14-15 שבאו לבארי כחודשיים לפני המלחמה, נשארה בקיבוץ. אומרת תמר שלוי, שהיתה המטפלת: "ההורים לא כל כך רצו שנשלח אותם הביתה, מפני שבכל מקום היה קשה. היום בוודאי היו ההורים באים ולוקחים אותם. אבל אז זה היה טבעי שכל אחד נשאר במקומו ושהקיבוץ מטפל בהם". תמר פונה לחברים מעל דפי היומון ב-19.10.1973: "אף כי קשה עתה לפנות לחברים אשר בעתות המלחמה טרודים ודואגים, אין לנו ברירה. הילדים נמצאים אצלנו, ולמרות שהמדריכים משתדלים להעסיקם גם בשעות אחר הצהריים, די קשה להם להיות יחד שעות רבות כל כך. על כן סיכמנו כי נתחיל באימוץ הילדים כבר ביום שלישי אחה"צ. יש לציין בסיפוק את ההיענות היפה של מספר לא קטן של משפחות, אך עדיין נשארו כתשעה ילדים בלי משפחות. אנו מבקשות ומקוות להמשך ההיענות".

הגיע חג הסוכות. למרות הנסיבות, בקיבוץ מנסים לשמור על אוירת חג. "מחר מסיבת סוכות בחדר האכילה. בהתחשב במצב, תהיה התכנית מעט מאולתרת. פרטים יבואו", נכתב ביומון ב-9.10.73. בסיום החג נכתב: "היום, ערב שמחת תורה, אנו מאחלים לחיילינו באשר הם שם, חג שמח ומיטב הברכות. בבית לא נקיים הערב מסיבה, וגם להקפות הפעם לא ניסע. אין הזמנים מאפשרים. אנו מקווים לטוב, לשוב כל חברינו הביתה, לאחר ששוב ישרור שלום ושלווה תבוא על ארצנו".

"בצנע ובחצי חשיכה חגגנו אתמול את מסיבת חתונתם של תלמה וז'אק ליד חדר ההורים", מבשר היומון ב-10.10.1973, ארבעה ימים לאחר פרוץ הקרבות. נועה בריל מספרת את סיפורה המשונה של החתונה: "תלמה אחותי היתה צריכה להתחתן ביום שלישי, שלושה ימים אחרי תחילת המלחמה. אחי עומר היה חייל בצבא הסדיר, על גבול מצרים. קנינו לו בגדים חדשים לחתונה. היה מתח גדול: יבוא או לא יבוא? איך יבוא? לגהץ לו את הבגדים? החתונה עצמה תוכננה מראש להיות מאוד צנועה, על הדשא שליד ההורים, עם גרלנדות וזהו. אבל כל הגרלנדות היו צבועות בכחול בגלל ההאפלה. לחתונה הגיעו רק מבוגרים או בחורות שהיו יכולות להתפנות, כי הבנים לא היו בבית. אחי כמוכן לא הגיע. תוך כדי טקס החופה מתקבלת במזכירות הקיבוץ שיחת טלפון דחופה ומסתבר שעומר פצוע ונמצא בבית החולים שערי צדק. היה כזה בלגן במלחמה הזאת, ועד אז לא ידענו מה קורה עם עומר. אחרי שבירת הכוס בחופה, אני זוכרת את אבא שלי אומר לכל מי שבא ללחוץ לו את היד: תגידו לי פעמיים מזל טוב כי הבן שלי בחיים". בינתיים מגיע מנצ'ר המא"ז ומביא לז'אק, החתן הטרי, צו התייצבות. משפחת רפופורט אורזת את עוגות החתונה ומביאה אותן לחיילים השוהים עם עומר בבית החולים בירושלים, ובדרך מורידה את ז'אק ביחידה. בחזרה מירושלים עוצרת אותם משטרה צבאית בכוונה להחרים את הרכב לטובת המלחמה. נועה מספרת שזאב הצליח לשכנע את השוטרים לאפשר לו לחזור לקיבוץ ולהתייצב עם המכוננית למחרת במקום שיידרש.

כשבועיים לאחר פרוץ המלחמה מדווח היומון:

מאז פרוץ המלחמה היו לציבור שלנו מעט הזדמנויות להתכנס ולשבת בצוותא בחדר האוכל לערב "פנימי", מלבד לערבי הסרטים ולהופעת אמנים מהחוץ. מבחינה זו,

ומהרבה בחינות נוספות, היתה חשיבות רבה להתכנסות בליל-שבת. ציבור גדול של חברים, ובתוכו חיילינו שנזדמנו הביתה לחופשה קצרה. החיילים שסיפרו ניסו לשתף אותנו מעט שבמעט בחוויות הקשות, המכאיבות, שבהן התנסו בימי המלחמה. היה זה ערב ראשון של סיפורי חיילים ואנו תקווה שיהיה לו המשך ושנשמע דבריהם של חברים נוספים שיגיעו לחופשות. החוויות עדיין טריות מאוד והסיפורים ספונטניים. אולי לא חדרו עדיין לעומק ההכרה והתודעה. אך כפי שהחיילים צמאים לשמוע על הנעשה בבית - הרי אנו בעורף רוצים לשתף עצמנו לפחות בקשב ובשמיעה עם מעט מזעיר ממה שעבר על חברינו בחזיתות. חשוב שנשמע, שנדע - כדי שנוכל להבין ולשמור על הקשר ועל הגשר שבין העורף והחיילים, ושנדע במיעוט יכולתנו איך לקבלם בשובם הביתה. מתי?

כמו במלחמות קודמות, גם הפעם הקים צה"ל בית קברות זמני בגבעת שולה. הלמות הפטישים והדי כריית הקברים מילאו את חלל האוויר. מעטים הרחיבו עוז ללכת לשם, אך הקולות זכורים לכל. מספרת אסתר: "לידנו היה בית הקברות של החללים שהיו מביאים וקוברים קבורה ראשונית. אני זוכרת את קולות החפירה בלילה. הייתי שם כמה פעמים. שנים אחרי זה, אנשים אומרים לי שהם הכירו מישהו מבארי, ומתברר שהם התכוונו לבית הקברות. זו המשמעות של בארי בשביל קהל גדול מאוד של אנשים".

במיק מספר: "ערב אחד הלכתי לשם. ראיתי איך שכל אנשי חברה קדישא עם בקבוקי וודקה מסביב. והם היו שותים, שותים וקוברים. זה היה קשה מאוד. קשה מאוד. יותר מאשר בששת הימים. גם בששת הימים היה פה בית קברות, אבל אז היו פחות הרוגים".

הקרבה לבית הקברות הזמני של צה"ל, בצירוף אווירת הנכאים הכללית, השרו תחושה קשה על הקיבוץ. אומר אליהו גת: "כל אחד דאג לבני המשפחה שלו, אבל היתה גם דאגה כללית, כמובן. מצב רוח כבד, כמו בכל מלחמה. פה היו גם קרבנות".

החרדה והציפייה לכל בדל מידע שלטו בכל. עדיין לא היו טלפונים בחדרים, והקיבוץ התארגן בהתאם. ב-12.10.1973 מודיע היומון ומבקש: "הטלפון הוא כיום אחד המכשירים המבוקשים והחשובים ביותר. אנחנו מקיימים תורנות במזכירות במשך 24 שעות כדי לקבל כל הודעה וכל ידיעה על חיילינו. לכן מתבקשים החברים להשתמש בעיקר בטלפון הציבורי, כדי לא לתפוס קווים וכן לקצר, עד כמה שיוכלו, בשיחות. מהיום לפנות ערב, וגם מחר - שבת, נעמיד לרשות החברים גם את הטלפון ברפוס".

"אנחנו מנהלים במזכירות רישום ומעקב על תאריך ההתקשרות האחרון של חיילינו", נכתב ביומון מ-17.10.1973: "חברים המקבלים דרישות שלום מחיילים שלא באמצעות המזכירות - מתבקשים למסור על כך. חיילים הבאים לביקור - היכנסו נא למזכירות לומר שלום". דיווחים על קשר שנוצר עם החיילים באופן ישיר, או מידע שנמסר אודותיהם, פורסמו על גבי פתקים בלוח המודעות שבחדר האוכל, ורובם מצאו את דרכם ליומון.

"היה מתח גדול מאוד", אומר במיק כשהוא נזכר בימי מלחמת יום הכיפורים. "היו די הרבה חיילים, באופן יחסי. במזכירות כל הזמן ישבו על ידי הטלפונים וקיבלו אינפורמציות ודיווחים. היה מתח, בעיקר אצל המשפחות שהיו להם בנים מגויסים". רותי פרומקין מספרת

על החרדה הקולקטיבית: "בארץ היתה באותה תקופה אווירת נכאים, מההלם של המלחמה כמובן, ומאיידיעה מה קורה עם החיילים. היה ליווי צמוד של המשפחות, והסתכלנו עליהן - שמעו משהו? לא שמעו משהו? כל הקיבוץ היה שותף עם מי שהיה לו שם בן".

מרים בר-סיני מספרת: "קיבלתי טלפון שיוספי נפצע. הסתובבתי בקיבוץ וסיפרתי בשמחה שיוספי נפצע. זאת אומרת שמפנים אותו משם, ושהוא יחיה". ביומון דיווחו על כל פצוע ועדכנו במצבו. "דרישת השלום מיוספי היא מעודדת. הוא נותח בכתף אחרי שנפגע מרסיס, מצב רוחו טוב וכולנו מאחלים לו החלמה מהירה!" נכתב שם. ועוד הוסיפו: "שמואלה חזרה מביקור אצל יוספי והביאה לנו ברכת שלום מנשיא המדינה. שיחק מזלה ובעת שתפסה טרמפים הביתה הוסעה ע"י מכונית הנשיא בכבודו ובעצמו".

חסידה מספרת: "אלון היה בשירות סדיר. עדיין לא מלאו לו עשרים. אז נפגשתי לראשונה באימת המלחמה, בחרדה הנוראית של אמא ששולחת ילד לחזית. הוא היה בסיירת שריון, על גדות התעלה. כמה שבועות לפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים עשו יום הורים. זה היה מאוד גרנדיוזי. הטיסו אותנו לרפידים, עשו לנו סיור לאורך קו בר-לב, מעוזים, תעוזים וכולי. מפקד הגדוד אמר: אתם יכולים להיות שקטים. הילדים שלכם נמצאים במקום הכי מוגן בעולם. ופתאום, מהמקום הכי בטוח בעולם הילד נמצא בתוך המלחמה. לא שמענו ממנו דבר. זה לא היה יוצא דופן שלא ידענו עליו. אני לא אדם דתי, אבל כל הימים אני מוצאת את עצמי מתפללת לשלמו. וכל הזמן אמרתי: אני צריכה להכין את חג סוכות בגן. צריך לבנות את הסוכה, לעשות מסיבה. ההורים בגן ליוו אותי בדאגתי". בינתיים נודע מפי יוספי ועומר שהם פגשו את אלון בתחנה לאיסוף פצועים. "הוא הביא לשם חברים פצועים. הם סיפרו שפה ושם הוא היה מרוח בדם אבל הוא עמד. הנחנו שהוא נפצע קל, ואמרתי: אני יכולה ללכת למסיבת סוכות ואפילו לשיר, כי אני יודעת שהוא חי. ההרגשה הזאת שהוא חי!"

במזכירות מתארגנים להקים צינור תקשורת ייעודי לחיילים. כשבוע לאחר תחילת המלחמה יצא בצמוד ליומון דף לחייל מס' 1 והוא פותח במילים: "לכל חיילינו באשר הם שם, שבת שלום וחג שמח! חשבנו לכדאי ולראוי להוציא בימים אלה דף מיוחד המיועד לכם. בדף תימסר אינפורמציה המתפרסמת בבית על לוח המודעות ואינה מגיעה ליומון". שלושה ימים אחרי כן, בדף לחייל מס' 2, מופיעה רשימה ארוכה של חיילים שיצרו קשר עם הבית, מי בשיחת טלפון, מי בגלויה ששלח ומי באמצעות אדם שנקרה בדרכו. בסוף הרשימה מופיעה בקשה: "לא מצאנו עד כה קשר עם יגאל ז', גיורא, דובי עופר ובוריס ק'. כל מי שידוע ידיעה כלשהי מתבקש להודיע על כך מיד הביתה".

איזהסדר ששרר בצבא והקושי ביצירת תקשורת רציפה החריפו את הדאגה. "היו מחפשים כל פירור מידע, אם מישהו פגש, מישהו ראה", אומר ברוך בהיר. "פשוט לא היתה אינפורמציה.

כשהגעתי לחופשה אחרי המסה העיקרית של הלחימה, כל אחד שאל אותי אם פגשתי את זה ופגשתי את זה. היה מישוהו שפגשתי, ושמתתי שאני יכול להגיד שפגשתי אותו". היו חיילים שזמן רב לא נודע אודותיהם דבר. ככל שנקף הזמן החריפה החרדה.

דרור, בנם של סגולה ושל מוטק'ה מנור, שירת במוצב המזח. המוצב נפל בידי המצרים. סגולה ומוטק'ה שמעו על דרור מחבר שהיה עמו בקשר לאורך הלחימה וידע בוודאות שהוא חי. בהמשך ראו את צילומי הכניעה ששודרו בטלוויזיה הירדנית. אומרת סגולה: "באו לספר לנו שיש בבית החייל בתל-אביב תמונות של שבויים. נסענו וראינו מראה ממש מזעזע. האולם מלא אנשים, וכולם באים לראות את החיילים, אולי הבן שלהם בין החיילים האלה. היו הרוגים ונעדרים, ואלה שנפגשו כבר יוצאת אחרי ידיעה".

ב-4.11.1973 מדווח היומון: "אתמול בלילה שמעו המאזינים לרדיו קהיר את קולו של דרור. מאחר שהציג עצמו כבן בארי דאגו רבים מאלה ששמעו את קולו להתקשר אלינו (אנשים זרים ועלומי שם) ולמסור לנו על כך. דוגמה יפה ללב היהודי החם ולדאגה ההרדית והנכונות לעזור בימים אלה". בהמשך נמסר: "היום ביקרה אצלנו חולייה שנשלחה על ידי קצין העיר והודיעה למשפחה ולנו כי דוד (דובי) עופר נחשב לנעדר. עדיין אנו מקווים כי דובי נמצא בשבי".

ב-15.10.1973 נכתב ביומון: "אתמול הגיעה ידיעה שנמסרה אישית על ידי שליחו של קצין העיר בבאר-שבע, שדרור מנור היה בין מגני מוצב המזח ואיתם נפל בשבי המצרים. בשעות הערב התקשרו בני משפחה ומסרו שראו את דרור בטלוויזיה המצרית והוא נראה בריא. אנו מקווים כי דרור יזכה ליחס הוגן ומצפים לו מעתה, עם כולם, שישוב בשלום ובמהרה".

עם שוך הקרבות וכניסת הפסקת האש לתוקף, היו עדיין ארבעה מבני בארי שגורלם לא נודע. "האווירה בבית אינה קלה", נכתב ביומון 11.11.1973, "וזאת בעיקר כיוון שעדיין אין לנו ידיעות בדקות על אייל ועל אורי ח'. על גיורא ועל דובי קיבלנו הודעה רשמית שהם נחשבים לנעדרים. כמובן שהודעה זו היא דו-משמעית ואנו רוצים לקוות שנפלו בשבי (בימים טרופים אלה זוהי תקווה). את קולו של דרור שמעו ברדיו קהיר. כנראה נאלץ לקרוא מן הכתב ובעלי אוזניים רגישות שמעו את דמעותיו בדברים שוודאי לא היו לפי רוחו. אך עצם העובדה ששמענוהו גרמה להתרגשות רבה ולא רק אצל משפחתו ואצלנו. בכל פינות הארץ שמעו אותו והודיעו לנו על כך, מי בטלפון ומי במכתב. כל ישראל חברים בשעות קשות".

זמן קצר לאחר מכן יצאה אל הפועל עסקת חילופי השבויים. דרור שב הביתה ב-15.11.1973. מספרת סגולה: "יצאנו החוצה כולנו לקבל את השבוי שלנו. כל הקיבוץ בדמעות בעיניים. שמחה ובכי. ודרור הגיע. כל הקיבוץ היה אצלנו. עלו למעלה והתחילו לשאול, ולשאול, ולשאול, התיישבו עד הבוקר לספר סיפורים. אבא של גיורא ואשתו באו והתיישבו ליד דרור, ואז דרור אמר: אברים, אתמול ראיתי את גיורא, הוא התיישב לידי אתמול. דרור היה כל כך נרגש מקבלת הפנים שלא עלה על דעתו להגיד דבר ראשון שהוא ראה את גיורא. ואז כל הקהל הזה, הגדול, שישב אצלנו, כולם הלכו למשפחת הן בשביל לשמוח בשמחתם. הבנים שבו הביתה. זאת אומרת, מי שהתמזל מזלו".

ברוח זו מספר יעקב צמח: "נסעתי לרעים לנחם חברים שבנם נהרג. כלילה חזרתי. אני עולה לבית בקומה השנייה, ושומע תכונה בדירה של משפחת הן מתחתינו. מתפלא, הרי הבן שלהם נעדר. אני יורד למטה ונודע לי שגיורא בשבי. היתה התרגשות, שמחה גדולה. ואז חיים חוטרישי מגיע. גם הבן שלו נעדר. חיים נשען על פינה של הבית, ובא להגיד מזל טוב למשפחת הן, והוא יודע. הוא יודע שהבן שלו כבר לא בחיים".

למחרת התפרסמה ביומן ידיעה רשמית על גיורא: "אתמול, בשעות הערב המאוחרות, הגיע אלינו שליח מקצין העיר עם הידיעה המשמחת שגיורא נמצא בשבי המצרי. הידיעה התפשטה במהירות בין כל החברים שהתכנסו עד מאוחר כלילה בחדרם של יהודים ואברהם, יחד עם אורה ונילי הרימו כוסית וכמובן שהשמחה היתה רבה מאוד. אנו מברכים את כל בני המשפחה וכולנו שותפים לשמחתם-שמחתנו".

לאחר שובם של דרור ושל גיורא מהשבי נערך לכבודם ערב בחדר האוכל. יומן מ-25.11.1973 מדווח:

התאספנו כלילה בחדר-האכילה המלא על גדותיו, ליד שולחנות ערוכים בשפע כיבוד ושתייה, כמה ילדים, חברים ואורחים רבים - מהם בני משפחה - לברך את דרור ואת גיורא עם שובם מן השבי. ביקשנו לשמוע קצת מן הקצת על שער עליהם מאז ראשית המלחמה ועד שובם הביתה. ברנדי, שברך בשם המשק, ציין בדבריו שכאילו נולדו לנו מחדש שני בנים. אפילו לאחר שכבר ידענו על נפילתם בשבי המצרי - על דרור למחרת שבו ועל גיורא הרבה יותר מאוחר, אחרי ימים ולילות של כאב וחרדה - עדיין לא הובטח אם ומתי יחזרו. קשה למצוא מילים שתבטאנה את השמחה ואת האושר עם שובם. אך אין לשכוח, גם בשמחתנו, שרשימות אלה שחזרו אלינו משם היו בעת ובעונה אחת גזר-דין נורא של אובדן תקוות לגבי אלה שלא נכללו בהן. גם לנו שלושה בנים נעדרים ועדיין אנו מחכים.

בצד השמחה על שובם של השבויים רבתה הדאגה לגורלם של אלו שטרם שבו. במיק יצא לסיני להתחקות אחר עקבותיהם של אורי, דובי ואייל. הוא מספר: "הייתי סגן מפקד של גוש מגן, ובשלב מסוים באתי הביתה ואמרו שאין תשובות מחיילים. לקחתי מהצבא אוטו אזרחי מגויס עם עוד שני קצינים, חברים מניר-יצחק, ונסענו לחפש את אורי, אייל ודובי בסיני. בקשר לדובי, ידעו מהר מאוד איפה בדיוק הוא נפל, ובנוגע לאייל ולאורי - לא ידעו. ניגשנו למפקדת נפגעים בסיני. אמרו שאורי יצא לאזור החוה הסינית ושאין שום ידיעות. הוא לא הופיע בנפגעים. אייל בכלל היה שייך לחטיבה שהיתה בצפון, אבל יודעים שהוא היה באחד הגדודים. באנו למפקדה העורפית של הגדוד ואמרו לנו שלא יודעים עליו. בגלל שהוא עבר מגדוד לגדוד, הוא לא היה ברשימות שלהם". בד בבד, וכפי שסיפור בפירוט בפרק על משפחת חוטרישי, ערך גיל מסע חיפושים אחר אחיו אורי. הוא הצליח להתחקות על עקבותיו, והודיע לצבא לכלול אותו ברשימת הנעדרים.

ב-21.11.1973 נכתב ברף לחייל מס' 3:

ההיסטוריה שלנו לימדתנו בכל הדורות - ואין תקופתנו מפגרת מבחינה זו - שאין שמחה שאינה מהולה בעצב בעם, בארץ וגם בביתנו כאן, בבארי. גדולה השמחה עם שובם של הבנים מן השבי, אך איננו יכולים שלא לזכור ולחשוב על אלה שלא חזרו, שלא

לראות את המשפחות, את הקרובים, את כל החבר'ה שעדיין עומדים לפני הבלתי-ידוע. לא נמסר לנו, וכנראה גם איש עדיין אינו יודע מה בדיוק נפל בגורלם. יש בידינו שלוש הודעות של קצין העיר על נעדרים - אייל, אורי, דובי. כה רצינו להאמין שאף הם נפלו בשבי. אחרי שנמסרה ההודעה על גיורא שנשמעה כמו חלום, ציפינו להודעות נוספות. הגרוע מכל הוא אי-הוודאות, חוסר הידיעה הברורה מה קרה. החקירות עוד נמשכות, חקר הפצועים, כעת גם חקר השבויים, החיפושים בשטח וניסיונות של זיהוי הבלתי-מזוהים. ואין מילה של נחמה, אין אפשרות של מעשה ועזרה. דרושה רק סבלנות איך-סופית לחכות לוודאות.

הוודאות לא איחרה לבוא. הנעדר הראשון שהוכרז כחלל היה אייל עברי. "לאחר ימים של חרדה ודאגה, כשהספקות מתגברים על התקוות והאולי-אולי נלחש בשקט", נכתב ביומן ב-28.11.1973, "הודיעונו היום שלטונות הצבא את הידיעה המחרידה. אין מילים ולא תנחומים. אנו כולנו עם שושנה ודוד, חביבה, אורי, אירית והילה וכל בני המשפחה. מי ייתן ונאזור כוח לקראת הבאות".

ככל שנקפו הימים הלכה ונגוזה התקווה לאות חיים מאורי ומדובי. ב-7.2.1974 הגיעה ההודעה על מותו של אורי: "אחרי תקופה ארוכה שאורי היה בגדר נעדר, הגעתנו אתמול הידיעה על נפילתו של אורי בקרב על החוה הסינית ביום 15 באוקטובר 1973. עם לאה וחיים, אמנון, זיוה ועדה, גיל וסמדר וכל בני המשפחה הענפה בבארי ומחוצה לה - אנו כואבים ודואבים על נפילתו של אורי שלנו. יהי זכרו ברוך!"

ארבעה חודשים לאחר פרוץ המלחמה קיבלו חברי בארי את הידיעה כי דובי עופר נהרג ב-8.10.1973. בקרב ליד גשר הפירדאן. "אתמול הגעתנו הבשורה המרה, הסופית", כותבת ניבה ושושק'ה ביומן ב-1.2.1974, "עד עכשיו מיאנו להאמין כי ייפקד מקומך בינינו. רצינו כאילו להיאחז בחוסר הידיעה".

שער שלישי: בנים שנפלו – בני הכיתה מדברים

כשמות, משהו ממני, משהו ממני
ימות בך, ימות בך.
כשתמות, משהו ממך בי, משהו ממך בי
ימות איתך, ימות איתך.
כי כולנו, כן כולנו
כולנו רקמה אנושית אחת חיה
ואם אחד מאיתנו
הולך מעמנו
משהו מת בנו
ומשהו נשאר איתו
(מוטי המר)

בבארי נשמרה במשך שנים רבות המסגרת הקלאסית של החינוך המשותף – לינה משותפת מבית התינוקות ואילך. הפעוטות גדלו בבית ילדים בשתי רביעיות. משם עברו לגן רב-גילי, וממנו לבית הספר. בשלב זה בחרו הילדים שם לכיתה, שם שהלך עמה מאז ועד עולם. הקרבה ה"כמו-משפחתית" שיצר החינוך המשותף שוזרת את עברם של בני הכיתה לכדי סיפור חיים משותף, המעצב את דמותו הייחודית של כל אחד מהם. חלק זה של הספר מבקש לתאר את הבנים כפי שהם משתקפים בדברי בני כיתתם, אלו שהיו שותפים איתם לחיי היום-יום וכילו עמם את מרבית זמנם בשנות הילדות והנעורים.

הדס דגן, בת שיבולים, מתארת את טיב היחסים בין בני הקבוצה: "היחסים האלה מורכבים מאוד. הם בנימי נפשנו. אלו אנשים שחוו איתך את כל חוויות הילדות שלך, את ההתבגרות שלך, שעברו איתך חוויות לא קלות. הם שותפים לגדילה שלך, לצמיחה שלך, להתהוות שלך, ליצירת האישיות שלך, למה שאת היום. הם היו שם איתי יותר מאח שלי. היינו יחד. הכול עשינו יחד. עברנו עליות ומורדות גם אחד בתוך השני וגם בתוך הקיבוץ. במלחמת ששת הימים ישבנו יחד במקלט. חוינו את המלחמה יחד, לא עם המשפחה ולא עם ההורים. ואת הקבלה לחטיבה, וכל הדברים של הנעורים.. אלו אותם חבר'ה שפחדת איתם, שרעדת איתם, ששמחת איתם, ששנאת אותם, שהתחרית בהם, שנפגעת מהם אבל גם נלחמת על תשומת לבם. והכל-הכל נמצא עם החבר'ה האלה. הם חברים. הם שותפים. לא עם כולם היום אתה בקשר יום-יומי. בעצם, עם כולם כמעט אתה לא בקשר, אבל זה משהו חם, משהו ארוג בתוך כולנו. לטוב ולרע. גם אם זה לא נראה ולא מתבטא ביום-יום – זה קיים. זה ים של רגשות. לכל אחד יש מקום. כולם נחרטו, כולם נמצאים בפנים. אייל הוא אחד מהם".

ממרחק השנים, כאשר הזיכרון לעתים חד ובהיר ולעתים כללי ומטושטש, עולות מתוך מכלול הסיפורים דמויות חיות של גידי, של דובי, של אורי, של אייל ושל צור. בני הכיתה מתארים את חבריהם כאנשים ממשיים, על מעלותיהם ועל חסרונותיהם. עם זאת, כולם

מתוארים לפי מידת התאמתם לבוגר האידיאלי של החינוך הקיבוצי: עובד אדמה, חייל גיבור, איש ספר, אתלט. האם היו חרוצים? האם היו חסונים? תיאורי הנופלים מספרים את סיפורם, ובה בעת מספרים גם את סיפור החינוך המשותף והאידיאל החברתי שלו. יש בנים המבקרים את האידיאל הבלתי־מושג ואת המחיר שגבה מאלו שלא יכלו לעמוד בו, אך בד בבד הם גם מוקסמים ממנו, מדמותו של אותו קיבוצניק מיתולוגי.

המחזור הראשון של בני בארי נולד בגדרה עוד לפני קום המדינה וכלל שלושה ילדים בלבד. כשהתקרבו לגיל בית ספר נפלה החלטה, מסיבות אידיאולוגיות ופרקטיות, להקים בית ספר בבארי. לשם כך קלט הקיבוץ ילדים מעליית הנוער, חברות נוער, ילדי עולים וילדים ממשפחות שהגיעו מאוחר יותר לקיבוץ. מטבע הדברים, לא כל הילדים שהצטרפו לקבוצת בני המשק הצליחו להתאקלם ולעמוד בציפיות. אומר אודי בר-סיני: "אני מניח שלא קל לילד שבא מבחוץ להתערות בקבוצה הומוגנית, מקומית, שההווי שלה מתחיל מגיל אפס. כיתת אשל היתה הכיתה הראשונה. זה אמר להיות תחת זכוכית מגדלת, והעמיס ציפיות לגבי דור ההמשך, שיטמיע בתוכו את כל עקרונות הקיבוץ, שיהיה באמת ממשיך נאמן לדרך. זה ליווה אותנו כל ההתבגרות, גם אם לא נאמר במילים ברורות".

החינוך המשותף נועד להכשיר את הדור הצעיר לחיי קיבוץ, ולכן טווה הווייה יום־יומית שבה לומדים הילדים לחיות יחדיו. צ'יקו בכר, ילד חוץ ובן כיתת אשל, מהרהר בקול: "להיות בן כיתה של מישו זה כמו קשר משפחתי. זאת אהבה אוטומטית. גם אם בן כיתתי לא הכי מוצא חן בעיני באופי שלו, הוא בן כיתתי. זה כמו אח. עד היום, ואנחנו כבר ארבעים ומשהו שנים אחרי הצבא, בני כיתתי הם בני כיתתי. אנחנו עוד נפגשים, ומתראים, ואוהבים. בהחלט יש אהבה. אני נפגש על המדרכה, תמיד יש לי מה לדבר, תמיד יש לי מה להגיד, לטוב ולרע. יכול להיות שמה שגרם לכך זו הלינה המשותפת. היינו 24 שעות ביממה יחד, מהבוקר עד הלילה. במחנות, בטילים, בכיתה. אני די אהבתי - כן, אלו המילים הנכונות - די אהבתי את הלינה המשותפת. זאת היתה אווירה מיוחדת מאוד. חווייה. היום המצב הוא אחר".

כיתת אשל היא הכיתה היחידה ששכלה שניים מבניה: גידי - בן 17 וחצי, צעיר הנופלים, ודובי - בן 28, המבוגר שבהם. שניהם לא נולדו בבארי. הם הגיעו עם משפחותיהם, הצטרפו לכיתה ונעשו חלק בלתי־נפרד מהווי החיים המורכב והאינטנסיבי של חבריה. מותם מלווה בתחושת אובדן קשה. אומר צבי סוכמן: "זה היה קשה מאוד מאוד. הרגשתי שאני מאבד בן משפחה. אני חושב שזה היה כך בגלל הנעורים, ובגלל העובדה שרצינו להיות מיוחדים כל כך, ורצינו להיות זה בתוך זה. היתה לזה משמעות כמעט משפחתית".

סיפורה של כיתת אשל ממחיש את הקשרים החזקים, ה"כמו-משפחתיים", שיצרה המסגרת הייחודית של החינוך הקיבוצי. הוא ממחיש גם את התביעות החינוכיות מבני הקיבוץ, את הציפייה שדור ההמשך יהיה התגלמות האידיאל של הוריהם, וגם את הקושי לעמוד באידיאל הזה. מאפיינים אלו יופיעו גם בדבריהם של בני כיתות אחרות, וילכו וידעכו ככל שמתרחקים מן הכיתה הראשונה.

גידי צרניק

בנם של שרה ובן־אהרון צרניק
נולד בקדמה, ב־25.12.1946
בן כיתת אשל
נפל ב־27.08.1964
בן שבע עשרה וחצי בנפלו

גידי היה בן 15 בכואו לבארי. הוא הגיע מקיבוץ קדמה עם אמו שרה, עם אחיו עמוסי ועם אחותו תמר. כאן התאחדו עם משפחת סלע - הדודים במיק ואביבה וארבעת ילדיהם. בהיעדר כיתה מתאימה לגילו, הצטרף גידי לילדי כיתת אשל המבוגרים ממנו בשנה או בשנתיים. למרות הנסיבות השתלב חיש מהר בהווי הכיתה בזכות היותו נער חסון, יפה תואר וכובש לב. אומר רוני לוי: "גידי - דבר ראשון זו הנוכחות, הגובה, החיוך. יפה תואר. זה הקסים אותנו כשהוא הגיע. היינו כולנו כיתה ממוצעת של אנשים נמוכים. אין לנו מישהו גבוה. פתאום הגיע גידי. וזה בלט. כבר בגילו הוא היה גבוה מאיתנו כמעט בראש. יפה תואר, תמיד עם חיוך על הפנים". רוני, ילד חוץ בעצמו, מודע לקשיי ההשתלבות שעלולים להיות למי שאינו חלק מהיחידה האורגנית של הכיתה: "הוא הרגיש בן בית ונשתל מהר".

ילדי אשל היו אחוזי התפעלות. שושק'ה שטיינהרדט מתארת: "הוא היה באמת תמיד מלא חיוניות, עליז ושמח, ולא ראית עליו איזשהו קושי בהתמודדות עם זה שאין אבא, עם זה שאמא לא היתה כל כך בריאה. בחור מוכשר מאוד, נחמד, חביב, עליז. את כל התכונות הטובות שאפשר להגיד על בחור - אפשר להגיד על גידי. אף פעם לא היה מעורב בסכסוכים או בריב. תמיד הסתדר בנועם. בחור שציפו ממנו לגדולות. היה ברור שהוא יהיה בהמשך אחד מעמודי התווך של בארי. הרי אז אף אחד לא חשב על עזיבה". צבי סוכמן מסכם כמעט באותן מילים: "בחור מאוד מוכשר. היה צפי שיגיע לגדולה, עד כדי כך".

תמי סוכמן מספרת: "אני זוכרת את גידי מקדמה, עוד לפני שבאנו לבארי. ילד מאוד יפה, מאוד כריזמטי, מאוד דעתן ומאוד עקשן. בתור ילד - אולי אפילו מציקן. גם אחר כך, כשקצת גדלנו, הוא לא היה טלית שכולה תכלת במובן "הילד הטוב" הקלאסי. אבל היה ילד איכותי במובן הערכי, ההתנדבותי. כשהיינו ילדים, הוא היה יכול לשאת על גבו אחריות, לארגן, לעשות. הוא היה תמיד מהמארגנים, מהילדים שעליהם סומכים, תלמיד מצוין. סוג של גאון כזה אבל לא חנון. מאוד ארץ־ישראלי".

מדברי החברים מצטייר גידי כאדם בעל אישיות חזקה ונוכחות דומיננטית. "בחור שמח, אוהב חיים, שר. אני זוכר אותו שר פזמונים לועזיים. זו היתה תופעה ייחודית", אומר אודי. רוני מוסיף: "הוא ידע דברים. השיחות איתו היו על טבע, נוף הארץ, טיולים. היינו יוצאים הרבה למחנות ולכנסים אזוריים של החטיבה. פעם בגבעת ברנר, פעם בנען. הוא התבלט בכל פעילות שעשינו". שושקה מוסיפה את המסקנה המתבקשת: "ידענו שלכל מקום שנגיע - לטיול או למחנה - תמיד תהיינה סביבו בנות, יעוטו עליו, כי הוא באמת היה מאוד מרשים. גבוה וחתיך וחייכן. וגם ידען, תלמיד טוב".

רוני מנסה לאפיין את הקסם: "הוא השאיר בסביבתו רושם. קול בס, תמיד עם חיוך, החלטי, בחור בטוח בעצמו. היינו מתווכחים הרבה. גידי היה מתווכח כי הוא תמיד חשב שהוא צודק. קשה למצוא נערים שבטוחים בעצמם עד כדי כך שיתווכחו עם מבוגרים מהם".

בחברה המקדשת ערכים של חריצות, של נתינה, של אהבת הארץ ושל חוסן גופני - בכל המדדים החשובים לילדי הקיבוץ בתקופה ההיא היה גידי משכמו ומעלה. אומר אודי: "הוא אהב לטייל, היה טוב בדיעת הארץ ובארכיאולוגיה של האזור. היה פעיל מאוד במבצעים ארכיאולוגיים שעשינו באתרים באזור. הוא אהב לחפור, לחפש, לתעד". ובאותו עניין מוסיפה שמואלה: "הוא אהב לטייל, והכיסים שלו תמיד היו מלאים. ככה אני רואה את הדמות שלו. היו לו הרבה דברים בכיסים, והיו לו הרבה כיסים".

גידי מצטייר כמי שהיה נטוע במרחבי הנגב, אהב אותם והרגיש בהם בן בית. כיתת אשל, שהטיולים בנופי הארץ היו חלק מהותי בחינוך ובהווי הנעורים שלה, ראתה בגידי מופת גם בתחום זה. אודי בר-סיני מספר: "בסיום י"ב היה נהוג לערוך טיול לנגב. ארבעה-חמישה קיבוצים היו מטיילים יחד והרכב שהביא קבוצה אחת - החזיר קבוצה אחרת. קראו לזה טיול שרשרת. אנחנו היינו עם נען ועם גבעת חיים. המחלקה שלנו טעתה בניווט, ובלי שידענו עברנו את הגבול למצרים. הלכנו בוואדי כל הזמן ולא היה לנו מושג איפה אנחנו נמצאים.

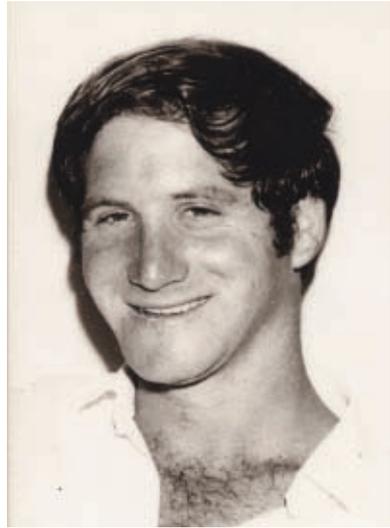
הולכים והולכים. עוברות ארבע שעות. היינו צריכים להגיע לנקודת מפגש ללינת לילה על הר שגיב, ולא הגענו. התחיל להחשיך. הנוער היה מותש. לגידי היתה מפה, והוא ידע טופוגרפיה כי למדנו בתנועה. גידי ואני, ואולי עוד מישהו, החלטנו לעלות למקום גבוה כדי לזהות את עצמנו על המפה. למזלנו המפה כללה גם את תחום מצרים. הסתכלנו מסביב וראינו מתחתינו בקעה ענקית, מוקפת בהרים. מצאנו אותה על המפה והחלטנו שאנחנו נמצאים מצפון לבקעה. המדריכים החליטו לרדת לבקעה וללכת מזרחה, לכיוון באר שהיתה מצוינת על המפה. אם נגיע אליה סימן שזיהינו נכון. כשהגענו לבאר כבר היה חושך גמור. ראינו מרחוק אור חלש שנראה כמו פנס רוח. התברר שזו היתה מדורה ענקית שהקבוצות האחרות הדליקו על הר שגיב כדי להראות לנו את הדרך. זה אירוע שבו גידי היה המוביל".

בני כיתה, מורים, חברים ובני משפחה - כולם מתארים נער יפה תואר, כריזמטי, תלמיד טוב, פעיל מבחינה חברתית, אינו מקבל מרות, שופע חיים ואהוב על כל הסובבים אותו. בוכסי הרביק לו את התואר "תינוק מגודל". בחדר של גידי עושים כירה לילית מהדורבנים שצד אמיר אפרת. הוא מרכז את חג המחזור, משתתף בכל הקורסים של ידיעת הארץ מטעם החטיבה, מדריך טיולים. "הוא היה, כמו שאומרים, על-א-כיפק", מסכמת אביבה.

בשל גילו הצעיר לא התגייס גידי לצבא עם בני כיתתו. בשנה שנותרה לו עד הגיוס עבד בפרדס וניצל את הזמן הפנוי ללימודים ולפעילות. הוא אירח בחדרו את החיילים שיצאו לחופשה, הקשיב בלהיטות לחוויותיהם והוציא דף קשר של בני הכיתה. כמו תמיד, ההתכנסויות הספונטניות של בני הכיתה נערכו אצלו בחדר.

בקיץ 1964 התגייס גידי לפלוגת בני המשקים בנח"ל. הם מתארים אותו כחייל טוב, חבר טוב, מלא מרץ, דואג למורל גבוה ומנצח על פולחן פתיחת החבילות מהבית. דמותו של גידי, כפי שהיא עולה מסיפורי חבריו, היא דמות חניך למופת. דמות מופת אהובה זו, כפי שנראה בהמשך, היא גם המקור לתדהמה ולהלם שהכו את חבריו בהיוודע דבר מותו.

דוד (דובי) עופר

בנם של מונה וזאב עופר
נולד ב־28.5.1945
בן כיתת אשל
נפל ב־8.10.1973
בן 28 בנפלו

דובי הגיע לקיבוץ עם הוריו מונה וזאב ועם אחיו אמציה כשהיה בן שמונה. מנצ'ר מספר על השתלבותו המהירה: "היו לדובי דודים בבארי, מיכאל ולאצ'ה. הוא ואמציה אחיו היו מגיעים לבקר בחופשות. הוא בילה איתנו את כל החופשות שלו. כשהגיע לכאן עם הוריו השתלב בכיתה שלנו באופן טבעי לחלוטין. אני לא זוכר שום היערכות לקליטה שלו או משהו כזה. הוא פשוט בא והמשיך מה שהיה קודם".

צבי סוכמן מוסיף: "דובי הגיע אלינו עם ההורים שלו בכיתה ג' או ד'. הוא נקלט די בקלות בכיתה. מבחינת אינטליגנציה הוא היה מהמובילים אצלנו. אחד הדברים שמודדים בחברת הילדים זה את היכולת הפיזית. בהתחלה הוא היה די חלש, אם כי במשך השנים הוא נעשה אתלט טוב. לימים הפך להיות מאמן אתלטיקה". אומר צ'יקו בכר: "הוא לא היה בריון חזק ושרירי, אבל היתה לו מוטיבציה להתאמן ולהגיע להישגים, כך שהוא לא נפל מאף אחד בשום דבר. גם בשחייה הוא היה מצוין, גם בריצה הוא היה מצוין, גם בעבודה הוא היה מצוין. הוא היה טוב בכל התחומים, לא בגלל הנתונים הגופניים, כמו בגלל המוטיבציה הגבוהה שהיתה לו".

בני אשל מתארים את דובי כתלמיד מצטיין וכאוהב חוכמה וספר. מוסיף מנצ'ר: "דובי היה איש אשכולות, איש עם ראש מבריק בעל יכולות למידה וסקרנות בלתי־רגילים. הוא ידע המון והתעניין בהרבה מאוד תחומים. היינו ממש חברים".

אלא שבחיים החברתיים של קבוצת אשל הכישורים הלימודיים לא עמדו בראש סדר העדיפויות. אולי להיפך. אומרת חוה בן־עמי: "אני זוכרת שהוא היה ילד מאוד נבון, מאוד חכם, תלמיד מבריק, ועל זה לפעמים הציקו לו. כשהיינו יותר גדולים זה כבר היה אחרת כמובן. אבל היה בו משהו יוצא דופן. תמיד עם הספרים, תמיד מרוחק. היה שונה. ילד של ספר, ילד שידע להעסיק את עצמו".

שושק'ה מתארת את דובי כנער שונה במקצת ממודל הנעורים התוסס והאגרסיבי של בני הקיבוץ באותה תקופה. גם טיב הקשר שהיה לו עם הוריו ועם משפחתו שונה מקשרי המשפחה שהיו נהוגים אז בקיבוץ. היא אומרת: "היה משהו מיוחד בזה שהוא כיבד מאוד את ההורים שלו. הוא העריך מאוד את ידיעותיהם ואת דעותיהם. אני חושבת שבגיל ההתבגרות זה דבר ייחודי. אני לא זוכרת אם אבא שלו היה כבר מורה לפיזיקה, אבל הוא מאוד ידע להעריך את הידע שלהם ואת ההתעניינות שלהם. הקשר שלו עם ההורים לא היה באמצעות פייט כמו שיכול להיות בגיל ההתבגרות, אלא קשר לגמרי אחר".

דובי היה שונה בתחום נוסף - ברצון וביכולת לתת יחס תומך וחם לילדי חוץ שנקלטו בכיתה. רוני לוי, שהגיע לכיתה כעולה חדש מאלג'יר, מספר עליו בהתרגשות: "עם דובי היתה לי מההתחלה מערכת יחסים קרובה יותר. לכל ילדי החוץ היו הורים מאמצים, ולי ולאמנון עוד לא היו. אני זוכר שהוא - עם טוב הלב שלו - תמיד ניסה לדאוג שלא נישאר לבד. דובי היה הראשון שהציע לי ללכת איתו לחדר ולהורים. היתה לי בעיית שפה, והוא ניסה ללמד ולתקן. אז עוד לא ידעו כל כך מה זה עליה, אבל הוא הבין את גודל המשימה שפתאום נופלת על הכיתה כשמגיע ילד מחו"ל. לאורך כל תהליך הקליטה, בבית הספר ובלימודי העברית, הראה דובי סובלנות ורצון להסביר. טוב הלב, הפתיחות, הרצון לעזור, לתרום, לתת מעצמו, קודם כל לי וגם לכולם - הוא באמת היה חריג לעומת האחרים. הוא זה שתמיד ניסה לגשר ובכל זאת לא להשאיר אותי בצד".

"הוא היה תמיד חייכן. לא בחור שכועס או רב או שומר טינה. קצת נחבא אל הכלים, לא מנסה לבלוט מעל כולם, לא מנסה להשוויץ", אומר רוני. ושושק'ה מוסיפה: "היום, במבט לאחור, אני יכולה להגיד שהוא היה נער מצחיק. הוא לא היה ברחן, אבל תמיד חייך, תמיד קיבל דברים בחיוך. הוא היה בהחלט חלק מהחברה. בלי להתבלט, בשקט, בחור מאוד שקט וצנוע. ילד טוב ירושלים גם בכיתה, גם עם ההורים. מאוד שקדן מבחינה לימודית. הוא אהב מאוד לקרוא, אהב ללמוד. הכישורים שלו באו לידי ביטוי יותר מאוחר, מחוץ לקבוצה, שכמעט הכול בה פחות או יותר מוכר וידוע מראש. הוא פרץ כשהיה עם אנשים אחרים והפתיע ביכולות שידע לבטא אחרי, לא תוך כדי".

כשחזר דובי מהצבא התכוון לעבוד בפלחה, אך נעתר לבקשת הקיבוץ וקיבל עליו את ריכוז הרפת. צ'יקו שעבד אתו מספר: "ריכוז הרפת היה התפקיד הרביעי בחשיבותו אחרי המזכיר, מרכז המשק ומרכז הפלחה, אם נדרג אותם בהיררכיה לפי קושי העבודה והתרומה שבן-אדם נותן. ריכוז הרפת בזמנים ההם לא היה קל גם מבחינת ניהול העבודה. אז לא היו בדואים, תאילנדים או חבר'ה מרהט כמו שעובדים פה היום. כולם היו חברי קיבוץ, ולמצוא חברים שיעבדו ברפת לא היה קל. רפתן זה אדם שעובד 24 שעות. פה יש המלטה קשה, ופה מכונת החליבה מתקלקלת, ופה איזה פרה חולה - סיפור. דובי ריכז את הרפת יפה מאוד".

כבוגר היה דובי פעיל בשורה ארוכה של תחומים במשק ומחוצה לו. רוני רואה בפעילותו ביטוי ישיר של טוב לבו ושל הרצון לתרום ולהשתתף: "גם בהדרכה אני יודע שהיתה לו הצלחה. הוא התקשר לאנשים, כי טוב הלב והנתינה הם הרי דבר ראשון שנמדד אצל אנשים

מבחוץ. שמעתי פידבקים וגם ראיתי שהוא מאוד מאושר מזה. הוא היה מאוד פעיל בחטיבת בני הקיבוצים ואחר כך בצופים. הוא גם לימד שחייה. לתת מעצמו להרבה מאוד אנשים, להדריך, ובכל פעם להתנדב למקום שצריך עזרה - אלו המאפיינים העיקריים שלו. זה, בגדול, היה דובי".

מתיאוריהם של בני אשל מצטיירת תמונתו של דובי כבחור פעיל ומעורב, שנכוננו לו גדולות. מאחר שהיה בן 28 במותו, כבר הספיק לממש חלק מהיכולות שלו. אומר מנצ'ר: "היו לו נטיות לעסוק בפוליטיקה. הוא היה פעיל במשמרת הצעירה. מאוד היה אכפת לו מה שקורה במדינה. הוא הביא אותי לפוליטיקה, ודרך זה גם מאוד התקרבנו. אני חושב שדובי היה יכול להתפתח בהרבה מאוד כיוונים. בתחום ההשכלה המדעית אין לי ספק שהוא היה מגיע להישגים מאוד גבוהים. אני חושב שהוא היה בנוי לזה יותר ממה שהוא היה בנוי לפעילות פוליטית. בבארי הוא הספיק לנהל, לרכז את הרפת, והוא עשה את זה בצורה מאוד טובה, עם הישגים עסקיים טובים מאוד ובעבודה עם צוות. היו לו את כל התכונות לעבוד עם אנשים. הוא היה איש נוח לכריות. אני בטוח שהוא היה נשאר בקיבוץ, ואת זה אמרתי גם על גידי. היתה לי תחושה שהם אנשי קיבוץ מאוד שורשיים מבחינה אידיאולוגית ומבחינת הקשר למקום. מאוד מסקרן אותי לדעת מה היה קורה לו היו איתנו היום".

אורי חוטר־ישי

בנם של חיים ולאה חוטר־ישי
נולד ב־30.7.1952
בן כיתת הדס
נפל ב־15.10.1973
בן 21 בנפלו

אורי נולד לשנתון קטן במיוחד. נועה בריל מכיתת הדס מספרת: "היינו מהמחזורים הראשונים של הקיבוץ. מאחר שבשנה אחת נולדו רק ארבעה ילדים, צירפו שני שנתונים יחד והיינו אחד־עשר. אחר כך התחילה רכבת של ילדי חוץ, עם בעיות הקליטה שלהם". כאשר היא עוצרת לחשוב מי מבני כיתה הוא חבר היום בבארי היא מוסיפה בחיוך "לא הרבה שרדו". ראינו אפוא גם בני כיתה שאינם בקיבוץ.

נירה וקסלר־מישקין מתארת את אורי בתקופת הגן: "הוא למד את הקריאה הרבה יותר מהר ממני, למרות שאני נשארתי בגן עם הקבוצה שלי עוד שנה והיינו בני שבע־שמונה. במנוחת צהריים, כשלא הייתי מצליחה לקרוא את המילים הארוכות, הייתי הולכת לאורי, והוא היה אומר לי מה כתוב שם. לא בהתנשאות. הוא היה ה־יודע בשבילי בגן".

גם בהמשך הדרך היה אורי תלמיד יוצא דופן. אומרת טלי פלד: "הוא היה תלמיד נהדר. הוא אהב ללמוד. היה סקרן ולמדן. אולי אפילו היה מתוסכל מזה שהוא לא קיבל די מזון לימודי. הוא היה באמת מאוד חכם, לפעמים קצת מתחכם. אחד כזה שיודע דברים, מעיר ומתקן. בשנים האחרונות הוא היה תמיד מתקן את כולם, כולל את המורים. לפעמים זה היה קצת מעצבן לשמוע אותו, למרות שהוא צדק. הוא קרא הרבה, היה תולעת ספרים. הוא ידע הרבה והיתה לו תעוזה לבוא ולהגיד".

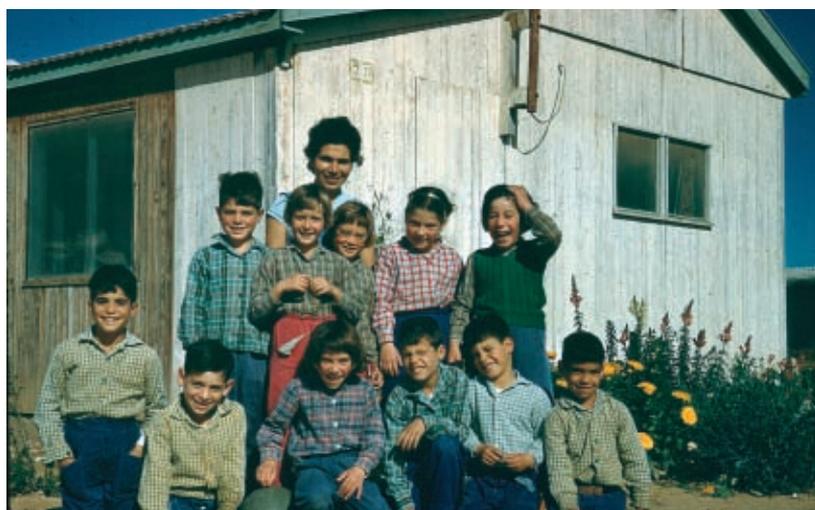
אומרת נירה: "לאורי היו שני דברים ענקיים: אחד זה כישרון לכל דבר, משהו בין מצוינות לגאונות. יש אנשים שנולדים מוכשרים מאוד. הוא היה גם ספורטאי מעולה - בספרינטים, בקפיצה למרחק ובקפיצה לגובה. היה גם מאוד מוזיקלי, שר בלי לזייף. והדבר השני - כשהוא היה מתעצבן על מישהו, זה היה הסוף שלו. הוא היה מתנפל עליו בשצף קצף ולא משאיר פירור. בדרך כלל היה רגוע, אבל בקריזות - היה מפחיד להיות לידו. בדרך כלל כשראיתי ילדים במריבה הייתי נכנסת באמצע להפריד ביניהם, אבל כשאורי היה מתנפל הייתי הולכת אחורה. זה היה בלתי־אפשרי להפסיק אותו".

"אורי היה נשמה טובה", אומר יהודה מדינה, שהגיע לכיתת הדס בכיתה ה'. הוא מספר: "כשבאתי לקיבוץ בתור ילד חוץ, הגעתי לכר. אף אחד לא בא לקבל אותי בתחנת האוטובוס. ישבתי על הדשא ולא ידעתי מה לעשות. הייתי ילד חוץ שלא מבין כלום מהחיים שלו. הכניסו אותי לחדר עם אורי. אחר כך היינו באותו חדר גם בצבא. הוא הרגיש שתמיד הוא חייב לעודד אותי. הוא היה ה-בן אדם שבא לעזור לי בהיקלטות. למשל, כולם ידעו לשחות ורק אני לא. הוא היה בקבוצה שזרקה אותי למים כדי שאראה שאני יכול להסתדר. עשיתי תנועות והתחלתי לשחות. אם אסף המחנך היה מאיים שאני תלוי כחוט השערה אז הוא נזירה היו יוצאים להגנתי. הוא גם עזר לי בלימודים. בכדורגל אני עזרתי לו".

טלי, שהגיעה לקיבוץ בחופשת הקיץ שבין כיתה ח' לכיתה ט', זוכרת את אורי כנער חדור אידיאולוגיה, המאמין בכל לבו בערכים הקיבוציים שעליהם גדל. "היו אז חוקים שאסור להחזיק ברכוש פרטי", היא נזכרת. "אמא שלי, שלא היתה בקיבוץ, היתה קונה לי בגדים לא קיבוציים, למשל תחתוני סטרץ' ולא כותנה, וזה היה מעורר קנאה. אסור היה לקבל מתנות פרטיות. עשו אסיפת כיתה על הנושא. אורי היה בין אלה שנלחמו על האידיאולוגיות. הוא היה מאוד אידיאליסט, שומר על המוסר ולוחם למען הצדק. זה אולי עצבן אותי אז, אבל הוא עשה את הדברים בתום לב, מתוך אמונה מוחלטת, לא במטרה להציק".

נירה התגוררה עם אורי באותו חדר בתקופת הנעורים. היא מספרת: "הוא היה פרטנר מאוד נחמד. נקי, מסודר. הוא עמד בתורניות יפה, טוב ויסודי. הוא לא היה קשקשן. הוא בחר את המילים. הוא לא יאמר דבר שאחר כך יתחרט עליו. מחושב. היה אומר מה שיש לו. אם מישו לא התנהג נכון הוא העיר, אבל לא כדי לפגוע אלא כדי להפסיק את זה. הוא היה מאוד חרוץ ולא בחל בשום עבודה - בכיתה, בחדר האוכל, בניקיון השירותים, בעיזיה - איפה שהיה צריך. לא היה פרימדונה".

בני הכיתה זוכרים את אורי כילד אוהב טבע. אומר ארנון שזר: "היינו שנינו ילדי טבע, הוא

ואני. מכנה משותף יפה. היינו יוצאים לצוד פרפרים יחד, ועושים אקווריומים בכיתה עם המון סוגי פרפרים. אורי נחשב למגדיר צמחים ובעלי חיים מהלך על שתיים. ואם לפעמים פקפקנו בקביעתו, התברר אחרי בדיקה שהוא צדק". אלון כסלו מכיתה שיבולים היה חבר אישי שלו עוד מהעבודה המשותפת בפנית החי. אחר כך יצא איתו שנים רבות לקורס טבע וידיעת הארץ של חטיבת בני הקיבוצים. "זו היתה קבוצה מכל הארץ והיינו נוסעים ביחד לטיול בכל חופשה", אומר אלון. "אורי היה חוזר עם רשימות מפורטות על חבל הארץ שבו טייל - מבנה האדמה, החי והצומח, וסקירה היסטורית".

בכיתה י"א נפגשה כיתה הדס עם חברי גרעין אביר. מספרת סמדר חוטר-ישי, שברבות הימים היתה לגיסתו: "הוא היה ילד אהוב. לא שהוא היה שם תמים, הוא היה שוכב לא קטן, אבל אהבו אותו. גם החבר'ה מהגרעין יצרו איתו קשר נפלא. המפגשים שלנו כגרעין עם בארי התחילו כשהיינו בכיתה י"א, ואורי היה בשכבת הגיל המקבילה לנו. הוא היה קצת יותר פתוח ממה שהיה מקובל אז. בשקט-בשקט מיקד אליו תשומת לב. היה לו חוש הומור חכם. לא חוש הומור שרואים מיד, אבל אם מקשיבים שומעים אותו מגיח מבין המילים, מבין המשפטים, בחיוך המדהים. ובאמת מאוד התיידדנו".

לקראת סוף הלימודים היה אורי הרוח החיה בהכנת חג המחזור: כתיבת פזמונים, ציור סמל הכיתה, ארגון המסיבה והמפעל. אורי היה בין ילדי הקיבוץ המעטים שניגשו לבחינות הבגרות. "רק החכמים עשו בגרות", אומרת שירה ערוסי, "ואורי היה מהחכמים. הוא היה ילד מבריק, מאוד-מאוד אינטליגנטי".

נועה בריל היתה עם אורי מכיתה ב' ועד גיוסם לצבא. יחד הדריכו את שנת בר המצווה של כיתה גפן. אומרת נועה: "הייתי מחוברת איתו מאוד, בעיקר בקטע הארגוני. איכשהו היינו תמיד צמודים". בחדרי הנעורים גרו בנים ובנות יחד, ארבעה בחדר. נועה ואורי היו, כרגיל, שותפים לחדר. נועה זוכרת את הקושי להתאמן בנגינה (נועה ואורי בכינור, ארנון

בחצוצרה). במבט לאחור על החיים המשותפים הללו היא מעירה: "היה בלגאן נורא. לא היתה פרטיות. לא היה מקום. אני לא זוכרת שנוצר קשר עמוק. רק בסוף, כשגמרנו את הלימודים, התחיל להתפתח משהו עמוק יותר".

עם סיום הלימודים בחרה כיתת הדס את נועה ואת אורי להדרכה, כל אחד במקום אחר. באותה שנה, אולי דווקא בשל המרחק, התהדקו הקשרים. מספרת נועה: "אז נוצר עוד קשר. פתאום הוא ביקר אותי בקומנה ואני אותו, וכאילו גיליתי מישהו חדש. הוא פשוט התבגר, הוא היה פתאום מישהו אחר. מאז יש לי כל הזמן תחושה של פספוס. תחושה שבשנים הטובות - כשהוא כבר בוגר יותר - הוא בעצם כבר לא היה".

גם ארנון היה עם אורי בכל המסלול, כולל המסלול הצבאי. הוא מספר: "הגורל גלגל אותנו יחד. התגלגלנו במסלול דומה מאוד מבחינת הדברים שעשינו. גדלנו יחד. בנעורינו היינו מדריכי כיתות. עברנו והעברנו קורס מדריכים, עשינו שנת י"ג, אורי עשה מסלול בצופים, ואני במקביל הייתי בחטיבה של בני הקיבוצים. לכן גם התגייסנו שנה מאוחר יותר, עם בני שיבולים. התגייסנו יחד לשריון. היינו יחד בטירונות ואחר כך היינו גננים, מדריכי קורס מפקדי טנקים. ב'73' התפצלנו. אורי התקבל למסלול של קורס קצינים, ואני עברתי להיות סמל, מש"ק הדרכה בכל הגדוד. הייתי שייך לגדוד צנטוריונים, ואורי עבר לגדוד מג"חים. במלחמה הם נסעו לגיזרה אחרת בסני, ולא ראיתי אותו יותר".

"לו היה חי היה מתחתן ומוליד ילדים ונותן להם הכול, כמו שההורים שלו נתנו לו", אומרת נירה. "אם היה נשאר בקיבוץ - אי אפשר לדעת לאן החיים היו לוקחים אותו. היה תורם הרבה, היה בוודאי מהאנשים המובילים".

אומרת שירה ערוסי: "במהלך החיים, כשחשבתי על אורי, הייתי אומרת לעצמי שאורי היה כיום מדען בתחום המים. אילו היה חי, למדינת ישראל לא היתה בעיה - הוא כבר היה ממציא פטנט איך להתפיל מים, נושא שכתב עליו את עבודת הגמר בבית הספר. הוא היה ילד חקרני, סופר-מוכשר. היה לו דרייב להביא תועלת לעולם. היה ברור שהוא לא יהיה סתם אחד".

טלי מאמינה שלו היה אורי חי הוא היה פעיל גם בתחום החברתי: "אורי היה אינטליגנטי מאוד. הוא לא היה סתם מהנדס, היה לו רצון להשפיע. כבר בתור ילד היה לוחם על עקרונות. לו היה חי אין ספק שהוא היה הולך לכיוונים של חינוך והופך לדמות ציבורית פעילה". דברים ברוח זו אומר אורי עצמו במכתב שכתב לסמדר, והיא מצטטת מהזיכרון: "סבא זלמן הגיע ארצה בתחילת המאה העשרים, לקראת שנות העשרים, והיה בגדוד העבודה ע"ש טרומפלדור. הם יבשו ביצות, סללו כבישים והקימו את המדינה. ההורים שלי נלחמו עליה, ומה איתנו? מן הסתם, הציונות שלנו תהייה מגולמת בעיקרה בעשייה החינוכית".

אייל עברי

בנם של שושנה ודוד
נולד בבארי ב־13.8.1954
בן כיתת שיבולים
נפל ב־19.10.1973
בן 19 בנפלו

כששואלים את בני כיתת שיבולים על אייל עברי, הזיכרון הראשון שצץ הוא מוזיקה. אייל אהב לשיר. "הוא תמיד היה מחזיק ביד משהו דמוי מיקרופון והיה שר כל הזמן את גאולה גיל", אומר דורון צמח.

אייל נולד בבארי, ילד שלישי למשפחת דוד ושושנה עברי. בשנתון שלו לא נפתחה כיתה. בלית ברירה צורף אייל הצעיר לכיתת שיבולים - הכיתה של חביבה, אחותו הגדולה. נדיר היה לראות שני אחים באותה כיתה. רבים מבני הקבוצה זוכרים את אייל ואת חביבה בנשימה אחת, מודעים לקושי. דורון צמח מספר: "שניהם היו בכיתה שלנו. הקושי היה בעיקר של אייל, והתבטא בכך שהוא היה סגור מאוד, מכונס". לבקשתו עבר אייל ללמוד בכיסופים. מכורח הנסיבות התגורר ברוב ימות השבוע אצל משפחה מאמצת, והגיע הביתה באמצע השבוע ובשישי־שבת. "מבחינת הכיתה הוא במידה מסוימת התנתק". אומר דורון. לאחר מכן עבר אייל ללמוד בשער הנגב. "אז לא גרו אצל ההורים, גרנו כולנו יחד. נוצר מצב מיוחד שהוא גר איתנו אבל לא למד איתנו. הוא היה שייך לכיתה שלנו חברתית, אבל לא בכית הספר".

בני שיבולים זוכרים אותו בעיקר כילד שתמיד שר. דורון מספר: "בתור ילדים עבדנו במטעים. הוא ואני עבדנו יחד. הוא כל הזמן היה שר. כמטעים אתה גוזם חצי שנה. הוא היה גוזם ושר, גוזם ושר, כל הזמן. אייל ומוסיקה זה חיבור שאי אפשר להפריד".

זיכרונות דומים שמורים אצל בני כיתה רבים, והם מעלים חיוך על פניהם. מספרת רונית: "הוא היה שר מאוד ברגש ואהב שירים שהיה בהם סיפור. הוא היה יכול להצליח בכוכב נולד. יש שיר אחד של גאולה גיל - הוא היה. שיר עצוב שהוא אהב מאוד לשיר:

מכל המילים שיצאו מגדרן
בימים של גאון ויגון ותקווה
שתי מילים יש פשוטות, איומות מכולן
שתי מילים נוראות: הוא היה.

הוא היה נער חמד, הוא היה מתולתל
הוא היה משחק כדור רגל וסל
אבל כשאמרו לו לצאת הוא יצא
ועכשיו, הוא היה, הוא היה.

רונית מסיימת את השיר ומוסיפה: "הוא שר עם הכף כמו מיקרופון, ברגש, בפאתוס, עם כל הנשמה, ועכשיו גם הוא בעצם הוא היה - זה משהו שהכה בי אחר כך".

בתוך החברה הקיבוצית עסקו רוב הנערים בספורט, בטיולים ובעבודה, והתאימו עצמם לחיי הקיבוץ הקשוחים והתובעניים. אייל סירב להשתתף ברדיפה אחר מודל הגבריות הקיבוצניקי ובחר להישאר נאמן לעצמו ולתחביביו. מספרת הדס דגן: "הפרמטרים למדידה חברתית היו אז אם אתה טוב בכדורגל, אם אתה טוב בספורט שימושי, ושם הוא לא התבלט. כבר במבנה הפיזי הוא היה קצת אחר. היה יותר נמוך ויותר עגלגל, לא הגבר שכל בן בתקופה ההיא רצה להיות. רך יותר, לא זוויתי, לא חד. משהו, גם במבנה שלו וגם באופי שלו, היה כזה. ובתור שכזה הוא התחבר גם יותר אל הבנות ופחות אל הפעילות של הבנים".

אומר אלון כסלו: "הוא העריץ זמרים וזמרות. היום זה כבר יותר מקובל, אבל אז לא. נראה לי בכלל שהוא נולד לפני הזמן. היום הוא לא היה יוצא דופן כל כך. אז היתה סביבה אחרת, קשוחה כזאת".

בני שיבולים מתפעלים מחוסנו של אייל ומיכולתו למצוא דרך לבטא את עצמו מבלי להיכנע ללחצים החברתיים. אומר דורון: "הוא אהב לשיר, אהב להציג. שיבולים היתה כיתה דומיננטית מאוד, ואצל הבנים זה לא התקבל כל כך יפה. אבל הוא לא שם עלינו מהבחינה הזאת. הוא החליט שזה מה שהוא רוצה. הוא היה ממוקד מאוד באהבה שלו למשחק ולשירה. אני זוכר שבגיל ההתבגרות הייתי מסתכל עליו ואומר לעצמי איזה ילד רגיש הוא".

עומר רפפורט מתאר את תגובת בני שיבולים באותה רוח שתיאר צ'יקו את כיתת אשל: "קיבלנו אותו. אולי צחקנו פה ושם אבל לא ברשעות אלא בקבלה. זה היה הוא, זה היה אייל".

בעוד מקצת הבנים מתקשים להתמודד עם בן המציב בפניהם מודל אחר של נעורים, רבות מהבנות קיימו איתו קשרי ידידות אמיצים. גם היום, ממרחק השנים, הן נזכרות בו בחום ובחיבה. מספרת רונית: "אייל היה ילד מיוחד. הוא אהב מאוד להיות עם הבנות, לעשות דברים שהבנות עשו. ואני חושבת שהבנות, ואני ביניהן, מאוד קיבלו אותו והכילו אותו. אני חושבת שהקשרים היו באמת יותר בסגנון דמות שמקבלת, לא שופטת".

לקראת הגיוס לצבא חששו בני הקבוצה לילד הרגיש הגדל ביניהם. אומרת רונית: "אני לא זוכרת שהוא הביע קשיים או דאגה, אבל אני חושבת שהייתי מודאגת ממה שיהיה בצבא, ואיך הוא יסתדר כשהדרישות הן אחרות לגמרי מהחממה הקיבוצית".

אייל התגייס לשריון והתנדב לקורס חובשים. תפקיד החובש הלם אותו, ואיפשר לו להתחבר להוויית הצבא ממקום פחות לוחמני. בינתיים מתפזרים בני שיבולים ונפגשים רק בשבתות

ובחופשות. "המרחק מקרב", אומר דורון. "הכיתה כבר היתה גוף פחות לוחץ. אני באופן אישי, וכל הכיתה, יותר התחברנו אליו אז. אני זוכר שראיתי אותו בפעם הראשונה במדים וזה נראה לי נורא מוזר. כי מבחינתנו, הבנים של לפני 35 שנה, היתה איזו פייטריות בבית הספר, לפני שאתה הולך לצבא, ובטיולים של החטיבה. הוא היה אאוטסיידר מהבחינה הזאת. היה לו את עולם המוזיקה והשירה, ופתאום - וואלה, פתאום הוא כמונו. המדים, הכומתה השחורה - פתאום נוצר חיבור סביב המדים. גם מעצם זה שאתה לא ביחד 24 שעות, וכיף לך לראות אנשים בסופי שבוע, וכיף לך לדבר איתם, ולהשמיע, ולשמוע. עצם המרחק הפיזי, גרם אולי לחיבור המנטאלי. פתאום הרגשנו שאנחנו יותר קרובים, פתאום הוא נעשה יותר בכיתה".

באורח פרדוקסאלי, מצא אייל את מקומו דווקא בצבא.

צור מאיר

בנם של מרים וברוך
נולד ב־11.9.1958
בן כיתת רותם
נפל ב־2.8.1977
בן 19 בנפלו

בכיתת רותם נוכחות יוצאת דופן של שכול – ילדים שהתייתמו מהורים, ואחים שכולים. אולי משום כך בני כיתת רותם מתקשים לדבר על צור. "אנחנו כיתה ששותקים", אומר הדר גלברד. הנושא הראשון שעולה בסיפורים על צור הוא אהבתו הגדולה לטבע, לחיות ולסוסים. רמי חרובי מספר: "בגיל צעיר גידלנו יחד יונים. הבאנו גוזלים, עשינו כלוב, עלינו על הגג של הכיתה הכוללת וגידלנו אותם שם. היינו עולים על הגג להאכיל אותם, לטפל בהם. צור עשה זאת בנאמנות. כשהוא גילה את הסוסים הוא היה משקיע בהם שעות. הוא חי עם הסוסים. אני זוכר את הסוס שלו, שוקו. הוא סירק את הסוס כמו שהוא סירק את עצמו. תמיד הכי נקי והכי מטופח".

ממרחק השנים מצטייר צור כילד שקט, רציני, שקדן, פרפקציוניסט ובעל נפש של אמן. השער הארוך והמטופח היה סימן ההיכר שלו בתקופת הנעורים. אומר רמי: "הוא היה ילד יפה מאוד, שגידל שער. לא שער היפי או ראסטות, אלא ילד שמגדל שער ומסרק אותו ומטפח אותו והולך עם סרט בשער, אבל עם זאת – לא נשי. הוא היה ילד שטיפח את עצמו".

הנטייה לטיפוח דרשה משמעת עצמית לא אופיינית לגיל הנעורים. אומר אמנון חוטר־ישי: "צור היה ילד שננעל בכל פעם על משהו אחר. זה היה יכול להיות סוסים – אז הוא בילה באורווה שעות, כל הזמן עם הסוסים. אם החליט שהוא מחזק את עצמו – הוא היה עושה תרגילים במתח ועליות שרירים כל הזמן, עד שהפך לבריון".

יופיו של צור לכד את תשומת לבם של רבים. בשמת דבורי היתה ילדה בכיתת תומר שינף, והיא מתארת: "צור היה בחור יפה מאוד. אני זוכרת שאהבתי מאוד להסתכל עליו. אירית עברי מהכיתה שלו היתה לפני גיוס, והיתה עושה אצלנו הקמות והוא היה בא כאילו לאכול בארוחת ארבע. אהבתי אותו מאוד מאוד".

צפי סיון, שהיתה מטפלת של כיתת רותם במשך 12 שנים, מספרת: "צור היה ילד שאי אפשר לא לאהוב. הוא היה ילד יצירתי. בכיתות הנמוכות לימד יעקב ברקאי, מורה יצירתית במיוחד, וזו היתה התחלה טובה מאוד לצור. הוא אהב לצייר ואהב לכתוב משפטים בחרוזים. הוא התייחס אל המילה הכתובה ואל העניין האסתטי. היה חשוב לו שתולים את הציור או את הכתבה שלו על הלוח שיש בכל כיתה".

אהבתו של צור לציור ולפיסול נמשכה גם בשנים מאוחרות יותר. אז באה לידי ביטוי גם שאיפתו לשלמות. מספרת נעמי מוקה: "הוא היה מוכשר מאוד. היו לו ידיים טובות והוא היה יצירתי מאוד. הוא היה בחוג ציור. פעם המורה שלהם ביקשה ממני לבוא לשיעור כדי שיציירו אותי. כשנגמר הזמן, הוא עוד היה צריך שאני אשאר. והוא מחק, והוא תיקן, והוא מחק, והוא תיקן, עד שנגמרה לי הסבלנות. אז הוא ביקש מהמורה, באופן מיוחד, לקחת את הציור הביתה, לחדר שלו. היו לנו קשרים, כך שהוא הרגיש נוח לבקש ממני שאבוא כדי שהוא יסיים את הציור. אני חושבת שהוא לא היה מבסוט ממה שעשה עד הסוף. אני לא זוכרת אם הוא אמר שזה גמור. זאת אומרת שמבחינתו זה אף פעם לא הסתיים".

השאיפה לשלמות היתה נוכחת בכל מעשיו של צור. נעמי מתארת את הביטוי המעשי שלה: "מאוד פרפקציוניסט. מאוד דייקן, מסודר. כל דבר שהוא עשה היה צריך להיות עד הסוף. למשל, כשעשינו גינה והוא לקח עליה אחריות, אז אסור היה לדרוך. הוא היה עודד - לא עודד, מקלשן ומגרף במזלג! כשהיינו אומרים לו שלא יגזים הוא היה כועס, כי זה היה הפרויקט שלו. הסוסים - הוא היה כל יום מנקה אותם, מסרק אותם, מטפל בהם. בחדר, הפינה שלו תמיד היתה מאוד מאורגנת, מאוד מסודרת".

רמי חרובי גר עם צור באותו חדר, והוא מספר: "היינו תמיד שניים או שלושה. היה חשוב לו הארון שלו, הסדר שלו. הבגדים שלו תמיד היו מסודרים. בפניה שלו הכול היה נקי, מסודר. כאילו זה היה מין מקדש ואין לחדור לפרטיות שלו. גם לא בחיים. מאוד מופנם, לא מדבר. אני לא זוכר את עצמי מדבר איתו שיחות נפש. אבל מי דיבר שיחות נפש אז?"

לא קל לשמור על פרטיות בבית הילדים הקיבוצי, אך צור מצטייר כמי שהצלח ליצור לעצמו גבולות ברורים וכמעט בלתי־חדירים גם באופן פיזי, וגם מבחינה אישית. הדר מהרהר בדברים במבט לאחור: "הוא אהב מאוד להיות לבד, לא עם קבוצת הילדים. היום היינו יכולים להיות מאוד דומים, כי היום גם אני אוהב את השקט שלי, את הפינה הקטנה שלי. הוא היה כזה אז - ואז זה לא היה מקובל. אז כולם היו ביחד".

"הוא היה ולא היה", אומרת נעמי. "הוא היה יותר עם עצמו". רמי מתאר את הפרטים המרכיבים את תמונת האינדיבידואל: "ילד מאוד נקי, מאוד מסודר, מאוד קפדן. מאוד אכפתי, מאוד רגיש. כל הדברים האלה הם ההיפך מלהתאים לדפוס הערימה של חבר'ה על הדשא. הוא לא היה שם. היו לו החיים שלו - טיולים, סוסים, טיולים, סוסים".

"הוא לא היה ממש טיפוס חברתי. זה לא שהוא לא השתלב, הוא היה פשוט בערוצים שלו. זאת אומרת הוא היה לעצמו רוב השנים. הוא היה קצת אאוטסיידר", מתאר אמנון חוטר־ישי.

"הוא נפש קצת יותר פיוטית מכולם, הם היו כולם יותר ארציים" אומרת מירה ל'ה חרובי, אמו של רמי. עם זאת, לצור היה חשוב לעמוד בציפיות, לתת ביצוע מושלם. "תמיד תמיד מצוינות. אין 98, הוא צריך תמיד 100. הוא לא חוה כישלון", אומר הדר.

בסוף בית הספר התיכון התגייס צור לצבא ושירת בחיל השריון. רמי מספר: "אני זוכר שהוא שמח ללכת לצבא. אני זוכר אותו במדים מגוהצים, גאה שהכומתה מסודרת ושהמדים נקיים. מין גאוה כזאת".

דני פוקס, היה עם צור בצבא והוא מספר שגם במסגרת הצבאית בלטה שאיפתו לשלמות: "הפרפקציוניזם וההקפדה על הפרטים הן תכונות חשובות לחייל. הוא היה נהג בטנק, תמיד אצלו הכול היה מתוקתק. במסדרים אין ריג'קטים, חביב המפקדים". בסיום הקורס היה צור חניך מצטיין.

אך צור, גם בהיותו חייל, נשאר נפש רגישה וחדתית. רמי מסכם את סיפור חייו במשל מתוך ספר ילדים: "הוא תמיד מזכיר לי את הסיפור של הפר פרדיננד. לא מתאים לו להיכנס לזירה. עזבו אותי, תנו לי להריח פרחים בשדה".

על מותם של בני קבוצה

עם סיום הלימודים נפרדים חברי הכיתה ופונים איש איש לדרכו. מקצתם פונים לשנת שירות בתנועה, מקצתם מתגייסים לצבא. אופי הקשר ביניהם משתנה בהתאם לנסיבות, אך תחושת האחווה הבסיסית עומדת בעינה שנים ארוכות. משום כך, מותו של בן כיתה נותן את אותותיו אצל כל אחיו לחינוך המשותף.

נפילתם של החיילים ארעה לאחר נקודת ההיפרדות, כאשר היחד הקבוצתי כבר אינו מתקיים בפועל. האבל מחזיר את בני הכיתה למסגרת ההתייחסות הקבוצתית. הם זוכרים את מות חבריהם כחוויה מכוננת וקשה, אך מתקשים לדלות זיכרונות קונקרטיים של מראות ושל אירועים מאותה תקופה. הדבר בולט בעיקר בקרב בני כיתה הדס וכיתה שיבולים. בני מחזורים אלו היו חיילים סדירים במלחמת יום הכיפורים, השתתפו בקרבות הבלוימה, ואיבדו חברים רבים. המוות נותר מעין חור שחור בזיכרון - מורגש וממשי, אך מתקשה להיות מתורגם למילים.

כדפים הבאים מנסים בני הכיתה לתאר את הרגשתם.

נירה וקסלר מספרת על תגובתה למותו של אורי: "את מרגישה שמישהו תלש חתיכה ממך, מהלב שלך. ככה. מות הוא תמיד רע, אבל ככל שאת מיטיבה להכיר את האדם זה יותר קשה. אני הייתי מאד מיוודת עם עדה אחותו, חמילו היה כמו עוד אבא, גיל היה אהבתי הראשונה, ואורי - איתו חייתי מהגן. חיינו יחד. זה כמו משפחה, וזה קורע לב".

רוני זוכר בבהירות את הרגע שבו נודע לו על מותו של גידי: "התמונה שיש לי זו תמונה שאני בא מהצנחנים ביום שישי הביתה, שמח כבר לראות את החבר'ה, ופתאום - בום. אני רואה את בוכסי, המחנך שלנו, מסתובב מול המזכירות בפנים נפולות. חשבתי לתומי שהוא מחכה לראות חייל מגיע, או שהוא שם במקרה. אני שמח לראות אותו, והוא עצוב. בקול חנוק הוא אומר לי: גידי מת. הוא חיכה שהחבר'ה יבואו כדי לספר להם ראשון. לדעתי, הוא לא רצה שישמעו את זה ממישהו אחר. כשאומרים לי גידי, אני נזכר בתמונה הזאת. למורה אז היתה אוטוריטה, לא כמו היום. ראיתי אותו תמיד קשוח, ופתאום אני רואה שבר כלי כזה".

יותר משנה אחרי סיום בית הספר עדיין מרגיש בוכסי מחויב לחניכיו, עדיין הוא חש אחריות וצורך להיות עמם ברגעים הקשים. תמי סוכמן מתארת את עוצמת הקושי: "כשזה נודע, ממש חרב עולמי. זה היה כמו פצצה, משהו שבא משום מקום. זו לא מלחמה שבה יכול להיות שחיילים יהרגו. זה היה משום מקום. וחוסר הוודאות - איך זה? ולמה זה? גם הייתי צעירה והיתה לי פחות עמידות".

למרבית בני הכיתה היתה זו הפעם הראשונה שבה נאלצו להתמודד עם אובדן של אדם קרוב. אומרת חוה בן-עמי: "עבדתי בבית התינוקות, ובאו להגיד לי שגידי נהרג. לא ידעתי

מאיפה זה בא. איך אוכלים את זה? מה עושים עם זה? זה היה המוות הכי קרוב – מוות של בן כיתה. הכי לא הגיוני שיכול להיות. זה היה אפוף מסתורין. עד היום”.

מה עושים? איך מתמודדים? המסגרת הכיתתית הרשמית כבר אינה קיימת. עם זאת, רוב בני הכיתה עדיין גרים בחדרים משותפים, ועדיין מגיבים ככיתה, בלשון רבים. נעמי מוקה מספרת על תגובה כיתתית כזו אחרי מותו של צור: “אני זוכרת שהיינו עוד יום-יומיים באזור המגורים של הצריפים. בכל פעם שהיינו צריכים לעבור ליד החדר שלו, התחלנו לפתח פחד מרוחות. אמרתי שאנחנו צריכים להיכנס לחדר ולשחרר את עצמנו מהשטויות. הלכנו לחדר שלו גם כדי שמי שגר איתו לא יישאר לבד”.

חלק ניכר מבני הקבוצה היו בעצמם חיילים, ולפעמים שירתו באותה יחידה. כך למשל מספר דני על מותו של צור: “היינו במסלול יחד, טורטרנו יחד, וגמרנו אותו יחד. צור היה חניך מצטיין מחלקתי, ועמדנו לצאת לקורס מט”קים. מסיני היינו יוצאים לחופשה פעם בארבעה שבועות. בחזרה, בדרך כלל היינו תופסים את ההסעה ביד-מרדכי. עליתי על אחת ההסעות, וצור לא היה איתי. כשמאות אוטובוסים יורדים לסיני, לא היה מוזר שלא נסענו יחד. כשהגעתי, ראיתי שצור לא הגיע. התפלאתי. זה לא התאים לו. הוא היה דייקן כזה, לא מאלה שמבריזים או מאחרים להסעה. הוא לא איחר לשום מקום אף פעם, אני חושב, ועברה איזו דאגה. דיברנו בין החברה של הצוות: מה קורה? איפה צור? באותו ערב קראו לי והודיעו לי שהוא מת. למחרת התארגנו ועלינו חלק מהפלוגה ללוויה בבארי. אני הייתי במשמר הכבוד. וזהו. אחרי הלוויה עלינו לאוטובוס וחזרנו לגרוד”.

הטקס תם, אך ההתמודדות עם המוות רק החלה. הקרבה לאדם ולאירוע מעלה רגשות מעורבים. כך מתאר אודי, שהיה מ”כ בבסיס הטירונים שבו מצא גידי את מותו: “אני זוכר הרגשה מאוד לא טובה. הלם. הרגשתי מאוד לא נוח עם זה שהייתי באותו מקום בזמן האירוע. לא שחשבתי שהייתי יכול למנוע משהו. גם לא ידעתי מה בדיוק קרה, אבל ידעתי שהיה אירוע קשה, שהייתי קרוב, והיה לי קשה עם זה. אהבתי אותו”.

ארנון שזר היה בשירות חובה עם אורי ועם אייל, ונקלע במלחמה למצב מסובך וטעון. הוא מספר: “אורי ואני היינו רוב הצבא יחד. כמה חודשים לפני המלחמה אורי עבר לגרוד אחר. הם נסעו לגיזרה אחרת בסיני ולא ראיתי אותו. לעומת זאת, אייל עברי לא היה שייך בכלל לגדודים שלי ושל אורי, אבל במלחמה הוא הצטוות לגדוד שלי בתור חובש קרבי. בימים הראשונים של המלחמה הייתי איתו. בערב צליחת התעלה הגיעו נגמ”שים לגדודים. התחילו לצוות נגמ”ש פיקוד והיו חייבים לקחת איתם חובש קרבי, ולקחו את אייל. אני הייתי סמל מבצעים וגם הייתי צריך לעלות על הנגמ”ש הזה אבל לא היה לי מקום. בהמשך, לא באותו יום, הנגמ”ש חטף סאגר ואייל נהרג. ידעתי און-ליין ממש מתי הוא נהרג, אבל אסור היה לדבר על זה עד שעושים זיהוי ואימות וכל התהליך. הוא היה נעדר לאורך תקופה. המשפחה של אייל ידעו שאני איתו, אבל לא יכולתי להגיד כלום. לא אמרתי”.

חללי בארי במלחמת יום הכיפורים היו בחזקת נעדרים. בנות כיתה אשל זוכרות את הדאגה הגדולה, את התקווה הקלושה הטמונה במילה נעדר. אומרת חוה בן-עמי: “היה עצוב לשמוע

שדובי נהרג כי היתה כל הזמן תקווה שאולי הוא שבו". שושקה מספרת ש"למרות שהיה ידוע שדובי נעדר, זה היה שוק כשהתברר שהוא נהרג. שוק, ומין תחושה כזאת של החמצה".

במבט לאחור, רוב בני הכיתה אינם זוכרים את לוויות חבריהם. לחלקם לא התאפשר להשתתף בגלל השירות הצבאי או תקופת המלחמה. חלקם מופתעים מעוצמת השכחה של אירוע כזה. כך, למשל, מספר גיורא עוז: "בתקופה ההיא כבר הייתי ממש רחוק מגידי פיזית, גיאוגרפית. לא נפגשים. זה היה מאוד מאוד מפתיע, מאוד עצוב. אני לא זוכר את הלוויה ולא זוכר את האירוע, אבל אני אומר בפירושו: בהמשך חיי נתקלתי לצערי בהרכה מאוד שכול, בעיקר בצבא. חיילים שלי, חברים שלי. אבל עד ששת הימים זה דבר שליווה אותי בכובד רב. לא סיוטים, אבל בחלום גידי חוזר ומגיע, ולא יכול להיות שהוא מת. זה היה המקרה הראשון שממש העיק עלי. היה קשה להשתחרר ממנו. לא שזה הפריע לתפקד, לא חייתי עם זה כל הזמן, אבל יחסית, זה היה אירוע מאוד מאוד יוצא דופן בעוצמתו ביחס לכל מה שעברתי".

חלק מבני הכיתה דווקא זוכרים היטב את חוויית האבל. כך למשל מספר צבי על הלוויות של גידי: "הלוויה שלו היתה בעצם הפעם הראשונה שבה התפרצתי. זאת אומרת, היה ביטוי מאוד חזק לרגשות שלי. לא יודע, אולי מפני שזה היה מקרה ראשון. זה היה מאוד מפתיע, מאוד! זה לא היה מהלך של מלחמה שידועים שאנשים נהרגים. אלו חיי יום-יום רגילים ופתאום נופל מישהו בעת שירותו בצבא. היה לי רגש מיוחד אליו".

צעירים, נבוכים, עצובים ואובדי עצות - כך מצטיירים בני הכיתה העומדים בטקסי הקבורה של חבריהם. הטקס הצבאי הוסיף למעמסה. מספר דני פוקס, שהשתתף במסדר הכבוד בלוויה של צור: "בשבילי זה היה מאוד קשה. מישהו שהייתי איתו שנים. מ'73 היינו יחד בכיתה. אחר כך היינו יחד בצוות, ופתאום זה כמו מן תרגילי סדר כאלה. התאמנו, עשינו תס"ח, ואחר כך עליתי להסעה וחזרתי עם שאר החיילים. זאת היתה הלוויה בשבילי". המסדר הצבאי הסיח את הדעת מן האבל אל תרגילי הסדר.

"אני לא זוכרת לוויה או משהו", אומרת רונית על אייל. לוויותיהם של חללי מלחמת יום הכיפורים נערכו זמן מה לאחר מותם, בתום המלחמה ולאחר זיהוי הגופות. יוצאת דופן היא לוויתו הראשונה של אורי חוטר-ישי, שנערכה בקריית שאול והיתה זרה מאוד לרוח הלוויות המקובלות בבארי. סיפור שתי לוויותיו של אורי מובא בשער המשפחות.

לקראת השלושים היה נהוג בבארי לערוך ערב זיכרון. חברים ובני הכיתה נטלו בדרך כלל תפקיד מרכזי בהכנה ובביצוע.

אירית עברי מכיתת רותם התבקשה לערוך את האזכרה לצור. היא מספרת: "המזכיר פנה אלי ואמר: את יכולה לעשות את האזכרה? נתנו לי מפתח לחדר שלו והייתי צריכה לעבור על כל הדברים שלו. הייתי רק בת 18, והחוויה הזאת - אתה מרגיש שאתה פולש לחיים הפרטיים של בן-אדם כשאתה עובר על הדברים שלו - היתה חוויה מאוד חזקה. וגם להביא את הכיתה יחד. אספתי את כל הכיתה ואמרנו: בואו נסתכל. היה לנו ערב יפה ביחד. אבל מוות כזה, איך אתה פוגש אותו בצורה אמיתית? אני זוכרת שבסוף החלטתי להביא לאזכרה את השיר לכל איש יש שם, כי המשפט האחרון הוא: לכל איש יש שם שנתן לו מותו".

רונית פלוטקין, בת כיתת שיבולים, מספרת על האזכרה של אייל: "אני זוכרת את השלושים. כל אלה שהיו צריכים לקרוא - ישבנו בשורה של כיסאות, והמיקרופון עובר מאחד לשני, ומולנו כל החברים. בשורה הראשונה ההורים שלו. הגיע תורי להקריא. אני זוכרת את זאת שהעבירה לי את המיקרופון, ואני צריכה לקרוא, אני אפילו לא זוכרת מה, ואני לא מסוגלת להוציא מילה. הסתכלתי על ההורים שלו, והייתי צריכה לקרוא, ולא יכולתי. בכיתי כמו שלא בכיתי, אני חושבת, כל המלחמה. וזה שאחרי, או זאת שלפני, לקחו את המיקרופון וקראו את מה שאני הייתי צריכה להקריא".

נועה בריל מספרת על כיתת הדס: "היתה אזכרה לשלושת החיילים יחד, בחדר האוכל. אני זוכרת שקראתי חלק מהקטעים שקראו על אורי. אבל אני לא זוכרת שהתארגנו כקבוצה. היינו קבוצה מה שנקרא בשפה שלנו לא מגובשת. לא נחשבנו מהכיתות החזקות והטובות".

■

בבארי היה מקובל להוציא חוברת זיכרון לקראת יום השנה. לצורך זה היו חברים ובני כיתה נאספים, ומעלים זיכרונות, סיפורים ואנקדוטות שישמשו בסיס לחוברת. לאחר מלחמת השחרור יצאה חוברת בשם לזכרם. חוברת באותו שם יצאה גם לזכר חללי מלחמת יום הכיפורים.

בכיתת שיבולים היו שני חללים: אייל עברי ושי מרימוביץ, הבן הבכור של קיבוץ רעים שלמד בבארי. דורון מספר: "באחת השבתות, יחסית הרבה זמן אחרי המלחמה, התכנסנו כל בני הכיתה במועדון בבארי, ובאופן יזום עשינו שיחה על שי ועל אייל. עבר זמן. הצער והכאב - אתה כבר מעכל אותם, ואתה מתחיל להיזכר בדברים מצחיקים. אתה בא עם חששות, כי אתה מפחד, אולי עוד פעם יעלו הרבה אמוציות ואולי בכי. ופתאום נוצר איזה מפגש מאוד מאוד נחמד".

שיבולים מעלים זיכרונות יפים וטובים ומצחיקים. באשל ובהדס היו פני הדברים אחרת. רוני לוי מספר על חשבון הנפש של כיתת אשל: "לא התכנסנו הרבה, אבל כשהתכנסנו אמרתי את האני מאמין שלי לכיתה. באתי אליהם בטענות. אמרתי שזה קצת פקשוש. חבל שכשאנשים לא איתנו, אנחנו אומרים עליהם דברים טובים, וכשהם היו איתנו לא ידענו להגיד מילה טובה או לתמוך. אמרתי שדובי היה חבר שלי, ושדובי עזר לי, ושאני מוקיר אותו על זה".

נראה אפוא כי לכל כיתה יש אופי שונה ודרך שונה להתמודד עם הכאב המשותף. "היה לנו צורך להיות יחד", אומרת שושק'ה מכיתת אשל. אולם אין בכוחו של היחד הכיתתי להחליף את ההתמודדות האישית. אומרת אירית עברי: "במשך שנים לא יכולתי לישון בלי אור. פחדתי, כי הרגשתי כל הזמן שצור יבוא. חוויתי אצלו כזה חוסר שקט אחרי המוות, שזה גרם לי לחוסר שקט". ניבה מספרת שהביקורים בבית הקברות עזרו לה לשלב את נוכחות המוות בתוך זרם החיים: "זה היה מוות של האדם הכי קרוב שהשפיע על חי ככה. בשנה הראשונה הייתי הולכת המון לבית הקברות. אז בית הקברות היה רחוק מהקיבוץ, לא היתה דרך מסודרת, די מפחיד. הייתי הולכת לבד".

■

מקום מרכזי בהנצחת זכר הנופלים שמור לטקס הממלכתי הנערך ביום הזיכרון בבית הקברות של בארי. מובן מאליו כי מי שקוראים את קטעי הזיכרון אודות בני הקיבוץ שנפלו הם בני כיתתם. הטקס מתואר בפרק האחרון של הספר. כאן נביא רק את דברי בני הכיתה על חלקם בטקס.

נעמי מוקה מקריאה מדי שנה בבית הקברות את הקטע לזכרו של צור. וכך היא אומרת: "אני קיבלתי את הזכות לקרוא בכל יום זיכרון. אני לא זוכרת מי התחיל. זה עבר, ונדד, והגיע אלי ונשאר אצלי. זה משהו שאני מרגישה קרוב אליו".

הזכות לקרוא יוצרת קרבה, ומבטאת קרבה. ארנון, בן כיתתו של אורי, מתאר הרגשה דומה: "אני מרגיש מאוד חזק את המחויבות שלי. הכיתה שלנו קטנה, ואני מהבודדים שנשארו בקיבוץ, אז ברור שאני מלווה אותו בבית הקברות בקטע הקריאה. אני אומר: אני נשארת, הוא נהרג. היינו בסיטואציה שזה היה יכול לקרות לכל אחד מאיתנו. אני מחויב למשפחה לא רק כי הוא נהרג ואני לא, אלא גם בגלל המשפחתיות הקיבוצית".

בצד הזיכרון ועולות המחשבות מה היה יכול להיות אילו כל זה לא היה קורה. הטקס מעצים את הניגוד שבין בני הכיתה החיים לבין חבריהם המתים, אלה שיישארו צעירים לנצח. אומר מנצ'ר: "אני מקריא בכל שנה ביום הזיכרון את הקטע לזכרו של גידי. בכל שנה אנחנו מתבגרים בעוד שנה, והוא עדיין נשאר בזיכרון שלי אותו נער צעיר. לי הוא חסר באופן אישי. אני תמיד חושב מה היה קורה איתו לו היה איתנו כיום, מה הוא היה מספיק לעשות בחיים. היתה לי תחושה שהוא אדם עם יכולות מאוד גבוהות בתחום הארגון. הוא היה עובד בגידולי שדה או משהו מהסוג הזה, כי הוא היה איש של טבע, של להיות בחוץ. אין לי ספק שהוא היה מגדל משפחה לתפארת".

תמי וצבי קראו לבנם הבכור גידי. צבי מספר על ההחלטה: "גידי היה בן כיתה גם של תמי וגם שלי למרות שהיינו בשתי כיתות נפרדות. היה נראה לי לגמרי טבעי לקרוא לו ככה. לא התלבטתי בזה". תמי מוסיפה: "גידי נולד חמש או שש שנים אחרי. אולי לא רציתי לשכוח, אולי רציתי אנדרטה, אני לא יודעת להסביר. לא התלבטתי. בכלל לא היתה שאלה. אני אוהבת את השם הזה. זה מאוד מדבר אלי גם היום". ומה חושב על כך בנם? אומר צבי: "הוא ידע שגידי היה בחור מוכשר, בחור רציני. הוא ידע שזה שם מחייב. אני חושב שהוא ידע להעריך את זה מאוד".

החינוך המשותף, הצפוף והאינטימי, יצר סוג של קרבה בין הילדים לבין משפחות חבריהם לכיתה: הורים, אחים, ולפעמים גם סבים, דודים ובני דודים. רוב בני הכיתה שרואיינו לספר חיים בקיבוץ בארי, ופוגשים את משפחות החללים בשבילים, בחדר האוכל ובאירועים משותפים. המפגש היום-יומי מעלה פעם אחר פעם את זיכרון הנופלים.

גיורא מספר על קשריו עם משפחתו של גידי לאורך השנים: "הם אנשים שכיף להיות איתם בקשר. שרה, אמא שלו היתה חברה מאוד טובה של אמא שלי עוד מקדמה. הייתי שם בן-בית כמה שנים. בכל הזדמנות שהייתי רואה אותה הייתי ניגש אליה, הייתי מתעניין". לעומת גיורא, הרגישו בנות אשל קושי להתקרב לשרה. מספרת חוה: "עבדנו יחד במדגרה, כלול, והיו לנו קשרים יותר קרובים, אבל אני זוכרת שמאוד חששתי. הטרגדיה שהיא עברה, ותמיד איזה מן סוג של כפפות של משי - להקשיב, להיות קשובה לה. היה מאוד קשה להגיע אליה".

בנות אשל קושרות את הקושי לכך שטרם התקבעו מנהגים להתמודדות עם אבל. אומרת שושק'ה: "שרה גרה לא רחוק מאיתנו. אבל אני לא יכולה להגיד שנכנסנו אליה במיוחד.

אני אפילו לא יכולה להגיד שאני זוכרת מבוכה. אני לא זוכרת את הציבור הקיבוצי מעורב, חוץ מאשר בלוויה. היום הנושא של נחום אבלים זה משהו ברור מאליו."

בני כיתת אשל היו מבוגרים יחסית כשרובי נהרג. הם היו בני 28, מקצתם כבר הורים לילדים. עם היוודע דבר מותו, חשו רבים צורך לפגוש בהורים. חרף הרצון ליצור קשר עם המשפחה, מרגישים בני אשל בקושי. בני הקיבוץ, כדרכם, מעדיפים להימנע. "לא העזנו ללכת אליהם", אומרת חוה, ושושק'ה מסבירה: "היה לנו קשה מאוד, כי לא ידענו איך להתמודד עם זה, מה להגיד ומה לא להגיד להורים. היתה מבוכה גדולה. בגדול, אני לא חושבת שידענו להתמודד. איך להגיד שלום להורים, איך פוגשים אותם אחרי אירוע כזה. אני חושבת שהם הקלו עלינו יותר מאשר אנחנו עליהם". בדברי בני הקבוצה ניכרים הערכה, כבוד, וחרטה על שלא ידעו להתקרב. רוני מספר: "אחרי שרובי נהרג לא העזתי אף פעם לבוא אליהם הביתה. אולי בגלל האופי שלהם, הם כאילו שידרו את זה, ואני לא הייתי בסדר שלא באתי מעבר לזה".

ארנון מספר על הקשר עם משפחת חוטר'ישי: "דיברתי עם המשפחה של אורי לא מעט, עם ההורים בעיקר. יצא לנו בתקופה הראשונה באמת לדבר, לנסות להציף דברים שהיו לנו ביחד בצבא. מבחינתם הייתי האחרון שהיה איתו". גם היום חש ארנון שכל פגישה מקרית עם חמילו ועם לאה אינה פגישה סתמית של חברי קיבוץ. לעולם היא מעלה בו ובהם את זכרו של אורי ואת התהייה מה החמיץ כשחיו הסתיימו בטרם עת.

הדר מספר על תחושה דומה: "אני צעיר מצור בשבוע. כשמרים היתה רואה את הילדים שלי, היא היתה אומרת לי: אוי, לצור עכשיו היו ילדים. היא היתה רואה אותי וכל הזמן נזכרת בצור, שהנה הוא היה יכול להיות במקום הזה". רמי חרובי מרגיש קרבה גדולה להוריו של צור. הוא מספר: "עד היום, בכל הזדמנות שאני רואה אותם - אני הולך ומחבק אותם. ביום הזיכרון אני בא אחרי הטקס אליהם הביתה. אני מאוד אוהב אותם".

ממרחק השנים - מנוסים יותר, מבינים יותר וגם הורים בעצמם - רואים בני שאר הכיתות את חשיבות הקשר עם בני המשפחה. הדס מדברת על ההורים של אייל, אך מתארת תהליך אופייני: "אני לא זוכרת שישבנו והעלינו זיכרונות עם המשפחה. שנה אחרי זה, שנתיים אחרי זה, כבר נוצר איזשהו נתק, ואחר כך - אתה רוצה לדלג על הנתק ואתה כבר לא יכול. ואת כבר רוצה לבוא מהמקום של אמא, כשאת כבר אמא. אתה רוצה לגשר - ואתה כבר לא יכול, כי עברו שנים. והם חיים על ידך, ואתה רוצה להגיד להם: אני זוכר, אני יודע. אני יודעת, אני זוכרת. ואתה לא יכול, כי כבר עברו שנים, והם כבר לא מצפים, וכבר לא נעים. אולי הם כן מצפים. אולי יש מקום, כי תמיד יש מקום לזה. אבל אתה כבר לא יכול כי פתאום, אחרי שלושים שנה, אתה פתאום תבוא?"

בני הכיתה מתארים את חבריהם הנופלים מתוך התייחסות לדמות בן הקיבוץ האידיאלי כפי שניסה החינוך המשותף לעצב, בימים שבהם המחויבות הרעיונית העמידה את הפרט

לשירות הכלל. במובן זה, נפילה בקרב היא הביטוי הקיצוני ביותר של הקרבה אישית. אולם כאשר אין התאמה בין הדימוי למציאות, קשה יותר להשלים עם המוות.

על רקע זה מעלה מותו של גידי, שדמותו הכריזמטית קרובה כל כך לאידיאל החינוך הקיבוצי, תהיות רבות עד היום. האם התאבד? האם נפלט כדור? האם ניסה הצבא לטייח אירוע אחר? שתיקה והסתרה היו מקובלות אז לא רק בקיבוץ אלא בחברה הישראלית כולה. בני אשל שותפים להרגשה שרב הסמוי על הגלוי. אולי אין, ולא יכולות להיות, תשובות חד-משמעיות לשאלת נסיבות מותו. רוני לוי עדיין מתלבט: "אמרו שנהרג בשוגג. אחר כך אמרו שהוא התאבד. אני לא מאמין. מצד אחד, היו השמועות. מצד שני, קשה לדמיין שאיש כזה, אוהב חיים ומלא חיים, ישלח יד בנפשו, בשביל כל סיבה שלא תהיה. אם אני צריך לשפוט על פי היכרותי עם גידי, קשה להאמין". חוה מספרת: "קראתי עשרים פעם את החוברת שהוציאו לזכרו, כדי לנסות להבין מה אמא שלו, שחשבתי עליה המון, כתבה שם. אחת השאלות שלה היתה: למה? אז מה זה למה? למה עשית את זה, או למה זה קרה לך?"

מותו של אייל עברי מפתיע מהכיוון ההפוך. מדברי חבריו הוא מצטייר כמי שהתעקש להיות נאמן לעצמו גם בניגוד למודל שהועיד החינוך הקיבוצי. אולי משום כך אומר דורון: "זה לא הוגן שדווקא אותו לקחו. כי הוא באמת לא הלוחם שאתה מדמיין, זה שרץ להסתער עם הסכין בין השיניים. זה לא הוא. הוא פשוט משהו אחר לגמרי. אני זוכר שזו תחושה נורא חזקה שלא עזבה אותי שנים, בכל יום זיכרון - למה דווקא הוא?!"

קשה להגדיר את היחסים שבין בני כיתה בחינוך המשותף. למרות מה שאומר צ'קו, "בן כיתתי" אינו בן משפחה במובן הרגיל של המילה. ועם זה, אין הוא בהכרח "חבר טוב". השותפות היום-יומית והטוטאלית בלימודים, בעבודה ובחברה יוצרת לאורך השנים מזיגה מורכבת של רגשות. כך, לצד חיבה, אהבה ואחוה - יש בין חברי הכיתה גם איבה, קנאה וחשבונות היסטוריים מימי הילדות. החיים המשותפים בתוך מרחב משותף שאין בו כמעט מקום לפרטיות ולאינטימיות מטשטשים את ההבחנה שבין הפרטי לבין הציבורי, בין ה"אני" לבין ה"אנחנו". חיי בני הכיתה שלובים אלה באלה לבלי הפרד. לכן, על אף ההתרחקות בזמן ובנתיבי החיים, משהו נשמר. תמי עומדת על מהות ה"משהו" הזה כשהיא מדברת על גידי: "אני לא מצליחה לשים את האצבע על משהו מסוים, אבל בגדול הוא היה חלק ממני, חלק מהמעגל שלי. חתיכה ממני. לטוב ולרע."

שער רביעי: המשפחות

תחלה בוכים / אברהם חלבי

תחלה בוכים.
אחר־כך הבכי מתאבן.
אחר־כך זוכרים דבר אחד ויחיד:
את נבילת הבן.

ואין אומרים דבר.
או מדברים על גשם ועל מה־נשמע.
ועל משהו עוד. ועוד על משהו.
וקאזן בין זה לא תשמע.

ושותקים.
וקמים מן הכסא. ויושבים. וקמים. ושוב.
ויודעים דבר אחד ויחיד:
לא ישוב.

שער זה מביא את סיפור חייהם ומותם של החללים מנקודות הראות של בני משפחותיהם. סיפורה של כל משפחה מבטא את משמעותו הכפולה של המושג חלל – היחיד שאיננו, והתהום שנפערה בחיי משפחתו ובחיי חבריו. "כשמאבדים ילד יש כאן חור והוא אף פעם לא נסגר", אומרת שושנה, אמו של אייל.

הורי הבנים שנפלו חיים בבארי, ומשפחותיהם שלובות בחיי הקיבוץ לאורך ארבעה דורות. באשר לחברים שנפלו המצב שונה. משפחות המוצא שלהם לא התגוררו בקיבוץ. "אנחנו היינו המשפחה, אנחנו היינו הבית, אנחנו היינו הכול", אומר במיק על החברים הצעירים שנהרגו בנחאביר. רובם הגיעו לארץ בלא הוריהם, ומצאו בקיבוץ הצעיר את ביתם. חלקם היו בקיבוץ זמן כה מועט שלא היה די בו להיכרות עמוקה איתם ועם משפחותיהם. מקצת משפחות החללים הקפידו להגיע מדי שנה לאזכרות בבארי, ומשפחות אחרות ערכו את האזכרות במקום אחר. במהלך השנים נפטרו ההורים ורבים מהאחים והאחיות. הקשר עם בארי דעך בהדרגה, בעיקר במשפחות שאין להן קרובים בקיבוץ.

עברו 66 שנה. לקראת הפקת הספר עשינו כמיטב יכולתנו למצוא קשר מחודש עם בני המשפחה. למרבה הצער לא הצלחנו ליצור קשר עם בני משפחותיהם של רפא פרנק ושל אברמי קווי'קרו. חיים טייבלום נקבר לבקשת אביו בפתח־תקווה, והקשר עם משפחתו אבד. לשני חללים לא היתה, ככל שידוע לנו, משפחה בארץ – יענקל'ה ברנר וגרישה ברנשטיין הגיעו ארצה יחידים, נצר אחרון למשפחתם שנספתה בשואה.

המשפחה, המעגל החברתי האינטימי ביותר, היא מרכז ההוויה של השכול. סיפורי המשפחות מגלים טפח ממנו.

משפחת בן־דוד (עבדול עזיז)

גדעון בן־דוד הספיק להיות חבר בארי זמן קצר בלבד. הקשר עם הקיבוץ היה לו חשוב מאוד, כפי שמתברר מכך ששינה את שמו לגדעון בארי. אולם בנסיבות שנוצרו התרופף עם השנים הקשר עם המשפחה. בימי הזיכרון הלכה המשפחה לאזכרות בהר הרצל ובאתר ההנצחה של קריית המודיעין. רבים מחברי הגרעין של גדעון עזבו את הקיבוץ כדי לעזור למשפחותיהם שהגיעו ארצה, וכך התקשינו למצוא מי שהכיר אותנו או ששמר על קשרים עם משפחתנו. רחל צייג, חברת הגרעין של גדעון, ידעה לספר על אחיו ועל דודתו. קשר מחודש נוצר בין המשפחה לבין ארכיון בארי בשנת 2000, עת החלה החקירה הנוספת לפענוח פרשת מותו, אולם במהלך השנים חזר והתרופף. "במשפחה, קיבוץ בארי זה היה פצע שלא הגליד, משהו כואב", אומר אחיינו אלי.

רצה המקרה, וחבר בארי שהיה בטיפול אצל פרופסור גדעון סער בבית החולים סורוקה, שמע ממנו שהוא אחיין של גדעון וקרובי על שמו. יצרנו איתו קשר, והוא היפנה אותנו לאחיין אחר, אלי לוי. למרבה הפתעתנו, הסתבר שאלי עמד להגיע לארכיון בארי כדי לתכנן מפגש משפחתי במסגרת כתיבת ספר לזכרו של גדעון. כך הצטלבו דרכינו. בני המשפחה העבירו לדינו ראיונות שנערכו עם אחותו ועם אחיינו של גדעון לקראת הספר המשפחתי. על דברים אלו ועל ריאיון עם אלי לוי, מבוסס סיפורה של משפחת בן־דוד.

כמרבית יהודי עיראק, חיו דוד עבדול עזיז ולולו־פנינה בכגדד. נולדו להם ארבעה ילדים: סופי, נעימה, גדעון ויוסף. סופי מספרת על המשפחה:

אבא היה קבלן מומחה לזכוכית. במיוחד עבד במבני ממשלה ובמוסדות ציבור, אפילו בבית של המלך. היה לו שם טוב, שהוא ישר. היו לו פועלים יהודים שאהבו אותו. אבא היה נותן פעם בחודש קצבה מיוחדת לעניים בבית החולים. הוא לא היה עשיר עשיר, אבל היה בן־אדם עשיר בעיניים ובלב. הבית היה פתוח עשרים וארבע שעות. יום אחד לא באו אורחים אז אבא הלך לבית הקפה ומצא שם משפחה עם ארבעה ילדים שלא מצאו את הקרובים שלהם בכגדד, והביא אותם הביתה עד הבוקר. אמא שלי עליה השלום צחקה ואמרה: תודה לאל שהם באו, שלא יהיה יום בלי אורחים.

נשים לא הלכו לשוק, רק גברים הלכו. אבא שלי הלך בבוקר לפני העבודה לשוק והיה קונה את הדברים ושולח עם הסבל ומביא הביתה. אמא היתה לוקחת את הדברים מהסבל, מושיבה אותו ועושה לו ארוחת בוקר ותה ונותנת לו לנוח. אבא היה אומר: אם את הולכת לבית ספר קחי לך עוד אוכל, אולי מישהי מבית הספר לא אכלה. ביום שישי אמא היתה מבשלת, לפעמים עם עוזרת. אני זוכרת ביום שישי כשבאים מבית הספר יש בבית חבילות וסירים. הייתי אומרת: אמא, אני רעבה, והיא היתה אומרת לי: לא, קודם קחי את האוכל לאנשים הנזקקים, ואחר כך תבואי לאכול. אמא שלי לא היתה מלומדת אבל את מה שלמידה אותנו אי אפשר לכתוב בספר. לימדו אותנו תורה, ולכתוב, ולהיות ישר. אבא נותן אוכל, אמא נותנת תרבות.

סבא דוד, אבא של אמא, גר אצלנו עד גיל 104. זה היה משהו מיוחד. ביום שבת בבוקר כשהיה בא מבית הכנסת היה עושה קידוש וארוחה, ואנחנו סביבו והוא מלמד אותנו.

סבא לימד אותנו תורה, אהבת אחים, אהבת משפחה, תרבות, איך לאהוב אנשים ואיך לעזור. אהבנו לשמוע את הסיפורים של סבא.

גדעון נולד בבית, בעזרת מיילדת. הוא היה בן זכר ראשון ונקרא על שם סבא של אבא. אז היו עושים ברית מילה בבית. מעט אחרי גדעון נולד יוסף. גידלתי את גדעון ואת יוסי כאילו הם בנים שלי ולא אחים שלי. עזרתי לאמא.

הבית היה בשכונת אל חדריה, שכונה מכובדת של ערבים ושל יהודים במצב טוב. היו כבוד ואהבה בינינו. היינו אצל השכנים הערבים בבית וקיבלו אותנו יפה. ביום כיפור היהודים צמים. כשבאה השעה של הפסקת הצום, אתה רואה שדופקים בדלת, מביאים מנגל, תה, מים חמים, עוגיות, לחם מהתנור – כבוד עשו לנו. ואנחנו מחזירים: ברמאדאן מכבדים אותם בערב. זה היה הדדי.

ה"פרהוד" טלטל את יהודי עיראק ובהם את משפחת בן־דוד. הפרעות התרחשו בחג השבועות ביוני 1941, בעקבות מעורבות נאצית ניכרת שהחלה בשנות השלושים. מעשי הרצח, האונס, השוד והביזה נפסקו רק כעבור יומיים, כשהוכרז בעיר עוצר. לפי הערכות שונות היו יותר ממאה וחמישים הרוגים ואלפיים חמש מאות פצועים. מספרת סופיה:

אני הייתי קטנה. הבית נפרץ על ידי הפורעים ואנחנו ברחנו. אני עליתי לגג, הלכתי לגגון שממנו אפשר היה לעבור לשכנים וברחתי. בלילה ירדתי לחפש את המשפחה בבית וראיתי את אחותי בפינה. ההורים ברחו, אינם. גם האחים אינם. לקחתי אותה וחיפשתי בזבל מה לאכול. טיפלתי בה ונשארנו בבית. למחרת יצאנו החוצה. באה ערביה, תפסה את אחותי וניסתה לחנוק אותה. אני התחלתי לצעוק. בא איש, תפס את האישה, נתן לה סטירה ואמר לה: זו ילדה קטנה! מה את עושה? שבוע ימים הלכנו ברחוב על הגופות בלי לדעת מה קרה להורים ולאחים. אחרי כמה ימים הצבא נכנס לרחובות, הכריז על עוצר ואסף את כל היהודים שנשארו בחיים. אני הייתי אז ילדה קטנה שהולכת ברחוב ומחפשת בזבל מה לאכול, כשאחותי הקטנה בוכה. בא אלינו חייל ואני פחדתי ממנו והתחלתי לצעוק. הוא לקח אותנו למקום שבו התכנסו היהודים ואמר: אולי תחפשו את המשפחה שלכן? הוא התחיל לקרוא בקול בשמות של אמא ואבא ובסוף מצא אותם. מצאנו את אמא ואבא בריאים ושלמים ואת האחים שלי בריאים ושלמים. אבל הבית לא היה שלם. לקחו, שרפו ושברו הכול. לא היה לנו יותר בית. לאט לאט חזרנו לחיים. שכרנו דירה קטנה והתחלנו מחדש.

אחרי ה"פרהוד" מחליטים יוסי וגדעון שעתידם בארץ ישראל. ראשון עלה ארצה יוסי ומעט אחרי גדעון. התנועה היתה מבריחה צעירים דרך גבול איראן. ירדנה, בתו של יוסי, מספרת: "אבא בא בעליית הנוער מבגדד דרך ירדן. הוא עלה ב־1944 והיה בקיבוץ מעוז חיים. שם גם החליפו לו את שם המשפחה. המשפחה של אבא שלי בעיראק היתה עבדול עזיז, וכאן אמרו לו: זה שם ערבי, נחליף לך את השם. שאלו אותנו מה שם אביך, והוא אמר דוד. אמרו לו: נקרא לך יוסף בן־דוד, וככה נשאר שם המשפחה בן־דוד". גדעון הגיע ארצה אחרי יוסי ואימץ גם הוא את שם המשפחה החדש. לימים, החליף את שם משפחתו לבארי.

סופי מספרת: "אבא רצה לשלוח אותם כי פחד שיקחו אותם לצבא. הוא נתן להם כסף לדרך. אמא בכתה. הם התלבשו כמו ערבים, הם יודעים לדבר ערבית בלי בעיה, אבל יש קטעים שבכל זאת אפשר להכיר אותם בתור יהודים. הרבה נרצחו. הם לקחו סיכון. היו לוקחים אותם מבגדד עד לגבול האיראני ומשם היו מסדרים נסיעה או מטוס. ידעתי שהם עוזבים.

היה לי קשה להיפרד מהם. חיבקתי חזק את גדעון. הוא בכה ואני בכיתי. אני הייתי הכי קרובה אליו. אמרתי לו בעיראקית: תשמור על עצמך. חאלי באלאק מן נאפסק. הוא אמר: באחיבק, אחתי. אני אוהב אותך, אחותי. ראיתי אותו בפעם האחרונה בבגדד. כשהגעתי לארץ ב'51' גדעון כבר לא היה".

סופי מעריכה שיוסי היה כבן 14 או 15 וגדעון 16 או 17. גילם המדויק לא ידוע, כי לא היה נהוג לרשום את הילדים בתעודת הזהות עם לידתם. לעתים קרובות זויף הגיל כדי להתחמק משירות צבאי. "הם היו קרובים ותמיד ביחד", מוסיפה סופי. "שניהם הגיעו למעוז חיים עם עליית הנוער. אחר כך יוסף התחתן וגדעון הלך לבארי".

בתחילה שמרו האחים על קשר מכתבים עם המשפחה. סופי מספרת על הסכנה שהיתה כרוכה בכך: "אחר כך שמו יד על המכתבים. מי שקיבל מכתב - לקחו אותו לבית הסוהר. לקחו את הבנות ואנסו אותן. הבחורים קיבלו מכות רצח. היו דברים... לא יודעת איך אלוהים נתן להם לעשות את זה".

בני המשפחה הנותרים עלו ב'1951, במסגרת העליה ההמונית מעיראק. הם ויתרו על אזרחותם ועל כל רכושם. שתי האחיות, סופיה ונעימה (הרצליה), כבר היו נשואות ובעלות משפחה ושוכנו במעברות שונות. אלי, בנה של סופיה, מתמצת את משבר העליה: "עולים אנשים, מבית אמיד, משולבים בצורה בלתי־רגילה בקהילה המקומית, מוצאים את עצמם רק עם בקצה. זה סדין שאת לוקחת, זורקת כמה חפצים וקושרת. וזהו. ככה הם עלו. אני נולדתי וגדלתי במעברה. הם הצליחו, כל משפחה בכוחות עצמה, להשתקם. השתקמות מנטאלית מלאה לא היתה ועדיין אין. בדיוק כמו קהילות שבאו ממדינות אחרות. הצלקת נשארת".

מה ידעו בני המשפחה על מעשיו של גדעון?

אחיו יוסף, שהיה בארץ, שמע דברים מפי גדעון עצמו. בחוברת הזיכרון שיצאה בבארי אחרי המלחמה, הוא כותב:

אל תפקידו האחרון הלך בגבורה ובסודיות. מאוחר מאוד הודיע זאת לי, אחיו, האדם הקרוב אליו ביותר בארץ. כשבא לספר לי את דבר גיוסו אמר: אתה, אחי, תבין את כניסתי לשירות המולדת. מקווה אני שאצליח להינקם מאויבי, מאלה שהרסו את ביתנו והשאירונו בלא קורת גג, שהרגו את אחינו והתעללו באחיותינו. אתה, אחי, אל תמנעני מללכת, אל תשבור את רוחי. זכור את שנת תש"א [פרעות ה"פרהוד" ביהודי עיראק].

בביקורו האחרון, לפני צאתו לפעולה, אמר לי: רק אתה לי פה בארץ מכל המשפחה. אין לי תקווה לראות את יתר בני המשפחה. אם אפול - אל תבכה עלי. המשך בחייך והתגאה באחיך שהיה חייל ונתן את נפשו למען המולדת, למען חופש העם. ובקול חנוק סיים את דבריו: יוסף אחי, דאג שאמצא מנוחתי בביתי בבארות, למען תהיה נשמתי קרובה לחברי כל הימים. ואל נא תשכח את המשפחה. כך נבא את עתידו. בלחיצת יד נפרדנו. לעולמים.

ירדנה, בתו של יוסף, מספרת דברים ששמעה בבית ההורים: "גדעון היה בא לבקר אצל ההורים שלי לעתים קרובות, כי שאר בני המשפחה עוד לא היו בארץ. הוא היה בא באישון לילה, שאף אחד לא יראה. אמא אמרה שהוא היה מתחפש בעזרת הגלבייה ומורח צבע יותר שחור כדי שייראה ערבי". תמי אחותה מוסיפה: "אמא מספרת שהוא היה בא לבקר ומבקש שתכין לו קובה כי הוא מתגעגע לאוכל יהודי. מזה הם היו מבינים שכבר הרבה זמן הוא לא אכל אוכל כזה". מספרים במשפחה שגדעון עבר מול יוסי בלבוש ערבי, בירך אותו בסלאם עליכום, ויוסי לא זיהה אותו.

את הידיעה על מותו של גדעון קיבלה המשפחה בעיראק מפי שליחי התנועה הציונית. סופי זוכרת שני בחורים שבאו להודיע למשפחה, וזיכרונה תואם במדויק את דברי יעקב צמח שהובאו כפרק הקודם. סיפורו המלא של גדעון לא נודע למשפחה גם כשעלו לארץ. לא היה קבר, והצבא אסר על פרסום פרטי המקרה.

כל חייו נאבק יוסף לגלות מה עלה בגורלו של אחיו. "אבא שלי, כל זמן שהיה חי, לא שקט ולא נח", אומרת תמי. "אין דלת שהוא לא דפק עליה". באתר המודיעין מופיע מכתב שלו המופנה למדור להנצחת החייל העברי במלחמת השחרור, במשרד הביטחון. הוא כותב:

גדעון בן-דוד (בחו"ל ששון עבדול עזיז), חבר קיבוץ בארי, נהרג בט' בטבת תש"ח. את ההודעה על מותו קיבלתי ממזכיר קיבוץ בארי. פרטים נוספים לא סיפרו לי. עד כמה שאני יודע נפלו איתו עוד שניים, את שמותיהם איני יודע. היתה ברשותו תעודת זהות עם שם ערבי. גם הצילום היה בתלבושת ערבית. לפי מה שסופר לי ע"י חברי הקיבוץ שהוא נתפס ביפו בעת שניסו להתקשר בטלפון (הוא ועוד אחד) עם השלישי, שלושתם היו בתלבושת ערבית. בבית הקברות שבקיבוץ עשו לו מצבה ועליה כתוב השם והמשפחה, התאריך שבו נפל והוספה במילים אלו: בשליחות ההגנה מאחורי קווי האויב, לא נודע מקום קבורתו. בן 20 [...] הנני מבקשם בהתאם לכל הפרטים הנ"ל לברר את העניין בהקדם האפשרי ולהודיעני לפי הכתובת הנ"ל. לאור העובדה שההורים הגיעו ארצה, הנני מבקש לסדר את זה באופן דחוף על מנת שאוכל לסדר את עניין התגמולים.

המשפחה התקשתה לקבל את העובדה שגדעון לא הובא לקבר ישראל. מדי שנה השתתפו בטקסי הזיכרון הממלכתיים. אומר אלי: "הולכים פעם בשנה לאתר ההנצחה בגלילות ופעם בשנה לירושלים - בתאריך ז' באדר, יום מותו של משה רבנו, לטקס הממלכתי השנתי של חללי צה"ל שמקום קבורתם לא נודע".

אומר יעקב: "במשך חמישים וכמה שנים היינו הולכים - גם בתור ילדים - לאיזו אבן קטנה שהיתה מצבה לחיילים שמקום קבורתם לא נודע. על המסורת הזאת גדלנו וגידלנו גם את הילדים שלנו. אלה סימני הדרך שלנו כמשפחה. פה נטועים השורשים שלנו, אהבת המולדת. משם ינקנו. זאת היתה הרוח במשפחה".

זכרו של גדעון לא הרפה. "עד שאבא נפטר חיינו בהרגשה שקיים מישהו בלתי-נראה", מספרת ירדנה. שנים נקפו מבלי שהמשפחה קיבלה תשובה. אלי מספר על הפרסום הראשון:

"ב-1985, 38 שנה אחרי האירוע, נפתח אתר ההנצחה המרכזי של חללי המודיעין בגלילות. השם הראשון באנדרטה הוא גדעון בן-דוד. בטקס הפתיחה אמר מאיר עמית שעדיין יש פרשיות עלומות שלא יכולות להתפרסם, ובהן גם סיפורם של גדעון בן-דוד ושל דוד שמש. הוא אמר שהם נהרגו ככל הנראה בארץ עוינת, ושהפרסום עדיין אינו מתאפשר. במשפחה היו מספר השערות. אחת, שהם חיים בארץ אויב בשם מוסווה ושהחשיפה תזיק. שתיים, שיש בישראל משפחות ערביות שאם יתפרסם הסיפור אז ייגרם להן נזק. כל מיני השערות".

במשך שנים רבות הדפו גורמי הצבא והמדינה את הניסיונות לחשוף את הפרשה. רק בשנת 2000 הקימה יחידת אית"ן, היחידה לאיתור נעדרים, צוות חקירה חדש. שלום כהן ז"ל וחיים ג'יבלי נרתמו למשימה. "השמועות על הקמת הצוות הסתובבו בין האחיינים", אומר אלי. "החלטנו שהפעם אנחנו נפגשים, שתי החמולות, בן-דוד ושמש. היו עשרות אנשים. החלטנו שהפעם נרתמים לזה, לטכס עצה משותפת איך מביאים את החקירה הצבאית לתוצאות. החלטנו שבכל משפחה יהיה איש קשר, והתחלנו לפתח דיאלוג מול הצבא, מול ג'יבלי ושלום, ומול צילה מפקדת היחידה. הדיאלוג הזה התפתח לסיעור מוחות מאוד לא שגרתית בהווה הצבאית. כל הקרדיט לג'יבלי ולשלום. החבר'ה האלה נעצו שיניים במשימה ולא הירפו עד שפתרו אותה. הרבה פעמים כנגד כל הסיכויים".

אלי מתאר בפירוט את שלבי החקירה: המידע הראשוני כלל תעתיק שיחת טלפון בין מפקד הלגיון הערבי ביפו לבין המוכתר של תל-אריש (כיום תל-גיבורים), ובו הנחיות לחקירת שני בחורים שנתפסו ואין ידוע אם הם יהודים או ערבים. בנוסף, היתה עדות משנת 1949 של אב שכול שחיפש את בנו שנפל באותה תקופה. הוא מצא שני קברים בסמוך לגדר בית הקברות המוסלמי בתל-אריש, ובהם אנשים לבושים כערבים.

באחת מפגישות העבודה של פורום רחב ביחידת אית"ן, עלתה באקראי ידיעה משנת 1977 על שני שלדים שנמצאו בעת חפירה ליסודות בית ספר בתל-גיבורים. עם ידיעה זו פנו החוקרים למכון לרפואה משפטית וקיבלו את דו"ח נתיחת הגופות. בדו"ח נכתבו פרטים שנראו מתאימים: בחורים צעירים, בני 19-22, אחד נהרג משבר בגולגולת והשני מירייה. בסיכום הדו"ח נאמר: "על פי מיקום מציאת השלדים, מין האנשים וגילם ואופי הנזקים אשר נתגלו, יש להניח בסבירות גבוהה כי השלדים שייכים ללוחמים אשר נפלו, ואפשר כי מדובר בחללי מלחמת הקוממיות". אלא שהשלדים לא זוהו, והם הועברו לקבורה בבית העלמין הצבאי בחיפה ב"חלקת המסופקים", כלומר אלו שזוהתם הלאומית מוטלת בספק.

ג'יבלי ושלום מצאו תצלומי אוויר מ-1947 כדי להוכיח שמיקום השלדים תואם את עדותו של האב השכול על קבורת החמור, ושהשלדים המדוברים שייכים לגדעון ולדוד. בשלב זה התעורר הצורך בעריכת בדיקת רקמות לבני המשפחה.

אלי מספר על הפגישה הראשונה עם ג'יבלי ושלום: "הם באו לגשש ולבקש דגימות דם, כשעוד בכלל לא הכרנו אותם. ישבה הדודה הרצליה, הסתכלה לשני החוקרים בעיניים ואמרה: מה אתם רוצים להגיד לי? מה באתם להגיד לי? ואז, ביכולת הבלתי-אמצעית של הרצליה להמיס כל בן-אדם עלי אדמות, הם התפרקו לחלקים". ג'יבלי מספר: "ראינו אנשים

מאוד מיוחדים, מאוד חמים. המערכת שנבנתה בינינו חצתה קווים של משפחה ושל חוקרים".

בינתיים התעורר קושי מהותי. חוקי מדינת ישראל אינם מאפשרים פתיחת קברים לצורך בדיקת די־אן־איי. היתרים כאלה ניתנים רק במקרה של חשש לפלילים או לבקשת משפחת הנפטר. אלא שבמקרה הנוכחי אי אפשר היה להוכיח שמדובר בכני משפחה מבלי לעשות את הבדיקה. הפתרון שנמצא היה מנוי שופט חוקר צבאי, ששמע את העדויות והורה על פתיחת הקברים ועל העברת השלדים למכון לרפואה משפטית. מסיבות שונות נשלחו הרגימות למעבדה בארצות הברית. כעבור זמן התקבל זיהוי ודאי של גדעון ושל דוד.

ב־4.9.2004 הקריא השופט את פסק־הדין בבית המשפט הצבאי בקריה בתל־אביב. אלי מתאר את הדרמה:

אולם בית הדין הצבאי באותו יום היה מלא. עיתונאים, משפחה רחבה משני הצדדים, תובעים וסנגורים. המולה רבה. הקריאה של השופט – מי שהיה שם לא ישכח. זה היה מעמד שהיה קשה מאוד לעמוד בו. לאחר מכן היתה כמובן התפרקות של דמעות והתרגשות רבה. שתי המשפחות לא זזו מהמקום.

ישבנו בבית המשפט כמעט שלוש שעות. ואז התחילו הרהורי לב – איפה קוברים אותם? עד לקריאת פסק הדין היה ברור שלדוד שמש יש חלקת קבר בבית השיטה, ושלגדעון יש חלקת קבר בבארי. לא רק זה. יש נייר עם ציטוט שגדעון מבקש להיקבר בבארי, וזו צוואה לכל דבר. כיוון שהבנו מה התרחש ומה מצאו ומה נשאר ממה שמצאו, לא נתונים נעימים לאוזניים, זה היה כמו החלטה שמתקבלת בלא דיון. שתי המשפחות החליטו שהם ייקברו בהר הרצל בירושלים בקבר אחים – קבר משותף. רצה הגורל וביום למחרת קיבלנו טלפון מהר הרצל. אומר לי מנהל בית הקברות: יש לי חלקה ששמורה להם. תבואו ותראו.

שלחתי את גיסי דוד בן־דוד לראות את החלקה והוא אמר: אם היינו צריכים לבחור לא היינו בוחרים משהו יותר טוב. נסעתי לירושלים וראיתי שבחלקה הזו עמד עץ אורן ועל העץ היו שני אצטרובלים. האיש של הר הרצל אמר לי: פה מקומם. המדינה חייבת להם להיות פה.

אחרי שנים ארוכות לוותה המשפחה את גדעון לקבר ישראל בהר הרצל בירושלים. בלוויה המאוחרת השתתפו גם נציגים מבארי. אומר אלי: "מאז שהפרשה פוענחה, כל שנה באזכרה השנתית באות שתי המשפחות לחלקת הקבר. באים דור שני, ושלישי, ורביעי – ילדים קטנים".

שתי אחיותיו של גדעון קראו לבניהן על שמו. גדעון בנה של הרצליה הוא הרופא שדרכו נוצר הקשר עם המשפחה, כפי שסיפרנו בראשית הפרק. גדעון בנה של סופי היה מסתערב שנפצע קשה ונפטר לאחר סבל ממושך.

אומרת סופי: "גדעון היה אח יקר, נשמה טובה. הוא השאיר פצע בלב, הלך ולא חזר. אחר כך איבדתי גם את הבן שלי. זה עוד יותר גרוע, אבל החיים ממשיכים. תודה לאל יש לי ילדים, נכדים, כלתי טובה כמו בת. הם דואגים לי ועל ידם אני צריכה לשכוח הכל. משמח אותי לשמוח איתם, לאכול איתם, לדבר איתם. זה החיים".

אלי, בנה של סופי, אומר: "שכול הוא חטוטרת. חטוטרת כואבת. אני לא מכיר אחד שהשכול לא שם עליו הטבעה שנמצאת תמיד. בין אם היא צפה תמיד, בין אם היא צפה לעתים קרובות, ובין אם היא צפה לעתים רחוקות. זה לא דבר שאנשים עוברים אותו. להבדיל ממיתה טבעית, שהיא כואבת אבל עוברים על זה. שכול זה חלל. בן, אח - זו צלקת. אני לא מכיר אחד שבסופו של דבר לא רואים עליו את הטביעות".

בני הדור השני רואים בתחושת המחויבות למדינה חלק מהותי וחשוב של תעודת הזהות המשפחתית. אומר יעקב: "אני חושב שכולנו כמשפחה גדלנו על ההרואיקה, על המסורת של אותו דור. הדור של גדעון היה חדור אהבת ישראל שעלתה על האהבה המשפחתית. זה נראה להם מובן מאליו שצריך להקריב משהו כדי שתהיה לנו מדינה. אני חושב שכל אחד במשפחה הזאת ששירת בצבא הרגיש שהוא ממשיך את השרשרת של המשפחה הזו. גידי, אלי ועוד הרבה צעירים הלכו ליחידות מובחרות. כולם עשו שירות משמעותי. גידלו אותנו במשפחה שהמדינה היא כמעט שוות ערך להורים".

"אני גדלתי על הסיפור של גדעון מההיבט של ההקרבה", מספרת אילנה. "אנחנו אנשים שלא נכנסים למלחמות ביום-יום. עדיף לוותר ולא להילחם. אבל בחלק הציוני, בחלק של ההקרבה היינו מאוד פנאטיים".

אלי רואה את מורשתו של גדעון בגבורה שאינה זוכה לפרסום אלא נעשית בצנעה. "זו משפחה שעושה את מה שהיא עושה בשקט, מתחת לרדאר. איפה שיש פרוז'קטור - הם לא שם. והם סוחבים את האלונקה עד היום", הוא אומר.

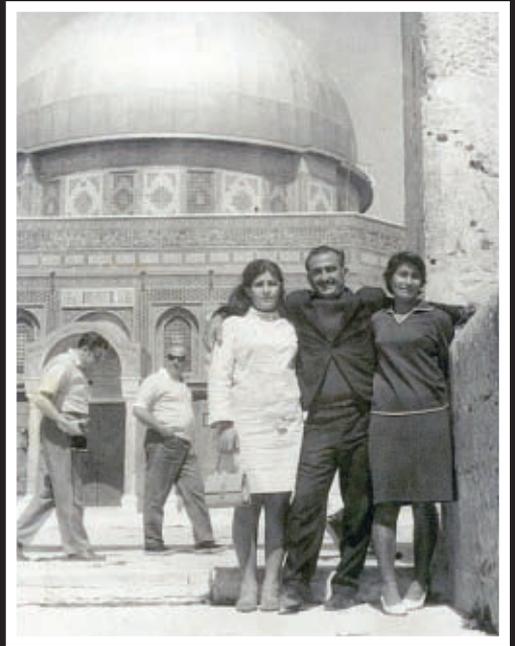
בשלהי קיץ 2012 הגיעו בני המשפחה לבארי. הם ביקרו בארכיון, במוזיאון הנשקייה לזכר הנופלים שזה עתה נחנך, ונפגשו עם חברים. במכתב תודה הם אומרים, בין השאר:

הליך ארוך, כואב, מתסכל ומסקרן כאחד קדם לביקור זה. קיבוץ בארי נתפס במשפחתנו כביתו של גדעון, כמקום שבו בחר לחיות בהגיעו ארצה ונקודה שממנה יצא למשימתו שממנה לא שב. זהו הקיבוץ שבו נשמרה לגדעון חלקת קבר, קיבוץ שמכבד ומוקיר את זכרו של גדעון ז"ל במשך כל אותן שנים.

קשה עד מאוד לתאר את ההתרגשות הרבה סביב ביקור זה, ימים רבים לפניו, במהלך יום הביקור ובימים שלאחריו. שלושה דורות מהמשפחה נכחו בביקור, אחיותיו של גדעון, ילדיהן ונכדיהן. ראינו איך בחרדת קודש טיפל הקיבוץ במשך שבעה עשורים בסוגיה זו - זכר, כיבד ושמר את מקומו של גדעון במורשת בארי וממשיך לעשות זאת בלא לאות גם היום.

הרצון לביקור זה עמד באוויר שנים רבות, ולאחר פענוח הפרשה - בעוצמה רבה אף יותר. קיימנו אותו מיד כשראינו כי אחיותיו של גדעון, סופיה והרצליה, תוכלנה לעמוד בכך.

בשם המשפחה הננו שולחים תודתנו והוקרתנו לבית בארי על האירוח החם, על הדרך, על התרבות ועל הדבקות שבהן אתם מכבדים את זכרו של גדעון.

משפחת גראופה

בביתה היפה של חוה גורארד, אחותו של יצחק גראופה, תלויה תמונה משפחתית עשויה בטכניקה משולבת של צילום ורישום. התמונה צולמה באמסטרדם, אף כי המשפחה באה מהמבורג שבגרמניה. חוה מספרת: "אנחנו ילידי גרמניה, ייקים. עזבנו את גרמניה ב־1933. יום אחד הלכו ההורים שלי לאופרה, שם היתה צריכה להופיע זמרת יהודייה. הוציאו אותה מההופעה. אבא שלי היה אדם פיקח מאוד. הוא הרגיש מה קורה ואמר לאמא שלי: אני פה לא נשאר. על אף שנולדנו בגרמניה וההורים שלנו נולדו בגרמניה, אני לא רוצה לגדל את הילדים שלי במקום שבו לא רוצים אותם. הוא היה סוחר פלדה והיו לו קשרים עסקיים בהולנד ובסקנדינביה. עברנו להולנד".

"המשפחה היתה מסורתית, לא דתית", אומרת חוה. "יצחק נשלח ללמוד בתלמוד תורה. גרנו באמסטרדם שבע שנים, כמעט עד 1940. אבא שלי ראה מה הולך וידע שהגרמנים לוקחים קודם את הבנים. אז ההורים שלי שלחו את יצחק לפלשטינה. לאמא שלי היו כאן אחות ואח עם משפחות. שלחו את יצחק למשפחה ברמת־גן. ביום הזיכרון בבית הקברות תמיד קוראים שהוא הגיע עם עליית הנוער, וזה לא נכון".

עדיין היתה יציאה חופשית מהולנד. הגרמנים כבשו אותה רק במאי 1940. משפחת גראופה יצאה לפלשטינה עם רכוש - כולל המכונית - ובאה להתגורר ליד המשפחות ברמת־גן. חוה היתה אז בת 12 ויצחק בן 15.

יצחק הצטרף לתנועת הנוער העובד והלומד, והלך לגימנסיה אוהל־שם. בסיום הלימודים יצא להכשרה בכפר־סאלד. ההורים לא התלהבו. לדברי חוה, "הוא פשוט רצה להיות בקיבוץ. הוא רצה להיות חקלאי. אבא אמר לו: אם אתה רוצה להיות חקלאי, תלמד להיות חקלאי. סע לקליפורניה ללמוד, ואחר כך תחזור. יצחק בשום אופן לא רצה. הוא אמר: אני לא עוזב את הארץ הזאת".

חוה, הצעירה מיצחק בשלוש שנים, היתה שקועה בענייניה. "הוא רצה שגם אני אצטרף לקיבוץ, ואני לא רציתי. אנחנו המשכנו את החיים שלנו ברמת־גן", היא אומרת.

ביולי 1944 החל בארץ הגיוס לבריגאדה היהודית. יצחק התנדב לשורות, אולי בשל הזדהותו עם יהדות אירופה. למרבה הצער לא נשארו מכתבים של יצחק מתקופה זו. חוה זוכרת שקיבלו ממנו דרישות שלום מדי פעם. בתום המלחמה שירתו אנשי הבריגאדה בממשל הצבאי של אירופה. יצחק היה בבליגיה ובהולנד, אולם לא נמנה עם אלו שחיפשו קרובי משפחה. אז כבר ידעו במשפחה שאין את מי לחפש. "אבא שלח כסף לאחותו כדי שיוכלו לצאת, אבל הם איחרו את המועד ונהרגו באושוויץ", אומרת חוה.

הבריגאדה התפרקה רשמית בקיץ 1946. חוה זוכרת שיצחק יצא לקורס לימודי חקלאות וחזר לקיבוץ. מה היתה תגובת ההורים? חוה אומרת: "אמא שלי נפטרה בהיותה בת 44, בשנת 1944. אם היא היתה חיה, זה היה הורג אותה. הוא היה בן אמצעי בין שתי אחיות, ואמא שלי כל כך אהבה אותו. אבא השלים עם זה, לא היתה לו ברירה. זה מה שיצחק רצה".

חווה זוכרת במעורפל שבאה עם אביה לבקר את יצחק בנחאביר. "אני זוכרת שנסענו באוטובוס מרמת-גן לבארי. לא היה שם שום דבר. שני צריפים, מגדל מים וחול". הם הביאו לו קצת דברים מהבית, אוכל ובגדים, וחזרו הביתה. הקשר עם יצחק לא היה רצוף, משום שהנגב היה נצור ואנשי נחאביר לא יצאו הביתה כמעט שנה.

יצחק נהרג ב־15.7.1948, בקרב ההגנה על בארות-יצחק. הוא הגיע לשם ערב קודם, כדי להשתתף בקורס על מכונת ירייה שהיתה אמורה להגיע לאזור, ונקלע להתקפה המצרית. חווה זוכרת שאת ההודעה על מותו קיבלו בטלפון, דרך המפקדה של הצבא. בהתחלה אמרו שהוא פצוע, וחווה טלפנה לכל בתי החולים כדי לבדוק אם יצחק נמצא באחד מהם. אחר כך התקבלה ההודעה שהוא נהרג ונקבר בנחאביר. המשפחה לא יכלה לבוא.

מלחמת העצמאות הסתיימה ב־20.7.1949. בדרך הפתיחה של יומן 67, שיצא שבועות מספר אחר כך, התפרסמה הודעה על אזכרה לנופלים ביום שלישי, 16.8.1949. חווה פנתה לקיבוץ במכתב השמור בארכיון, וביקשה שישלחו רכב להביא את האב החולה לאזכרה. היא כותבת:

שלום רב לכם

אני, אחותו של יצחק גראופה ז"ל, כותבת לכם מכתב בשם אבי. אבי, לאחר כמה וכמה פגישות עם מזכיר הקיבוץ, חיכה לתשובה מצדכם בנוגע ליום השנה לנפילתו של אחי יצחק ז"ל. פליאה אני מאוד שעדיין לא קיבלנו שום תשובה מכם, אך מתארת אני לי שישנן סיבות מספיקות לשתיקתכם זו. בכל זאת הייתי רוצה לדעת האם אתם שולחים לנו איזו תחבורה שהיא ליום ח' תמוז, יום השנה, כי כידוע לכם אבי חולה לב וקשה תהיה לו הדרך, ובמיוחד לקברו של בנו היחיד. לכן אבקש מכם להתחשב בזאת, ולהשתדל לעשות כמיטב יכולתכם. אם נחוצים לכם עוד איזה סידורים שהם לקראת היום הזה, מצדנו נהיה מוכנים ומזומנים לעזור לכם. רק פנו אלינו בהקדם האפשרי. אבקש להיענות לבקשתי זו בהקדם האפשרי.

המחכה לתשובה מהירה, בתודה למפרע,

חווה גראופה

כיום אין מי שזוכר את אסיפת האבל. אולם הדברים שנשא משה מקס גראופה תורגמו והובאו בחוברת לזכרם שיצאה בבארי כעבור שנה, וניכרת בהם הרוח הייקית בצד האתוס הציוני:

אסיפת אבל נכבדה!

בדברי במקום זה בשפה בלתי-ידועה לכם, אני מבקש את סליחתכם שלא עלה בידי בגילי ללמוד את שפת מולדתי החדשה.

עברה שנה של אבל מאז אבדת לנו. אין להביע במילים את אשר נלקח מאיתנו. לא רק בחוג משפחתך המצומצם, במיוחד לאחיותיך אשר כה אהובך ואביך המסור לך – גם לקרובי משפחה אחרים היית דוגמה לנאמנותך המשפחתית. גם בחוג חבריך יצרת הזקרה כלפיך על יסוד רגש החובה הטמון בך, במלאך כל תפקיד שבפניו הועמדת. כך ידעת להגן על כבוד יהודי ועל אדמה יהודית, ולא היססת להעמיד את עצמך מול כוח גדול של אויב. לצערנו גרם אומץ לבך זה למותך.

הנה נח אותה באדמת המכורה, אשר חפצת לבנותה למען המולדת החדשה-ישנה. דף גבורה הוא לך ולדורך, שהקריב בגבורה את חייו להצלת המולדת. בתולדות העם ירשמו לעד שמות הנערות והנערים אשר מסרו כאן יחד איתך את חייהם הצעירים.

ינחם אלוהים את השכולים, ותעמוד לנו זכות התלהבותכם במסרכם את חייכם הצעירים למעננו, להמשיך ברוחכם את בניין מולדתנו והגנתה, למען לא לשווא היו חייכם אשר נתתם להגשמת רעיונכם. מצאו כאן את מנוחת העולם אשר זכיתם לה. משפחותיכם האבלות אשר כה אהבכם לא ישכוחם לנצח. אמן!

משפחת גראופה שמרה על קשר רצוף עם בארי, ועד היום מגיעים נציגיה לטכס יום הזכרון.

משפחת בן־יהודה (מני)

יצחק בן־יהודה נולד בכגדד ב־1928, ולא ב־1926 כפי שהיה נהוג לחשוב בכארי. שמשון אחיו בטוח בתאריך, הן משום שידועים לו המרווחים בין האחים, והן בזכות שיטת הרישום של אבא. הוא אומר: "בעיראק היו יולדים בבית, ולכן הילדים לא היו רשומים בשום מקום עד שהיו צריכים ללכת לבית הספר. רק אז היו רשומים אותם בתעודות. אבא רשם את תאריכי הלידה על ספר התנ"ך שלו. היינו שישה ילדים. ראובן הבכור, אחריו תקווה, אהובה, ואחר כך יצחק, אני ואבנר". סיפור משפחת מני מסופר מפי אבנר ושמשון, האחים הצעירים.

האב יהודה היה חייט, בעל עסק שמכר גם תרבושים וכובעים. "הכול היה מסודר", אומר אבנר, "מבחינה כלכלית לא היתה בעיה". שמשון מתאר את הבית: "גרנו בבית פינתי עתיק, בשכונה נוצרית עם הרבה כנסיות. דלת הכניסה נראתה כמו בזמן הרומאים – עץ עבה עם מסמרים. דלת ענקית. הבית היה עתיק, הריצוף היה משיש כל כך משופשף שכבר לא היה חלק אלא גלי. הבית עצמו היה קטן – שתי קומות. למטה היתה כניסה לקבלת אורחים, חדר מרתף וחדר גדולה. למעלה היו מטבח, מרפסת, עליה לגג ואולם גדול. כולנו ישנו באולם הזה. בכל לילה היה אבא מספר לנו סיפור עד שהיינו נרדמים. הוא ידע לספר סיפורים". אבנר מספר שבשנותיה האחרונות בעיראק עברה המשפחה לבית פרטי מוקף גינה על גדת נהר החידקל. שמשון ויצחק כבר לא הספיקו לגור שם.

על האווירה בבית מספר אבנר: "אבא היה חזן והתעסק באלף ואחד דברים. היינו יושבים פעמיים בשבוע בבית, הוא ובני דודים, שותים ערק ומנגנים בעוד, בכינורות ובתופים, ושרים. כל אחד בא עם הכלי שלו. גם אמא ניגנה בעוד. היה בית חופשי. האחיות שלי הלכו במכנסים קצרים. עד הברכיים, כמובן. אני מדבר על '45–'46. הבנות היו חוזרות בחצות הלילה. אמא ישבה בחלון וחיכתה". גם שמשון מתאר את אחיותיו כבחורות חופשיות ועצמאיות: "לתקווה יש אופי חזק, בדיוק כמו של יצחק. אם היא רצתה לעשות משהו, היא עשתה גם אם זה לא היה מקובל. היא רכבה על סוסים ולמדה לנהוג במכונית. אבא עשה הכול כדי שהבנות תלמדנה מקצוע, וזה יכול היה להיות רק אחות. שתיהן עבדו בכתי חולים. תקווה היתה אחות ראשית במחלקה". אהובה ותקווה עבדו גם כמיילדות בשכונה. לראובן, האח הגדול, היה תפקיד בכיר בחברת החשמל. קודם לכן גויס בעל כורחו לצבא העיראקי ושירת בו תקופה קצרה. "היה צריך לשלם 300 דינר כדי לשחרר אותו מהצבא", אומר שמשון.

שמשון היה צעיר מיצחק בארבע שנים. הם למדו בבתי ספר שונים. לדעת שמשון, נתפס יצחק לרעיון הציוני בעקבות פעילות התנועה בבית הספר שלו. אומר שמשון: "הוא היה גבר חזק, רץ לעזור לכל מי שרצה עזרה. הוא היה גם עקשן, עשה מה שהוא רצה. ואם רצה משהו – הוא השיג את זה. זה בא לידי ביטוי בעליה לארץ. לנו לא היה מושג מה זה ישראל. בשביל מה לעזוב את הבית? הוא הצטרף לתנועה והיה שרוף לעניין הזה. כשהוא החליט סופית, לא עזר להורים כלום".

לאבנר הסבר שונה במקצת על תחילת התעניינותו של יצחק ברעיונות ציוניים: "בגמר המלחמה הגיעו חיילי הבריגאדה היהודית לעיראק. היה יום הכיפורים והם באו לבית הכנסת.

מובן שכל היהודים התנפלו עליהם לקחת אותם לארוחת הפסקת הצום. אנחנו זכינו בשלושה חיילים. זה היה כבוד, שמחה וששון. בעצם, מאז התחיל הג'וק הציוני בבית, שיצחק אחי נדבק בו ראשון. הוא היה פעיל בתנועה. בהתחלה אף אחד לא ידע. ההורים די פחדו והתנגדו. הוא היה אדם שלא פחד. כשהיה תלמיד י"א או י"ב ניסה לעלות פעם אחת ולא הצליח. היתה תאונה והוא הגיע לבית חולים במקום להגיע לארץ. אני לא יודע הרבה כי הייתי קטן".

למרות הקשיים לא נטש יצחק את החלום הציוני. שמשון מספר שההורים, האח הבכור ראובן ושתי האחיות הגדולות - ניסו להניא אותו מרעיון העליה לארץ ישראל. "לא עזר כלום", אומר שמשון, "עד שיום אחד ההורים אמרו: אתה רוצה לנסוע - שתהיה לך דרך צלחה".

יצחק יצא לפלשתינה ב־1944. את הפרידה מיצחק זוכרים שני אחיו הקטנים באופן שונה. שמשון מספר: "יום אחד הוא אמר: אני יוצא בלילה. הפרידה היתה קשה בעיקר לאמא, לאבא ולאחיות. אבל גם לי היה קשה. יש לי אח, והוא הולך. בשעות הערב באו מהתנועה לקחת אותנו. אמרנו שלום, אבל בעצב, בכאב, בעיקר כי לא ידענו לאן הוא הולך, ובגיל צעיר כל כך. לא ידענו אם יגיע, אם יוכל להתקשר. היה מאוד עצוב". אבנר לא זוכר אירוע פרידה. אולי היתה זו אחרי שהלך לישון, ואולי חששו לספר לו. הוא זוכר פרידה ממושכת: "אנחנו נפרדנו כל הזמן. הוא כל הזמן היה על מזוודות. ידענו".

הדרך המקובלת לארץ ישראל עברה דרך סוריה ולבנון. אומר אבנר: "בתנועה החליטו שדרך מצוינת היא להתחפש לבדואים ולחצות דרך ירדן. ההורים לא כל כך ידעו מכל העניין". אבנר יודע שאחד הצעירים שהשתתפו במסע כתב ספר זיכרונות, אך לצערו לא הצליח למצוא אותו. על כן ניסה לשחזר את המסע מסיפורים ומפיסות מידע. סיפור ארוך ומפורט כתב אבנר על מסעו של אחיו במדבר. בשל קוצר היריעה לא נוכל להביאו כאן, אך נסתייע בו כדי לתאר בקצרה את המסע. ההכנות היו ממושכות. הצעירים למדו מבדואי ירדני את מנהגי השבטים ואת הניב הבדואי. הם למדו לרכוב על גמלים ולטפל בהם. אט אט למדו להתנהל בתנאי המדבר. במסעם נתקלו בבדואים מקומיים אך נראה שהצליחו לרכוש את אמונם. לא ידוע כמה זמן נמשכה הדרך. בסופו של המסע הגיעו לקיבוץ בית הערבה, בצפון ים המלח. חברי הקיבוץ נדהמו למראה שבעת רוכבי הגמלים, הנראים כבדואים לכל דבר אך מדברים עברית. מיד החביאו את הגמלים, הסתירו את רוכביהם מפני הבריטים וארחו אותם עד שהתנועה דאגה להם לתעודות. תם מסע אלף הקילומטרים, והצעירים עברו לאולפן בקיבוץ נען.

יצחק לא יצר קשר ישיר עם משפחתו כדי להודיע להם שהגיע בשלום. שמשון מספר שהתנועה היא שמסרה את ההודעה להורים. לדעתו, לא סיפרו לאבנר משום שהיה צעיר מדי וחששו שידבר על כך.

לאחר עלייתו של יצחק ארצה החלה המשפחה לתכנן כיצד תצטרף לבנם בישראל. שמשון מספר: "לא שמענו ממנו עד 1945. ההורים התחילו לדאוג, ואמרו: למה שיישאר לבד?"

אנחנו נעלה. הדיבורים הפכו למעשה. התפצלנו לשתי קבוצות: אבא, אני ושתי האחיות נעלה לארץ; האח הגדול, ראובן, יישאר בכגדד עם אבנר ועם אמא. התחלנו להתעניין איך עושים את זה. יצרנו קשר עם התנועה, ויום אחד אמרו לנו: סעו לצפון, למוסול. עברו ללבנון דרך סוריה. כשתגיעו לצור, התנועה כבר תתקשר אליכם ויעבירו אתכם."

עיראק, סוריה ולבנון היו כבר מדינות עצמאיות. המעבר ביניהן היה חופשי לתיירים עיראקיים. יהודה וילדיו - תקווה, אהובה ושמשון - נסעו למוסול, שם היה להם בן-דוד שניהל את תחנת הרכבת. משם לקחו מונית לדמשק, ומשם לבירות, לצידון ולצור. משם לקחו מונית במטרה לעבור את הגבול, אך נתפסו על ידי הכוחות הלבנוניים. אומר שמשון: "למחרת לקחו את כולנו. הביאו אותנו למשטרה, כל הלילה ישבנו בבית הסוהר. את האחיות לקחו לבית סוהר לנשים, אותי ואת אבא לבית סוהר לגברים. נפתחת הדלת, ואני רואה אולם גדול ובו שלושים או ארבעים אסירים, כל אחד ענק - ערבים כולם כמוכן. אבא התחיל לבכות, הוא התרגש מאוד."

שמשון לא נשאר בכלא. הואיל והיה ילד בן 13 החליטו השלטונות לשחררו. הוא מספר: "הוציאו אותי, סגרו את הדלת, ואני לא זוכר אפילו אם אמרתי שלום לאבא. אבא נשאר שם." לימים נודע לשמשון שבני משפחתו הצליחו לרכוש בכלא מעמד מכובד: אביו גידל זקן, ומאחר שידע את הקוראן על בוריו הפך לבורר ולמדריך דת של האסירים. גם תקווה ואהובה, שהיו אחיות בבית חולים בכגדד, זכו לכבוד בזכות העזרה הרפואית שהגישו לאסירות. מקץ חצי שנה הוחזרו האב והבנות לכגדד בליווי שוטרים ובלא כל ידיעה אודות שמשון.

שמשון מספר את קורות הילד ההוא בטון ענייני: "יצאתי מהכלא והתחלתי להסתובב. צידון לא היתה גדולה. מה לעשות? נזכרתי שהכירו אותנו בתנועה, בבירות. רציתי להגיע לבירות. בינתיים נהייתי רעב. כסף אין. מה לעשות? מצאתי את השוק והתחלתי לנבור ולחפש משהו לאכול בזבל שהיה שם. מילאתי את הבטן בכוונה לנסוע לבירות. חזרתי לבירות בטרמפים. מה עושים? שוב אני הולך לשוק. בדרך אני רואה שפורקים משאית עם ירקות. בלי לחשוב הרבה ניגשתי והתחלתי לפרוק איתם. פחדתי שהמבטא שלי יסגיר אותי ושיתחילו לשאול שאלות, אז עשיתי את עצמי אילם. זה היה אדם נחמד, טוב. ערבי. תיכף הביא לי אוכל, ואמר לי: אתה רוצה לעבוד? תישאר פה, תקבל אוכל, תקבל משכורת. ישנתי בחנות והייתי מבסוט. אחרי שבועיים, אמרתי: רגע, מה אני עושה פה? זו לא המטרה שלי. הוא נתן לי כמה גרושים, לקחתי את עצמי וברחתי. חשבת: אני בבירות, לא הייתי צריך להתרחק מישראל. למה שלא אתקרב ואמצא מישהו שיעביר אותי את הגבול? תפסתי טרמפים והגעתי לצידון. אמרתי: אלך לשוק, לעיר העתיקה. הייתי מלוכלך ורעב. אני רואה חנות של תבלינים ואדם עם כיפה. קיוויתי שהוא יהודי. עמדתי מול החנות ואני מסתכל ומסתכל. הוא הסתכל עלי. תעל הון, אמר לי בערבית. הוא שמע את התלאות שעברתי, לקח אותי הביתה, והייתי אצל המשפחה כמה ימים. הוא שאל אם עשיתי כבר בר מצווה, וכשהתברר לו שלא, עשה לי בבית טקס של הנחת תפילין". לצערנו, שמשון אינו זוכר את שם האיש, אבל זוכר היטב את החסד שעשו לו הוא ומשפחתו, ועיניו מתלחחות כשהוא מספר עליו.

with my best regards &
Compliments to my dear
friend Isaac
إني أهنيك والسلامة
التي في أروع الأوقات
Rouben
12/12

أخذت لقطات لهم في سفرة في بعبورهم بعد
رجوع الثابتة من دنيا وكانت يوم العيد الموافق
27/1/57
س. م. م.
57/5

איש חסדו של שמשון יצר עבורו קשר עם התנועה. באחד הערבים באו לקחת את שמשון ברכב שכבר היו בו מספר נערים. "נסענו כשעתיים, ירדנו מהאוטו והתחלנו ללכת ברגל כל הלילה בין הכפרים, בשקט בשקט, עד שהגענו לחניתה", הוא מספר. הבריטים חיפשו את מבריחי הגבול והקבוצה נאלצה להסתתר במרתף עד עבור זעם.

שמשון שובץ לקבוצת ילדי עולים בקיבוץ בית אורן. עברו חודשיים מאז יצא מבגדד. כעבור זמן לא רב נשלחה הודעה למשפחתו. מספר אבנר: "להורים בעיראק הגיעה הודעה שמשון הגיע לישראל ושהכול בסדר. רק בשנים האחרונות הוא התחיל לדבר על החוויה שעבר". אומר שמשון: "זה לא משהו שרוצים להיזכר בו. במשך שנים אף אחד לא ידע כלום. מתי התחלתי לספר? כשאבנר התחיל לשאול אותי. התחלתי לספר לנכדים כשעשו עבודות שורשים".

בבית אורן התחיל שמשון להתאקלם בסביבתו החדשה. הוא מספר: "לא ידעתי עברית. שאלו אותי: איך קוראים לך? שמי בחוץ לארץ היה אדוארד. ידעתי שכאן יש אנגלים ואני ציוני, אז כדאי להחליף משם אנגלי לשם עברי. אמרתי: שמשון. זה מה שידעתי. בן מי אתה? אני אומר להם: בן יהודה. אז רשמו בן־יהודה כשם משפחה. וככה נשאר שם המשפחה. למעשה שם המשפחה הוא לא בן־יהודה אלא מני, ראשי תיבות של מנצח ישי". בדיעבד, ובלי כל תיאום ביניהם, הסתבר שגם יצחק וגם אבנר נושאים את השם בן־יהודה. "אולי בגלל אותה טעות", אומר שמשון. כעבור שנים רבות החליט אבנר להחזיר את שם המשפחה המקורי. הוא אומר: "הילדים עשו עבודות שרשים. אני יודע כמה אבא דאג לעניין השם. שאלתי את כולם, והזרנו את השם".

שמשון ידע שיצחק בארץ, אך לא ידע היכן הוא או כיצד אפשר לאתרו. אומר שמשון: "בסוף יצחק מצא אותי. דיברנו טלפונית, בסך הכול נפגשנו פעמיים בארץ לפני מותו".

לא ברור כיצד מצא יצחק את אחיו אדוארד מני שנעשה בינתיים שמשון בן־יהודה. אפשר להניח שהסתייע באנשי התנועה או ביוצאי עיראק שהעבירו מידע שוטף ביניהם. במבט לאחור, קשה להשלים עם תחושת ההחמצה. אולם שמשון היה במסגרת חינוכית בקיבוץ בית אורן, ולא היה לו כסף לנסוע באופן עצמאי. יצחק היה מרותק לנחאביר, בנגב הנצור, ויצא לחופשה ראשונה רק כשבועיים לפני שנהרג. אומר שמשון: "בשנים ששנינו היינו בארץ לא נפגשנו כמעט. פעם אחת נפגשנו בתל־אביב. דיברנו עברית, כי אני הייתי כבר כמה זמן פה. זו היתה הפעם היחידה שנפגשנו בתל־אביב. טיילנו קצת, אכלנו, שוחחנו שעה או שעתיים ונפרדנו. נפגשנו עוד פעם אחת חודש לפני שנהרג". יצחק התרגש מאוד מהפגישה האחרונה. הדיה של התרגשות זו נמצאים בדברי ההספד של יואב גורל: "יצחק בילה הרבה מחופשתו בחיפוש אחר אחיו שמזמן לא פגש. סיפר בשמחה איך לבסוף הצליח להתראות איתו באחד המשלטים, כאילו ידע שלא יפגוש אותו עוד".

שמשון כבר היה מגויס לפלמ"ח, אף על פי שהיה רק בן 16. הוא הצליח להתגייס עם בני ההכשרה שלו, שהיו מבוגרים ממנו בשנתיים, אחרי שהביא לבית המשפט הצהרה שהגיל הנקוב בתעודת הזהות שלו שגוי. בית המשפט תיקן את הגיל ל־18. הוא מספר: "הייתי בגדוד הפורצים, גדוד רביעי, פלוגה א', מחלקה א'. שלחו אותנו לבאב אל־ואד. לא ידעתי

להפעיל נשק, לא ידעתי כלום. נתנו לנו שלושה ימי הכשרה. היינו במרחב ובכל מיני מקומות שנה שלמה עד הפסקת האש".

בראשית אוקטובר 1948 קיבל שמשון את ההודעה על מות אחיו. הוא מספר: "אני יושב במוצב. באים לקרוא לי: המפקד רוצה לדבר איתך. אני לא יודע מה יש לו לדבר איתי, אבל אני הולך. הוא אומר לי: הודיעו לנו מקיבוץ בארי שאח שלך נהרג בהפגזות. אם אתה רוצה לנסוע - סע. הרגשתי חובה לנסוע. איך אני מגיע לבארי - לא ידעתי. בלי אוטו, בלי כלום. תופס טרמפים".

המום ממותו של אחיו מתחיל שמשון את המסע. הנגב תחת מצור. "אני יוצא בבוקר. הגעתי לנקודה האחרונה שאפשר להגיע אליה בטרמפים, עד המקום שהיה בשליטת המצרים. כבר היה ערב. התחלתי ללכת ברגל. ידעתי את הכיוון אבל לא ידעתי מה המרחק. בדרך התנפלו עלי תנים וזאבים. לא יודע איך הצלחתי להבריא אותם, כי הייתי בלי נשק. היום אני חושב שזה היה שיעעון. הגעתי באמצע הלילה לנחאביר. נחאביר היתה מוקפת - עד כמה שאני זוכר - בחומה של שקי חול".

פגישתו עם אנשי נחאביר היתה קצרה: "פגשתי מישהו, הוא לקח אותי במדרגות לאיזה מקום [כנראה בית הביטחון] ואמר לי: שמע, ככה זה קרה. יצחק היה עם הטרקטור, ופגז נפל בדיוק על הטרקטור והוא נהרג. הנה השעון שלו, וכמה תמונות. זה מה שנשאר. הבחור נראה לי מפוחד. הוא הלך. הכול היה חשוך. אף אחד לא אמר לי תישאר עד למחרת. הבנתי את זה. היה שם פחד, הפגזות. המצב היה כזה. אני לא חושב שישבתי שם יותר מחצי שעה. לקחתי את עצמי ויאאלה, חזרה. הלכתי עד שראיתי תנועה של מכוניות וידעתי שאני בחזרה בגבולות הארץ".

אחרי המלחמה רצה שמשון לצאת עם ההכשרה לקיבוץ משאבי שדה, אך נענה לבקשת בית אורן וחזר לשם. הוא מספר: "לא ידעתי מתי תגיע המשפחה, אבל בכל פעם ששמעתי שהגיעו עולים מעיראק, ירדתי מבית אורן, והלכתי לשער העליה, המחנה האנגלי ששמו בו את העולים. אני הולך ברחוב הראשי במחנה ורואה ילד עם חליפה, מעונב, יפה, נקי. אבנר. אז קראו לו ג'ורג'. הוא הסתכל עלי, הכיר אותי. וואו! הוא רץ אלי וחיבק אותי. נו, אמא פה? והוא אומר: בוא, אני אקח אותך. לקח אותי לצריף שהיו בו חמישים איש. מיטות, מיטות, מיטות. הלכתי לקיבוץ ואמרתי להם שהמשפחה שלי הגיעה. אחרי יומיים הבאתי אותם לקיבוץ".

אבנר מספר על מה שקדם לפגישה: "אני עליתי לארץ שלוש פעמים. פעמיים נכשלתי. בפעם השנייה תפסו אותנו, וישבתי בכלא עשרה ימים. זה היה ב-1948. לקחו לנו את כל המזוודות, כולל תמונות המשפחה, והחזירו אותנו לבגדד. היה מזל שההורים עוד לא מכרו את הבית".

אבנר ואמו יוצאים לדרך בפעם השלישית. שמשון מספר שאבא תפר למעיל של אמא כפתורים ממטבעות זהב מכוסים בכד. "המסע שלנו התחיל דרך פרס", אומר אבנר. "הגענו לארץ בסוף 1949. הייתי בן תשע. זאת היתה חוויה להגיע לסן לוקס [שער העליה], מחנה העולים בחיפה. נאספו שם עולים מכל העולם. התמונה שאני לא יכול לשכוח היא חדר אוכל ענק, שולחנות מלאים קליפות תפוחי זהב ולתקרה דבוקות חבילות מרגרינה שנוזלות מהחום. אנשים זרקו אותן מכעס, אני חושב. התחלתי לבכות לאמא שאני רוצה הביתה. אני זוכר את זה כמו היום. שמשון בא ולקח את אמא. אותי העבירו לאחווה, לעליית הנוער. הייתי שם יומיים ושמשון בא לקחת אותי לבית אורן. בדיוק חמש דקות לקח עד שלבשתי חולצה רוסית ומכנסיים קצרים".

שמשון התקשה לבשר לאמו ולאחיו שיצחק נהרג. הוא מספר: "אמא כל הזמן שאלה: מתי יבוא יצחק? מתי יבוא יצחק? הבאתי אותה לקיבוץ, והיא מחכה שגם הוא יבוא. עברו יומיים, אבל כמה זמן אפשר להסתיר? סיפרתי להם את הסיפור. הם בכו, צעקו. הסיפור עצמו, וגם איך שנסעתי לנחאביר ואיך ששמעתי את סיפור מותו של יצחק - זה כואב. לא היה צריך לנסוע בצורה כזאת, אבל היה זמן מלחמה. לא היו לי טענות לאף אחד ולשום דבר. הזמן היה כזה וזהו".

אבנר מספר על תחושת האובדן: "חיכיתי לפגוש את יצחק, כי הוא באמת היה בשבילי דמות הרואית. אני הייתי הילד הקטן, והייתי מושפע ממנו. אדם חברותי מאוד, אדם שעזר ולא ידע פחד. ואמא רואה שהשעון של יצחק על ידו של שמשון. זה כבר הדליק לנו אור אדום. ופתאום הוא איננו. היא בכתה המון. אני, לצערי הרב, לא יכולתי להוציא דמעה למרות שרציתי לבכות".

"הם באו לארץ, ליצחק, ופתאום הוא איננו", אומרת דבורה, אשתו של אבנר. "בארץ הם כבר לא היו שמחים, לא יכלו להיות שמחים. היא ננעלה ונשארה עם האבל".

"ב-1951, כשנתנו את האישור הרשמי שאפשר לצאת מעיראק, יצאו האחרונים - אחותי, אבא ואחי הבכור", אומר אבנר. שמשון הביא גם אותם לבית אורן. הוא אומר: "אותו סיפור. הבאתי את אבא ואת האחיות. אבל הכול היה זמני. האחיות הלכו לרמת-גן וההורים אחריהן". שמשון עזב את הקיבוץ לאחר נישואיו וכיום מתגורר ברחובות. אבנר התחתן ועבר לגבע, הקיבוץ של דבורה, אשתו.

למרות השנים שעברו, יצחק חי בזיכרונותיהם של אחיו באופן יום-יומי. אומר אבנר: "אין כמעט יום שאני לא מזכיר אותה או חושב עליו או מדבר עליו". הבנים של שמשון מזכירים לו את יצחק יום-יום. הבן הצעיר דומה במראה פניו ליצחק. הבן הבכור נושא את שמו ונקרא יצחק-אריה, כיום פרופסור בבית החולים הדסה בירושלים.

אבא רק בסופי שבוע. אבא די מרוחק, די נוקשה. דוד שלי, גבי, זכר אותו בעיקר מטיולי סוף שבוע למוזיאונים ולטבע, אבל תמיד במשטר. הכול במשטר.”

בהיותו בן עשר נפטרה אמו של רפא ממחלת הסרטן. אביו ג'ון נישא להילדה, יפהפייה גרמנייה שהיתה מבאי הסלון התרבותי בביתם של הזוג וולפסון. לזוג נולדה בת – מירי. היא מספרת על הוריה: “אבא היה איש רוח, פילוסוף. הוא לימד פילוסופיה באוניברסיטה בכרלין, והיה גם עורך דין ונוטריון. בכל שבת היו באים חברים. הוא היה מנגן בפסנתר, היתה זמרת ששרה, מישהי שניגנה בצ'לו ונגן כינור. היתה אווירה אמנותית. אמא שלי הגיעה לשם דרך ידידה שלה. היא היתה מיוודת עם אשתו, שהיתה חולה מאוד בסרטן. אמא שלי התחילה לבוא לפגישות בשבת. בשבת אחת לא יכלה להגיע, ופתאום הרגישה שחסר לה משהו. חלל. הבנתי שככה שהיא מספרת לי שהיא התאהבה. יום אחד היא באה אליו וראתה אותו עומד כפוף מעל הפסנתר, מאוד מאוד עצוב. היא שאלה: מה קרה לך? והוא ענה: אני לא מסכים שילכו גרמנים ברחובות, שיצעקו הייל היטלר ושיכו את הבנים שלי. אני אורז את שני הבנים שלי ואנחנו נוסעים לפלשתינה. אמא שלי אמרה לו: אלך אחריו לכל מקום בעולם.”

ב־1932 עלתה המשפחה ארצה והשתכנה בירושלים. שם נולדה מירי, אחות לרפא ולגבי. ג'ון נפטר שנים מעטות לאחר מכן. מספרת עירית: “הוא חלה בדלקת אוזניים. לא היתה אנטיביוטיקה, והוא מת. כשהוא נפטר, האחים של הילדה ביקשו שתחזור לגרמניה. היא סירבה. היא אמרה שלא תטוש את שני הילדים של ג'ון. ובאמת נשארה פה לבד.”

בגרמניה היתה הילדה ספרנית. כאן היה לה קשה ללמוד את השפה, ולכן התקשתה למצוא עבודה. למרות הקשיים, בחרה להישאר בארץ. אומרת מירי: “אמא שלי היתה אדם אידיאולוגי. ברגע שהתחנתה עם אבא שלי – והוא רצה שהילדים שלו יגדלו בארץ ישראל – לא היתה שום אופציה אחרת. היא נשארה עם שלושה ילדים, שניים מהם לא שלה, ובלי אף אחד. בלי כסף, בלי עבודה, בלי שפה. בלי כלום.”

“הילדה המשיכה לגדל כאן את שלושת הילדים”, אומרת עירית. “רפא היה בבת עינה, כאילו תחליף למשפחה שהשאירה בגרמניה. היא ממש תלתה בו את כל יהבה”. מירי מתארת תמונה דומה: “היא היתה מאוד מאוד קשורה לרפא. היא היתה לבד והוא היה כמו חבר בשבילה.”

לאחר מותו של ג'ון התקיימו הילדה והילדים בצמצום. רפא חגג את בר המצווה עם כמה נערים בחסות הסופר חיים הזו. בהיותו בן 14 עזב את הבית בירושלים והלך ללמוד בכדורי, מעוז התרבות הצברית הארץ־ישראלית. שם למד במחזור של יצחק רבין. גבי היה פעיל בשומר הצעיר, ויצא להכשרה. הילדה ומירי עברו לתקופת מה להרצלייה. מירי מספרת: “הייתי חולנית, ואמרו לאמא שאני צריכה להיות ליד הים. כשבאנו להרצלייה, אמא עבדה אצל ייקים מכפר שמריהו כשכירה. אני זוכרת שבאתי מבית הספר והיא אספה תותי שדה”. לימים נישאה הילדה לפאול. מירי מתמצתת את הרומן: “בירושלים גר לידנו יהודי יפה

שהעריץ את אמא שלי. זה היה אבא של פאול. הוא תמיד היה מזמין את אמא שלי, ואני זוכרת הרבה מהילדות שלי אצלם. הבן שלו התאהב באמא שלי. הוא היה צעיר ממנה בשש שנים. תשע שנים הוא חיזר אחריה. הוא בא לבקר אותנו בהרצלייה בשבתות. יום אחד היא רחצה כלים, נשברה לה צלחת והיא נפצעה. אז הוא לקח את ידה ואמר לה: די, עכשיו את באה איתי לירושלים, אנחנו מתחתנים וזהו. זה מה שהיא עשתה".

הילדה שבה לירושלים עם פאול. מירי כבר היתה ילדת חוץ בקיבוץ מעברות. "הזדהיתי עם האחים שלי. נורא רציתי להיות בקיבוץ כמוהם", היא אומרת. למרות המרחק שמרו גבי ורפא על יחסים קרובים עם אחותם הקטנה. היא מספרת על בילוי משותף: "הרגשתי כל כך מזוהה עם האחים שלי, למרות ששניהם תמיד לא היו. יום אחד הגיעו שניהם לקחת אותי ממעברות. נסענו לתל-אביב וראינו סרט שקבע את כל עתיד. עד היום אני עוד זוכרת כמה התרגשתי. זה היה סרט שהרוסים עשו אחרי מלחמת העולם השנייה. מצעדים ברחובות, ריקודים ודגלים ושירים ומוזיקה רוסית. הסרט מאוד השפיע עלי. כל האהבה שלי לטקסים המוניים וגדולים באה מהסרט הזה שראיתי אתם. כעבור שנים, כשהייתי מורה לתנועה, אהבתי לעשות טקסים ברוח זו. אחר כך הלכנו לבית קפה ואכלנו גלידה. עד היום אני אוהבת גלידה עם קצפת, כי זה תמיד מזכיר לי שישבתי עם האחים שלי והם הזמינו לי גלידה כזאת".

בכדורי הצטרף רפא לשורות ההגנה. בהמשך הצטרף לקבוצה שתייסד כרבות הימים את קיבוץ קדמה. עיריית מסכמת בקצרה את המהלך: "הוא היה באשדות יעקב בהכשרה, ואחר כך בסדום, עם הרבה מאנשי גרוד העבודה. הוא היה בין הראשונים שהקימו את קדמה, אבל לא הספיק להיות שם הרבה זמן כי נשלח להיות מדריך במקווה ישראל".

"הוא היה מושא הערצתן של הילדה ושל מירי. מן תחילת אב כזה", אומרת עיריית. מירי זוכרת את שנות ילדותה כשנים של ציפייה אין-סופית לבואו של רפא. "אני זוכרת שרפא היה מגיע מדי פעם לחופשה", היא אומרת. "הוא היה המאזן של סדום. הוא הבטיח לקחת אותי לשם. תמיד אמר: פה בירושלים המשרדים של ים המלח. כשאני בא לבקר אתכם, מכאן אני נוסע. מכאן אקח אותך. תמיד כשאני עוברת שם אני נזכרת בזה". גם במעברות היתה מירי מחכה בכיליון עיניים לביקוריו של אחיה. "כשילדתי הקיבוץ הלכו בערב לחדר ההורים, נשארתי לבד", היא אומרת. "הייתי יושבת על הספסל בערב, מתחת לעץ האדיר, ורק חושבת מתי רפא יגיע, מתי רפא יגיע".

"למרות זאת אני לא זוכרת שהייתי עצובה. גם בגעגועים אני לא זוכרת עצבות", אומרת מירי. היא זוכרת את עצמה כילדה מלאת חיים, משתוללת, וגאה עד אין קץ באחיה הגיבור. "אני עוד רואה איך רפא בא הביתה, פותח את הכיסא המתקפל שעמד במרפסת ולוקח אותי על הברכיים שלו. הייתי הכי מאושרת בעולם כשהוא היה לוקח אותי על הברכיים ומספר לי שהוא שייך לשורה. הוא אמר לי לא לספר לאף אחד, כי זה סוד. הייתי מלכה, כי היו לי שני אחים גדולים ולאף אחד לא היו אחים גדולים. תיכף רצתי לספר על השורה".

את יהודית אשתו הכיר רפא בקדמה. אברהם הן, אחיה של יהודית, היה חבר קדמה, והיא באה לבקר אותו בחופשותיה מבית הספר לאחיות של הדסה. וכך מספרת יהודית: "באתי לקיבוץ לבקר את אחי בראש השנה. היתה אסיפת קיבוץ שניהלו בה בחירות לוועדות. ישבתי באסיפה, אבל זה לא כל כך עניין אותי ויצאתי. הוא יצא איתי והלכנו לטייל, ומאז היינו יחד. אני למדתי בהדסה והוא היה מדריך במקווה ישראל". יהודית מספרת שדיברו ביניהם בגרמנית כי שניהם ילידי גרמניה, ומיד מוסיפה "אבל לא זה מה שקישר בינינו".

החתונה נחגגה בחיפה, באולם שמחות קרוב לבית הוריה של יהודית בנשר. "היו חבר'ה מההכשרה של רפא, והרבה מקדמה, וחברים שלנו, ומשפחה", נזכרת יהודית. עירית מספרת כי להילדה לא היה קל עם נישואיו של רפא: "כשהם התחתנו, כך סיפרה לי סבתא הניה, ההורים נסעו לחתונה יחד במונית. היא, סבא שלי והילדה. היא בכתה כל הדרך. סבתא שאלה אותה: למה את בוכה? והיא אמרה לה: אני מאבדת בן". מירי חושבת שדבר כזה לא יכול היה לקרות, כי קשה להאמין שייקית כמו אמא שלה תבכה בנוכחות אחרים. כך או כך, יהודית המשיכה ללמוד בהדסה עד תום השנה. הנישואים נשמרו בסוד כי בהדסה אסור היה לתלמידות להתחתן. לימים אמרה לה המנהלת שידעה אבל העלימה עין כדי שתוכל לסיים את הלימודים.

ב־3.6.1947 כתב רפא למירי ממקווה ישראל:

רב תודות לך עבור מכתבך. את נורא צודקת בכעסך עלינו על שאין אנו כותבים לך. אני יודע שלהיות עסוק או חסר פנאי איננו תירוץ, ואנחנו פשוט ילדים רעים. אצלנו במיוחד אין חדש. יהודית עובדת בקופת חולים בנשר ואני נמצא כאן. זה מאוד לא טוב ולא נוח אבל מה לעשות, אין אפשרות אחרת. היום כאן חם. די חדגוני, פחות או יותר כל יום דומה למשנהו. בערב אחד פועלות תנועות הנוער, בערב שני לומדים חקלאות, בשלישי יש חוג לריקודים וחוג דרמתי, ברביעי לומדים שוב חקלאות, בחמישי יש אסיפת כיתה, אחר כך באה שבת ובערב יש קבלת שבת לפני האוכל ואחר כך ישנה איזה מסיבה שמוקדשת לנושא מסוים: משפט ספרותי, שירה בציבור ודברים דומים לכך. חוץ מזה יש כבר הכנות רציניות לקראת גמר השנה שיהיה בעוד חודשיים וחצי. מכינים נשף גדול, פנקסי הסתדרות וכולי. הלוואי וזה כבר ייגמר. אז אוכל סוף־סוף לחזור לקדמה ולהיות עם יהודית. עד אז די זיפט ואין לי במיוחד חשק לשום דבר. יתכן גם שלכן אינני כותב. ובכל זאת לא כל כך רע לי. הילדים שאני מחנכם הם נחמדים וטוב לעבוד איתם. עני לי ואל תכעסי ביותר! ד"ש חמה מיהודית. שלום־שלום,

אחיך החוטא, רפא

מירי זוכרת שנסעה לבקר את רפא במקווה ישראל. היא מספרת: "הוא מטייל איתי, ילדה בכיתה ה' או ו', במטע של תפוחי עץ, והוא אומר לי: אני רוצה שלושה ילדים. אחד בשבילי, אחד בשביל יהודית, ואחד בשביל מדינת ישראל. אני זוכרת שהוא אמר לי שזאת הצוואה שלו".

לרפא וליהודית היה חדר בקיבוץ קדמה, שאז עוד היה בנתניה, ועירית נולדה בבית החולים של חדרה. רפא היה פעיל מאוד בהגנה והיה עסוק רוב הזמן בהדרכה ובליווי שיירות. מעט יותר משנה ארכו נישואיהם של יהודית ושל רפא. יהודית מתקשה לדבר על התקופה הזו.

“אפילו פעם אחת לא הספקנו לריב. התחתנו, ותיכף הוא הלך”, היא אומרת. “הוא ראה את עירית פעמיים. הוא היה מגויס, אז הוא לא היה כשילדתי, אבל אחר כך הוא בא לראות. פעמיים הוא הספיק לבוא ולראות”.

השלב הראשון של מלחמת העצמאות מוצא את המשפחה הקטנה מפוזרת על פני הארץ: הילדה בירושלים הנצורה, מירי בקיבוץ מעברות, יהודית ועירית בקדמה שבנתניה, רפא וגבי מלוויים שיירות. הקשר נשמר באמצעות מכתבים. ב־6 בינואר 1948 כותב רפא למירי ומסיים במילים: “שלום רב לך, אחותי היקרה. שאי גם את באומץ את קשיי הימים האלו בזה שתשלימי עם הימצאותך שמה בלי ביקורים. שלך, רפא”.

ב־4.3.1948, כחודש וחצי לפני שנהרג, כותב רפא למירי מכתב המתאר את שגרת חייו ואת הדאגות המלוות אותה:

אני עובד עכשיו כמפקד על האוטו המשוריין שלנו, שמלווה את השיירות מרחובות לסביבות שלנו. זה קדמה, באר טוביה, נגבה וניצנים. אני קם לי ב־5:30 בבוקר, וחוזר בערב ב־6:30. כל היום בנסיעה ובדריכות, צהריים ובוקר. בהגיעי הנה עלי לסדר את סידורי השמירות ליום המחרת, ואז חיש־חיש למיטה. לפעמים יורים על המכוניות שאנחנו מלוויים, אבל כשהאוטו שלי מגיע ותופס עמדה – עד עכשיו הערבים ברחו מהר, וזה נורא טוב לראות כשהם לוקחים את רגליהם בידיהם ורצים, אבל בוודאי עוד נפגוש גם בכוחות יותר רציניים.

את גבי אני מקווה לראות מחר ברחובות, כשהשיירה שלי תצא לנגב. עד עכשיו הוא עבד בקו תל־אביב חיפה ואני מגיע רק עד רחובות. מאמא אין לי שום ידיעה למרות שכתבתי לה כבר שלושה מכתבים רגילים ומכתב ע”י אגד. אולי את יודעת משהו אודותיה? אם כן, אנא כתבי לי. יהודית ועירית נמצאות בנתניה ושלומן טוב. הרי היית אצלן לפני שלושה שבועות, כך כתבה לי יהודית. מה דעתך על בת אחיך? אני בכל אופן מתלהב ממנה נורא. ועתה הגיע תורך לכתוב, ואני מקווה שלא תכעסי עלי עד לידי שלא תעני לי.

שלום! שלום!

אחיך רפא

רפא נהרג בקרב על בית דראס בפעולת הגנה על קיבוץ ניצנים המותקף. אברהם הן, אחיה של יהודית, עמד עם אנשי בית טוביה על גגות הכפר, כדי לנחש את תוצאות הקרב על פי הקולות ששמעו. כששבה השיירה היה ברור שרפא איננו בחוזרים. עירית מספרת: “זה סיפור נורא. משוריניים בריטיים התערבו לטובת הערבים. כמה מהחיילים, בין השאר אבא שלי, נפצעו. היה צורך לארגן נסיגה. אבא שלי נשאר לחפות עם עוד פצועים על החיילים שנסוגו מבית דראס אחרי ההתקפה על הכפר. כמובן שחיסלו אותם. חיסלו אותם כך שלא ניתן היה לזהות אותם. כשהגיעו הגופות, אברהם גיסו זיהה אותו לפי הגרביים. לכל קיבוץ היתה דרך משלו לשמור על זוגות הגרביים בכביסה. הגרביים בקדמה היו עם כפתור ולולאה. גבי אחיו זיהה אותו לפי צלקת ניתוח התוספתן שעבר בילדותו”.

גבי היה במקרה בכפר ורבורג כאשר הבריטים החזירו את הגופות למסמיה. אומרת מירי: "זה פשוט צירוף מקרים נורא שגבי זיהה אותנו. אני זוכרת שאחר כך יהודית אמרה: למה לא הבאתם משהו ממנו, לפחות את השעון שלו? לא אמרו לה שאין לו יד".

מירי לא ידעה שרפא נהרג. היא נהגה לבדוק בכל בוקר את עיתון "על המשמר" ולחפש במדור חללינו את שמות ההרוגים שפורסמו. באותו יום, 22.4.1948, נכתב רק: "5 אנשי מגן נפלו בפעולה נגד בית דרסי ליד ניצנים".

יום שבת 24.4.1948 היה ערב פסח, ליל הסדר. מירי המתינה, כהרגלה, לרפא. היא מספרת: "הוא שלח לי הודעה עם אחד החברים שהוא יבוא בשבת. נורא־נורא חיכיתי, ולא ידעתי שהוא כבר לא היה חי. ברור שהוא לא הגיע. יש לי זיכרון כואב נורא. במעברות נכנסים בשער ועולים לחדר האוכל. עמדתי בסוף העליה וחיכיתי לו. ראיתי בחור צעיר נכנס בשער. הייתי בטוחה שזה רפא. רצתי אליו וצעקתי - זה עד היום מהדהד לי - ר-פא! הצעקה הזאת - ר-פא! הייתי ספורטאית ורצתי מהר, וכשהגעתי ראיתי שזה לא רפא והמשכתי לרוץ עד הכביש. הצעקה נשארה בחלל".

למחרת, יום ראשון 25.4.1948, התקיימה המועצה הארצית של השומר הצעיר, שם היו מירי וגבי עתידים להיפגש. מספרת מירי: "כל השומר הצעיר התאסף בתל־אביב. גבי בא לקחת אותי מהקבוצה, ובעצם רצה לספר לי שרפא נהרג. אבל הוא לא סיפר לי. אחר כך שאלתי אותו למה, והוא ענה: היית כל כך עליזה, כל כך מאושרת, רצה עם הדגלים האדומים. מי בכלל היה יכול לספר לך דבר כזה? החלטתי שאבוא למעברות לספר לך".

בינתיים חזרה מירי עם הקבוצה למעברות וקיבלה את הכשורה מפי הצוות החינוכי. היא מספרת: "הגענו במשאית, ואני זוכרת שאמרתי לעצמי: ארוץ ראשונה לנקות את המקלחת, עד שכולם יגיעו. ואז ניגשת אלי בתיה, המטפלת שלנו, רועדת בכל הגוף, ואומרת לי: תלכי לשלמה, הוא רוצה לספר לך משהו. שלמה היה המחנך. לא דמיינתי בכלל, ובכל זאת זה נראה לי מוזר. מה היא רועדת כל כך? הלכתי אליו. הוא סיפר לי שעוד מעט אחי גבי יגיע. שאלתי מה קרה, והוא אמר: רפא פצוע קשה מאוד. הייתי רגילה לנסוע בטרמפים לאחים שלי ולירושלים. אמרתי שיגיד לי באיזה בית חולים ואני אסע אליו. אז הוא אמר לי שרפא נהרג. כמה זמן אחר כך אחי גבי הגיע ואמר שאתמול הוא רצה לספר לי ולא היה יכול".

הסביבה במעברות לא הקדישה תשומת לב לאבלה של מירי. "לא היה לי עם מי לדבר. לא היה שום יחס, שום שיחה מלבד השיחה כשהמורה אמר לי שרפא נהרג. ילדי הכיתה בטח לא ידעו מה להגיד, ואני המשכתי, וכולנו המשכנו את חיינו. הייתי ספורטאית ורקדנית אבל תלמידה גרועה. הקמתי את פינת החי, ברחתי מהשיעורים ו... זהו. כבר לא יכולתי לחכות לרפא". היא זוכרת ששמעה את הילדים אומרים בינם לבין עצמם: "אח שלה נהרג וכבר היא שוב משתוללת".

הימים ימי חג הפסח. כל הילדים בחופשה, אך מירי אינה יכולה לנסוע לירושלים הנצורה. היא יושבת בבית הילדים ומעתיקה בכתב ידה את המכתבים האחרונים שכתב לה רפא. המחברת עטופה בגיליון של על המשמר ועליה כתוב בעט נובע באותיות קטנות אחי. הדף הראשון ובו

השיר שכתבה הובא לעיל. המחברת מסתיימת במודעה שפרסם קיבוץ קדמה: "אנו אבלים על חברנו רפא וולפסון, איש ההגנה, שנפל למען חירות העם", ובמודעת התנחומים שפרסם קיבוץ נירים לגבי. המודעה שפרסם גדוד 53 הופיעה בעיתון דבר, ואפשר להניח שלא הגיעה לידי הנערה בקיבוץ השומר הצעיר.

למרות מודעות האבל, הידיעה על מותו של רפא איחרה מאוד להגיע לאמו, אולי משום שלא קראה עיתונים בעברית, ואולי משום שהעיתונים לא הגיעו לירושלים. מספרת מירי: "בכל תקופת המצור על ירושלים לא ראיתי את הוֹרֵי. הם לא ידעו כלום. אף אחד לא בא ואמר להם שרפא נהרג. באחת ההפוגות הגיע לירושלים חבר קיבוץ קדמה. הוא ניגש לפאול בחנות הצילום שהיתה לו ברחוב בן־יהודה, ואמר: אני משתתף בצערכם. פאול שאל אותו על מה הוא מדבר, וכך נודע להם שרפא נהרג. אמא שלי, היפהפייה, סיפרה לי שאז התחילו לה שערות שיבה".

יהודית חזרה לבית הוריה בנשר, אלמנה בת 23, מטופלת בתינוקת. המלחמה נמשכה. "כמעט בכל שבוע שמענו שמישהו שלמד איתנו בנשר או בגימנסיה בחיפה נהרג. זה היה נורא קשה. נשר היתה מקום לא כל כך גדול. הרבה פעמים היו מבקשים את אמא שתבוא איתם להודיע, עד שהיא אמרה שהיא לא יכולה יותר", אומרת יהודית.

עירית מספרת מה ששמעה על התקופה מפי סבתא הניה, אמם של יהודית ושל אברהם: "אחרי שרפא נהרג היה לאמא שלי מאוד קשה. היא מאוד מאוד אהבה אותו. זה היה מסוג האהבות האלה. הוא היה גדול ממנה, נערץ על הרבה אנשים וגם עליה. היא לא הספיקה להכיר את החלקים האחרים שלו. לדעתי, היא עוד היתה בשלב של ההתאהבות וההערצה. היא עברה תקופה קשה וארוכה עד שחזרה לחיים. היא עזבה אותי את קדמה. נסענו לנשר, ושם היינו עם סבתא הניה. מאוחר יותר, כחלק מתהליך ההתאוששות שלה, התגייסה אמא לצבא ושירתה כאחות בג'וליס. קדמה די קרובה לג'וליס ולכן עברנו לקדמה. אבל אז לא היתה תחבורה ציבורית מסודרת, ואמא לא היתה מגיעה בכל יום, או שהיתה מגיעה מאוחר. רוב הזמן הייתי אצל הדודים אברהם ומרגלית. גיורא ורפי היו האחים שלי".

בג'וליס הכירה יהודית את אלי, והם התחתנו כשעירית היתה בת חמש. עירית קיבלה את אלי בזרועות פתוחות, אבל ידעה תמיד שרפא הוא אביה האמיתי. אומרת יהודית: "היא ידעה שלאבא שלה קוראים רפא, רפאל. אבל לי היה קשה לדבר עליו. עירית מאוד קשורה לאלי. הדבר הראשון שהיא אמרה כשהכרתי לה אותו, היה: אוי, אז אתה אבא שלי".

לימים עברה המשפחה לרחובות ונולדה ורד. עירית מספרת בחיך: "גם אחותי ורד אימצה את רפא קצת, ואם אלי היה מרגיז אותה היא היתה אומרת לו: רפא לא היה מתנהג ככה".

לא כל יתומי מלחמת השחרור הכירו את הסיפור המשפחתי של הוריהם. עירית מספרת על חברתה הטובה ברחובות: "הייתי בכיתה ח' או ט'. שמעתי סיפורים על חברה טובה מאוד

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200

201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300

301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400

401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500

501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600

601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700

701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800

801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900

901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

1001
 1002
 1003
 1004
 1005
 1006
 1007
 1008
 1009
 1010
 1011
 1012
 1013
 1014
 1015
 1016
 1017
 1018
 1019
 1020
 1021
 1022
 1023
 1024
 1025
 1026
 1027
 1028
 1029
 1030
 1031
 1032
 1033
 1034
 1035
 1036
 1037
 1038
 1039
 1040
 1041
 1042
 1043
 1044
 1045
 1046
 1047
 1048
 1049
 1050
 1051
 1052
 1053
 1054
 1055
 1056
 1057
 1058
 1059
 1060
 1061
 1062
 1063
 1064
 1065
 1066
 1067
 1068
 1069
 1070
 1071
 1072
 1073
 1074
 1075
 1076
 1077
 1078
 1079
 1080
 1081
 1082
 1083
 1084
 1085
 1086
 1087
 1088
 1089
 1090
 1091
 1092
 1093
 1094
 1095
 1096
 1097
 1098
 1099
 1100

1101
 1102
 1103
 1104
 1105
 1106
 1107
 1108
 1109
 1110
 1111
 1112
 1113
 1114
 1115
 1116
 1117
 1118
 1119
 1120
 1121
 1122
 1123
 1124
 1125
 1126
 1127
 1128
 1129
 1130
 1131
 1132
 1133
 1134
 1135
 1136
 1137
 1138
 1139
 1140
 1141
 1142
 1143
 1144
 1145
 1146
 1147
 1148
 1149
 1150
 1151
 1152
 1153
 1154
 1155
 1156
 1157
 1158
 1159
 1160
 1161
 1162
 1163
 1164
 1165
 1166
 1167
 1168
 1169
 1170
 1171
 1172
 1173
 1174
 1175
 1176
 1177
 1178
 1179
 1180
 1181
 1182
 1183
 1184
 1185
 1186
 1187
 1188
 1189
 1190
 1191
 1192
 1193
 1194
 1195
 1196
 1197
 1198
 1199
 1200

1201
 1202
 1203
 1204
 1205
 1206
 1207
 1208
 1209
 1210
 1211
 1212
 1213
 1214
 1215
 1216
 1217
 1218
 1219
 1220
 1221
 1222
 1223
 1224
 1225
 1226
 1227
 1228
 1229
 1230
 1231
 1232
 1233
 1234
 1235
 1236
 1237
 1238
 1239
 1240
 1241
 1242
 1243
 1244
 1245
 1246
 1247
 1248
 1249
 1250
 1251
 1252
 1253
 1254
 1255
 1256
 1257
 1258
 1259
 1260
 1261
 1262
 1263
 1264
 1265
 1266
 1267
 1268
 1269
 1270
 1271
 1272
 1273
 1274
 1275
 1276
 1277
 1278
 1279
 1280
 1281
 1282
 1283
 1284
 1285
 1286
 1287
 1288
 1289
 1290
 1291
 1292
 1293
 1294
 1295
 1296
 1297
 1298
 1299
 1300

1301
 1302
 1303
 1304
 1305
 1306
 1307
 1308
 1309
 1310
 1311
 1312
 1313
 1314
 1315
 1316
 1317
 1318
 1319
 1320
 1321
 1322
 1323
 1324
 1325
 1326
 1327
 1328
 1329
 1330
 1331
 1332
 1333
 1334
 1335
 1336
 1337
 1338
 1339
 1340
 1341
 1342
 1343
 1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

1401
 1402
 1403
 1404
 1405
 1406
 1407
 1408
 1409
 1410
 1411
 1412
 1413
 1414
 1415
 1416
 1417
 1418
 1419
 1420
 1421
 1422
 1423
 1424
 1425
 1426
 1427
 1428
 1429
 1430
 1431
 1432
 1433
 1434
 1435
 1436
 1437
 1438
 1439
 1440
 1441
 1442
 1443
 1444
 1445
 1446
 1447
 1448
 1449
 1450
 1451
 1452
 1453
 1454
 1455
 1456
 1457
 1458
 1459
 1460
 1461
 1462
 1463
 1464
 1465

שלי שאבא שלה נהרג במלחמה, ומי שנראה אבא שלה הוא לא אבא שלה. יום אחד הלכתי איתה הביתה ובדרך - מתוך שותפות גורל - התחלתי לדבר איתה על זה. היא אמרה לי: השתגעתי? מאיפה את ממציאה את זה? אבא שלי זה אבא שלי. כשהגיעה הביתה סיפרה לאמא שלה, וההורים נכנסו לחדר ואחר כך קראו לה. הם סיפרו לה שהיא נולדה בקפריסין. אחרי שהם הגיעו לתל-אביב, אבא שלה נהרג באחת ההתקפות האוויריות של המצרים. אמא שלה התחנתה שנה או שנתיים אחר כך ולא דובר על זה. היא גדלה בלי לדעת. אני תמיד ידעתי".

שלא כחברתה, ידעה עירית מיהו אביה, אלא שהיא ידעה מעט מאוד אודותיו. "אני מניחה שלא שאלתי הרבה שאלות", היא אומרת. "גם כי בכלל לא נהגו לשאול, וגם כי אולי קלטתי את הקושי של אמא שלי לדבר עליו". את רוב המידע קיבלה עירית מדודתה מירי, שהיה לה חשוב לשמר את זכרו של אחיה: "היא היתה מדברת איתי המון על אחיה הנערץ והיפה. לא רק איתי אבל בעיקר איתי. אמא לא דיברה עליו כמעט", היא מוסיפה. "הרבה שנים היה קשה לה לדבר עליו, ואני קיבלתי את זה כמשהו שאי אפשר לדבר עליו".

במבט לאחור נראה לעירית שגם היא התקשתה לדבר על אביה. היא אומרת: "אני מוכרחה להגיד שכנראה לא רציתי שיידעו. זה שאין לי אבא אמיתי כמו לכל אחד אחר היה כאילו מום שלי. הרגשתי שכאילו יש לי קביים, שכולם רואים שמשוהו לא בסדר איתי, שאני שונה מאחרים. אף אחד לא הרגיש את זה בסביבה, אבל זאת היתה החוויה שלי. לא היה לי כל כך ברור - גם לעצמי - מה הדברים שאני אומרת לעצמי. זה גם המקום המאוד לא פשוט של מישהי שגדלה בלי אבא, עם אבא חורג, עם חששות לדבר כדי לא לפגוע. כשכבר לא הרגשתי צורך להסתיר, כי זה לא משהו שצריך להתבייש בו, הרגשתי שחרור גדול והתחלתי לדבר עליו יותר". לימים קיבלה עירית מאמה את מעט התמונות שנשארו, את קופסת המחברות ובהן שירים שהעתיק בכתב ידו, ופרוטוקול של שיחות וישיבות מזכירות של קדמה.

יהודית מתקשה לזכור כיצד ומתי התמסד הקשר עם משרד הביטחון. "זה לקח זמן. היו אז דברים יותר חשובים", היא אומרת. עירית זוכרת קשר פורמלי בלבד עם הצבא: "פעם בשנה, ביום הזיכרון, הייתי מקבלת מעטפה של השירות הבולאי מהאחראים במשרד הביטחון. כשהייתי יותר גדולה, בבית הספר, קיבלתי אטלס וספרים של הוצאת משרד הביטחון. זה היה כל הקשר איתם. הם לא חיפשו לא אותי ולא את אמא שלי, ולא יזמו שום דבר. רק כשהלכתי לאוניברסיטה, בלימודי התואר הראשון, הם מימנו לי את הלימודים ונתנו לי מלגה צנועה שבה יכולתי לקיים את עצמי".

עירית מספרת שבילדותה לא לקחו אותה לאזכרות בבית הקברות. לדבריה, אז לא היה נהוג לשתף את הילדים בטקסי זיכרון. מאז שבגרה חשובה לה מאוד הנוכחות בטקסי הזיכרון, ויש שניים כאלה.

הטקס הראשון נערך בתשע בבוקר של יום הזיכרון, באנדרטה לחללי גרוד 53 מחטיבת

גבעתי, הגדוד שבו לחם רפא במלחמת העצמאות. "יש אזכרה כל שנה", אומרת עירית. "מגיעים בני משפחה. יש עוד חיילים, מאלו שנותרו, שמגיעים לשם ומספרים את הסיפורים. כל פעם שומעים מסיפורי הקרבות. בשנים האחרונות יש יותר סיפורים עם ראייה ביקורתית של כישלונות".

הטקס השני הוא הטקס לחללי צה"ל שנערך בבית הקברות בבארי. קברו של רפא הועבר לשם, לאחר שקיבוץ קדמה התפרק ומקצת חבריו מצאו את מקומם בבארי. לטקס זה באה עירית מדי שנה עם אמה, ולעתים קרובות גם עם ילדיה. היא מספרת: "מההתחלה הם ליוו אותי באזכרות. תמיד לקראת יום הזיכרון סיפרתי להם עליו. הם ידעו מי זאת סבתא הילדה, והם גם הכירו את מירי ואת גבי. סיפרתי להם כל מה שידעתי חוץ מאשר את סיפור המוות שלו. את זה סיפרתי להם כשהגיעו לגיל מתאים יותר. כשעינב היתה בת שנתיים או שלוש הגיע יום הזיכרון ובבתי הילדים דיברו איתם על ערב יום הזיכרון ועל הנופלים. המטפלת שלה אמרה לי: היא ידעה הרבה דברים, והיא אמרה שסבא שלה רפא היה חייל ומת במלחמה כדי לשמור עלינו ולהגן עלינו. אחרי שהוא מת, הוא עלה לשמים ועכשיו הוא בשמים".

כשהכינו ילדיה של עירית את אלבומי השורשים שלהם, קיבל רפא מקום של כבוד לצדו של אלי, הסב שאותו הם מכירים. "אני מניחה שרפא הוא חלק מהעולם שלהם", אומרת עירית. "אני שמעתי רק סיפורים נפלאים עליו. אני בטוחה שכל הדברים הטובים האלה ישנם, אבל כמו כל אדם הוא צריך להיות מורכב יותר. אני בטוחה שהיו לו עוד חלקים, אבל אף אחד לא ניסה להיזכר בהם ולא שימר אותם. אני בטוחה שכמו כל אדם היו לו גם חולשות. היה עוזר לי במידה מסוימת אם הייתי מקבלת תמונה מאוזנת יותר. בשנים האחרונות אמא הרבה יותר פתוחה לדבר על הדברים. היא חייתה חיים מלאים אחרים. היא יכולה עכשיו שוב להתחבר לאהבה שהיתה ושהרבה שנים היא בכלל לא יכלה לדבר עליה".

מירי משמרת את הזיכרון של רפא במלוא חיותו. "כל ילדותי, וגם היום, יש לי געגועים נצחיים. אני חיה בתחושה של געגועים. הנה, עכשיו תיפתח הדלת והוא ייכנס. אני ממש חייתי את זה. כל דבר תמיד הייתי מתעלת לזה. למשל כשלמדתי צילום, היה צריך לבחור נושא שנתי. הנושא שלי היה רפא. זה תמיד-תמיד-תמיד-תמיד כאב לי".

במהלך חייה פגשה מירי אנשים שסיפרו לה פרטים על אחיה ועל הקרב שבו נפל. היא שומרת קטעי עיתונות וספרים, ועל דלת חדר העבודה שלה יש תמונות ושיר על השורה. רפא עם האקדח, רפא בחולצה לבנה מביט על מירי בחולצה כחולה עם שרוך לבן. "תראי את הקשר. איזו אהבה. תראי איך הוא מסתכל עלי", היא אומרת, ובנשימה אחת היא מספרת על אירוע הצדעה שערכה לזכרו: "לפני כעשר שנים הייתי במוזיאון בנגבה. יש שם טבלה עצומה על כל הקרבות בנגב. היו הרבה קרבות באזור בית דראס. הקרב הראשון, באפריל 48', הקרב שבו נהרג רפא, לא מוזכר. ניגשתי לאחראי על המוזיאון והוא אמר: זה היה קרב שולי, אבל אם את רוצה לדעת יותר, קחי את הטלפון של יצחק פונדק, מפקד גדוד 53. פונדק אמר: אם אתם רוצים - אפשר לבוא אלי הביתה, אם אתם רוצים - אבוא אליכם, אם

אתם רוצים - אעשה לכם סיור בעקבות הגדוד. אמרתי: זה רעיון. אקח את החברים שלי לסיור, וככה ארגיש שעשיתי משהו להזכיר אותו. הזמנתי את כל החברים שלי, אוטובוס מלא. היה סיור מדהים. ונשאר לי קשר קרוב מאוד מאוד לפונדק. הוא עדיין עושה סיורים כאלה גם היום”.

שני אחיינים קרואים על שמו של רפא: בנה של מירי אחותו, ובנם של מרגלית ואברהם גיסו. כמה מחברי קדמה קראו לבניהם על שם רפא, ויש גם קרובת משפחה הנושאת את השם רפאלה. עירית עצמה קראה לבנה ערן. “סבתא הניה ציפתה שאקרא לו רפא”, מספרת עירית, “אבל אמרתי שאני מפרידה. אני שומרת על הזיכרון, אבל הבן שלי יישא את השם שלו, לא שם של מישהו אחר”. ערן אינו נושא את שמו של רפא, אך הוא נושא את תווי פניו.

בטקסי הזיכרון מקפידות מירי, יהודית ועירית, ובעקבותיהן מקפידים גם הילדים והנכדים, לכבד את קברו של יענקל'ה ברנר, חברו של רפא. אומרת יהודית: “לא היו לו לא הורים ולא משפחה. היתה קבוצה שבאה לקדמה מילדי פולניה, ממזרח אירופה, והוא היה עם רפא. הכרתי אותו מעט. אבל בכל פעם שאני בבית הקברות אני הולכת לקבר שלו, כי אין מישהו שהולך לבקר אותו”.

אומרת עירית: “יענקל'ה עלה אחרי השואה וכל המשפחה שלו הושמדה. אבא שלי היה מושא ההערצה שלו. הוא קבור ליד אבא שלי. אנחנו המשפחה היחידה שיש לו. לא שמישהו מאיתנו הכיר אותו. בשבילי ובשביל הילדים שלי הוא חלק מהמשפחה. אנחנו תמיד הולכים לשני הקברים יחד”.

משפחתה של שולה (חיימזון) אנגלסברג

שולה אנגלסברג הגיעה לקיבוץ בארי בשנת 1949, צעירה ירושלמית שזה עתה סיימה את לימודיה בבית הספר לאחיות בהרסה. חודשים ספורים לאחר הצטרפותה לבית בארי נהרגה מירי מסתננים והיא בחודש השישי להריונה. אריה בעלה עזב את הקיבוץ חודשים מעטים אחרי מותה, נישא בשנית ולא חזר מעולם.

שנים ארוכות לא היה קשר בין משפחתה של שולה לבין אנשי בארי. לפני שנים מספר חזרה אחייניתה של שולה, עפרה, לפקוד את טקס יום הזיכרון בבית העלמין בקיבוץ בארי. היא יצרה קשר עם ותיקי הקיבוץ בתקווה ללמוד על דודתה ועל נסיבות מותה. בזכות יוזמתה של עפרה, והודות להתגייסותה הנלהבת להנצחת דודתה – ניתנת גם לנו גישה לסיפור אודות משפחתה של שולה.

לאה כהן, אמה של שולה, היתה בת למשפחה עם היסטוריה של שישה דורות בירושלים. היא נישאה לאמיל חיימזון, יליד יאסי שברומניה, שעלה לארץ בהיותו בן 20 לערך. המשפחה הצעירה גרה בשכונת תלפיות בירושלים, ואמיל עבד כרואה חשבון בשלטון המנדטורי. לזוג היו שתי בנות: ג'וזפינה שנולדה בירושלים, ושולה שנולדה בברלין. מספרת עפרה: "אמא שלי ילידת 1926. היא נולדה חירשת. לא היה בארץ בית ספר מתאים לילדים חרשים. ההורים רצו שהיא תדע לדבר ולכתוב. אפשר היה לעשות את זה רק אצל הגרמנים. היתה שם פנימייה יהודית שאליה שלחו את כל הילדים החרשים, וכיוון שהמשפחה של האב אמיל – אם ושלוש אחיות – התגוררה בברלין, הם נסעו לשם".

ג'וזפינה למדה שנים מספר בפנימייה בגרמניה. אמיל ולאה באו לביקורים ממושכים ושהו בבית המשפחה בברלין. כך בעצם נולדה שולה בברלין.

בהיותה בת שבע שבה ג'וזפינה מבית הספר בברלין לחיק משפחתה בירושלים. עפרה מספרת על הפתרון שמצא אביה: "כשאמא שלי חזרה לארץ, הוא מצא מימון מנדבן סיני עשיר שהתחרש בערוב ימיו. הוא תרם את הכסף, הם העלו לארץ את מנהל בית הספר לחרשים מברלין והקימו את בית ספר כ"ח לילדים חרשים. אחת המורות בבית הספר היתה אחותו של מאיר דיזנגוף, ראש העיר הראשון של תל-אביב. בית הספר קיים עד היום".

שולה וג'וזפינה היו קרובות מאוד, ובשנות נעוריהן הרבו לבלות יחדיו. שולה התיידדה עם חבריה של אחותה מבית הספר, ויצאה איתם לטיולים ולמסעות המתועדים בפירוט באלבומיה. שולה למדה בבית הספר אווילינה דה רוטשילד בירושלים. אחת מהתעודות נמצאה בעיזבון המשפחתי. "כתוב עליה שהיא ילדה מאוד שובבה, ושההורים צריכים לטפל בזה", אומרת עפרה. "אמא תיארה את שולה כמאוד עקשנית, מאוד דעתנית, ועושה מה שהיא רוצה. עובדה! מבית הספר אווילינה דה רוטשילד הלכה לבית הספר לאחיות ומשם הגיעה לבארי".

בזמן לימודיה בהדסה פגשה שולה באריה, שהיה חייל בצבא הבריטי, ונישאה לו. זמן קצר לאחר שסיימה את לימודיה הגיעו בני הזוג יחדיו לבארי. בארכיון המשפחתי מצאה עפרה מכתב שכתבה שולה ביום הראשון לבואה:

אמא שלום

היה זה שבוע מעניין ביותר. הגענו לבארי ביום שלישי אחר הצהריים, וכאשר ירדתי מהאוטו נשבעתי שיותר לא אסע לפחות שישה חודשים. פשוט נמאס מאוטומובילים ומכבישים.

בקיצור, כאשר שאלנו מדוע עוד לא באו לקחת את הרהיטים, לא ידעו על מה אנחנו מדברים. הם מחכים לטלגרמה ועוד לא הגיעה. למחרת בבוקר לקחנו שוב את הרגליים בידיים והתחלנו לנסוע שוב לתל-אביב. הגענו ב־11:00, העברנו את הרהיטים מ"המניע" ל"מטען" ומשם שולחים לגדרה, ומחר אם ירצה ה' יהיו הדברים כבר פה. בכלל לא הלכנו הביתה אליכם כי מיהרנו לרחובות, ושם היה צריך להיות לנו אוטו חזרה לבארי. כאשר ראינו את הנהג, הוא אמר שעוד לא העמיס את הרעפים שבא להוביל, ויישאר ללילה בגדרה. אז כבר נכנסנו לדודה שרה וראינו את מלכה וכרמלה, ונסענו לגדרה. אותו לילה נשארנו ללון בגדרה והבוקר בשש היה לנו אוטו לבארי. ושוב נשבעתי לא לנסוע יותר. הפעם אני מקווה לעמוד בדיבורי.

פה נעים מאוד. היום עבדתי במחסן הבגדים ותיקנתי חורי גרביים גדולים יותר מהראש שלי. אמא, צריכה היית לראות אותי, ופינה היתה מתמוגגת משמחה לו ראתה את החורים. היא תמיד התאוננה שאינני מתקנת את החורים של אבא.

כאשר הגענו ביום שלישי מצאנו שהשכן בחדר הסמוך דאג להכניס לנו תמונות ולנקות עבורנו את החדר, ובאותו ערב ערכו עבורנו מסיבה. באמת נחמד. יום קודם נסעו לבאר-שבע וקנו עוגות ויין לכשנבוא.

החדר נעים מאוד אבל חסרים לי הדברים. אני שוטפת זוג תחתונים ולובשת. החיסרון הוא גם שאין תקרה ואנו שומעים את כל השיחות שבחדרים השכנים, והם אותנו. מתרגלים לדבר בלחש מקסימאלי. לי קצת קשה. ובכן, זה בערך הכול. אריה רוצה למסור ד"ש אבל הוא מתבייש.

שלום לכם ולהתראות,

שולה

הוריה של שולה הגיעו לביקור בבארי ואף הצטלמו ליד צריף המגורים הצנוע. נראה שהחיים החלו לזרום במסלולם החדש.

ב־26.12.1949 יצאה שולה באישון לילה מהצריף אל השירותים. מסתננים חדרו לחצר הקיבוץ וראו דמות יוצאת לקראתם. הם ירו בה. אריה ישב לידה כל הלילה בליווי האחות מרים בר-סיני. עם בוקר נפטרה.

במקרה היתה לאה, אמה של שולה, בדרך לביקור בבארי. היא כבר הספיקה להגיע מירושלים לרחובות, והמתינה אצל בני משפחה עד שתצא ההסעה מגדרה לבארי. בעודה נמצאת שם, הגיעה הידיעה על מות שולה. ג'וזפינה עוד הספיקה להיפרד משולה, וזכרון פניה המתים רדף אותה שנים רבות.

לדברי עפרה, לא הצליחו הוריה של שולה להתגבר על האובדן. "זאת היתה הבת האהובה של סבא. כשהיתה בת 21 היא באה לבארי. הוא לא כל כך הסכים עם זה, אבל היא עשתה מה שהיא רצתה. זה היה שבר גדול". אביה של שולה כעס מאוד על הקיבוץ שלדעתו לא חקר כראוי את המקרה, ועל אריה בעלה שעד מהרה נישא מחדש וניתק כל קשר עם המשפחה. עשור לאחר מותה של שולה עזב אביה את הארץ לדרום אמריקה ולא חזר. "סבא שלי לקח את זה מאוד קשה", מסבירה עפרה, "ואני חושבת שזה גם חלק מההחלטה שלו לעזוב. הוא פשוט עזב את הארץ".

אמה של שולה הגיבה אחרת. עפרה מספרת: "ברגע ששולה מתה, היא הפסיקה לחיות. פשוט כך. היא חייתה עשרים שנה אחריה, אבל היתה צל אדם. היא אף פעם לא דיברה על שולה. אני לא שמעתי ממנה מעולם, אף פעם. היא נשברה מזה. אני חושבת שהיא לא התאוששה". לפני מותה ביקשה אמה של שולה להיקבר בבארי ליד בתה. אומרת עפרה: "זאת היתה הצוואה של הסבתא שלי, להיקבר בבארי. הקיבוץ, במחווה יוצאת דופן, איפשר את זה. הן קבורות זו לצד זו".

לאה נהגה להגיע לאזכרות של שולה מלווה בבתה ג'וזפינה. לאחר מותה של לאה לא עמדה ג'וזפינה בעומס הרגשי הכרוך בעליה לקברי אחותה ואמה. כך, שנים לא היה מי שיעלה לקבריהן של השתיים. רק לאחר מותה של ג'וזפינה החלה בתה עפרה לבוא לאזכרות בבארי. היא אומרת: "בכל השנים שאתם עורכים טקסי זיכרון, אף פעם לא הגיע מישהו ממשפחה שכולה משני הצדדים. אח של אבי נהרג במלחמת השחרור בקרבות על משטרת לטרון. המשפחה המורחבת הנציחה את הדוד שלי, ואת שולה אף פעם לא הנציחו. לכן כל כך חשוב לי לבוא לאזכרות שלה".

מעבר לזיכרונות הכואבים, מרגישה עפרה קרבה גדולה לשולה. היא אומרת: "לא זכיתי להכיר אותה. אבל אמא שלי כל הזמן דיברה עליה. ההיעדר שלה היה היעדר מאוד מאוד גדול בחיי אמא שלי. היא תמיד אמרה: החברה הכי טובה שלי איננה. היא תמיד היתה חסרה לה. על המזנון עמדה תמונה של שולה. שולה היתה נוכחת-נפקדת בחיינו כל השנים, תמיד. לכן יש לי כאב עצום".

משפחת גדלין

עזרא, בנם הבכור של אסתר ומשה גדלין, נולד בהרצליה בל"ג בעומר של שנת 1935, ושם כילה את שנות ילדותו. הוא אהב לעבוד בגינה, לגדל כלבים ויונים, ויותר מכל אהב לטייל בחיק הטבע. נער ער ועליז, שהחיוך לא סר מעל פניו. היה חבר בתנועת הנוער העובד והלומד וחלם ללכת להכשרה בקיבוץ. אחיו הצעיר דני מספר: "הוא סיים בית ספר עממי בהרצלייה, ואחר כך הלך ללמוד בבית הספר המקצועי מקס פיין למשך שנה. כל הזמן דיבר רק על ההכשרה-ההכשרה-ההכשרה. כשהיה בן 17 הוא כבר עזב את הבית והלך להכשרה".

במשפחה השלימו עם הבחירה. עזרא חבר לגרעין במעלה והלך איתם להכשרה בגברעם ולהגשמה בבארי. בתחילה עבד במסגרייה. בהמשך הצטרף לרפת והתקדם עד שנבחר לריכוז הענף. עזרא היה ידוע בחיבתו לחי ולצומח ונשלח ללימודי הוראת טבע בסמינר הקיבוצים. כעבור שנת לימודים חזר לקיבוץ והחל לעבוד כרכז החברתי של חברת הנוער.

בגרעין במעלה הכיר עזרא את אהובה'לה. היא מספרת: "הייתי בגרעין של הנוער העובד והלומד. המדריך שלנו היה חבר בארי והוא שכנע אותנו לבוא לכאן. היינו קבוצה של כ-15 בנים ובנות. עזרא הגיע שנה מאוחר יותר, לקראת הגיוס שלנו. הוא היה מהרצלייה ואני הייתי מתל-אביב. כאן הכרנו. כאן התחיל הרומן".

עזרא היה בחור אנרגטי ומלא חיים. אהובה'לה מתארת אותו: "הוא היה חטוב. הוא אהב לטייל. הוא היה גם בדחן, דמות מאוד חביבה, לא סנוב. הוא אהב המון דברים. היו לו המון רעיונות, אפשר לומר שיגעונות. למשל, פתאום הוא הולך עם עורב על הכתף. הוא אהב כל מיני בעלי חיים, אפילו נחשים. הוא היה בדיוק ההיפך ממני. אני אפילו כלב לא יכולה להכניס הביתה".

מעט אחרי נישואיו לאהובה'לה, נהרג משה, אביו של עזרא, בתאונת עבודה במפעל תע"ש שבו עבד. דני מספר על התאונה: "במפעל הכינו חומרי נפץ מחומר נוזלי שמתפוצץ בחיכוך. החומר מוזרם בצינורות, וכשאלה נסתמים חייבים להחליף אותם, בדיוק כמו כלי דם. את הצינורות האלה היה צריך להשמיד, אבל זרקו אותם לערימת גרוטאות. אבא הלך עם העוזר שלו לערימת הזאת. העוזר החזיק צינור ביד ואבא ניסר אותו. חיכוך המסור גרם לפיצוץ ושניהם נהרגו במקום. זו תאונת עבודה, ונסיבותיה עוררו אצלנו כעס רב. הפיצוץ היה תוצאה של רשלנות, אין ספק בכך, אך לא הביאו למשפט אף אחד מהאשמים".

אהובה'לה ועזרא ציפו אז לבנם הראשון ועם היוולדו העניקו לו את השם נצר משה, על שמו של האב. שנתיים אחר כך נהרג עזרא. גם מותו היה תאונה שמקורה בטעות.

באותן שנים נהוג היה להוציא את הפרות למרעה באזור מכתש בארי. עזרא היה מרכז הרפת. בשעת בין ערביים, בעוד הפרות נמצאות במרעה, באו לקרוא לו לסייע לפרה שהמליטה. אהובה'לה מתמצתת את הדרמה במילים ספורות: "קראו לו לשטח והוא רץ מיד. היתה

שעת בין ערביים. התחיל להחשיך ולא ראו טוב. זה היה אזור של הפדאיון, והיו שם חיילים שלנו ששמרו. הם ירו בו בטעות. היה יום שלישי, את זה אני זוכרת מצוין. בא חבר ואמר לי שקרה אסון. וככה, לאט לאט, אמרו לי שהוא נהרג. הייתי אז בהריון עם דלית. הבן שלנו היה בן שנתיים”.

דני, אחיו הצעיר של עזרא, מספר על הקושי לספר לאמו: “כשאבא שלי נהרג באו נציגי תע”ש. הם אמרו לאמא שהוא פצוע קשה וכדאי שתיסע לבית החולים. שם התברר לה שהוא הרוג. זאת היתה מכה. כשעזרא נהרג, באו אלי הביתה ואמרו לי שהוא נהרג. חשבת: איך אגיד לאמא שלי? באתי אליה ואמרתי לה שהוא פצוע קשה. מה יכולתי להגיד לה? אבל תיכף נשברתי ואמרתי לה את האמת. בשבילה זו היתה מכה, חצי מהמשפחה בתוך שנתיים”.

לאהובהל'ה ולדני חשוב לציין כי אין בלבם כעס על החיילים שירו בו בשוגג. “לא היה כעס”, אומר דני, “לא על צה”ל ולא על הקיבוץ. אלו דברים שקורים. הוא בחר להיות בקיבוץ על גבול הרצועה, וזה היה גורלו”. עם זאת מוסיף דני שאולי היה מקום לברר באופן יסודי יותר את נסיבות האירוע: “הייתי בן 24. אם הייתי אז יותר בשל, הייתי עומד על חקירה בעניין הזה. הקיבוץ ישן, לא חקר יותר לעומק. ייתכן שהיתה רשלנות”.

משפחתו של עזרא ישבה שבעה ככית אמו בהרצלייה. “אהובהל'ה היתה איתנו ונצר נשאר בכארי”, נזכר דני. אהובהל'ה מתקשה להיזכר אצל מי השאירה את נצר, אולי אצל רבקה ואברהם שורק. זיכרונותיה מעידים על הקושי שלה - כמו גם על הקושי של הקיבוץ - להתמודד עם המוות הפתאומי. היא מספרת: “היום באים בשבעה, מחבקים, מדברים, מספרים סיפורים. אז עוד לא היה מקרה של מוות. אז - אחרי השבעה הכול היה מת. החיים המשיכו כאילו דבר לא קרה. נפגשים בחדר האוכל, בבתי הילדים, הולכים לעבודה. אין מה לעשות, אלה החיים. וזהו, לא נכנסים יותר לבקר”.

החזרה לעבודה לא הותירה לאהובהל'ה זמן רב לחשוב על האכל או לשקוע ברחמים עצמיים. רק בלילות, לבדה, נתנה דרור לרגשותיה. “הייתי בוכה. לפעמים הייתי נשכבת במיטה ובוכה לי לעצמי”, היא אומרת.

אהובהל'ה זוכרת לטובה את תמיכת החברים. “היו לי זוג שכנים, לאהל'ה וגדעל'ה, חברים טובים, ואתם הייתי בקשר חזק מאוד. הם מאוד עזרו לי. הם היו מזמינים אותי והיינו יושבים אצלם. גרנו בדירות סמוכות עם מרפסת משותפת. הבן שלי היה בגיל של הבת שלהם. הילדים היו באים הביתה, וכולם ישבו בחוץ ביחד”.

אהובהל'ה היתה בת 26 כשהתאלמנה. נצר היה בן שנתיים. היא מספרת: “הקושי היה עם הילד, כשהוא בא ואמר לי: אמרו לי שאבא שלי מת. מה אני אגיד לו? אני אפילו לא זוכרת

מה אמרתי לו. הייתי כל כך צעירה. הוא מדי פעם היה מזכיר לי: איפה אבא? איפה אבא שלי? אני רוצה את אבא שלי. אמרתי לו: הוא לא יבוא יותר”.

דלית נולדה אחרי מותו של עזרא. אומרת אהובהל'ה: "דלית לא הכירה שום דבר, והאמת היא שאני בכלל לא דיברתי עליו אף פעם. היא לא שאלה ואני לא דיברתי”.

אהובהל'ה התמודדה בכוחות עצמה עם הקושי. כעבור זמן התקשרה ליגאל אדמתי. הם התחתנו ונולדו להם שני ילדים: ליאור ורוית. יגאל נלחם על מקומו כאביהם של כל ילדי המשפחה ודמותו של עזרא נדחקה אל הרקע. בבית לא היתה תמונה של עזרא, ועצם הדיבורים עליו יצרו מתח. אהובהל'ה מספרת שדלית למדה על עזרא מחוץ לבית: "לא דיברנו על עזרא, מה הוא היה ואיך הוא היה. היא ידעה עליו ממה ששמעה בימי הזיכרון, כי כאן בבארי עולים לבית הקברות ומקריאים קטע קצר על הנופלים. בערב, במועדון מציגים את התמונות, ומספרים על כל אחד. חברים היו מדברים עליו בכל מיני הזדמנויות, כי הוא היה מחנך ומדריך ועבד במסגרייה וברפת, והמון פעמים דיברו עליו דברים טובים. אבל אני לא אמרתי לה שום דבר. לא יצא לנו לדבר על זה”.

דלית מספרת: "אני גדלתי למציאות שבה אמא שלי כבר נשואה ליגאל. בעצם גדלתי עם אבא אחר, אבא שגידל אותי. מהרגע שאני זוכרת את עצמי, הוא היה שם. על עזרא, האבא הביולוגי שלי, אמא לא דיברה. אני חושבת שזה היה מאוד מקובל אז. עזרא נחשב לחלל צה"ל, כך שביום הזיכרון הסיפור שלו היה שם. המשפחה שלו באה בכל יום זיכרון. אבל חוץ מזה, במשפחה בבארי ממש לא דיברו. היחידה שדיברה איתי היתה סבתא שלי, אמא שלו. לסבתא היה נורא חשוב לדבר ולספר מה שהיה מהמקום שלה. היא מאוד שמרה על קשר, טרחה להגיע הרבה, וגם אני הייתי נוסעת אליה”.

דלית למדה על אביה גם מפי הרוד דני, שאליו היתה מגיעה בחופשות. היא אומרת: "לרודים יש בת בגילי, אז בחופשות היינו מבלות הרבה יחד. היום הקשר לא מאוד אינטנסיבי כי סבתא נפטרה. כשסבתא היתה בחיים היא היתה החוט המחבר”.

אהובהל'ה היתה נוסעת לסבתא אסתר פעם בשלושה שבועות, וסבתא אסתר הרבתה לבקר את נכדיה בקיבוץ. "אני הייתי חבר אגד", מספר דני, "כך שהיה לה כרטיס חופשי והיא היתה נוסעת לאהובהל'ה, לנכדים. היתה באה הרבה". ואהובהל'ה מוסיפה: "היא היתה מגיעה לפעמים עם אחותה. בבארי יש מי שזוכר את דודה פאני, שהיתה באה עם העוגות שלה”.

נקודת משבר ביחסי המשפחות התרחשה כאשר ביקש יגאל מדלית ומנצר להחליף את שם משפחתם לאדמתי. נצר היה בן 18 ונענה מתוך הזדהות. דלית נענתה בלית ברירה. אמו של עזרא התקשתה להשלים עם ההחלטה. "היא כעסה עלי", אומרת אהובהל'ה, "וגם על נצר". ודלית מוסיפה: "גם סבתא שלי וגם הרוד מאוד נפגעו, כי היה להם מאוד חשוב שדור הצאצאים יישא את השם גדלין”.

לאחר מותו של עזרא קראו למעבדה ללימודי טבע על שמו. הנצחה זו היתה ייחודית בנוף של בארי, שאין בו בדרך כלל מפעלי הנצחה אישיים. הבחירה בחדר הטבע מבטאת הערכה

לתרומתו של עזרא כחובב טבע וכמחנך. עם המעבר לבית הספר האזורי הסתיים תפקידו של חדר הטבע, ולוח הברונזה שעליו נכתב שמו של עזרא מצא את מקומו בארכיון. אולם בשנים שבהן היתה דלית בבית הספר הכביד עליה המפגש עם השלט. "היה לי קשה לבוא בכל פעם ולפתוח את הדלת שיש עליה שלט לזכר עזרא גדלין", היא נזכרת. "אחר כך זו היתה לי גאווה גדולה, אבל בתור ילדה היה לי מאוד קשה. אני חושבת שזה בגלל שלא דיברו עליו ופתאום הוא נמצא מולך. כשהייתי ילדה, כל מפגש עם הזיכרון שלו היה לי קשה".

דלית זוכרת גם את הקושי הכבד מנשוא כאשר לקראת יום הזיכרון מציבים במועדון לחבר את פינת הזיכרון, ותמונתו של עזרא בתוכה. היא אומרת: "לקראת יום הזיכרון תולים במועדון לחבר את כל התמונות בפינה המיוחדת הזו, עם כל החוברות. היה לי נורא קשה להתקרב לפינה הזו ולהסתכל על התמונה שלו. עברו הרבה שנים עד שזה נהיה טבעי. בעצם, המוות של אבא שלי עלה לסדר היום רק בימי הזיכרון, כשזכר הנפטרים כולם עולה לסדר היום. בימים שהשם שלו במרכז, גם אני כאילו במרכז. היתה לי הרגשה שברגע שאת נכנסת לחדר האוכל אז כל העיניים עלייך. זה לא בהכרח נכון, אבל ההרגשה היא כזאת".

גם הטקס בבית הקברות הציב בפני דלית קושי ניכר. היא אומרת: "פעם בשנה אנחנו עולים לקבר, ביום הזיכרון לחללי צה"ל. כילדה, הטקסים האלה היו לי נורא קשים. לעמוד ליד הקבר, לשמוע את השם של מי שלא מדברים עליו, ופתאום - טראח! מקריאים את שמו ושמים זר על הקבר. כתגובה פיתחתי הרגשה שהקבר שלו לא אומר לי כלום. אני לא עולה לקבר ולא מטפחת אותו".

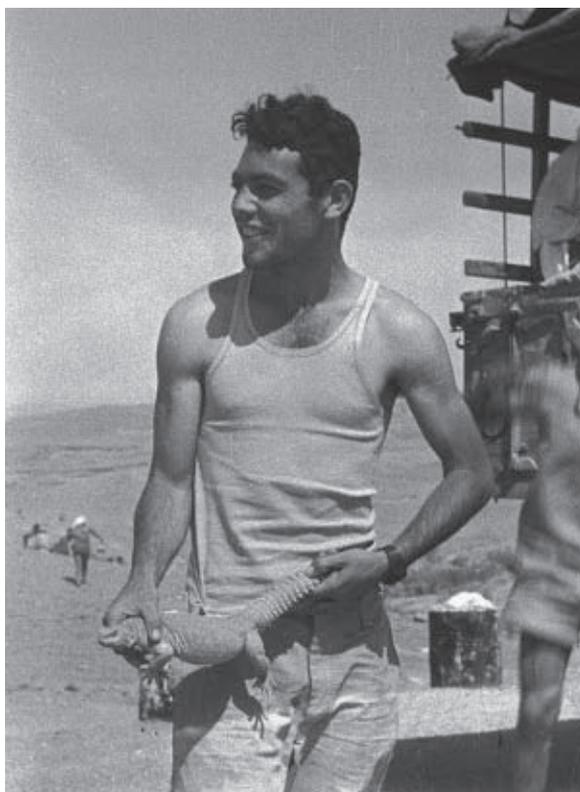

אמו של עזרא הקפידה, ככל שבריאותה אפשרה לה, לבוא לטקסים בבית הקברות. גם כיום מגיעה בהתמדה משפחתו של עזרא לטקס. דני מספר כיצד השתנה יחסו לטקס במהלך השנים: "היינו מחויבים להגיע הנה בכל שנה כי לאמא שלי זה היה מאוד חשוב. היום אני רואה כמה זה חשוב, אבל אז לא תמיד נסעתי בחשק. אני לא יכול לסלוח לעצמי, למרות שבעצם הייתי צעיר. כשמתבגרים, רואים את זה בצורה אחרת לגמרי. אמא שלי היתה אז בגילי היום. היום אני מבין את זה אחרת. יש לי חמישה נכדים. הם רוצים לבוא, והם באים. כשהיו קטנים, לא פספסנו אף שנה. זה בעצם הקשר האמיתי שלנו עם אהובהל'ה, מלבד אירועים משפחתיים במהלך השנה. נשארנו בקשר. אנחנו גאים בזה".

דני קרא לבנו בועז עזרא, על שם אחיו. הוא מספר עליו לילדיו ולנכדיו, והם מוקירים את זכרו. דלית, שהסיפורים על אביה הגיעו אליה טיפין טיפין, עדיין לומדת להכיר אותו. היא אומרת: "כמעט לא ידעתי עליו דבר כחבר קיבוץ. העובדה שהיתה מעבדה על שמו וגם גינת קקטוסים לזכרו, אומרת שהוא כנראה היה אדם מאוד מיוחד. לא זכיתי לשמוע את הדברים האלה בצורה מסודרת. מדי פעם, פה ושם, פתאום צץ משהו. עד היום אנשים מספרים לי כל מיני סיפורים עליו. פעם נסעתי עם חבר, והוא סיפר לי דברים שאף פעם לא שמעתי על אבא שלי. זה היה מדהים. אמרתי: וואו! כמה דברים אני לא יודעת. לפעמים, כשהשם

שלו עולה, אני שואלת אנשים שהיו בוגרים כשהוא עוד היה בחיים: אתה זוכר את אבא שלי? יש כאלה שזוכרים, והם שמספרים לי עליו".

"לא הכרתי אותו", מסכמת דלית. "נולדתי למציאות הזאת, בלי תהליך האבל. מתוך ההיכרות עם המשפחה שלו, עם סבתא ועם דוד שלי, ומתוך הסיפורים שמספרים לי עליו - אני מרגישה פספוס. אני מרגישה שפספסתי אדם שהיה יכול להשפיע על החיים שלי. הייתי יכולה לגדול אחרת לגמרי. הפספוס הכי גדול הוא שלא זכיתי שהוא יחיה בחיי".

משפחת צרניק

גידי, בנם של שרה ושל בן-אהרון צרניק, נולד ב-1946 בקיבוץ קדמה, כשהקיבוץ עדיין היה בנתניה. במלאת לו שנתיים עבר עם אמו ועם כל חברת הילדים למקום התיישבות הקבע. ב-1951 נולד אחיו עמוסי. כעבור ארבע שנים החליטו שרה ובן-אהרון לעזוב את קדמה וחזרו לשכונת בורוכוב בגבעתיים. זמן קצר לאחר מכן נפטר לפתע בן-אהרון. שרה היתה אז בהריון, ואנשי קדמה הזמינו אותה לחזור לקיבוץ. ב-1956 נולדה תמר. ב-1960 עמדה קדמה לקראת פירוק, ושרה עברה עם ילדיה לקיבוץ בארי, ליד אחיה במיק ואשתו אביבה. גידי סיים כיתה ח', אך בהיעדר כיתה מתאימה מבחינת הגיל, הוקפץ לכיתה י', לקבוצת אשל. למרות פער הגילים התבלט מבחינה חברתית ולימודית - "משכמו ומעלה", כפי שהם אומרים עליו. גידי התגייס לצבא כשנה לאחר בנייתו ועשה את הטירונון במסגרת מחלקת בני משקים בנח"ל. בן שבע עשרה וחצי היה כמותו.

שרה מתארת את גידי כ"מלא חיים, שובב ועקשן גדול". בחוברת שיצאה לזכרו היא כותבת עליו: "ילד כפרי במלוא מובן המילה - אוהב את הטרקטור ואת הקומביין, מגדל יונים, ארנבות, כלבים וגוזלים. רב תעלולים, אך מודה בהם ביושר גם אם צפוי לו עונש. בעונת הזורזרים היה יושב בכיתה ובידו קצה חוט קשור למלכודת. אם היה רואה שזורזרים נכנסו למלכודת היה מושך את החוט כדי שהמלכודת תיסגר, ויוצא מהכיתה בקול תרועה כשכל הילדים אחריו". עמוסי מוסיף סיפור שזכור לו במיוחד: "כגבעתיים גרנו בבית שהיה שייך לסבא. היינו משחקים בחצר. פעם נגעתו בחוט חשמל חשוף והתחשמלתי. בכף היד היתה לי כוויה גדולה. גידי, שהיה איתי, משך אותי והציל אותי".

גידי היה בן 11 כאשר נפטר אביו. במיק מתאר איך סיפר לו על כך: "זה היה בחופש הגדול. גידי היה פה, בבארי. חבר של המשפחה בא באוטו משכונת בורוכוב להודיע לנו שבן-אהרון נפטר. אני הייתי צריך לספר לגידי. אמרתי לו שאנחנו נוסעים הביתה. לקחתי אותו על האופנוע שהיה לי בתור מרכז משק. הם גרו אז בשכונת בורוכוב. החלטתי להיכנס איתו לאיזו מסעדה ליד התחנה המרכזית בתל-אביב. ישבנו, שתינו קפה. אמרתי לו: גידי, אבא נפטר. הוא קיבל את זה בשקט כזה. היה שקט. בשלב הראשון הוא אפילו לא שאל איך. סיפרתי לו שאמא ואחיו נמצאים בבית. גמרנו לשתות והבאתי אותו הביתה".

"חשוב לומר שקדמה ראויה לציון. כשהאסון קרה, שרה היתה בהריון והקדמאים הציעו לה לחזור", אומרת אביבה. שרה חזרה לקיבוץ עם גידי ועם עמוסי וילדה את תמר בקדמה. גידי לקח אחריות לא פשוטה, כפי שמתארת אביבה: "בשבע עשרה שנים וחצי הוא עבר די הרבה. הוא היה בקדמה, והם עזבו, והוא עבר את המשבר הזה, והאבא נפטר בצורה פתאומית. הכול היה מלווה באסונות, וגם האמא היתה לעתים חולה. הוא היה הילד הגדול, ותמר היתה קטנה מאוד. אני זוכרת את האחריות שלו ואיך הוא עזר. כמה שנים אחרי שתמר נולדה

המצב בקדמה לא היה כל כך טוב. גם המצב של שרה לא היה טוב, ועם שלושה ילדים לא היה קל. לא היה פשוט לבוא במצב ההוא לבארי, לא היה קל".

למרות הקשיים השתלבו שרה וילדיה היטב בקיבוץ. אביבה תולה את הצלחת הקליטה באופי של שרה: "היא היתה מאוד חרוצה. ידעה לעבוד והיתה מאוד פעילה. את המעמד שלה בקיבוץ רכשה בכוחות עצמה. היא היתה אחראית על המדגרה, ועבדה קשה מאוד. אחר כך למדה ספרנות והקימה את הספרייה. היה לה כוח ביצוע. אולי זה מה שעזר לה להתמודד עם הכול".

מנקודת ראותה של תמר נראים קשיי הקליטה קצת אחרת. היא מספרת: "החברים הטובים של אמא שלי היו מקדמה. כשקדמה התפרקה, עברו חלקם לבארי וחלקם למעגן מיכאל, לנאות מרדכי, לכברי ולעיר. והם היו מגיעים לביקורים. היתה לה תמיכה מאוד גדולה מהחברים ומהמשפחה. אבל בבארי היא התחילה די ברגל שמאל את החיים שלה. היא רק באה לקיבוץ וכבר היא גם אלמנה וגם אם שכולה. היא לא רצתה שירחמו עליה, אז היא עבדה ועבדה. היא היתה סוס עבודה, מאוד חרוצה. היה לה מאוד חשוב לא ליפול למעמסה. היא ניהלה את המדגרה. זה היה בתקופה שכל הזמן היו הפסקות חשמל. אנחנו היינו עם אמא בבית, ובכל פעם שהיתה הפסקת חשמל היא היתה צריכה לרוץ למדגרה, להדליק את הגנרטור ולראות מה עם האפרוחים שלה. היינו ילדים קטנים, והיא היתה משאירה אותנו בבית בהפסקות חשמל. אני חושבת שהיה לה חשוב להמשיך לתפקד, להמשיך לעבוד ולא ליפול למעמסה, לא להיות לעול על אף אחד, ושלא יגידו שום דבר, חס וחלילה. אני חושבת שהיו לה התמודדויות לא פשוטות".

גידי ניסה לסייע ככל יכולתו. פעמים רבות ויתר על פעולה או על משחק בערב וניגש לעזור בהשכבת אחיו הצעירים. שרה כותבת: "גילית רגש אבהי לאחייך הקטנים ממך, ואתה הן כה צעיר היית בנות אבא. אך ראית שחליתי או נסעתי, וקיבלת עליך את האחריות ואת הטיפול בהם. בנוסעך לטיול או לחופשה לא שכחת אף פעם להביא תשורה קטנה עבורם. גם חבר וידיד היית לי".

עמוסי מספר כיצד נשא עיניו אל אחיו הגדול: "גידי היה מבוגר ממני בחמש שנים. היינו בקבוצות גיל שונות, אבל היינו קרובים. בתוך בית שאין בו אבא, הוא היה אח גדול - סוג של סמכות, דמות לחיקוי. הוא עבד בפרדס - אני הלכתי לעבוד בפרדס. הוא היה בחוג ידיעת הארץ - אני הייתי בחוג ידיעת הארץ. הוא שיחק כדורסל - אני הלכתי לשחק כדורסל. הוא התעניין בארכיאולוגיה - גם אני התעניינתי".

משפחות סלע וצרניק גרו בשכנות ותפקדו כמשפחה מאוחדת שבה בני הדודים הם כמעט אחים. "היית בת 11 בערך ואני פשוט הערצתי אותו. הוא היה נורא חם אלי, כמו אח גדול. הערצתי אותו, אהבתי אותו", אומרת אורית סלע. "התמונה האחרונה שאני זוכרת היא קצת לפני הגיוס שלו. גבוה, יפה. בעיני הוא היה יפהפה. חתיך! זה היה ליד הצריפים השוודיים. אני זוכרת את התמונה של הרגע הזה עם גידי. הרגשתי שהוא אוהב אותי. היה שם משהו חם, קרוב. מאז הגעוועים הם לתמונה ההיא, של המפגש האחרון שאני זוכרת".

שישה שבועות לאחר תחילת שירותו הצבאי קיבלה המשפחה את ההודעה שגידי נהרג במהלך הטירונות. למרות מרחק השנים, זוכרים בני המשפחה בחדות את הרגע שבו נודע להם על מותו של גידי. "אי אפשר לשכוח את הבוקר הזה", אומרת אביבה.

במיק היה המזכיר, ומתוקף תפקידו היה הראשון שקיבל את ההודעה מהצבא. הוא מספר: "אנחנו לא בכינו בבית הקברות. לא בכינו. אלו היו מוסכמות בין אנשי התקופה ההיא, אנשי ההגנה, אנשי ההתיישבות. לא בוכים על יד הקברים. כשהודיעו לי שגידי נפטר, עזבתי את הבית והלכתי לעשות סיבוב סביב הגדר, להירגע. בפעם ראשונה הרגשתי שאני מוכרח לבכות. אז הלכתי מסביב ובכיתי לבר. כן, היה לי קשה מאוד".

אומרת אביבה: "הייתי בחדר שלי. אני ושרה גרנו באותו בניין. אני הייתי בקומה השנייה. אני יוצאת מהחדר ופתאום אני רואה שבמיק מגיע. הוא מגיע לחדר, לספר לי. שרה הכינה לגידי באותו בוקר חבילה והלכה למזכירות כדי לשלוח. זה לקח כמה דקות והכול התערפל, ושרה היתה כבר בחדר וכולם גם היו. אנחנו היינו, ותיכף גם באה המשפחה מתל-אביב. זה היה קשה. אני לא יכולה לתאר בכלל את התחושות. התחושה שמוכרחים תיכף ומיד להחזיק את עצמנו בשביל להתגבר, ושאינ ברירה".

תמר מספרת: "זה זיכרון של ילדה בת שמונה. אני זוכרת את הבוקר, זה היה בקיץ. דודה שלי, אביבה, באה לכיתה שלנו, כיתת צבר. ראיתי אותה מתקרבת, וראיתי שהפרצוף שלה כזה עצוב. ההורים שלה היו אז פה, בבארי, ואבא שלה היה מאוד חולה. היה לי ברור שהיא באה להגיד שסבא שמואל נפטר. היא התקרבה ואמרה: לא, גידי נהרג. אני זוכרת שזה לא נראה לי הגיוני, כל הסיפור הזה".

עמוסי היה בן 13. הוא מספר: "זה היה השבוע האחרון של החופש הגדול, יום שישי בבוקר. לא עבדתי באותו יום וישנתי עד מאוחר. באו להעיר אותי. אני חושב שהמטפלת שלי העירה אותי ואמרה לי ללכת לחדר, לאמא. שם, על המדרגות, פגשתי את הדוד שלי אהרון. הוא הראשון שפגש אותי ואמר לי שגידי מת. הוא חיבק אותי ואמר לי: המדינה הזאת דורשת קורבנות. את זה אני זוכר".

אומרת אורית: "הייתי בת 11. אני זוכרת את עצמי בכיתה כוללת. אני לא זוכרת מי בא להגיד לי, אמא שלי או משהו אחר. אני זוכרת שיצאנו החוצה למרפסת. אני זוכרת את זה כל כך טוב. אני זוכרת כמו חושך, כשאמרו שגידי נהרג. הלכנו להורים שלי. הם גרו ליד שרה. אני לא חושבת שהבנתי משהו. ישבנו אצל ההורים שלי, לא אצל שרה. דוד שלי אהרון, ואני, ועוד כמה אנשים. כנראה בכיתי. דוד אהרון הושיב אותי על הברכיים שלו, ואמר לי שאנחנו צריכים להיות חזקים בשביל שרה".

איש מבני המשפחה אינו מתעכב על תיאור הלוויה. אפשר להניח שהילדים לא השתתפו בה. אומרת תמר: "אני לא האמנתי שזה נכון. לא הייתי בלוויה, ולא ראיתי שקברו אותו.

אמרתי שאני רוצה לראות אותך, אם אפשר. אמרו לי שלא. אני זוכרת שכל הזמן אמרתי: תוכיחו לי, אני רוצה לראות. אתה לא תופס את זה עד שאתה רואה משהו מוחשי. לא תופסים את הסופיות הזאת. לא באמת."

עמוסי מספר שהופתע מהיום-יומיות שליוותה את יום הלוויה: "זה היה יום שישי. יום שישי, קיבוץ, שבע בערב, ארוחת ערב. ואני זוכר בין שש לשבע את עצמי יושב בחדר עם אמא לבד. אני לא זוכר איפה היתה תמר, אבל היא לא היתה. לא היתה נוכחות של אנשים, של אבלים, של שבעה. יושבים, ואני יושב, ובסוף אני לוקח את העיתון ופותר תשבץ. ביום של הלוויה."

באותה תקופה טרם היו בבארי נוהגי אבלות מסודרים. אביבה מספרת שישבו שבעה על גידי לא כאקט טקסי-דתי, אלא מתוך הצורך בהתכנסות המשפחתית: "היתה כאן משפחה. גם משפחה של בן-אהרון וגם משפחה של שרה מבחוף. כל הזמן ביקרו. לא מתפללים, אבל זה היה שבעה. ואז משתדלים לחזור למסלול."

אומר במיק: "אישית, אני לא רואה טעם בשבעה. חשובה ההתמודדות שלי עצמי, ההתמודדות של המשפחה. היינו באבל, אבל לא עשינו מזה חגיגה כמו שהיום עושים. מה שנשאר בלב יותר חשוב מכל מה שמסביב."

אורית זוכרת את התכונה הרבה בבית הוריה בימים הראשונים לאחר מותו של גידי. היא אומרת: "סביב הבית של שרה ושל ההורים שלי היו הרבה אנשים. אני זוכרת סוג של יחד. יחד כבוד כזה. אצל שרה היה מאוד קשה, אבל תמיד היו אצלה כמה אנשים."

דווקא תמר ועמוסי אינם זוכרים את האנשים הרבים שהיו בבית. נראה כי כלפיהם בעיקר נהג הכלל שיש לחזור לשגרה מוקדם ככל האפשר, להפריד את שגרת בית הילדים מהמציאות הכואבת של הבית ולשדר עניינים כרגיל. עמוסי אומר ביובש: "זה היה שבוע לפני תחילת הלימודים. ברור שכשהתחילו ללמוד הלכתי ללמוד". תמר מתבטאת כמעט באותן מילים: "זה היה סוף החופש הגדול, ואז התחילו ללמוד. אני חושבת שגם בבית הספר לא הפסדתי יום לימודים, כמו שהמבוגרים לא הפסידו יום עבודה."

על רקע האיפוק האופייני למשפחה ולתקופה, זוכרת אורית בעיקר את יום הזיכרון הראשון לחללי צה"ל אחרי שגידי נהרג. היא מספרת: "זאת היתה פעם ראשונה שראיתי את אבא שלי בוכה. זה היה בבית הקברות ביום הזיכרון הראשון, במאי. אבא שלי היה צריך לקרוא משהו על הקבר של גידי, והוא נחנק מהדמעות. הוא לא יכול היה להמשיך. בשבילי, עד אז היה ברור שאסור לבכות. לידי עמדה תמר בוכה חופשי-חופשי, ולה מותר. היא קטנה, היא ילדה, היא האחות, ולי אסור לבכות. כולם עומדים ומקשיבים, ואבא שלי הגיבור לא יכול היה להסתיר כמה קשה לו. הוא בכה."

מותו של גידי מצוין פעמיים בשנה: ביום מותו, בסוף אוגוסט, וביום הזיכרון לחללי צה"ל, בטקס הרשמי בבית הקברות של קיבוץ בארי. לאחר העלייה לקבר היו מתכנסים בבית של שרה.

"ביום השנה היינו עושים אזכרה רק למשפחה", אומרת תמר. "אחי היה מגיע, ואני, והרודים שלי עם הילדים. היינו עולים לבית הקברות. אמא שלי תמיד אמרה שהקבר לא מדבר אליה, שזה לא מה שחשוב. גם לקבר של אבא שלי אנחנו לא עולים הרבה. היינו עולים לקבר, שמים פרח, אומרים משהו. אבל היינו נפגשים, נמצאים יחד ביום הזה".

בני המשפחה מקפידים להשתתף בטקס הרשמי ביום הזיכרון, אך היחס אליו משתנה בהתאם לנקודת המבט. אומרת אביבה: "ביום הזיכרון קוראים את הקטע על גידי. כולם כבר מכירים את השורות האלה, אבל אלו כמה שורות שממעות. כל אחד נזכר במה שהוא נזכר, במה שהוא יכול לזכור, ומתאר לעצמו את מה שיכול היה להיות. הנה למשל, ישנו כאן גיורא, שהיה חבר שלו, מהכיתה שלו. כשאנחנו רואים את גיורא, אי אפשר לא לחשוב: הנה, גידי יכול היה להיות ככה, או גידי יכול היה להיות ככה".

אורית, הבת של אביבה, מדגישה דווקא את צמצום המימד האישי בטקס הממלכתי: "ביום הזיכרון לא מדברים על האדם. באזכרה של יום הזיכרון יש את הטקסט הזה שהוא בלתי נסבל בעיני, וחוזר על עצמו מדי שנה בשנה".

גם צמידותו של יום הזיכרון ליום העצמאות אינה פשוטה. אורית מספרת שכילדה התקשתה להבין את המעבר הפתאומי מאבל לשמחה: "בתקופה ההיא היו עושים את האזכרה בשלוש וחצי, ובארבע הולכים לחוגג. אבא שלי היה אחראי על הזיקוקים, אחראי על השמחה. עד היום אני לא מבינה איך אפשר היה לעבור ככה מכאב לשמחה. הקושי שלי זכור לי כל כך בגלל הצמידות של שני האירועים. רגע אחד אבא בוכה בבית הקברות, וחצי שעה אחר כך הוא באירוע בשיא השמחה. לא הבנתי איך הוא מחליף כך את ההוויות שלו. בשנים הבאות הקדימו את האזכרה לשעות הבוקר".

תמר, עמוסי ואורית אינם זוכרים הדרכה של מבוגרים סביב ההתמודדות עם מותו של גידי. כולם הבינו שצריך "להיות חזקים" ולא לבכות. אורית מספרת עד כמה היה הדבר קשה לה: "זה היה כאב נורא. הבנתי שאסור לי לבכות. הייתי מרשה לעצמי לבכות רק בלילה. זה נשאר עד היום, משהו שצריך להנפק. אסור להראות או לבטא אותו. רק מתחת לשמיכה אפשר היה לשחרר את המחנק הזה. אף פעם לא דיברו איתי ולא שאלו אותי איך אני מרגישה. גם לא חשבתי שיש לי זכות לדבר על כמה אני מתגעגעת, ועל הקושי, ועל תחושת הלבד. געגועים נוראים, כאילו משהו נקטע. בשבילי חוויית הבדידות מתקשרת לתקופה הזאת, ללילות האלה שבהם הרגשתי כל כך לבד. אפילו את החברים שלי בכיתה לא שיתפתי".

אורית זוכרת אירוע חד-פעמי שבו דיברה עם תמר על הבכי. זה קרה במהלך מלחמת ששת הימים, כשלוש שנים לאחר מותו של גידי. היא מספרת: "תמר ואני היינו באותו מקלט. תמר צעירה ממני אבל אהבתי להיות איתה והיינו חברות. לא העזתי לשאול אותה איך זה בשבילה. לא הרגשתי שזה לגיטימי. אבל שם, בימים של השהייה במקלט, נוצרה אינטימיות

מסוימת ושאלתי אותה אם היא חולמת על גידי. לראשונה שיתפתי מישהו במחשבות וסיפרתי על הבכי בלילות. לקח לי הרבה שנים לדבר על הכאב הזה.”

אומרת תמר: “אני זוכרת את עצמי הולכת מבית הילדים לחדר ההורים שלי עם אורית, ואנחנו כל הזמן משתדלות שלא יראו, שלא ידעו שבכינו, שלא יראו שקרה לנו משהו.”

הניסיון להעמיד פנים שהכול כרגיל הצליח למדי, כפי שמתברר מדברי אביבה: “הילדים היו אז בבית הילדים. גם בלילה. במשך היום היו רק שעתיים עם ההורים, ואז ההורים השתדלו לתת הכול, ודאי שלא לדבר על דברים עצובים. הילדים שלי גם ידעו מה קורה. לא היה משהו חריג בהתנהגות של הילדים שלי.”

“היה ברור שחייבים להיות חזקים”, אומרת תמר. “המבוגרים כנראה הניחו שהילדים מסתדרים לבדם. אף פעם לא הציעו לי עזרה. היינו יחד, אבל לא דיברנו הרבה. להיות חזקים, להיות חזקים. כל הזמן להיות חזקים. הייתי צריכה לתפקד, ותפקדתי. שלוש שנים הדרכתני, הייתי מדריכת בר-מצווה, הייתי מאוד פעילה בחטיבה. ראו שהכול ממשיך כרגיל ושום דבר לא קורה – אז לא היה שום דיבור. לא על רגשות ולא על כלום. הכול המשיך כרגיל. יש דברים שלא מדברים עליהם. פשוט לא דיברו. לא דיברו על שום דבר. עד היום אני לא יודעת אם אחי התאבד או לא התאבד. זה לא ברור, לא היו עד הסוף מסקנות. אנחנו, הילדים במשפחה, לא ידענו בכלל שדיברו על זה שהוא התאבד. לא דיברנו. זהו. ממשיכים הלאה.”

אביבה מספרת על ההתחבטות שמאחורי השתיקה: “קודם כל ששרה תוכל לעבור את זה. ואחר כך איך להסביר ומה להסביר לילדים. וזהו. וקיבלנו. הוא לא היה הראשון וגם לא האחרון בצה”ל, כמו שאומרים. להגיד לילדים בדיוק את כל המחשבות שהיו? לא היתה לזה תכלית. לא רצינו. אני לא רציתי. במיק ואהרון, האחים, הגברים – הם התעסקו בזה. עם הילדים לא דיברנו יותר מדי. מספיק שהם ראו. הם הרגישו את גודל האסון. לא דיברנו. נפל על משמרתו או בעת מילוי תפקידו, כמו שאומרים על משהו כזה. זה היה כל כך טרגי. כל כך הרבה שנים היינו ביחד, זה ליד זה, גם הילדים של שרה אצלי וגם הילדים שלי – היינו ביחד. מה הם חשבו? אני חושבת שגם הבת שלי לא ידעה, כמו תמר. אולי, אולי הגדול ידע. אני לא יודעת. לא דיברתי איתם.”

על גידי תמיד דיברו במשפחה, אבל סביב נסיבות מותו שררה שתיקה. אומרת אביבה: “במשפחה החליטו לא לנבור בזה, כי את גידי כבר לא יכולים להחזיר. כל אחד נשאר עם המחשבות שלו. אני אפילו לא הלכתי לדבר עם בוריס קפיטנוב, שהיה באותו זמן איתו בצבא, ולא עם אודי בר-סיני שהיה במחנה 80 באותו הזמן. לא התעסקנו עם זה כי המכה היתה גם ככה די קשה. ולהחזיר אותו ממילא אי אפשר היה.”

אהרון ובמיק היו מעורבים בחקירה הצבאית על כל פרטיה. התיק נסגר בלא ממצאים חד-משמעיים. “כל הזמן נשאר הספק אם הוא נהרג על ידי מישהו או שהוא התאבד”, אומר במיק. “במשך שנים אני לא סיפרתי את זה לאף אחד. אפילו לאשתי לא סיפרתי חלק מהדברים שידעתי מקריאת תיק החקירה. לפני חמש שנים בערך סיפרתי את זה לעמוסי ולתמר. אני לא זוכר אפילו שהם שאלו אותי, פשוט סיפרתי. התיק נשאר עד היום פתוח.”

העמימות סביב נסיבות מותו של גידי נשמרה בסוד מילדי המשפחה. תמר מספרת כיצד נודע לה הסיפור: "אורי ואני היינו באנגליה שנה, ויום אחד אנחנו נוסעים ומדברים והוא אומר לי דרך אגב: כשאח שלך התאבד... ואני שואלת אותו: על מה אתה מדבר? מאיפה זה בא לך? ואורי עונה לי בפליאה: מה זאת אומרת? את לא יודעת? לא ידעתי בכלל שמדברים על זה. ידעתי שהוא נהרג בתאונת אימונים. לא ידעתי שאח שלי התאבד. לא אמרו לנו שום דבר. אנחנו, הילדים במשפחה, לא ידענו בכלל שדיברו על זה שהוא התאבד. פשוט לא דיברו על דברים. אז לא דיברו גם על אי-הוודאות".

עמוסי היה מבוגר יותר ובמשך השנים כנראה גם שמע יותר. הוא מספר: "כשגידי נהרג היתה אמירה שזה לא ברור, שלא יודעים איך זה קרה. כנראה נפלט כדור, משהו כזה. במעגל היותר רחב, מחוץ למשפחה, היו גם אנשים שאמרו שהוא התאבד. אני כמובן לא ידעתי. בהמשך חשבתי שאם יש לזה תשובה אני צריך לא לערב את אמא שלי. במשך שנים לא עשיתי עם זה כלום. לפני שבע או שמונה שנים החלטתי שאני מברר ושומר את זה לעצמי עד שאמא תלך לעולמה. יצרתי קשר עם קצינת הנפגעים של הנח"ל, והיא באה אלי עם חומר כתוב מתיקי החקירה. האמת היא שהחומר הכתוב היה מאוד מבלבל. התיק לא נסגר. בשבעה של אמא עשיתי שיחה עם שני חבר'ה מהכיתה של גידי, וגם אחרי השיחה הזאת לא ברור לי. ניסיתי להבין אם גרסת ההתאבדות אפשרית בכלל. בעיני זה לא היה אפשרי, אבל לא בטוח שידעתי הכול. גם היום אני לא יודע מה קרה שם, וזה לא יותר מדי מטריד אותי כי זה לא משנה את העובדה הפשוטה שהוא איננו".

לזכרו של גידי נערכו טיולים מספר. עיון ביומוני בארי מלמד שהסיוור הראשון יצא ביום השנה למותו, וטיול נוסף יצא ב־1969. ביומון מיום 2.9.74 מתפרסמת הזמנה לטיול שהיה כנראה השלישי ואולי גם האחרון: "בשבת הקרובה, כ' באלול, ימלאו עשר שנים לנפילתו של חברנו-בננו גידי צרניק ז"ל. בין הנושאים שגידי עסק בהם, ההתעניינות בארכיאולוגיה היתה חביבה עליו במיוחד (גם עבודת הגמר שלו בכיה"ס היתה מוקדשת לנושא). לזכרו של גידי ז"ל אנו רוצים לקיים סיוור בחפירות באר-שבע בשבת הקרובה. על לוח המודעות רשימה וחברים וילדים הרוצים להשתתף מתבקשים להירשם עוד היום (צריך להזמין רכב בהתאם למספר המשתתפים)". ההודעה אינה מפרטת את שמות המארגנים.

ביומן 4992 מופיע נר זיכרון לגידי, ותחתיו הכתבה:

לציון יום הזיכרון יצאה קבוצת חברים וילדים לביקור בתל באר-שבע (אחד מעיסוקיו ומשטחי ההתעניינות של גידי ז"ל היה ידיעת הארץ והכרתה). התקיים סיוור בחפירות התל בהדרכת מר דובי - מנהל המוזיאון בבאר-שבע, אשר השתתף במבצע וידע להצביע על הממצאים המעניינים ולהסבירם. לאחר מכן נערך ביקור באנדרטה של חטיבת הנגב הממוקמת על כתף באר-שבע (+359 מטר) וצופה על פני מרחבים גדולים. לסיום - "חנך" המרצדס את הכביש החדש, כביש באר-שבע - בית-קמה, שהוא רחב, נוח ויעיל. המשתתפים, שנהנו, הביעו משאלה לקיים סיוור בדומה לו כל שנה.

■
בצומת הדרכים של כל נער ישראלי - השירות הצבאי - חיכה לעמוסי ולתמר מפגש מיוחד עם מותו של גידי. עמוסי מספר: "הייתי מיועד ליחידה מובחרת. גייסו אותי ומיד פלטו אותי בבקו"ם. הייתי חודש בבקו"ם. הייתי צריך להביא אישור של אמא שלי. בסוף לא אישרו לי. הלכתי למסלול סמי־קרי של המודיעין, וסיימתי את השרות בתור מדריך בחיל המודיעין".

במלחמת יום הכיפורים התעקש עמוסי להצטרף לכוחות הלוחמים: "הצטרפתי לחבר שהיה מ"מ בצנחנים. הם אמרו שאין בעיה לצרף אותי, אבל שאין להם נשק. הלכתי להביא נשק מבסיס ההדרכה בחיל המודיעין. בבסיס סמוך היה בן־דודי חיים. הלכתי לבקר אותו ואמרתי לו שאני עומד להצטרף לצנחנים. חיים אמר לעצמו שאנחנו לא נלחמים, ולי אמר: מה צנחנים? בוא, תצטרף אלינו, יותר טוב אצלנו. נשארת שם. אחרי שלושה ימים ירדנו לסיני. כשירדנו לסיני וכשהיה ברור שאנחנו כבר קרובים למלחמה עצמה, חיים הרגיש שהוא חסר אחריות. הוא אמר לי: קח את הדברים שלך וסע לסוריה לפני שתיגמר שם בצפון המלחמה. הכול בגלל האחריות שהוא הרגיש כלפי אמא שלי, בגלל גידי".

למרות דברי חברים, ולמרות פקודת מטכ"ל שלא אפשרה לבני משפחות שכולות להשתתף בקרבות, הסתפח עמוסי לכוח הצנחנים הראשון שחצה את התעלה. שרה לא ידעה דבר. רק בדיעבד גילה לה שהשתתף בלחימה.

כשנה לאחר מכן התגייסה תמר לצבא והופתעה מהיחס שקיבלה. היא מספרת: "בקיבוץ הרי לא דיברו ולא התייחסו לכלום. פעם ראשונה שאני זוכרת התייחסות שונה היתה כשהתגייסתי לצבא, ושם התייחסו אלי כאל בת למשפחה שכולה. פעם ראשונה שמישהו בכלל דיבר על זה".

העיסוק הבלתי־נמנע בנשק ובירי זכור לה גם הוא כטעון במשמעויות שמקורן במות אחיה: "בקורס קצינות הלכנו למטווח, והרגשתי שאני לא מסוגלת להיות שם. אז היה לי ברור שככה הוא מת, ושאני לא הולכת למקום כזה. אז קלטתי בפעם הראשונה שאני בטראומה מהסיפור הזה. ניגשתי למפקדת הקורס, אמרתי לה שאני לא מסוגלת לעשות מטווח וקיבלתי שחרור. עד אז בכלל לא הייתי מודעת לזה שיש לי בעיה. עד אז הכול היה מודחק".

■
השנים שחלפו מאז מותו של גידי מאפשרות לבני המשפחה לבחון נקודות מבט שונות וחדשות על מורכבותו של השכול. במיק ואביבה נזכרים באירועים בכאב רב ובהשלמה, ושמים דגש על חוסנה של המשפחה ועל יכולתה להמשיך הלאה.

תמר מביטה לאחור על אירועי השנים ההן ומקבלת אותם כמות שהם. היא אומרת: "אני לא מרגישה כעס, כי כל כך ברור לי שהיתה נכות של החברה. אני אומרת את זה היום בתור אשת מקצוע. הם פשוט לא ידעו, לא היו להם כלים להתמודד עם זה. זה חלק מכל מה שהיה אז. זה מתחבר גם ללינה המשותפת, כשהתהליך היה יותר חשוב מהפרטים בתוך התהליך. וזהו.

הייתי צריכה להפוך לאמא בשביל להבין את מה שהיה אז, לחשוב שאולי זה לא היה בסדר, שאולי יכול היה להיות אחרת. עד אז לא חשבתי. זה מה שהיה ולא הכרתי משהו אחר".

עמוסי מתמקד בתא המשפחתי ובקשייו: "זה אסון נורא שנפל על משפחה קטנה, אחרי גלגולים שכבר התגלגלנו בחיים, עם אמא שהיה לה אוברן גדול לפני כן על אבא. אמא לא היתה בריאה וזה לא הוסיף דבר למצבה ולבריאותה. למזלנו היינו פה במקום מאוד אוהב ותומך, עם משפחה מאוד קרובה, עם אביבה ובמיק, והצלחנו לקיים חיים. אני לא יכול להגיד שגרת חיים, אבל חיים. זה לא נכון להגיד שזה הרס את המשפחה, עובדה שיש משפחה. אבל זה פגע מאוד, קשה להעריך כמה".

"מרחק השנים", אומר עמוסי, "אינו מעמעם את הכאב. במידה מסוימת ההפך הוא הנכון. עם השנים אני יותר דומע בבית הקברות. יותר קל לי להבין כשאומרים שהוא היה בן 17 וחצי, כי הילדים שלי כבר יותר מ-17 וחצי. זה יותר ויותר קשה לי".

משפחת עופר

זאב ומונה עופר הצטרפו לבארי עם ילדיהם דוד ואמציה בשנת 1954. היתה זו משפחה קצת אחרת בנוף המקומי. "הם היו זוג שלא נפרדו אף פעם, גוף אחד. אינטליגנטים ותרבותיים. הצד הרגשי מאופק, סגנון בריטי", אומר רביב גדיש, בן אחיה של מונה.

זאב עלה ארצה מווינה ב־1938, מעט לפני הוריו, במסגרת עליית הנוער. מונה נולדה באנגליה והגיעה לארץ עם משפחתה - הוריה, אחותה פנינה ואחיה מיכאל. הזוג נפגש בקיבוץ בית אורן, לשם הגיע זאב מגבעת חיים במסגרת גרעין של בני עליית הנוער. מספרת מונה: "קצת התגלגלנו. היינו חברים בבית אורן. עזבנו בעיקר בגלל הבריאות שלי. יש לי אסטמה קשה והאקלים כמעט הרג אותי. היינו כמה שנים בירושלים. עבדתי כמנהלת חשבונות. באופן די מקרי מישוהו שעבד בהנהלת החשבונות של בארי עמד לעזוב. אחי, מוותיקי בארי, בא והציע שנבוא לבארי".

כשבאו לבארי היה דוד בן תשע ואחיו אמציה כבן חמש. דוד הצטרף לקבוצת אשל, הקבוצה הראשונה של קיבוץ בארי, ושם הפך במהרה מדוד לדובי.

קבוצת אשל היתה מורכבת מבני קיבוץ לצד ילדי חוץ, ולכן היתה מורגלת בקליטת ילדים חדשים. עד מהרה השתלב דובי בין ילדי הכיתה והיה לאחד מהם. עם זאת, שמר על תכונות ייחודיות שמקורן בבית הוריו, והן בלטו על רקע הנוף האחיד של החינוך הקיבוצי. הוא היה תלמיד מצטיין ואהב לקרוא ולהרחיב דעת. אבל דובי לא הסתפק בכך. "היה לו מאוד חשוב להוכיח את עצמו", אומרת מונה, "ולא רק בתחום האינטלקטואלי שבו הצטיין באופן טבעי. הוא החל לעסוק בספורט. התחיל בריצה, ואחר כך עבר לשחייה. בשלב מאוחר יותר כבר היה מאמן שחייה. הוא היה אמביציוזי לעשות דברים, ולעשות אותם אף-אף".

גם אמציה, כמו מונה, מתאר את דובי כשאפתן. "מאוד אמביציוזי, אבל חברותי. לא אדם שידרוך על אחר, אלא מישוהו שרוצה לעשות ולהצליח. הוא תמיד השקיע הרבה מאוד מחשבה קדימה. כך למשל דיר העזים הראשון בארץ היה בבארי. הוא דחף את זה. במושגים של היום זה היה סטרט־אפ רציני. או למשל בשנת השישים, הוא החליט שמחשבים זה העתיד, והלך ללמוד. אני מדבר על תקופה שבכל ישראל היה מחשב אחד, שקראו לו מוח אלקטרוני. כל העיתונות רעשה כי רצו להביא עוד מוח אלקטרוני, ומי צריך כל כך הרבה. הוא קיבל הסמכה ממכון וינגייט כמאמן עם רישיון בין־לאומי לשחייה. הוא למד והוציא על זה את הנשמה".

דברי הימים של בארי מעידים כי דובי היה מדריך השחייה של ילדי בארי החל משנת 1968, במשך כחמש שנים. בשנים אלו נוצר קשר מיוחד בינו לבין רביב גדיש, בן־דודו הצעיר. מספר רביב: "דובי היה מאמן השחייה שלי. אהבתי אותו. היתה נבחרת שחייה: עדה ברמק, עדי דגן, עוזי שזר. היינו מתאמנים חזק. דובי הביא אותנו לרמה גבוהה. הוא דחף אותנו להשתתף בתחרויות ארציות והלכנו, למרות שלא כל כך אהבתי את זה. הוא לא סתם זרק אותנו למים, אלא ממש לימד לדייק בתנועות. אני זוכר את התנועות עד היום. הוא היה

מאוד שיטתי ומסור. בחורף היה עושה לנו תרגילים איזומטריים, לשמור על הכושר. הוא היה מלווה אותנו לתחרויות, והגענו להישגים. השיא היה שכל שחיין קיבל מאמן אישי. אני קיבלתי את המאמן של מכבי תל-אביב, והגעתי למקום שישי באליפות הארץ. אהבתי אותו אהבת נפש. בן-אדם נהדר. גם אחרי האימונים נשמר הקשר. הוא היחידי שהיה קרוב אלי, מין אח גדול שלי. מקשיב לי, מתייחס, אף פעם לא מתרגז. תמיד טוב – תכונה לא כל כך פשוטה. בתקופה ההיא לא נתתי לאף אחד להתקרב אלי, והוא היה האוזן שלי”.

אמציה מצייר את התמונה הכללית של דובי: בחור חברותי, צנוע, קומוניקטיבי, מאוד מאורגן ומסודר אך לוקח סיכונים. עקשן, בעיקר במריבות הילדים ביניהם. מצד שני, הוא מתקשה לתאר את הפרטים. לזכרו, התנאים בקיבוץ הכבידו על יצירת קשר בין אחים, וגם כוחה של המסגרת המשפחתית היה מוגבל באותה התקופה. “זו היכרות כללית עם הבן-אדם. בחיי היום-יום היה מעט מאוד קשר. היחידה המשמעותית היתה החברה שחינו בה, הכיתה. הכיתה שלו היתה הכיתה הראשונה בקיבוץ, עם כל המאפיינים של בכורים. לכן, כמשפחה גרעינית, כמעט שאין לנו דברים משותפים. בית של קיבוץ באותם זמנים זה לא בדיוק מה שאנחנו קוראים היום בית. לא טוב יותר או רע יותר, אלא אחר. זאת עובדה”.

הפרש הגילים בין דובי לאמציה הוא ארבע שנים. כך ארע שגם במסגרת בית הספר כמעט ולא פגשו זה בזה. רק כשמלאו לאמציה 12 והוא התחיל לעבוד ברפת, נוצרה הזדמנות לקשר על בסיס יום-יומי. “דוד לא גדל ברפת, אבל אמציה הוא מאלה שהסתובבו ברפת מההתחלה. הוא גדל ברפת. אחרי תקופת בית הספר האחים התקרבו ואני חושבת שהם מצאו שפה משותפת זה עם זה ואיתנו. הם היו מגיעים אלינו מאוחר בערב, מחליפים חוויות ומתבדחים. לשניהם היה חוש הומור מפותח”, אומרת מונה.

דובי התגייס לצבא והתחיל קורס טיס. בהמשך עבר לשריון, יצא לקורס קצינים אך לא השלים אותו. מונה אומרת: “הוא כנראה לא קיבל את מה שהמדריכים אמרו. זאת היתה תכונה שלו”. דובי חזר ליחידה והיה סמל מחלקה. הוא פיתח יחסי רעות מיוחדים עם החיילים. כשחזר לקיבוץ התכוון לעבוד בפלחה, אך נענה לבקשת הקיבוץ והחל לרכו את ענף הרפת. מלחמת ששת הימים פרצה כשהיה באמצע קורס רפתנים. הוא נקרא ליחידתו כמעט מיד, עבר עמה את תקופת ההמתנה ואחרי כן נלחם באוגדה הצפונית בסיני. משם כתב:

את מכתבי זה אני כותב לך מאי שם, ועדיין בארץ. הפעם נראית האפשרות לעמוד בקרב הרבה יותר ריאלית. דבר זה מעלה הרהורים רבים. ידוע לי שהקרב, אם יהיה, יהיה למען המולדת. כלומר למען “האם הזקנה והעז ליד הבית”, אם אצטט את הגנרל פנפילוב. אבל בכל זאת קצת קשה להשלים עם העובדה שבגיל כזה אפשרי מאוד שזה יהיה הסיום. אינני בא כאן להוריד מורל. אלה רק הרהורי לב בערב שלפני. הצרור הראשון שעף מולי מצא אדם מפוחד. איני בוש בזה. הייתי ממש מפוחד. אבל בהמשך היום התחיל הקטל ואף אני לא טמנתי ידי בצלחת. כיום נראה לי שיומיים מלחמה ביגרו אותי בכמה שנים. למזלי יצאתי בריא ושלם, וזאת למרות שהייתי במקום החם ביותר.

אחרי המלחמה חזר דובי ללימודים ולעבודה ברפת, והיה פעיל פוליטי במשמרת הצעירה. “אמנם הבן שלי, אבל הוא היה בחור מוצלח”, צוחקת מונה. תמר שלוי, שכנה של מונה

וזאב, מרשה לעצמה להתפעל בקול: "בחור עם כוח רצון ויכולת. גם אינטליגנטי וגם ספורטאי. איש רוח. אהבתי אותו והערכתני אותו. היה בו משהו מיוחד. היו לו שנים של פעילות אחרי הצבא. היה מדריך שחייה, מרכז רפת ופעיל בצופים כשהם התחילו לארגן גרעינים עירוניים וזה היה משהו מאוד חדש".

דובי יצא לשירות מילואים מדי שנה. שירות המילואים האחרון שלו הסתיים שבועיים לפני מלחמת יום הכיפורים. כשהתחיל גיוס החירום, התקשה להשלים עם שעות ההמתנה עד שיקראו לו. ההורים סיפרו שדובי התלונן שכנראה אף אחד מבניהם לא יספיק להשתתף במלחמה: טרם קראו לו, ואמציה היה בירח דבש בחו"ל. אלא שהמציאות הישראלית הכתיבה אחרת.

בשעות הערב המוקדמות, באמצע משחק כדורגל, קראו לדובי. לימים למדה מונה על הבלגאן שפגש דובי בגיוסו. "הוא לא היה ביחידה שלו. הוא בא לבסיס עם עוד מגויסים. כמו שהם באו אמרו להם לעלות לטנק, בלי יחידה אורגנית. זה לא אנשים שהכירו זה את זה. וככה הם נסעו על השרשראות לסיני".

עם פרוץ המלחמה היו אמציה ורותי באנגליה, אצל קרובי משפחה. לרותי היה כרטיס טיסה לארץ, לקראת תחילת הלימודים. אמציה, שהיה אמור להמשיך את הטיול, חזר בטיסה אחריה וגויס כבר בשדה התעופה. מונה וזאב לא ידעו שאמציה חוזר בטיסה נפרדת, ולא ידעו שהוא יחוויל בשדה התעופה. היא מספרת: "נסענו בהאפלה לשדה התעופה, בנסיעה מסויטת. דובי היה אז בצופים, ולכן יכולנו לקחת את האוטו שלו, אחרת אני לא יודעת אם היינו מוצאים בכלל אוטו בקיבוץ. להפתעתנו פגשנו את רותי שהגיעה בלעדיו. חזרנו הביתה וניסינו זמן רב להתקשר בטלפון למשפחה באנגליה. שם אמרו לנו שאמציה כבר בדרך. נסענו שוב לשדה התעופה והספקנו רק להגיד לו שלום לפני שיצא".

אמציה מספר: "חזרתי מחו"ל. כבר בנחיתה חשכו עיני. כמי שלא היה בארץ באווירה של לפני המלחמה, שוק זו מילה מאוד מאוד עדינה לתאר את מה שהרגשתי. בנמל התעופה היו שולחנות גיוס. אין הביתה. מהשולחן בשדה התעופה - ישר לצבא. הלכתי לשולחן הגיוס. היחידה שלי כבר היתה מוצבת ולכן שלחו אותי לסיני ליחידה אחרת. ירדתי בכוחות עצמי, כמובן. אף אחד לא הסיע אף אחד. היה בלאגן".

בדרכו לסיני מנסה אמציה לברר פרטים על דובי. "חיפשתי אותו, אבל אף אחד לא ידע כלום. כלום! ידעתי באיזה גרוד הוא. חיפשתי אותו, ולאף אחד לא היה מושג. הייתי באג"ם פיקוד, במודיעין פיקוד, בכל המקומות שהיו צריכים לדעת. אף אחד לא ידע כלום".

דף לחייל 2 שיצא ב־16.10.1973 מספר על חיילים שיצרו קשר עם הבית, ומבקש: "לא מצאנו עד כה קשר עם יגאל ז', גיורא, דובי עופר ובוריס ק'. כל מי שיודע ידיעה כלשהי מתבקש להודיע על כך מיד הביתה".

זמן רב לא קיבלו מונה וזאב כל סימן חיים מדובי. מונה מספרת: "זה מהסיפורים הנוראים של התקופה הזאת. ישבנו ליד הטלפונים במזכירות 24 שעות, מפני שאז עוד לא היו

טלפונים בבתים. מי שיכול היה להתקשר, או לבקש ממישהו אחר שיתקשר - היה מטלפן ומוסר הודעה. דובי לא התקשר. אז חיכינו, חיכינו, חיכינו - המון זמן חיכינו. אחר כך התחיל הסיפור של השבויים, עם התמונות. כל פעם מישהו בא ואמר שהוא בטוח שראה את התמונה שלו. נסענו פעם לתל-אביב לבית החייל לבדוק בין תמונות השבויים שהתפרסמו אם זו באמת התמונה שלו. לא יודעת להגדיר איזו הרגשה זו היתה, אבל אמרתי: זה לא הוא. אולי דומה, אבל זה לא. אז זהו, נעדר... נעדר."

ב-4.11.1973 מודיע יומון הקיבוץ: "היום ביקרה אצלנו חוליה שנשלחה על ידי קצין העיר יהודיע למשפחה ולנו כי דוד (דובי) עופר נחשב כנעדר. עדיין אנו מקווים כי דובי נמצא בשבי".

ב-21.11.1973 מספר היומון: "דרור חזר מהשבי, וגיורא יחזור בעוד יומיים. יש בידינו שלוש הודעות של קצין העיר על נעדרים: איל, אורי, דובי. כה רצינו להאמין שאף הם נפלו בשבי. אחרי שנמסרה ההודעה על גיורא שנשמעה כמו חלום, ציפינו להודעות נוספות. הגרוע מכל הוא אי-הודאות, חוסר הידיעה הברורה מה קרה. החקירות עוד נמשכות, חקר הפצועים, כעת גם חקר השבויים, החיפושים בשטח וניסיונות של זיהוי הבלתי-מזוהים. ואין מילה של נחמה, אין אפשרות של מעשה ועזרה. דרושה רק סבלנות אין-סופית לחכות לוודאות".

מונה מדברת בחום על רגישותה של חנה ברמק, מזכירת הקיבוץ, שבאה לספר להם לפני כולם ובאופן אישי על כך שדרור וגיורא בדרך הביתה, כדי לתת להם זמן לעכל את המשמעות. מונה וזאב פנו לצה"ל בבקשה לשחרר את אמציה. "כיוון שזה היה המצב ביקשנו שישחררו אותו. אחרי זמן קצר שחררו אותו. וחיכינו. ישבנו וחיכינו".

עוד חודש עבר. בינתיים הצטבר מידע מהפעילות לחיפוש הנעדרים. היומון מ-17.12.1973 פותח בקטעים מתוך האם השלישית של אלתרמן, וממשיך:

בנעדרים הרבים במלחמת יום הכיפורים גם שני בנינו. מה עבר עליהם בסערת הקרב? מה עלה בגורלם? אנו מביאים כאן את קורותיהם כפי שנטוו מעדויות חיילים, מפקדים וחברים. רבות מאשר אירע לוט בערפל. האם יביא העתיד פתרונם?

דוד עופר

דוד נקרא להתייצב ביום הכיפורים אחר הצהריים, בדיוק אחרי שגמר את תורנות השבת ברפת. ביום ב' 8.10.1973 יוצא דוד בכוח טנקים לבלום את פלישת האויב. ההתארגנות חפזה. מכל הלוחמים האחרים הוא מכיר רק את המ"פ, שלוקח אותו לטנק שלו, וכך הוא מקבל את תפקיד הטען קשר למרות היותו מט"ק.

באותו בוקר, אחרי שהכוח מנהל קרב אש של שלוש שעות עם הכוחות המצריים ליד גשר פירדאן, מתקבלת פקודה לפרוץ לכיוון הגשר, הנראה היטב, לעבור עליו ולהקים ראש גשר בגדה השנייה של התעלה.

סיפר לנו המ"פ: "הואיל ולא היתה לי משקפת, נאלצתי כל כמה רגעים לרדת לתוך הטנק כדי לסקור את השטח דרך כוונת התותח. כך קרה שהרגשתי במאחר שעלינו על חי"ר מחופר שסגר עלינו מכל העברים. הטנק התחיל לסוב סביב עצמו, דורס בשרשרות את הקרובים וקוטל במקלעיו על ימין ועל שמאל את הרחוקים מעט יותר, ופתאום: חבטה חזקה מאחור. הטנק נפגע מטיל".

המ"פ צעק את פקודת הנטישה, קפץ מהטנק, רץ כל עוד נפשו בו, נתלה מאחור על אחד הטנקים הנסוגים וכך ניצל. גם נהג הטנק נמלט, אך גורלו אינו ידוע. על דוד ועל התותחן אין שום ידיעות ולא ניתן לברר מה עלה בחלקם, כי השטח שבו התחולל הקרב מוחזק עדיין על ידי המחנה המצרי השני.

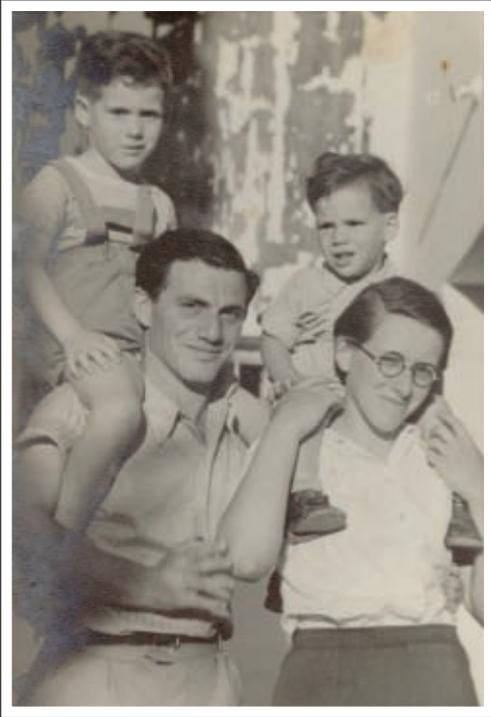
עברו ימים רבים של המתנה. בינתיים התקיימו הלוויותיהם של אורי חוטר־ישי ושל אייל עברי. רק לקראת סוף פברואר, חמישה חודשים לאחר פרוץ המלחמה, אותרה גופתו של דובי. ההודעה על כך הגיעה למזכירות הקיבוץ, וכך הגיעו נציגי הצבא והקיבוץ גם יחד להודיע למונה ולזאב על מותו של בנם. ארבעת דפי יומון 21.2.1974 מוקדשים לזכרו של דובי: דברים שכתבו הוריו, בוכסי מחנך הכיתה, וחברי כיתת אשל. הלוויה התקיימה באותו יום.

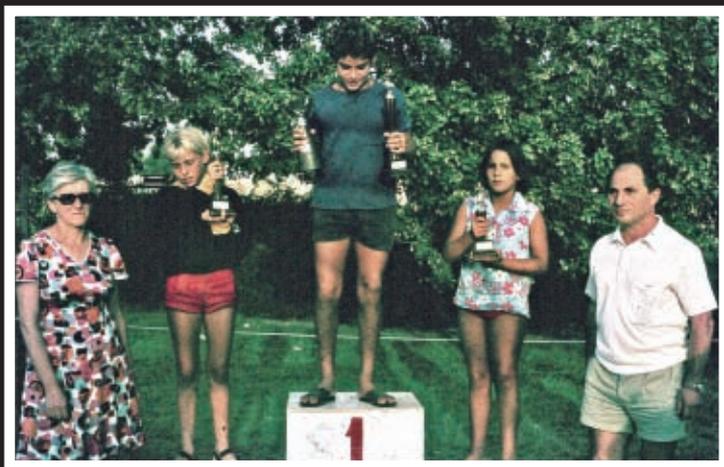
"אנחנו ביקשנו משהו לא מקובל", אומרת מונה. "אמרנו שאנחנו לא רוצים לוויה צבאית, עם מטחים וכל זה. אני לא אוהבת את הדברים האלה. המטחים הצבאיים האלה הם גם לא משהו שהיה מדבר אל דובי. חנה ברמק, המזכירה באותו זמן, הצליחה להעביר את זה. לא יודעת איך היא הצליחה לשכנע את הצבא, כי זה היה משהו שלא עושים. היתה לוויה בלי כל הטקס הצבאי, אבל היו נציגים של הצבא".

מונה זוכרת את הסביבה הקיבוצית כסביבה תומכת מאוד, למרות שלא הרבו לדבר באופן ישיר על מותו של דובי. כפי שהיא זוכרת את הקיבוץ של אז, גם לא שיתפו את המשפחות בהכנת החוברת לזכר הנופלים. "מישהו ישב והכין את זה, וזה גם לא יצא לפי מה שתיארתי לי", היא אומרת בסלחנות. השותפות התבטאה בדרכים אחרות, חשובות יותר: "מאוד מצא חן בעיני שאת חיה עם אנשים שיש לך קשר איתם. זה חשוב מאוד. זה לא שיושבים כל יום ומדברים, אבל זה ישנו". כך גם עם בני כיתתו של דובי. "יש כל הזמן קשר. אנחנו לא מדברים בצורה מובהקת, אבל זה קיים ברקע. מזכירים ומדברים, לא בצורה מכוונת, אבל כשנפגשים – מדברים, מזכירים". אמציה אומר: "זו אמפתיה, אבל לא אקטיבית. יודעים, מכירים, אבל לא מעורבות אקטיבית של תמיכה אקטיבית".

הקשר בין הצבא לבין המשפחה אינו פשוט. כפי שאירע לא פעם במלחמת יום הכיפורים, נלחם דובי לצד חיילים שלא הכירו ושהם לא הכירו אותו. לכן לא נוצר קשר מתמשך בינם לבין המשפחה. למרות הקושי הגיע מפקד הטנק של דובי וסיפר להורים על הקרב. אומרת מונה: "כעבור זמן היה אצלנו הקצין שהיה מפקד הטנק. הוא היה אצלנו פעם אחת. משרד הביטחון ויד לבנים שומרים על קשר, מתעניינים במצב ומזמינים לכנסים".

"אף פעם לא היינו, וגם היום אנחנו לא, משפחה של תאריכים", אומר אמציה. משפחת עופר לא קיימה טקס אזכרה פרטי ולא הקימה פינת זיכרון בסלון. "עצם הטקס הוא עבודת אלילים", מבטא אמציה את האווירה המשפחתית המאופקת. "ההתמודדות של ההורים היא בעיקר בינם לבין עצמם, וזה לא דבר שיצא החוצה. אלו לא דברים שהגיעו אלי, לא הייתי חשוף להם. ככה חיו אז. אני מניח שבאמצעים ובמודעות של היום, חלק מהדברים

היו נעשים אחרת. עכשיו, כשאני מסתכל על זה, זה מאוד מפתיע אותי. קטע ריק. הטייפ
מנגן, ואין כלום. זה כתוב במחוק. חלק גדול מהדברים פשוט מחוק”.

”אמציה אדם רגיש, אבל לעצמו הוא מופנם. לא מדברים על רגשות. אנחנו לא מדברים על
הצד הזה”, אומרת מונה. את שלושת התיקות המסודרות ובהן תמונות, מכתבים ומסמכים
היא שומרת בחדר השינה. ”יש טקס של הקיבוץ, ובלית ברירה אני משתתפת. בית הקברות
הוא במרחק הליכה. גם ההורים שלי פה וגם אח שלי, וכל המשפחה. אז אני מטפלת בקברים”.
מונה מכבדת את הרשמיות, אך מבחינתה מרכז הכובד של הזיכרון האישי נמצא במקומות
אחרים. ”פתאום משהו מזכיר לך. בדרך כלל איזה דברים שטותיים שפתאום מזכירים. או
בני הכיתה שלו, פתאום כשנפגשים”, היא אומרת.

הזיכרון המוטמע בחיים התאים למונה ולזאב יותר מטקסי זיכרון. משפחת עופר מצאה
דרך לזכור את דובי באופן שיתאים לו – תחרות שחייה אזורית על שמו. בערב יום הזיכרון
23.4.1974 מביא היומון מכתב של רכו הספורט האזורי בנושא תחרות שחיה על שם דובי
עופר ז”ל. התחרות הראשונה נערכה בבארי ב־8.10.1974, והיומון מציין: ”גוון מיוחד הכניסו
משחי השליחים שבהם היתה לנו נציגות של שחיינים לשעבר, אשר זכו להתאמן אצל דובי
ז”ל [...] חולקו תעודות משתתף לכל השחיינים. התעודות הודפסו בבארי ומופיעה בהן
תמונתו של דובי ז”ל וכן קווים לדמותו”. התחרות יוצאת לדרך ונודדת בין בארי וגבולות.
עשרים שנה לאחר מכן, ב־1994, העניקו מונה וזאב את הגביע לשני שחיינים מבארי: לתום
בר ולאדם קלדרון, נכדו של מיכאל – אח של מונה.

”היוזמה של רכו הספורט לקיום התחרויות מאוד נגעה ללבנו. התחרות המשיכה להתקיים
שנים רבות, ושמחנו על כך”, אומרת מונה.

מונה ואמציה מספרים על דובי בעצב ובגעגועים, אך אינם רוצים לחיות את העבר. ברוח
זו אומר אמציה: ”אני אדם בלי צוואר. מה זה בלי צוואר? אני לא מסוכב את הראש יותר
מדי כדי להסתכל אחורה. אולי כחלק מההדחקה, בהחלט יכול להיות. אם לא הייתי נוסע
לחו”ל, הייתי יוצא למילואים עם הגדוד שלי, וגם אני הייתי נמצא על התעלה כשפרצה
המלחמה. זאת אומרת שהיה סיכוי בהחלט סביר ששנינו היינו בצד הנפגע”.

אמציה ורתי קראו לבנם דוד. אומר אמציה: ”ההורים שלי מאוד רצו שנקרא לילד על שמו.
לי זה נראה מאוד הגיוני וטבעי ולא היתה התנגדות. קראנו לו דוד. אבל כאן הרי קראו לו
דובי”. הכינוי דובי דבק גם בכך של אמציה, השתרש והפך לשמו הרשמי. ”בגיל המתאים
הוא הלך ביוזמתו ובלב שלם שינה את השם בתעודת הזהות. בתעודת הזהות כתוב עכשיו
דובי דוד עופר”.

משפחת חוטר-ישי

חיים ולא נמנים עם הזוגות שהכירו בימים הרחוקים של גדרה ונחאביר. הם יצרו משפחה חמה ומלוכדת ובה חמישה ילדים: גיל, אורי ועדה – בגילאים קרובים, ואחריהם אמנון וזיוה בהפרשים ניכרים.

פער הגילים היה הגורם המכריע ביצירת הזדמנות לקשר בין האחים. מספרת עדה: "הזיכרון הראשון שלי מאורי הוא מזמן מבצע סיני. הייתי ילדה בת שנתיים וחצי והוא היה גדול ממני בשנה וחצי. היתה לו בוכת סמרטוטים שאני זוכרת. היינו יחד במקלט. אחר כך, במשך כל השנים, היינו יחד בגן. בבית הספר הכיתה שלו היתה כיתה אחת מעלי – הדס ושיבולים. היינו הרבה מאוד ביחד. בעצם היינו אחים מאוד קרובים. בכל פינה נפגשנו. כל הזמן ראינו זה את זה. הוא ידע בדיוק מה אני עושה במשך היום, ואני ידעתי מה הוא עושה. אפילו יותר מאחים רגילים, כי בקיבוץ אחים רגילים לא נפגשים, רק בבית הוריהם, ואנחנו היינו בכיתות קרובות. עשינו מחנות ביחד, וטיולים ביחד, והמון פעילויות בתנועה ביחד."

עבור הילדים הצעירים במשפחה יצר פער הגילים תנאים אחרים. אומר אמנון: "אורי היה אח גדול, יחסים בפער של עשר שנים. קשה להגיד אם בתור ילד הוא השפיע עלי. אני חושב שזה לא התאפשר. כשהייתי בכיתות הנמוכות הוא היה בסוף התיכון. כשהוא נהרג הייתי בכיתה ט'. ארבע שנים לפני כן הוא כבר יצא מהקיבוץ, וכבר לא ממש חיינו יחד. לא שלא היו לנו קשרים, אבל קשרים בעירבון מוגבל. זה היה קיבוץ של לינה משותפת, והמסגרת המשפחתית היתה בעירבון מוגבל."

פער הגילים שיחק דווקא לטובתה של זיוה. היא מספרת: "אני זוכרת הרבה דברים מאורי. דווקא איתו, מכל האחים שלי, היה לי קשר טוב מאוד. הוא היה זה שטיפח אותי, כי גיל היה פרח טיס חשוב ועסוק, ועדה היתה עסוקה בעניינים שלה. אורי היה זה שלימד אותי לרקוד, ולימד אותי לסרוג. הוא היה גר בצריפי חבורות, ותמיד היו שולחים אותי להעיר אותו. גדלה לו פלומת שפם שהוא לא הוריד, ואני הייתי יושבת לו על הברכיים ומציקה לו על השפם. היתה לו סבלנות אלי. בתור ילדה בגן ובכיתות הצעירות הייתי מבלה איתו הרבה."

מספר גיל: "הקשר ביני לבין אורי היה קשר יותר חזק משאר האחים. הוא היה קרוב אלי בגיל והיו לנו הרבה דברים משותפים. היינו מאוד קרובים. בתקופת הצבא, בכל פעם שהוא יצא לחופשה הוא היה עובר דרכי יחד עם רחלי, החברה שלו. הייתי בקשר מאוד חזק איתה, והיא שמרה על קשר בשנה הראשונה."

"אורי ידע כל כך מה הוא רוצה. הוא היה ילד עם שתי רגליים על האדמה ועם ראש פנטסטי", מספר חיים. "חתמתי עבורו על חוברות מדע שהיו מגיעות פעם בחודש. בדף האחרון היו בעיות מתמטיות. הוא לא היה הולך לישון עד שהיה פותר את כולן". הוא היה ילד – ואחר כך נער – ער וסקרן, תלמיד מצוין, פעיל בחטיבה, מחלל, שר, רוקד ומנגן בגיטרה שקיבל מדובי עופר. הוא עבד בפלחה, יצא להדרכה בצופים, חזר הביתה והתגייס לשריון. "אורי באמת היה איש מיוחד. לא רק שידע, הוא ידע גם ללמד ולהעניק. היה בן עשרים", מסכם חיים.

כמו כל אזרחי ישראל, גם משפחת חוטר־ישי הופתעה מפתיעה של מלחמת יום הכיפורים. דאגת המשפחה נתונה לשני בנים שבצבא: אורי - חייל סדיר בחיל השריון, וגיל - טייס בשירות קבע.

זיוה, שהיתה אז בת 12, זוכרת את ההתחלה: "פתאום בשתיים בצהריים אבא שלי הדליק את הרדיו. ידוע שביום הכיפורים אין רדיו, אבל הוא הרגיש שמהו לא בסדר והדליק את הרדיו. ואז שמענו שיש מלחמה. שמענו את הסיסמאות של היחידות. אני הייתי אוטיסטית לגמרי, ילדה שלא קוראת עיתונים ולא שומעת חדשות. הדברים האלה לא עניינו אותי, אבל הבנתי שמהו מאוד לא טוב קורה. אבא שלי היה מתוח. אני זוכרת את המתח. היתה תחושה שלא יודעים למי לדאוג קודם, ונדמה שאפילו דאגו יותר לגיל שהיה טייס. היו לו אישה ותינוק שעברו לגור אצלנו בקיבוץ, כי פיננו את המשפחות מהבסיס. סביב גיל היה מתח כל היום, אבל בערב היו לו תנאים להרים טלפון. אשתו סמדר היתה נרגעת והולכת לישון. לא מקבלים שום הודעה מהאח השני. אין הודעות. מישהו בא ואמר שראה אותו בדרך, אבל לא יודעים מה קורה".

עדה כבר הספיקה להשתחרר מהצבא, עזבה את הקיבוץ ועברה להתגורר אצל הסבא והסבתא במושב בני ציון. היא מספרת: "בתקופת המלחמה הייתי בסביבות גיל עשרים. החבר'ה היו כולם מגויסים. מי שנשארו במושבים, הנשים או הבנות, עבדו מאוד קשה. נסעתי מדי פעם לביקורים בבארי. לא דאגנו לאורי, כי קיבלנו מכתב ממנו. דאגנו לגיל כל הזמן, וגיל היה איתנו בקשר וסיפר שהוא בסדר. רק אחרי שנגמרה המלחמה התחלנו לדאוג שאנחנו לא מקבלים שום מידע מאורי. בזמן המלחמה לא היתה דאגה ספציפית. בעיקר אצלי, שדאגתי גם לחבר שלי. גם הוא נהרג במלחמת יום הכיפורים".

חיים מספר על הרגשתו הכללית באותם ימים: "במלחמה היו לי שני ילדים בצבא - אחד בחיל האוויר ואחד בשריון. באופן טבעי דאגתי יותר לזה שבשריון מאשר לזה שטס מלמעלה, למרות שגם הוא היה בסכנה. במלחמה הזאת היתה לי הרגשה לא טובה מההתחלה. לידנו, בגבעת שולה, היו קוברים בלילות את החיילים בבית הקברות הארעי. ראיתי איך החבר'ה האלה עובדים, עם זרקורים, חופרים את הבורות ומטמינים את החללים. לא יודע, היתה לי הרגשה לא טובה. היתה לי הרגשה שאורי יהיה פה. כל הזמן. מהתחלת המלחמה".

בית הקברות הארעי של צה"ל, על גבעת שולה שבפאתי הקיבוץ, מופיע בסיפוריהם של חברים רבים. קולות הדחפורים, הזרקורים, והחללים שמגיעים מדי לילה היו לחברי בארי תזכורת מוחשית ומתמדת למלחמה הרחוקה.

המלחמה הסתיימה ושום אות על גורלו של אורי אינו מגיע. אורי נעלם כאילו בלעה אותו האדמה.

"במשפחת חוטר־ישי המלחמה התחילה אחרי שהיא נגמרה", אומר אמנון. ימים קשים עברו על לאה ועל חיים. איך אפשר להתמודד עם חוסר הוודאות ועם ההיטלטלות בין ייאוש לבין תקווה? לאה מספרת: "הייתי מחסנאית בגדי ילדים. היה דווקא טוב שעבדתי כל הזמן. אם במשך היום עסוקים - לא חושבים. אבל בלילות הייתי חולמת כל הזמן שהוא בא. אני זוכרת שחלמתי שהוא הגיע פצוע, והלכתי לפתוח לו את הדלת ו... חיים סיפר שרציתי לקום באמצע הלילה והוא תפס אותי. זה חלום שחזר כמה פעמים. זה היה קשה כשהרבה זמן לא ידענו מה איתו".

בני המשפחה מספרים כי לאורך התקופה שבה היה אורי נעדר גילו חיים ולאה איפוק ראוי להערכה. עדה מתארת את האווירה בבית: "היה איפוק רב. בית ההורים החזיק אותנו מאוד חזק. קיבלנו דוגמה אישית מאוד מאוד טובה איך צריך להתנהג. היום לוקחים פסיכולוגים שעוזרים לפרוק את הכול. אצלנו, דווקא להבליג היה שם המשחק. אז כולנו הבלגנו".

בבארי מוציאים דף קשר לחיילים, ובדף לחייל מס' 5 מ־11.11.1973 נכתב:

האווירה בבית אינה קלה וזאת בעיקר כיוון שעדיין אין לנו ידיעות בדוקות על אייל ועל אורי ח'. על גיורא ועל דובי קיבלנו הודעה רשמית שהם נחשבים לנעדרים. כמובן שהודעה זו היא דר־משמעית ואנו רוצים לקוות שנפלו בשבי (בימים טרופים אלה זוהי תקווה).

אחרי עשרה ימים, ב־21.11.73, נכתב בדף לחייל מס' 6:

יש בידינו שלוש הודעות של קצין העיר על נעדרים - אייל, אורי, דובי. כה רצינו להאמין שאף הם נפלו בשבי. אחרי שנמסרה ההודעה על גיורא, שנשמעה כמו חלום, צפינו להודעות נוספות. הגרוע מכל הוא אי־הוודאות, חוסר הידיעה הברורה מה קרה. החקירות עוד נמשכות, חקר הפצועים, כעת גם חקר השבויים, החיפושים בשטח וניסיונות של זיהוי הבלתי־מזוהים. ואין מילה של נחמה. אין אפשרות של מעשה ועזרה. דרושה רק סבלנות אינ־סופית לחכות לוודאות.

גיורא ודרור חזרו מהשבי ב־22 בנובמבר. זיזה זוכרת שהשמחה הכללית על שובם החרפה את הכאב האישי של בני המשפחה. היא מספרת: "כשהודיעו על חילופי שבויים, היתה בקיבוץ התרגשות מאוד גדולה. אני זוכרת את המתח הגדול של ההורים שלי, ואת התקווה הגדולה. איכשהו היה ברור שאורי שבוי. עוד לא היו רשימות ולא היו הודעות, והיתה תקווה מאוד גדולה שהוא חוזר. ואז הגיעו ההודעות על השבויים, ולא היתה הודעה עליו. והגיע היום שחזרו שני השבויים שלנו. עשו פה טרם מאוד גדול והיתה שמחה גדולה. אני זוכרת שהולכים במדרכות עם עוגות ומביאים למשפחות שחזרו אליהן השבויים. כתבו ברוכים הבאים, ואחר כך עשו ערב תרבות, וגיורא ודרור ישבו וסיפרו מה עבר עליהם בשבי במצרים. אני זוכרת את כל המהומה הגדולה הזאת, וההורים שלי יושבים לבד בבית, ואורי לא חזר. זה היה כאב מאוד גדול. הוא לא חזר. הוא נעדר, ואף אחד לא ידע מה קורה איתו".

חיים רואה את הדברים אחרת. הוא מספר על השתתפותו בשמחת ההורים שבניהם חזרו: "היו לנו שני שבויים במצרים. כשהשבויים חזרו, הגעתי לברך את ההורים, והם שאלו מאיפה

יש לי כוח. הם ממש לא תיארו לעצמם שאני, שמחכה לבן שלי שיחזור ועדיין איננו, שאני אגש לברך אותם על זה שהבן שלהם חזר. לי היה כל כך ברור שאני צריך לעשות את זה. מה זה שייך אחד לשני?"

גיל מתאר את תקופת ההיעדרות של אורי כתהליך מתמשך של הפנמת האבל: "קודם כל אתה חי בתקווה שאולי הוא שבו. אחר כך מגיעה רשימת השבויים, ואומרים: טוב, אבל אולי כשיגיעו השבויים יגיעו עוד שבויים. אז אתה מחכה עוד שבוע, עוד שבועיים, עד שמגיעים השבויים. אחר כך מגיעים השבויים, ואתה מבין שאין כבר למה לחכות, כי מאיפה הוא יצוץ? ככה, בחודש הראשון זה מין מצב כזה שמחכים כל הזמן, אולי תבוא הידיעה מאיפה שהוא. אבל הוא איננו. ברור לך שהוא איננו. צה"ל עשה מאמצים. בתוך שבוע מסוף המלחמה - אני חושב שלא היה חייל שלא ידעו איפה הוא נמצא. וכשאתה לא מקבל ידיעה, אז הוא לא נמצא. זהו. אתה מחכה, ואתה מצפה, ואחר כך אתה יושב, ואתה לא יודע מה קורה. זה הרבה מאוד זמן לעבד את השכול".

זיוה בת ה־12 ואמנון בן ה־15 למדו בבית הספר בבארי. לאה מספרת על תגובותיהם: "אמנון היה בבית הספר. מנוחה היתה המורה שלו. היא סיפרה בכיתה שהתחילו להחזיר את השבויים, ואלה כנראה כל השבויים. כנראה שאלה שלא חזרו, אולי לא יחזרו. אמנון התפרץ: מה, לא יכול להיות! וברח מהכיתה. הוא היה מאוד קשור לאורי. זיוה עוד היתה קטנה, אז היא לא כל כך דיברה. יותר מאוחר היא סיפרה שזה מאוד השפיע עליה".

זיוה ואמנון מספרים כי מבחינתם החיים המשיכו להתנהל כרגיל. באותה תקופה כלל החינוך המשותף לימודים, עבודה, פעילות חברתית ענפה בשעות אחר הצהריים ולינה בתי הילדים או בחדרי הנעורים. המפגש עם ההורים היה תחום לשעות מעטות אחר הצהריים. "בשעות אלו", הם אומרים, "עשו ההורים מאמץ לשדר שהכול כרגיל". אומר אמנון: "בתור הורה, בתור איש מבוגר, אני מבין בדיוק איזה גיהינום הם עברו. אני חושב שהם שמרו את זה לעצמם. היתה דאגה והיה חוסר ידיעה. עובדתית הכול היה על השולחן, אבל רגשות מוחצנים לא היו שם. הם שמרו את זה לעצמם. אני לא זוכר את אמא שלי בוכה או משהו כזה, בגלל שהיא לא כזאת".

זיוה מתארת: "אני הייתי בבית הילדים. לא הייתי בבית בתקופה הזאת, אז לא חוויתי איתם את זה. רק הרגשתי את המתח. הייתי שומעת את הסיפורים מסביב, והייתי שומעת מה הם אומרים למבוגרים אחרים. לא היה דבר כזה שהילד שותף. אני זוכרת את עצמי בתור ילדה בת 12 שנמצאת בבית ולא טורחים להסביר לה מה קורה. אני צריכה לנסות להבין לבד את כל הסיפור".

ככל שחלף הזמן גברו החששות. לאה וחיים היו נוסעים מדי פעם לפגישות של הורי נעדרים עם נציגי הצבא. מספרת לאה: "היו כל מיני אספות של הורי נעדרים. זה היה נורא לשמוע

שהיו הורים שהתנפלו על הקצינים. אמא אחת התנפלה על אמנון רשף שהיה מפקד החטיבה הזאת, והוא אמר לה: מה רצית, שגם אני איהרג? אנחנו לא התנהגנו ככה. קיבוצניקים בדרך כלל מתנהגים אחרת מעירוניים. זה היה מאוד לא נעים לבוא לפגישות כאלה”.

אומר חיים: “קיבלנו פעם אחת גלויה: אנחנו נלחמים ומנצחים, אורי. ומאז שום דבר. כאילו נעלם מהמפה ואף אחד לא יודע איפה הוא. אני הייתי אורח קבוע במשרד הביטחון. יום אחד החלטתי לבקר את הבן הבכור שלי, גיל, שהיה טייס. אני בא, וסמדר אומרת לי: גיל לא בבית, הוא נסע. לאן? הוא נסע לחפש את אורי. נגמרו הקרבות, והוא לקח ג'יפ וירד למטה לחפש את אח שלו”.

גיל מתאר את מסע החיפושים שלו אחרי אחיו: “היתה הפסקת אש, ולקחתי מטוס. טסתי לרפידיים. ידענו שבית הספר לשריון התמקם בטסה, באזור של רפידיים. אמרתי: ננסה דרכם לדעת מה קרה לאורי. יצאתי לשטח, לחפש אותם. הגעתי לארנון, חבר של אורי. הם הדריכו יחד בקורס מט”קים, ורק במלחמה הם נפרדו. ארנון הלך לחטיבה 600 ואורי הלך לחטיבה 14. הם לא ידעו מה קרה עם אורי, הם רק ידעו לאן הוא סופח”.

קצה חוט ציץ באופן מקרי למדי: “הקשר הראשון שקיבלנו היה הודעה מאיתמר, חבר שלי מהכיתה, שנפצע ושכב באסף הרופא, אני חושב. היה איתו פצוע מהשריון, שסיפר שהיה מהצוות של אורי. הוא סיפר שהם עזבו את הטנק ועלו על טנק אחר. ואז הם נכנסו לחוה הסינית. ירו עליהם. הוא נפצע ועף מהטנק, ולא יודע מה קרה לאורי. זו בעצם היתה הידיעה הראשונה ממישהו שהיה איתו עד לדקות האחרונות, אבל הוא לא ידע להגיד מה היה המסלול ואיפה זה קרה”.

מצויד במידע הזה ירד גיל לסיני. הוא נעזר בראובן נגלר, שהיה בחטיבה 600, וביגאל אדמתי שהיה אז חוקר שבויים, שניהם חברי בארי. שלושתם נסעו יחד לחטיבה 184: “פגשנו שם את מפקד החטיבה ואת הכוחות, והם סיפרו שאורי באמת היה איתם. הם לא יודעים בדיוק מה קרה לו. הם ידעו עליו עד השלב שהטנק התהפך, וידעו שהכוחות לא הגיעו. שאלתי אותם: לא ביררתם? לא הודעתם? לא, הם לא. היה שם בלגאן, אף אחד לא יודע, אף אחד לא הודיע, לא עשו אפילו בדיקה מי ישנם ומי אינם. מי שאיננו – איננו. הם אפילו לא דיווחו שהוא נעדר. צה”ל לא הכריז על אורי בתור נעדר כי הגדוד לא דיווח מי חסר לו. ביקשנו מהם: קודם כל תוסיפו אותו לרשימת הנעדרים, שידעו שגם אותו צריך לחפש”.

גיל הצליח למצוא את אחד החיילים שהיה עם אורי בטנק המקורי. הוא משחזר את הסיפור: “הטנק של אורי שקע בתעלת מים לצד הדרך. הם עזבו את הטנק וניסו לתפוס טרמפ להמשיך להילחם עם הכוחות. העלו אותם בתור לוחמים נוספים על שני טנקים. אין מקום, אז הם יושבים בחוץ, על הסל של הציוד. היום לא היו עושים דבר כזה. ככה הם נכנסו לחוה הסינית, האזור הכי נורא במלחמה. ואיך שהם עוברים על צומת טירטור-מקסיקו הם נכנסים למארב של הצבא המצרי, עם טילי סאגר. אף אחד מתוך 12 הטנקים לא הצליח לעבור את המקום הזה. אחד עף מהטנק הראשון, אבל כנראה לא נפגע וחזר אחר כך אל הכוחות. השלושה שעלו על הטנק השני לא חזרו לכוח. שניים נהרגו ואחד נפצע קשה. ממנו הבנו מה קרה”.

למחרת נסענו למקום הקרב שלהם. מצאנו את כל הטנקים עומדים שם, שרופים אחד-אחד". חיים מתאר בהתפעלות את התחקיר שערך גיל: "השטח היה מלא כלי רכב, משאיות, טנקים, שריוניות, ג'יפים. גיל סימן כל רכב על המפה וכתב מאיפה הוא, מאיזו פלוגה, ומי האנשים שהיו עליו. הוא עשה את העבודה שהם לא הצליחו. בסוף הוא מצא את הטנק של אורי ששקע באחת הביצות שלייד התעלה, ואת הטנק שהוא נהרג בו. הוא ידע את שמות כל אנשי הצוות וידע מי נשאר בחיים. אורי לא היה. אבל את הגופה שלו לא מצאו".

אחרי יומיים חזר גיל מסיני. בלוויית ההורים נפגש עם אגף הנעדרים ומסר את המפות ואת המידע שהיו ברשותו. תקציר הסיפור התפרסם ביומון של 17.12.1973, אותו יומון שממנו ציטטנו את הפרטים שהיו ידועים על דובי עופר:

בערב יום הכיפורים ירד אורי בטיסה לסיני עם חבריו ליחידה. בסיני צורף ליחידת שריון כמפקד טנק והשתתף בקרבות הבלימה הקשים. בליל 15 באוקטובר יצא מרפידים לכיוון התעלה לגדוד 184. יומיים לפני כן ניהל הגדוד קרבות שריון בשריון והשמיד כשמונים טנקים של האויב, בלא פגיעות ובלא נפגעים לגדוד. המשימה שהוטלה עליהם הפעם הייתה לפרוץ דרך אל התעלה כדי להקים מעליה גשר ולחצות לעברה השני. הגדוד של אורי שימש חוד המחץ של ההתקפה. בדרך למטרה נתקע הטנק של אורי בתעלת מים והמים החלו חודרים לתוכו. סכנת טביעה ריחפה על הצוות. הצוות נאלץ לנטוש את הטנק ולנוע ברגל מזרחה, לעבר כוחותינו. לאחר כעשר דקות הליכה נפגשו בגדוד שני של שריון שבא לקראתם. אורי אותת בפנסו לבאים ועצר אותם. הוא העלה את אנשי צוותו לטנקים של יחידה זו.

מערבית לחוה הסינית, מול מוצב לקקו, עלה הגדוד המתקדם על מארב של חיל רגלים מצרי מחופר, מצויד בטיילים נגד טנקים. כמעט כל הטנקים של הגדוד נפגעו, ורק מעטים הצליחו להתחמק ולסגת. אורי, שהצטרף עם שניים מאנשי צוותו לטנק אחד, התקדם איתם כשהוא יושב בחוץ על הסיפון.

הטנק נפגע מפגיעה ישירה. הצוות שהיה בתוך הטנק נשרף. אחד מחבריו של אורי נזרק מן הטנק כשהוא פצוע ברגלו. חבר שני, שישב גם הוא באותו צד, הועף למרחק, הצליח להיחלץ והצטרף לכוחות שלנו שהגיעו למקום.

כנראה שאורי, שהיה בצדו השני של הטנק, והפגיעה הייתה קרובה אליו ביותר - נפגע.

עד כאן נטווה הסיפור בעזרת עדויות חברים שליקט גיל בפגישות עם חיילים שהשתתפו בקרב. מכאן אבד החוט וגורלו של אורי לא נודע.

כעת נמצא אורי ברשימת הנעדרים. הוא יישאר בה חודשיים.

מקץ חודשיים הודיע הצבא למשפחה שנמצאו שרידים מגופתו של אורי ושהם יובאו לקבורה בקבר אחים בקריית שאול. "אין את השוק של הידיעה כשבאים ודופקים בדלת ואומרים: הבן שלכם מת. אין את זה", אומרת לאה. אלא שאיש מבני המשפחה אינו מאמין שמדובר בשרידיו של אורי. אומר גיל: "זה לא יכול להיות. עשינו את התחקיר ואנחנו יודעים שאורי ישב על הטנק, אז מה מספרים שמצאו את הנשק שלו ואת השערות שלו בתוך הטנק השרוף?"

זה לא יכול להיות. בתוך טנק לא מכניסים אדם חמישי. אבל הם ניסו בכל מחיר לסגור את התיק. אם באים ואומרים לך מצאנו שרידים, הם לא צריכים להראות לך. צה"ל עושה תחקיר שלו, ואם הם מכריזים עליו כעל חלל שמצאו את העקבות שלו בתוך הטנק – אתה לא יכול לעמוד מולם. זהו. כולנו באנו ללוויה וכולנו היינו בהרגשה שזה לא זה, ושנחננו לא שייכים בכלל לסיפור הזה. אבל מה אתה יכול לעשות? זה מה שצה"ל החליט".

חיים הרגיש שהסיפור אינו נכון, ובכל זאת הסכים לקבר האחים. הוא מתאר את ההתלבטות: "בא הפסיכולוג אחי'יותם אלי' הביתה, לשכנע אותי ואת לאה לעשות קבר אחים בתל-אביב. הוא אמר שמצאו שערות של אורי בטנק. רצה למכור לי לוקש. אני אומר לו: שמע אחי, כשטנק נשרף, שיערה לא נשארת. לא יכול להיות דבר כזה. אני יודע מה זה טנק. אני יודע גם מה זה אש בתוך טנק. אני יודע גם מה קורה. תפסיק לזבל לי את השכל. ישב, ישב. הזמנו את גיל, וגיל ישב איתנו, והוא ניסה לשכנע אותנו לעשות את קבר האחים הזה. ובסוף אמרתי: הגופה של אורי איננה, אני לא יודע אם נמצא אותה. לפחות שיהיה באיזשהו מקום איזה שמץ של... הוא היה. אז אמרתי בסדר".

ב־7.2.1973 התפרסמה ביומון מודעת אבל על אורי. נכתב בה:

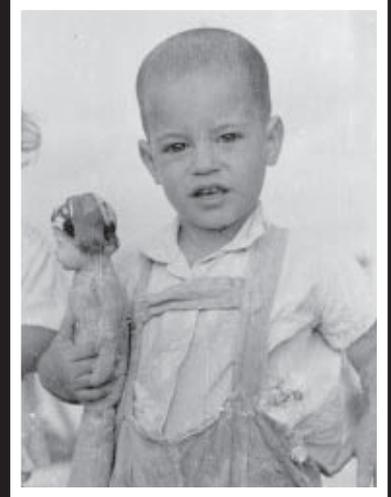
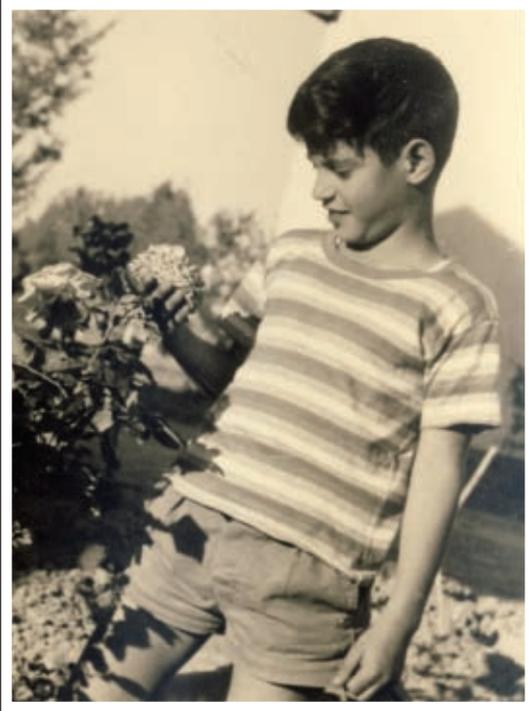
בנו חברנו אורי חוטר־ישי ז"ל נפל בקרב בסיני והוא בן 20 שנה בלבד [...] אחרי תקופה ארוכה שאורי היה בגדר נעדר, הגיעתנו אתמול הידיעה על נפילתו של אורי בקרב על החוה הסינית ביום 15 באוקטובר 1973. אורי נפל מפגיעה ישירה בטנק עם עוד שלושה מחבריו. אורי ייקבר בבית הקברות הצבאי בקריית שאול בקבר אחים עם שלושת חבריו. הלוויה בקריית שאול ב־8.2.1974, בשעה 11. אוטובוס יוצא מהקיבוץ בתשע.

הלוויה בקריית שאול זכורה לכולם כחוויה מזעזעת. זיוה היתה המומה מההבדל בין הסגנון המאופק של משפחתה לבין מה שראתה בלוויה. היא מתארת: "היו שם רעש ובלגאן שלא ייאמנו. היו שם המון אנשים מעדות המזרח, שהתחילו לעשות הו-הו-הו כזה. הם מוטטו את הקבר. אמנון ואני תפסנו אזימוט והיינו בקצה השני. לא עמדנו בכלל ליד הקבר. אני זוכרת את זה בתור משהו טראומטי. בכלל לא הרגשנו שייכים לבלגאן הזה. שני ילדים. היינו בקשר של אנחנו-לא-שייכים-לבלגאן-הזה. התרחקנו, כאילו הדבר הזה לא שייך לנו. פשוט לא היינו שם. כאילו כל הלוויה הזאת זה לא אורי. זה לא שייך אלינו בכלל".

גם אמנון נזכר בסלידה: "היתה לוויה ענקית ודוחה בקריית שאול. מין קבר אחים כזה, והיא היתה דוחה וטראומטית. זה היה ברור לכולם שאנחנו סתם שם. לא היה שם שום דבר מאורי. לא היתה לי הרגשה שאני קובר שם אח. זה היה אחד האירועים הדוחים בחיי. אני חושב שאחד האירועים המכוננים בחיים שלי, בעיקר ביחס שלי למדינת ישראל, היתה הלוויה הדוחה הזאת. הבנתי שם שאני שונא את אלה שקורעים לי את החולצה. זו היתה מין הרגשה כזאת של חוסר תוחלת אחד גדול, כל המלחמה הזאת, וכל מה שמוביל לזה".

גם עדה מספרת על תחושת ניכור: "זה לא היה כמו בקיבוץ. זה היה עם רב, המון אנשים שאף אחד מהם לא נראה כמונו, לא חושב כמונו, ולא מתנהג כמונו. אנשים צרחו וצעקו ומשכו בשער, וזרקו את עצמם על האדמה כמו שאנשים אבלים נוהגים לעשות, אבל אנחנו לא ראינו את זה בשום מקום עד אז. זה היה מאוד משונה. אני זוכרת שעמדנו מאוד רחוק,

כאילו זה לא שלנו. כאילו זה משהו אחר לגמרי. ואחרי שהכול נגמר, ארבעה או חמישה ארונות, היה די ברור לנו שיש כאן משהו מאוד משונה. מצד שני, איך אנחנו יכולים שלא לשתף פעולה, אם זה באמת היה זה. אבל זה לא נתן מנוח".

סימני השאלה לא פסקו אחרי הלוויה. לאה מספרת שאביו של חיים דיבר על חלומות שהיו פוקדים אותו: "אורי היה בא אליו והיה אומר לו: סבא, עוד לא קברו אותי". סמדר, שהיתה אז אשתו של גיל, מספרת: "לפנות ערב הייתי הולכת לטייל עם ניר בעגלול. כשהייתי חוזרת הייתי רואה את סבא ישראל גפן, שהיה אדם דתי מאוד, יוצא מהחלקה של בית הקברות הארעי. יום-יום, יום-יום. וכמה פעמים שאלתי אותו: סבא, למה אתה הולך לשם? הוא תמיד היה מסתכל ואומר לי: מי יודע, והולך. מי יודע, מי יודע, מי יודע, והולך. אחרי הלוויה בקריית שאול, הוא אמר לי פתאום: אבל אולי אורי קבור כאן? זה לא נתן לי מנוח. שני הסבים היו אנשים דתיים. סבא אחד חולם שאורי אומר לו: לא קברו אותי. וסבא שני אומר: מי יודע, אולי אורי קבור כאן. אני לא מיסטיקנית, אבל זה פשוט לא ייאמן".

ב-10.3.1973 התקיימה בקריית שאול האזכרה ליום השלושים. תחושותיהם של בני המשפחה החלו לקבל אישור רשמי. מספרת זיוה: "אני זוכרת את הנסיעה חזרה, ואני זוכרת שמדברים באוטו. מדברים על גופיה, על מספר שמצאו בגופיה, ואני לא מבינה. תמיד אני מקשיבה בשקט, אבל די! לא הבנתי כלום. לא התחברו לי הפרטים. בסוף אני אומרת: אני לא מבינה על מה אתם מדברים. שאלתי, ואז הסבירו לי".

מתברר כי לאורך כל התקופה שבה לא היה ידוע על גורלו, היה אורי טמון באדמת בארי, בבית הקברות הארעי הטורף את לילותיהם של חברי הקיבוץ. לאה מספרת: "את החיילים קוברים במדים. כשהתחילו להוציא את האלמונים ולהעביר לבתי קברות קבועים, פתאום שמו לב שעל החולצה יש מספר. הבינו שזה מספר כביסה של קיבוץ. התחילו לשאול את כל המחסנאיות בקיבוצים שידעו שיש בהם נעדרים. עד שהגיעו לבארי. שאלו את המחסנאית. היא אמרה של מי המספר. ככה גילו אותו".

חיים מספר על קבלת הידיעה: "אחרי הלוויה עוברים שבועיים או שלושה. פתאום מגיע טלפון מהרב הצבאי הראשי. הוא אמר לי: מר חוטורצקי, מצאנו את הגווייה של הבן שלך. זה היה בשבילי נורא ואיום. קודם כל כשהוא אמר עוד פעם לווייה - עוד פעם להביא את ההורים הזקנים, ועוד פעם להביא את האחים והאחיות ולהביא את כל הקיבוץ - זה סיפור. נסענו בשני אוטובוסים ללוויה הזאת. זה היה נורא, רק המחשבה על זה. אמרתי ללאה, אני נוסע אל הרב לבד. נסעתי אליו. כולם יצאו מהחדר, ברחו. השאירו אותי עם הרב ועם השליש שלו. אני מביט עליו: איך אתה לא מתבייש? בשביל לווייה פיקטיבית שלחת לי את אחי-ייתם. הוא ישב אצלי יום שלם. לא יכולת לשלוח לי אדם להגיד שנמצא הבן שלי? אני מסתכל עליו והוא מסתכל עלי, והוא לא אומר לי אף מילה. אף מילה הוא לא אמר לי".

למודי ניסיון, לא הסתפקו הוריו של אורי במספר הכביסה ודרשו זיהוי ודאי של הגופה. צילומי רנטגן הראו שבר ישן ביד וכך אומתה סופית זהותו של אורי. כעת יכלה המשפחה להביאו למנוחות באדמה שעליה גדל.

לווייתו השנייה של אורי התקיימה בבארי ב־19.3.1974, כחמישה חודשים לאחר נפילתו וכחמישה שבועות לאחר הלוויה הראשונה. "היא היתה אירוע יותר סולידי, שקט, בכלל לא טראומטי. זה היה אירוע שסגר את הפרשיה ועשה לכולם רק טוב", אומר אמנון.

לאחר הלוויה בבארי החליטו חיים ולאה לשבת שבעה. עד אז לא התאבלו על אורי באופן פומבי וממוסד. כך מתאר חיים את ימי השבעה: "אחרי שקברנו את אורי פה, החלטנו להיות בבית שבעה ימים. לא כל היום, רק בערבים. אז היו באים אלינו, והשכנה רותי שריג היתה מכבדת ונותנת ומנקה ומסדרת. לא היה לנו כוח לחשוב על זה אפילו. הקיבוץ נתן הכול. ראיתי את התמיכה בעיניים של האנשים. לא הייתי צריך שהם יגידו. הרגשתי שהם תומכים בנו. זה היה שווה הכול. אני לא צריך את הדיבורים המפוצצים, כמה הוא היה טוב וכמה הוא היה זה וזה. אנחנו הכרנו אותו, זה ילד שגדל פה. גם ההורים שלו וגם המחנכות שלו, וגם הגננת שלו, כולם - יצאנו מפה. והיחס היה בעיניים".

עדה מספרת: "אני זוכרת שהמון אנשים הגיעו. כל החודשים האלה, עד שנתנו את התשובה הסופית, כל הזמן אנשים נכנסו מהקיבוץ. כל הזמן היו חברים של ההורים ולא נתנו להם להיות לבד. היו שכנות שכל הזמן עזרו והכינו עוגות, וסידרו, ובאו. הקיבוץ היה כל הזמן במצב של מקסימום תמיכה. לא היה פה רגע אחד שההורים היו יכולים להרגיש שמישהו עוזב אותם לאנחתם. לפחות בקטעים שאני ראיתי, כי אני כבר בעצם לא גרתי בקיבוץ".

מנקודת הראות של זיוה, שהיתה בחדר רק בשעות אחרי הצהריים וחזרה בערב לבית הילדים, הצטיירה תמונה אחרת. במבט לאחור, היא תוהה אם ראתה תמונה חלקית: "רותי טיפלה בהם כאילו היתה הבת שלהם. היא באה כל יום, לא עזבה אותם לרגע. עד היום הם איתה בקשר מאוד יפה. יש איזה קור בקיבוץ הזה. מכל בני גילם, כל הוותיקים, מי בכלל בא אליהם? מי נכנס להסתכל עליהם? מי דאג להם? לא ראיתי מישהו שנכנס אליהם, חוץ ממנה. אולי אני פקששתי את זה".

לאה מדגישה את הצד השני של מטבע הלינה המשותפת: "הרגשתי שהחברים כולם מרגישים שמישהו חסר, מישהו נהרג. בקיבוץ הרי היתה עדיין לינה משותפת, אז כל החברים היו קשורים - הילדים, המטפלות".

חברי הקיבוץ שליוו את המשפחה ראו שהדיבור קשה מנשוא, אך גם האיפוק כמעט בלתי אפשרי. אומרת אחת החברות: "הם כאבו, והם כואבים, והם אבלים, וכולם אמרו שהם צריכים להיות חזקים, אז הם היו חזקים. אני הייתי אומרת בלבי, ולא העזתי אף פעם לומר להם: אל תהיו חזקים, תבכו. זה לא יעשה אתכם פחות חזקים".

חיים ולאה מתלבטים עד כמה מותר להם לבטא כאב בנוכחות הילדים. בינם לבין עצמם, הם חיים אותו. אומר חיים: "לאה היתה בורחת באמצע הלילה מהמיטה. הייתי תופס אותה ושואל מה היא רצה. אורי בדלת, היא היתה אומרת ורצה. לא פעם ולא פעמיים. אנחנו אכלנו את זה כל השנים בשקט. היו לנו עוד ארבעה ילדים. היו הורים שאיבדו את הצפון.

אנחנו אמרנו שככה זה, אין מה לעשות. החיים ממשכיכים הלאה, אנחנו נישאר חזקים ואנחנו ממשכיכים להיות הורים לילדים שלנו. הם לא צריכים להרגיש שאנחנו עברנו מה שעברנו. הילדים לא ראו אותנו בוכים. אם הם ירגישו – ירגישו”.

גיל: “אני יכול להגיד שההורים שלי מה שנקרא שמרו פסון. לא אגיד שזה היה קל, אבל הם לא התפרקו. אמא שלי מאוד עצורה, היא בקושי שחררה משהו”. זיוה מתארת את המצב כמעט באותן מילים: “לא ראיתי אפילו פעם אחת את ההורים שלי בוכים, כי הם לא היו בוכים לידי. אני מבינה שהם בכו בינם לבין עצמם בלילה, כשלא הייתי לידם. הם כל הזמן שמרו פסון, החזיקו את עצמם. והבית תפקד. יכול להיות שההורים היו מדברים עם גיל, האח הגדול שלי, ועם אמנון ועדה, אבל לא איתי. אני הייתי קטנה, אז איתי לא היו מדברים. זה די הפריע לי. הייתי ילדה לא מעיקה כזאת, וביישנית, אז לא הייתי שואלת שאלות שאני לא אמורה לשאול”. ובאותו עניין בדיוק אומר חיים: “זיוה היתה ילדה קטנה. איתנו היא לא דיברה. היא הבינה שהנושא הזה כואב לנו, אז היא לא דיברה איתנו. אבל היא דיברה עם המטפלות שלה, ויותר מאוחר עם המורים”.

אומר גיל הבכור: “על אורי דיברנו כל הזמן. סיפרנו זיכרונות והעלינו רגעים שאנחנו זוכרים, ומה הוא עשה, ומה עשינו איתו – כל הזמן. יש משפחות שבהן לא מדברים. אצלנו דיברו כל הזמן, על הכול”.

זיוה הצעירה מתארת הרגשה הפוכה: “אני זוכרת שלא דיברו על זה. זה היה אצלי בפנים. זה לא היה דבר שיכולתי לדבר עליו עם מישהו, עם אף אחד. זה היה משהו שלי. לא היה דיבור עם האחים, כי הפער שלי מהם הוא די גדול. גיל מבוגר ממני ב־13 שנה, והוא איש סגור. עדה צעירה ממנו בשלוש שנים, וכשגדלתי היא כבר לא היתה פה. אמנון הסתגר בתוך עצמו, אבל היינו שנינו באותה חזית. הוא היה בקטע של תעזבו אותי, לא רוצה את המשפחתולוגיה הזאת, מה כולם באים. אז הייתי הרבה פעמים לידו, שם בצד. הרבה פעמים היינו ככה שנינו, ביחד, בלי מילים. לא היינו מדברים. בעצם לא היה לי עם מי לדבר”.

זיוה מספרת שההורים נסעו עם גיל ועם אמנון לסיני, לראות את “המקום”. האבל נתן את אותותיו בעקיפין. “לאבא היה קשה. באיזשהו שלב הוא קיבל התקף לב”, אומרת עדה. אמנון מייחס את התקף הלב למתח הקשה בתקופה שבה היה אורי נעדר. בתקופה ההיא עישן חיים שלוש חפיסות סיגריות ביום.

אחיו של אורי חווים תקופה לא פשוטה. הבוגרים, גיל ועדה, בראשית שנות העשרים לחייהם, שייכים לקבוצת הגיל שנשאה על גבה את המלחמה. עבורם היתה המלחמה חוויה אישית ומוחשית. גיל השתתף במלחמה כטייס קרב. בעקבות היעדרותו של אורי החליט מפקד הטייסת שגיל יפסיק לטוס טיסות מבצעיות. גיל נשאר בחצרים אך השתדל להגיע להורים לעתים קרובות ככל האפשר. עדה, שכבר למדה בסמינר הקיבוצים בתל-אביב, התאבלה על אחיה ועל בן זוגה, שניהם נושאים את השם אורי. הצעירים, אמנון וזיוה, המשיכו לכאורה בחיי השגרה של מערכת החינוך הקיבוצית.

אומר אמנון: "סיר הלחץ ישב בעיקר על ההורים שלנו. אני הייתי בדיוק בגיל כזה של לא להיות כל כך בתוך המשפחה. הייתי בן 15, עם שער מעבר לכתפיים. היו לי דברים אחרים בראש. הייתי כבר בנעורים, והייתי מגיע הביתה לחצי שעה ביום, להגיד שלום להורים ולהיעלם. אני יודע שעליהם עבר גיהנום, אבל אני לא הייתי ממש בתוך הגיהנום הזה. זה עבר לי קצת בצד. היה לי יותר נוח לא להיכנס לתוך זה. שום דבר לא השתנה במהלך החיים שלי בבית. זה לא שפטרו אותי מלימודים. הכול נמשך כרגיל מבחינתי. זה היה הכי נוח ללכת ולהיות בפעילויות של הנעורים. זה היה ערוץ שלא מושפע ממה שקורה במשפחה. אולי זו היתה קומבינציה של האופי שלי ושל הסביבה. ככה הקיבוץ היה אז. עסקים כרגיל, ולא מתעסקים יותר מדי עם רגשות ועם נושאים כואבים. מדחיקים. אני מנסה להסתכל על ילדים אחרים בכיתה שעברו דרך איזשהו אסון משפחתי ואני חושב שאחד הכלים להעביר את זה היה לקחת את הילדים ולהשאיר אותם עסוקים בחברת הילדים, בחטיבה, במה שלא יהיה".

משפחת חוטריישי מתכנסת לזכר אורי פעמיים בשנה. הראשונה היא אזכרה משפחתית-פרטית הנערכת בסיום חג הסוכות, בתאריך הנפילה המשוער של אורי. השנייה היא האזכרה הממלכתית של יום הזיכרון. שמו של אורי מופיע באנדרטה לשריון בלטרון וגם באנדרטה של אבירי הלב בכפר תבור. בשנים קודמות נהגו חיים ולאח להגיע לאזכרות שנערכו שם, לפעמים בכוחות עצמם ולפעמים עם חברים מבארי.

לאה מבהירה את מועדי האזכרה: "פעם ביום הזיכרון, ופעם ביום שחושבים שבו הוא נהרג. יכול להיות שזה היה בחול המועד, אבל אצל יהודים דתיים לא הולכים לבית הקברות בחול המועד. ההורים שלי ושל חיים היו דתיים, אז ממש אחרי סוכות עולים לבית הקברות. כל המשפחה באה גם ביום הכיפורים וגם ביום הזיכרון. ביום הזיכרון כל הקיבוץ הולך לבית הקברות ומקריאים קטע כתוב על כל אלה שנפלו. זה כמו ההגדה של פסח. אפילו כבר יודעים מי יקרא על זה ומי יקרא על זה".

בתוך הטקס הקיבוצי הגדול מדגיש חיים את הפן המשפחתי: "ביום העצמאות מוקף הקבר של אורי בשלושים איש. באים אליו. האחים של אורי באים באופן קבוע, פעמיים בשנה, עם כל הנכדים והנינים, וכאלה שלא הכירו אותו. הם יודעים שזה הדוד שלהם שנפל במלחמה, כי הילדים האלה מכירים את אורי מהתמונה שעל הקיר. איזו משפחה מחבקת אותנו".

ההתכנסות המשפחתית נמשכת בביתם של חיים ולאח. אומר אמנון: "במשפחת חוטריישי קורה משהו מאוד מיוחד. פעמיים בשנה כולם מתייצבים אצל ההורים שלי. כל הדודים ובני הדודים, ובני בני הדודים - כולם באים ויושבים ועושים אוכל, וזה מן מפגש, וזה לא דועך. כבר שלושים שנה ויותר עברו. אני חושב שזה מאוד עוזר להורים שלי. זה קשה להם וטוב להם. קשה עם השכול, אבל זה שכולם באים זה מאוד מחזק אותם. אני חושב שזה היה האירוע המשפחתי היחידי שבאמת הייתי תמיד מופיע ונמצא. לפחות רואים אותי שם. זה אירוע מחייב, אבל אני חושב שזה יפה".

אומרת עדה: "יש כאן חגיגות אדירות כל יום זיכרון. כבר עברנו המון שנים ורובנו לא מכירים את אורי, אבל כל המשפחה מגיעה מרחבי הארץ, וזה נורא יפה. יש פה עשרות אנשים בכל יום זיכרון. אני לא רואה את זה במשפחות אחרות. אנחנו כבר שלושה דורות הולכים עם הזיכרון. לי כבר יש נכדים שמספרים את הסיפור של אורי, והם עושים את זה כל כך יפה. אני חושבת שזה גם סוג של תרפיה. זה עושה המון להורים. הם שמחים שכולם באים, ומכינים את האוכל, ומדברים, ועושים טקס, וקוראים קטעים. חשוב להם".

ההתכנסויות המשפחתיות משמרות את זכרו החי של אורי גם אצל אלו הצעירים מכדי להכירו. חיים מספר על אחת מנכדותיו: "אנחנו עומדים באזכרה, ופתאום ילדה קטנה, בת חמש או שש, מתחילה לבכות. שואלים אותה למה היא בוכה. בגלל אורי, היא אומרת. פתאום מתחילה להבין שהדוד שלה הלך ולא יהיה יותר. התחילה לבכות. זה לא נגמר".

באזכרה ביום השנה למותו מתקיים טקס פרטי המבוסס על שילוב בין המסורתי לבין הקיבוצי והמשפחתי. עדה מסבירה: "סבא שלי היה חזן בבית הכנסת, הוא היה איש דתי. הוא תמיד הקפיד על הטקס המסורתי עם הברכות והתפילות. לימים סבא נפטר. אבא שלי ואחיו מאוד מקפידים להמשיך את המסורת הזאת. אבא שלי שר את אל מלא רחמים מאוד יפה. יש קטעים שאנחנו קוראים. שיר או משהו שבת־דודה שלי כתבה, דוד שכתב. כל שנה אני אומרת לעצמי: אני אכתוב, ועוד לא הצלחתי. בינתיים עוד לא יצא לי אל הנייר. או שזה ייצא, או שלעולם לא".

אומר חיים: "הסיפור של אורי מסופר בכל פעם. כל יום זיכרון אני כותב דף, ואני קורא, ואני מספר על המלחמה, מספר על מה שקרה. אני משתדל שזה לא יהיה שנה אחרי שנה אותו דבר. האמת היא שכשמגיע יום הזיכרון קשה לי לדבר. קשה".

שניים מבני המשפחה נקראים על שמו של אורי. הראשון הוא בנם של גיל וסמדר. מספרת סמדר: "כשהייתי בהריון אמרתי שזה חייב להיות בן, כי זה אורי. אחת הפעמים היחידות שראיתי את גיל בוכה היתה כשהוא נכנס אחרי הלידה לכמה דקות לראות אותי, ויש אורי – יש אורי חוטר־ישי. ביום הולדתו ה־18, לפני שכולנו התקבצנו להרים כוסית לחיים, היינו רק שנינו. זו הפעם הראשונה שהעזתי לשאול אותו: תגיד, המשא הזה כבד עליך מדי? הוא אמר לי: אמא, לכבוד ייחשב לי הדבר. ממש ככה. הוא מרגיש שזה חוט מקשר".

עדה הנציחה את אורי בשמה של הבת השנייה – אורית. הבן הראשון נקרא רפי, על שם סבו. עדה מספרת: "כיוון שגם לחבר שלי וגם לאח שלי קראו אורי, השם היה מאוד מאוד משמעותי לי. וכשנולד לי הבן, זה היה האירוע הראשון המשמח ממש מאז המלחמה. ולא שמחתי, כי לא יכולתי לקרוא לו אורי. נורא רציתי. ורק אחר כך, כשנולדה לי הבת, קראתי לה אורית. לפעמים היא היתה אומרת: היית יכולה לקרוא לי אורי, לא אורית. לא היית צריכה לקלקל את הזיכרון. היא מאוד אהבה את זה שהשם שלה הוא לזכרו".

בנה הצעיר של עדה, מתן, דומה לאורי דמיון עז המפתיע אותה בכל פעם מחדש: "תמיד כשנכנסים אלי הביתה שואלים: למה את שמה תמונה של מתן? ואני אומרת: זה לא מתן, זה אורי. משהו במבט ובעיניים, משהו בפה שלהם. מתן מאוד גאה על הדמיון. הוא אמר לי: זה שידעתי שאני דומה לאורי נתן לי איזושהי פרספקטיבה אחרת על אורי. אולי גם אני טיפחתי אצלו את הדמיון הזה. אורי ניגן בכלים בקלות. הוא היה תופס כלי ואחרי שבוע היה מנגן בו. גם מתן לוקח כלי ומתחיל לנגן".

עם השנים הפך המוות לחלק מהחיים. פינת הזיכרון של אורי נדרה לחדר השינה של ההורים והסלון התמלא בתמונות של הילדים והנכדים. בני המשפחה מעידים כי חיים ולא עשו מאמצים כבירים שלא לשקוע באבל על בנם המת. כך מתארת עדה: "ההורים היו נהדרים. לא היתה אף פעם תחושה שבגלל שאנחנו משפחה שכולה, מפסיקים להתייחס אלינו. תמיד היינו הכי חשובים. כשהתחתנתי ונולדו לי ילדים, אמא תמיד עזרה לי. הילדים שלי מאוד אהבו להתארח בקיבוץ אצל סבא וסבתא. הבית הזה תמיד קיבל אותנו בהמון אהבה ובהמון תשומת לב, למרות השכול. השכול אף פעם לא היה הנושא של הבית. הנושא של הבית היה מי שנשאר. אולי אפשר לעשות את זה רק כאשר חיים את מה שאפשר לחיות, לא את מה שאי אפשר לחיות. וזה באמת מה שהיה פה. היו פה חיים מלאים, והיתה פה שמחה בכל חג".

לתחושות הללו מצטרפת גם זיוה: "אני מעריצה אותם. הם לא שקעו בזה. הם לא הפסיקו לחיות, לא התיישבו בבית. הם לא הפסיקו לתפקד לרגע. הם אמרו: החיים ממשיכים. זה באמת ראוי להערכה. הם לא הפסיקו להיות הורים. הם הלכו לכל שיחות ההורים והמשיכו להיות פעילים. אני לא הרגשתי שאין לי הורים, או שהם לא נותנים לי תשומת לב. לא הרגשתי את מה שאני קוראת במחקרים על אחים שכולים, שכאלו היו בלי הורים. הרגשתי שהיה לי אותם. אולי בגלל שהיתה להם אפילו איזו גאווה. חינוכו אותם על זה שהוא לא מת סתם, הוא מת בשביל המולדת. זה החזיק אותם. הם סיפרו בשבחיו".

החיים נמשכים, אך בני המשפחה ממשיכים לכאוב את היעדרו של אורי. גיל מספר: "אני ואורי היינו שנינו חיילים די צעירים בצבא. כל המלחמה ציפיתי לרגע שזה ייגמר כבר ואפשר יהיה לפגוש את האח שלך ולשבת ולדבר, לשבת ולספר. הרבה שנים היו לי חלומות על זה שאנחנו נפגשים".

"יש לי הרגשה שאם הוא היה בחיים, הוא היה איש שיחה. הוא היה אחד שנוח לדבר איתו. היה בו משהו יותר פתוח", אומרת זיוה, וגם היא מספרת על חלום חוזר. "עוד שנים אחר כך הייתי חולמת שהוא חוזר. אני זוכרת שאני חולמת שהוא פתאום חוזר והוא בן ארבעים, והוא מספר שהוא איבד את הזיכרון כי קיבל איזו מכה והגיע למצרים. זה חלום שחזר כמה פעמים".

עדה מתארת כיצד חסרונו של אורי עודנו מורגש היטב בחייה: "כל השנה אני הולכת עם הזיכרונות ועם המראות. פה אני נזכרת ופה אני נזכרת, והוא תמיד איתי. אני לא מרגישה

שהשנים משכיחות משהו. ההיפך. אולי אפילו העצב יותר חזק. בכל פעם שנולד לי נכד אני חושבת איך זה שהוא לא פה, וכל ילד שמתחתן לי - איך לא יכולנו שגם הוא יבוא, ותמיד הוא חסר, בכל חג שחוגגים. אני אומרת: אם הוא היה פתאום בא ורואה את הנכדים שלי הוא היה מתעלף".

חיים מהרהר בקול: "בכל פעם שאני סופר את הנכדים שלי אני חושב: כמה היו לאורי אם הוא היה חי? זה לא עוזב אותי. אבל אני גם מבסוט ממה שיש".

דוד ושושנה עברי הגיעו לבארי במסגרת הגרעין הבבלי, שהצטרף לקיבוץ בשנותיו הראשונות. חמישה ילדים נולדו להם: חביבה, אייל, אורי, אירית והילה. בנוסף לילדים היו במשפחת עברי "מאומצים" רבים, מהם שניים שממש הצטרפו למשפחה – מנצ'ר ושירה ערוסי. בהשראת אחיו המאומצים סיפר אייל לכולם: "אחרי הגן אלך לבית ספר, אחרי בית ספר יהיה לי בר מצווה, אני אהיה מאומץ, ואחר כך אלך לצבא". "כאילו ילד מאומץ זה שלב בחיים", מסביר דוד, ומתאר בחיוך את דמיונו המפותח של אייל: "כבר כשהיה ילד היה מספר סיפורים ששמע מאיתנו כאילו הוא עבר את החוויות האלה. למשל, הוא שמע את חוויות העלייה שלנו לארץ, והתחיל לספר לאנשים את חוויות העלייה שלו לארץ. הוא חזר בדיוק על כל מה שאנחנו עברנו כאילו הוא עבר את זה. הדמיון שלו היה משהו לא רגיל". "אייל היה ילד רגיש ומיוחד", אומרים דוד ושושנה.

כשהיה אייל בן שבע התגייסו שושנה ודוד לעזרת קיבוץ יראון והיו שם שנתיים עם ילדיהם. מספרת חביבה: "בבארי עברתי לכיתה ב' ואייל נשאר עדיין בגן. ההורים החליטו לעבור ליראון. היו שם מעט מאוד ילדים ולכן היו מרווחים של שנתיים בין הקבוצות. כשחזרנו, האפשרות היחידה היתה שאייל יהיה איתי בכיתה, כי הכיתה הבאה יצאה שנתיים אחרינו ואורי היה מיועד ללמוד בה. כך יצא שהיינו יחד באותה קבוצה כל השנים. היינו מאוד שונים. הוא היה הילד של הבית, אהב לשחק בכובות ובכל משחקי הבית האחרים. אני הייתי כל היום בחוץ, טום־טום כזאת. הוא למד קרוא וכתוב, למד לספור ואת כל שאר הדברים הקשורים ללימודים בבית הספר הרבה לפני, אף על פי שהייתי גדולה ממנו. אותי לא עניינו הנושאים הללו. הייתי בעולם אחר לגמרי – בעולם המשחקים בחוץ ובטבע, פעילות שהתחברה לכוח פיזי ולתנועה".

כשחזרה המשפחה מיראון, נשאר אייל וחביבה באותה כיתה – קבוצת שיבולים. הקשר הכפול, כאחים וכבני קבוצה, הכפיל את רגישותם זה לזה. שושנה מספרת שאייל העדיף ללמוד מחוץ לקיבוץ, כדי לשמור על יחסיו הטובים עם חביבה. יחד חיפשו פתרון. בבית הספר שער הנגב לא היה מקום, ואייל יצא ללמוד בכיסופים. חביבה מתארת: "ביראון היה אייל התלמיד הטוב. אני עדיין התעניינתי בעולם שמחוץ לכיתה. חזרנו לבארי בכיתה ד'. המעבר לבארי חידד את הפערים בינינו, כנראה בהשפעת הצורך למצוא את מקומי בחברה חדשה. מאחר שהכרנו טוב מאוד זה את זה, לא הייתי צריכה להגיד – הוא ידע הכול. אני חושבת שזה היה גם הפוך. בנושא הלימודים החלה מעין תחרות סמויה, מתחת לפני השטח. היה מבט כזה שעבר בינינו, למשל כשהוא נתן תשובה יותר מהר ממני בתרגילי הכפל. עד סיום כיתה ה' אייל היה תלמיד יותר טוב. במהלך כיתה ו', ככל שהמוטיבציה שלי ללימודים עלתה והתחלתי להגיע להישגים, נראה שהמוטיבציה של אייל ירדה, עד שהוא החליט להפסיק להתאמץ. אני חושבת שזה השפיע מאוד על הבקשה שלו לעבור לכיתה שתואמת את גילו. נדמה לי שהיינו בכיתה ז' כשהוא עבר ללמוד בכיסופים. בשנה הראשונה היתה מלחמת ששת הימים, ואני זוכרת שהביאו אותנו הביתה בגלל המלחמה".

בכיסופים היה אייל מאומץ אצל כרמלית ונחמן איילון, שם הרגיש כמו בבית, ממש כשם שהרגישו אחיו המאומצים במשפחת עברי. ובכל זאת היה קושי: אייל הגיע הביתה רק בימי שלישי ובסופי שבוע. התקופה הזו היתה קשה לכולם. שושנה מספרת מה גדלה שמחתה כשהתקשרו משער הנגב ואמרו שנפתחו בשנתון שתי כיתות מקבילות ויש לאייל מקום. אייל למד בשער הנגב ארבע שנים וחזר יום־יום הביתה. הוא הגיש עבודת גמר בנושא "סמים ושימושם בחברה", ועמד בהצלחה בכל בחינות הבגרות שניגש אליהן. אבל אהבתו הגדולה של אייל היתה נתונה למוזיקה. דוד מספר: "את כל מצעדי הפזמונים בזמנו לא היה מחמיץ. בסופו של דבר הלך ללמוד פיתוח קול. רצה ללמוד לשיר. היה לו כישרון. היה יכול להיות זמר. והיה לו אוסף של כל השירים. הוא עסק כל הזמן רק בפזמונים ובשירים".

העיסוק במוזיקה קלה היה חריג בנוף הקיבוצי. אומרת חביבה: "בתחום המוזיקה הוא הכיר כל שיר ואת המקום שלו במצעד. הוא גם שלח דירוג פזמונים שלו לתחנת הרדיו – משהו שלא היה מקובל בקיבוץ בתקופה ההיא".

אייל למד בשער הנגב, אך מבחינה חברתית היה שייך לשיבולים. חביבה זוכרת את הקשיים שליוו את התקופה. כמו רבים מאוהביו היא אומרת: "זה לא היה לי פשוט, השונות שלו. בכל זאת, הוא היה קצת אחר". וכך היא מתארת: "בקיבוץ של אז המאצ'ואיזם היה מאוד חזק. אייל לא היה מאצ'ו. הוא היה בדיוק ההפך. הוא אהב לשחק במשחקים שהבנות שיחקו בהם, למשל בחמש אבנים. כל התחום הפיזי של פעילות ספורטיבית לא עניין אותו. הוא תמיד היה נאמן לעצמו, מה שמאוד הערכתני מאוחר יותר בחיים. אפילו קינאתי בו על זה שהוא לא ניסה לשחק ולהיות משהו אחר, להיות מי שהוא לא היה, למרות שהוא שילם מחיר חברתי. בגיל הזה יש הרבה אכזריות. בעיקר בקיבוץ של אז, להיות קצת אחר זה לא היה פשוט. בשבילי, להיות באמצע זה לא היה קל. זה אח שלי, מאוד אהבתי אותו. אבל לא תמיד הראיתי את זה. אני לא הייתי כמוהו, נאמנה כל כך לעצמי, וכן שיחקתי את המשחק".

השוני נתפס אולי כחולשה בעיני ילדי הקיבוץ, אבל ילדי משפחת עברי רואים ביכולת להיות שונה הוכחה לכוח פנימי. הם מורדים את עצמם ביחס ליכולתו של אייל לחרוג מעבר למגבלות הקשוחות של החברה הקיבוצית וללכת נגד הזרם. אומרת חביבה: "אני זוכרת את היום שבו הוא אמר לי: אני מאמין באלוהים. היינו ילדים, וזאת היתה הפתעה מאוד גדולה בשבילי. מה זה מאמין באלוהים? בקיבוץ אף אחד לא הצהיר שהוא מאמין באלוהים. ברור לי שאני לא האמנתי באלוהים. אבל לו היה תמיד אומץ לבוא ולהגיד: זה מה שאני, זה מה שאני מאמין בו".

אירית מספרת שלמדה להעריך את העוצמה שבמיוחדות רק לאחר מותו: "אני חושבת שאייל העז יותר מכל אחד מאיתנו להיות אינדיבידואל. אצלי בחוץ היה מה שנהוג בקיבוץ, ובפנים חווייתי שאני אחרת, שאני אינדיבידואל. הוא היה מוכן להיות אחר גם כלפי חוץ. בקיבוץ בזמנו כולם היו צריכים להיות הקוטפים הכי טובים, ועם שרירים – מאצ'ואים. והוא לא היה. האמת היא שלפעמים התביישתי בו כשהייתי צעירה, כי הוא לא היה מהקיבוצניקים הקלאסיים. אחרי שהוא נהרג, פתאום תפסתי שבעצם הוא היה יותר חזק מהקוטף הכי טוב".

ברוח זו אומר אורי: "הוא תמיד היה מין טיפוס כזה של נוצרי: גם אם ירביצו לי - אני לא עושה שום דבר. אף פעם לא מחזיר. אני זוכר תמונה שפעם אחת מישוהו הטריר אותו. הרגשתי שהוא חשוף ונורא כעסתי. התערבתי והלכתי מכות עם אותו ילד. אחר כך אייל שטף אותי בכעס על זה שהתערבתי. אולי לא היה לו כוח להתגונן, אבל הוא גם בחר בעמדה מקבלת, לא אלימה. עכשיו, כשאני מסתכל על זה, זו עמדה מדהימה. לא מתאימה למאצ'ו הקיבוצי בכלל".

מוסיפה שושנה: "הוא לא אהב אלימות. אם היה רואה מישוהו שמרביצים לו או משהו - היה מתערב, אבל לא באלימות. למשל, המחנך שלו בכיתה ח' התווכח עם אחד התלמידים. המורה אמר לי: הוא בא, עמד בנינו שלא ארים יד על התלמיד. היה מוכן לעזור לכל אחד שראה אותו בצרה. זה היה אייל".

רתיעתו של אייל מאלימות יצרה בקרב הקרובים אליו חששות לא מעטים באשר לגיוסו לצבא. למרות האתגר שהציב בפניו השירות הצבאי, השכיל אייל למצוא את המקום המתאים לו. אומרת שושנה: "כשהתגייס לצבא היה לו נורא קשה. יצא לקורס חובשים קרביים, לעזור ולא לירות".

גם אורי חושב כי בסופו של דבר הצליח אייל למצוא את מקומו במסגרת הצבאית: "תקופת הצבא עשתה לו חסד גדול מאוד. קודם כל העריכו אותו מבחינה מקצועית. הוא השקיע את כולו בלימוד הרפואה. זה הרי התחיל בצורה דיסהרמונית. מה, הוא חייל? אייל חייל?! עד שהוא לקח את העניין של להיות חובש. צבא זה מקום שהורגים, אבל איפה שמצילים חיים זה בסדר. דרך הצבא הוא גילה את תחום הרפואה. הוא התחיל ללכת לכל מיני קורסים. הוא היה חובש קרבי, והתחילה תמונה של אולי אני אהיה רופא כשאהיה גדול. בכלל, תחום הרפואה עניין אותו מאוד, ופתאום הרגשת שהנה הוא מתגלה. מתגלה לעצמו, מתגלה לנו".

בני המשפחה מספרים שהקשרים עם אייל התהדרו. השבתות שבהן הגיע הביתה היו שבתות שמחות במיוחד. מספרת הילה: "זו התקופה שאני הכי זוכרת ממנו. הזיכרון הכי חזק שחי אצלי הוא שאייל חוזר בסופי שבוע מהצבא ועושה לנו הצגות על קורס חובשים ומצחיק אותנו. אני זוכרת שהיינו יושבים ומשתינים מצחוק ממנו". לכולם היתה תחושה כי אייל נמצא במקום טוב, מרוצה ושלם עם עצמו.

ואז הגיעה המלחמה.

אורי היה אמור להתחיל שנת שירות באופקים. הוא דחה את יציאתו ונשאר בקיבוץ לעזור בפלחה. חביבה סיימה צבא והיתה לפני שנת שירות שלישית בירוחם. אירית והילה היו בבית הספר בבארי. אייל היה בעיצומו של השירות הצבאי, בגדוד של קהלני. זה עתה סיים מבדקי קצונה וחזר מהבית לבסיס בסיני. אלא שכל הגדוד כבר עלה לרמת-הגולן. בשל מחסור בחובשים קרביים נשאר אייל בסיני. מספרת שושנה: "זה היה בשבת בבוקר. היו עוד

חובשים איתו. הם לקחו אמבולנס ואמרו: ניסע לרמה. הוא אמר להם: אבל אין כאן חובש קרבי. מה, נעזוב את כולם וניסע? הם נסעו, והוא נשאר. הוא ועוד חובש אחד מהגדוד שלו, שגם נהרג בסיני. אחר כך באו וסיפרו לנו”.

אייל סופח לגדוד של בית הספר לשריון. עם לוחמי גדוד זה השתתף בקרבות הפריצה אל מעבר לתעלה, בגיזרה הדרומית, סמוך לעיר סואץ. שושנה מספרת מה שאמר להם חבר פצוע שפגשו בבית החולים: ”היה קשה כל כך במלחמה, ולפעמים אייל היה עושה לנו שמח. היה מתחיל לשיר לנו, היה מוציא הכול בשירה”. אומר דוד: ”לעבור את כל המלחמה הזאת, עם החוויות, עם הפצועים, עם ההרוגים וכל זה. בשבילו זה בטח היה גיהנום. הוא היה רגיש כל כך”.

אייל נפל ב־19.10.1973. משפחת עברי לא ידעה דבר, והציפייה לאות חיים היתה מורטת עצבים. שושנה מספרת על שמחתה כאשר קיבלה גלויה מאייל. בדיעבד, הסתבר לה שהגלויה הגיע לידיה אחרי מותו. וכך היא אומרת: ”באותו יום שבו הוא נפל קיבלתי גלויה. המזכירה שלנו חנה, זיכרונה לברכה, הביאה לי את הגלויה לבית הילדים שבו עבדתי. ואני רקדתי והייתי מאושרת, והלכתי לכל אחד להראות לו את הגלויה”. זו היתה הגלויה האחרונה.

חביבה, שזה עתה השתחררה מהצבא, מספרת על הציפייה היומית לדואר: ”כשהפסקו להגיע מכתבים התחילה דאגה מאוד גדולה. אני זוכרת שכל יום הלכתי למזכירות כשהגיע הדואר, לראות אם יש משהו שאני יכולה לרוץ להביא לאמא שלי, שהתחילה כבר להראות את החרדה. היא התחילה פתאום לבכות, משהו שאף פעם לא ראינו אותה עושה לפני כן. לא קיבלנו ממנו שום דבר בדואר. עוד לא ידענו כלום. המון חרדה ודאגה. התחילו פנטזיות שאולי הוא נמצא באיזה מקום או במצב שהוא פשוט לא יכול לכתוב, במקום שאין דואר, מין מקום בודד כזה. היה רצון להאמין שהכול בסדר”.

המלחמה הסתיימה ב־24.10.1973, ועדיין לא היה ידוע היכן אייל. כשלושה שבועות אחר כך, ב־11.11.1973, מדווח היומון: ”הגיע לקיבוץ שליח מקצין העיר והודיע למשפחה ולנו שאייל נעדר”. ”זו התקופה הקשה ביותר”, אומר דוד. ”פתאום אדם נעלם. גמרנו, אין. לא בנופלים, לא בפצועים, לא בשבויים ולא בחוזרים. פתאום איננו. זו היתה התקופה הכי קשה”.

הילה, שהיתה אז ילדה בבית הספר היסודי, מספרת: ”אני זוכרת את הדאגה הנוראה של ההורים. אני זוכרת את המילה נעדר. פעם ראשונה שלמדתי מה זה אומר – נעדר. לא אמרו אייל נפל. אייל נעדר. זו היתה תקופה שהמשפחה השתנתה לגמרי. כאילו קיבלת הורים שהם עדיין חמים ומקסימים, אבל פגועים רגשית מאוד חזק”.

חביבה קיבלה את הידיעה בירוחם. היא מספרת: ”קראו לי למשרד של ראש המועצה. ידעתי שזה משהו לא טוב. אני זוכרת שנכנסתי לחדר שלו והתחלתי לבכות שם. מיד ידעתי שאין לו בשורות טובות. ראש המועצה סיפר לי שהתקשרו מבארי והודיעו לו שאייל נעדר. זאת אומרת, כבר ידענו שאייל נעדר, אחרי שארנון שזר שהיה איתו במלחמה סיפר על פגיעה ישירה ברכב שלו. אבל זו פעם ראשונה ששמענו מהצבא, והוא הפך רשמית להיות נעדר”.

ראש המועצה הביא אותי לבארי באוטו שלו. אני זוכרת שהוא נהג ואני ישבתי מאחור ובכיתי כל הדרך. הופתעתי שאני לא מצליחה לשלוט על הדמעות, כי כבר בגיל מאוד צעיר בחיי ידעתי שאני לא בוכה”.

למרות הסיכויים הקלושים, לא הפסיקו בני המשפחה לקוות. שושנה מספרת שהיתה יושבת בבית ומדמיינת: “אולי ידפוק על הדלת וייכנס”. ככל שנקפו הימים הלכו התקוות והתמעטו. שושנה הרגישה את מותו של אייל זמן רב לפני שהכריזו על מותו באופן רשמי. אורי מספר: “ביום שבו הוא נהרג אמא שלי חוותה את זה. היא ידעה שהוא נהרג. זאת אומרת – היא פחדה מזה, היא לא רצתה להאמין בזה, אבל היא חוותה את זה. חיבור כוחות החיים ביניהם הוא כזה, שהיא פשוט חוותה שהוא מת. אחר כך היא היתה צריכה לשמוע שאומרים שהוא נעדר, ולנסות להביא תקווה, כשהיא יודעת כבר. בחודש הזה היא הזדקנה כמו שהיא לא הזדקנה כל החיים שלה. זה היה החודש הכי קשה בחייה”.

שושנה השתדלה להסתיר את צערה מהילדים: “אף פעם לא דיברתי על זה. לילדים שלי מילה אחת לא אמרתי”, היא אומרת, ומוסיפה מה שאמרה לה אירית כעבור שנים רבות: “לאירית היה קשה שאמא לא אומרת כלום. ילדים מרגישים. אין דבר כזה לא מרגישים”.

כשבועיים מיום ההודעה שאייל נעדר, הגיעה הידיעה על מותו. ב־29.11.1973 נכתב ביומון:

אתמול נודעו מועד ומקום קבורתו של אייל עברי ז”ל. הגורל לו חרדנו – אושר בוודאות. בני המשפחה עלו היום אל קברו בבית הקברות בבאר־שבע. קבוצת חברים נסעה לשם לאזכרה המתקיימת היום. הם יביעו השתתפות גם באבלה של משפחת סרי שבנם חן אף הוא טמון שם.

ביום א' 2 בדצמבר, יום השלושים לקבורתו של אייל ז”ל, נעלה אנחנו – חברי המשק – לקברו.

בעזרת משרד הביטחון הובטחה לנו הסעה באוטובוס לבית הקברות בב”ש. היציאה נקבעה לשעה 14:30. כל החברים שיוכלו לנסוע מתבקשים להירשם במזכירות כדי לאפשר ארגון הנסיעה.

אורי נזכר שהיה נכוח מהאדישות היחסית שבה קיבל את הבשורה: “מישהו מהמזכירות בא והודיע לי. אני זוכר את עצמי הולך בדשא הגדול, שהיום הוא גן השישים, ואומרים לי שידועים שאייל נהרג. אני זוכר שאני שואל את עצמי: מה אני צריך להרגיש? מה אני מרגיש עכשיו? אומרים לי שאייל נהרג, ואני אטום בחושים, ברגש. האופן שבו פעלתי היה לתמוך באמא שלי. זה גם היה לי נוח. כאילו לא הייתי במקום שאני באבל. אמא שלי באבל, ואני צריך לעזור לה. זה היה משהו כזה. בכלל לא יכולתי לגעת ברגש שלי. זה מדהים. עד היום אני שואל את עצמי איפה נכשלנו בחינוך, שכל כך לא הבנתי מה מצופה ממני. מין חלל כזה, אפשר להגיד. ממש חלל. קצת בהלם. לא התפרץ שם רגש”.

מה ראוי לעשות? מה צריך להרגיש? מה יהיה בלוויה? שאלות אלו מלוות את חביבה ואת אורי. חביבה מספרת על הקושי שבטקס בבית הקברות בבאר־שבע ובלוויה בבארי: “עשינו טקס בבאר־שבע. אני זוכרת שבאה המשפחה המורחבת וזה היה קשה לנו לשמוע את הדודות עם הבכי ועם הצעקות שלהן. הן החצינו מאוד, כאילו שזה הכי כואב להן. ואנחנו – אנחנו

באיפוק שלנו מנסים להסתיר את הבכי. אני כל הזמן ניסיתי להסתיר את הבכי. עד כדי כך, שבלוויה שלו פה בבארי באתי בלי שום אמצעי לקנח דמעות. זאת היתה מצוקה גדולה. התחלתי לבכות בלי מעצורים ולא היה לי במה לנגב את העיניים ואת האף. פשוט נזלתי ככה. אני זוכרת טוב שהתרחקתי מכולם. ואז באה רותה גת ז"ל, חברה מהקיבוץ, שראתה אותי במצוקתי, ונתנה לי טישו או ממחטה. זה מדהים, כי לא הייתי רגילה לבכות. בשבילי זה היה שוק שאני יכולה לבכות, שלא שלטתי בזה."

אירית זוכרת שהטקס הצבאי ומטחי היריות בלוויה של אייל הרתיעו אותה, והיא ציפתה בקוצר רוח לסופה. כמנהג בארי היה הטקס חילוני, בלא קריאת קדיש. שושנה מספרת: "אמא של דוד היתה דתית מאוד, והיה לה מאוד קשה כי היא ידעה שדוד לא קורא קדיש ולא שום דבר. היא הלכה ושילמה כסף בבית הכנסת למישהו שיקרא קדיש על אייל. אחר כך היא אספה כסף וקנתה ספר תורה על שמו. אמא שלי נפטרה בדיוק חצי שנה קודם. אמרתי שמזל שלא ראתה שהנכד שלה הלך".

ב־18.12.1973, יום לפני חנוכה, התקיימה אזכרה לאייל. "השתתפו בני משפחה רבים, ידידים וחברי בארי, בהם כמה מבני כיתתו שעלה בידם לקבל חופשה מן הצבא כדי להשתתף באזכרה", נכתב ביומון.

דוד ושושנה היו מודעים היטב לתקופה הקשה העוברת על ארבעת ילדיהם. דוד מספר: "כל הזמן הדגשתי שיש לנו עוד ארבעה ילדים. ארבעה ילדים שאנחנו צריכים להיות איתם וצריכים להיות איתם, ולכן אנחנו חייבים ליד הילדים לא להביע... זאת אומרת, כן להביע רגשות, אבל לא להכניס דיכאון לחיים שלהם. זה מאוד קל להיכנס לספירות של דיכאון".

שושנה מספרת: "אני הייתי בתוך בועה ואפילו לא שמתי לב. פעם אחת הייתי בחדר האוכל. יושבים אל השולחן, סיפרו בדיחה וצחקתי. אורי הלך ואמר לאבא שלו: אבא, כל כך שמחת שאמא שלי צחקה. אז תפסתי את עצמי".

אף על פי שאינם מדברים עם ילדיהם על הכאב הגדול, מרגישים דוד ושושנה את השפעת מותו של אייל על הילדים. אומר דוד: "הם, האחים, זה נכנס להם לעצמות, נכנס להם ללב. לכל אחד היתה איזו צלקת מהעניין הזה".

הילה מספרת על הרגשתה במבט לאחור: "לכל אחד יש את רגשות האשמה שלו. יש הרבה כעס, בעיקר מוות שאתה לא מוכן אליו, דברים לא סגורים. אתה צריך להמשיך עם הדברים הלא סגורים. יש את העצב הגדול, את החיסרון, את כל הרגשות שכל הזמן על פני הקרקע. לי היו רגשות אשמה. הייתי ילדה בת שבע כשההורים שלי סיפרו שאייל במלחמה. הלכנו בדיוק להכין את המקלטים, ואמרתי להם: לא אכפת לי שאייל במלחמה, אבל אני לא רוצה שיקרה שום דבר לשירה. אחרי שהוא נפל, הייתי בטוחה כמוכן שאם אני ויתרתי עליו אז גם אלוהים ויתר עליו. הייתי צריכה לשאת את זה הרבה שנים".

בקיבוץ של אותה תקופה היו חיי הילדים נפרדים מחיי ההורים, והלינה המשותפת צמצמה את זמן המשפחה המשותף. שושנה אומרת בפשטות: "זה קיבוץ. הילדים לא היו איתנו, לא ישנו בבית. רק היו באים אחרי הצהריים ובערב הולכים". כשאירית מנסה להיזכר אם ישבו שבעה בבית הוריה, היא מהססת: "אני זוכרת שהחיים שלי המשיכו. אם ההורים שלי ישבו שבעה? אף פעם לא שאלתי אותם. אני בטוחה שאמא שלי ישבה, ואני חושבת שאנשים באו. אני זוכרת שאנשים באו. אבל מה קרה במשך היום אני לא יודעת, הייתי בבית הספר. אנחנו לא ישבנו עם ההורים שבעה".

חביבה זוכרת היטב. היא מספרת: "אני לא יודעת אם רשמית זה שבעה, אבל אחרי הלוויה ישבו שבעה אצל ההורים. אני זוכרת שכל הקיבוץ בא. הילה לא זוכרת כי היא לא היתה, היא הלכה לישון. באו אנשים, בעיקר בערב. החברים שלי באו, כל הכיתה שלי באה. עשו פעם אחת מפגש כיתתי ודיברו בו על אייל. כל אחד אמר משהו על הקשר שלו איתו".

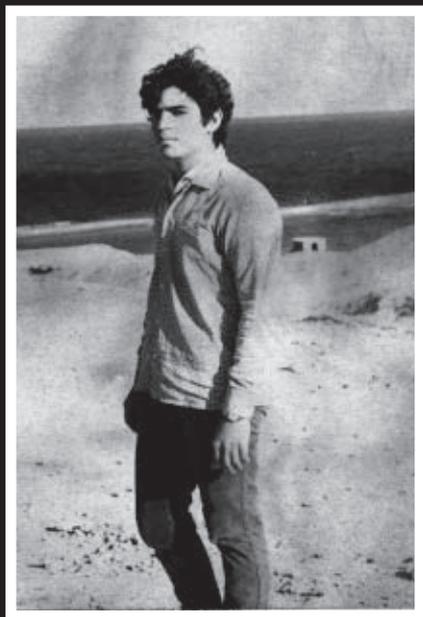
חביבה מקבלת בטבעיות את השתתפותם של בני שיבולים, בני הקבוצה שלה ושל אייל. לעומתה תוהה אירית על טיב הקשר: "הכיתה שלו, שהוא לא היה ממש חלק ממנה, התאחדה מול ההורים. במוצאי יום העצמאות באו לראות את פסטיבל הזמר עם ההורים בשביל לנסות לעשות משהו שהיה חשוב להם וחשוב להורים. אצל חלקם ראית שזה אמיתי, ואצל חלק ראית שזה בגלל שזה מה שעושים. אנשים עשו את זה בכוונה טובה, אבל בשבילי זאת היתה שאלה על המנהגים ועל ההתנהגות שלנו אחרי מוות. היום אני מבינה יותר את החשיבות של המפגש לבני הכיתה ולהורים".

"החיים בבית הספר נמשכו כרגיל", אומרת אירית, ממש כפי ש"נמשכו כרגיל" עבור חברותיה שנתייתמו חצי שנה לפני כן. מנקודת המבט של היום, היא מתארת את חוסר האונים של הצוות החינוכי בפרט ושל חברי הקיבוץ בכלל: "בבית הספר היו עסקים כרגיל, וזה היה קשה. לא היה מקום לשתף במה שאתה חווה או בשאלות שלך. כל הצוות החינוכי היה נפלא והיה אכפת להם, אבל אתה גדלת בקיבוץ שאתה לא מדבר באמת על מה שאתה חווה, ועל דברים אישיים. על השאלות שהטרידו אותי לא היה עם מי לדבר בקיבוץ. על חיים אחרי המוות, על אלוהים, על עולם הרוח. ראיתי בעיניים שלהם שהיה אכפת להם. הם חוו שיש בי כאב, הם הבינו למה נעשיתי חולה. אבל הקשר שהיה - לא היה קשר שאתה מדבר באמת. זו היתה הנורמה".

אירית זוכרת בעיקר את המבוכה. היא אומרת: "אני זוכרת את החוויה הזאת, שאנשים לא יודעים מה לעשות איתך בגלל שאתה כאילו נגוע באבל. אני צריכה לעשות את הצעד הראשון כלפיהם, כי הם כל כך נבוכים, לא יודעים מה לעשות עם עצמם. היה קשה אפילו למבוגרים. היה ברור לי שזה תלוי בי ושאני צריכה לעשות את הצעד הראשון, כי זה בא ממבוכה. על זה דווקא כן יכולתי לדבר עם הבנות בכיתה שלי שעברו את זה, בגלל המודעות שהיתה להן לזה שאתה נגוע באבל".

מבט לאחור תוהה חביבה אם לא היה מקום להציע לבני המשפחה עזרה מקצועית, אף כי ברור לה שהוריה היו מסרבים. שירה רואה את התמונה קצת אחרת. היא אומרת: "הקיבוץ

כסביבה בהחלט שידר השתתפות, הזדהות ותמיכה. מהחוויה שלי, בבארי יש כזאת תמיכה וכזאת כתף, בגבולות הטעם הטוב, של כמה המשפחה הזאת רוצה וגם לכבד את המרחב שלהם. אני לא חושבת שהיתה כאן יותר מדי כניסה לחיים. הכול היה בטוב טעם – אכפתיות וחום אנושי, וגם לתת את המרחב הפרטי. הפרטיות, והקצב האישי של ההתאוששות.”

בשנה הראשונה למותו של אייל נסעה המשפחה לאזכרה באנדרטת החטיבה ברמת הגולן. בדרך היו מעורבים בתאונת דרכים. כל בני המשפחה נפגעו במידה זו או אחרת, אך שושנה נפגעה קשה מכולם והיתה מרותקת למיטתה עוד זמן רב אחר כך. שירה מתארת את קשיי התקופה: “שושנה היתה שבורה. היא עברה ימים קשים מאוד. היא לא רצתה לאכול ולא רצתה שום דבר, רצתה להיות איתו. היא גם היתה פצועה ברגל מהתאונה, והיתה מרותקת פיזית למיטה באותה תקופה. מה שעזר לה לצאת מהמצב והחזיר אותה לחיים היה ההשתתפות בקבוצת נשים שנסעה לשדרות לתמוך במשפחות שכולות. הצורך לתמוך באחר הזכיר לה שיש לה כוחות. היא ויתרה על החיים שלה, אבל כשהיה צורך לעזור למישהו אחר – זה הרים אותה. דוד יותר שמר על ההמשכיות של החיים, על החינניות”.

ילדי המשפחה מוצאים עצמם מביטים בהוריהם הכואבים וחרדים לשלומם. מספר אורי: “אצל ההורים היה סבל מסוג אחר. אולי זה גם ההבדל בין נשים לבין גברים. אבל אצלם זה נורא קיצוני. אבא שלי סוציאליסט רציונליסט כזה, שזרק יחד עם החדר ועם הדת כל שאלה רוחנית עמוקה. אצלו החיים זה כאן ועכשיו, ואין יותר מזה. אני חושב שאבא שלי נכנס קצת פנימה אל עצמו. אמא שלי רציונלית, אבל בעצם היא חווה את הדברים בצורה אינטואיטיבית. זה לא כל כך לגיטימי, זה כאילו פרימיטיבי, ויש תמיד את הדו־שיח הזה. היא יצרה קשר עם המתים דרך פינה לזכרם. כל המשפחה שלה כבר לא בעולם הפיזי, והיא עדיין בקשר איתם. אמא שלי נשאה את אייל. הכאב שלה היה על אייל, לא על עצמה. על עצמה היא לא מרחמת אף פעם. היא לא טיפוס כזה”.

אירית זוכרת את אמה אווזת בתמונה של אייל ובוכה. “חוויתי את הכאב של אבא שלי”, היא אומרת, “אבל הוא לא היה יכול להביע את זה כמו אמא שלי”.

בצל המוות, התאונה והשיקום ממשיכים חיי המשפחה להיבנות בלי אייל. חיים של משפחה שכולה. אירית מספרת שהיה לה קשה לבוא הביתה, אך היא הקפידה לבוא בגלל הילה, שהיתה עדיין ילדה קטנה יחסית. “שמחתי שהייתי יכולה להיות כתובת לאחות שלי, לדבר איתה, ושהיא יכלה לדבר איתי על זה”, היא אומרת.

הילה מתארת את השינוי שחל בחיי המשפחה: “הכול הולך לך לאיבוד. כל מה שגדלת עליו, וכל מה שהיה לך – הקן המשפחתי והשמחה בבית – הלך לאיבוד, נעלם. כל מיני דברים נעלמו, וכעסתי על אמא שלי שכאילו אייל לקח אותה. כמה אפשר להתאבל? עכשיו כשאני אמא, ויש לי ילד, שדרך אגב מאוד דומה לאייל בחיצוניות שלו, והוא מתקרב לגיל שבו אייל נפל – אני לגמרי יכולה להבין אותה. אבל היו תקופות שמאוד כעסתי”.

אירית היתה בגיל הנעורים. היא התמרדה. "זה שינה את כל חיי המשפחה. וכמובן, אסור לחיות יותר מדי, ואסור לעשות את זה, ואסור לעשות את זה. אני אמרתי לה גם אז שעד שאהיה אמא אני לא יכולה לחוות כאב של אמא. אני יכולה רק לחוות את הכאב של אחות. אבל השאלה היא מה את עושה לאייל עם הכאב שלך. נכון, זו המציאות, אבל כמה זמן אתה ממשיך? וכמה זמן החיים שלך הם רק סביב זה? אחרי כמה שנים סירבתי לפעמים לקחת חלק בזה".

שירה מספרת על השאלות שהעסיקו את בני המשפחה: "אני חושבת שבהתחלה היתה איזו אי-נוחות, אי-ודאות. להתייחס? לדבר עליו? להזכיר את שמו? איך, מה - לא היה ברור. ככה אני זוכרת. ועם הזמן כולנו העזנו יותר להגיד, להזכיר, ולצחוק אם משהו היה מצחיק אותנו, והשירים שהוא אהב. כאילו לתת מקום של חיים לחלל הגדול הזה שנפער בגלל שהוא נעלם. בהתחלה המועקה היתה כל כך כבדה, אבן כל כך גדולה על הלב, שלא כל כך ידעת איך לזוז".

"דיברנו על אייל תמיד. הם רצו לדבר על אח שלהם", אומרת שושנה.

כשנה לאחר נפילתו של אייל הגיעה שעתו של אורי להתגייס לצה"ל. כנהוג במקרים של בנים להורים שכולים, שושנה ודוד מצאו את עצמם אמורים להחליט אם הם מוכנים לאשר לבנם להתגייס לשירות קרבי. שושנה זוכרת את הדילמה: "שנה אחרי שאייל נפל אורי רצה להיות בחיל האוויר. רצה משהו קרבי. אמרתי שאני לא יכולה לחתום. רק שנה עברה. אם היו מקבלים אותו בלי שאחתום לא הייתי מתערבת, אבל לחתום אני לא יכולה. להכריח את ההורים זה נורא קשה ואני שמחה שעכשיו החליטו שלא יכריחו את ההורים".

אורי עצמו מספר שהבין ללבם של הוריו שלא אישרו לו שירות קרבי: "מאוד הזדהיתי עם אמא שלי. לא כעסתי עליה, הבנתי אותה. לא כעסתי, אבל הייתי מתוסכל. הרגשתי שכאילו הגורל שלי מוכתב לי מבחוץ, שאני הייתי בוחר לעצמי חוויית צבא אחרת".

אורי שירת בחיל האספקה. אולם כאשר נודע לשושנה - באמצעות מכר שפגש בו בצבא - על אופי שירותו הצבאי, התרככה וחתמה לו על אישור לצאת לקורס קצינים. "מה, אני אתן לו כל הזמן לסחוב חביות של נפט? אמרתי לו: אורי, בוא, אני אחתום לך אם אתה רוצה ללכת לקצונה. חתמתי לו. למה לי לעשות לו עוול? ובאמת הוא עבר בהצטיינות ולא המשיך לסחוב חביות של נפט".

אחיותיו הצעירות של אייל ביקשו לשרת בגדוד השריון שבו הוא שירת. "אירית והילה רצו לשרת ביחידה שלו. היינו צריכים לחתום להן, כי זה ליד הגבול, ברמה", מספרת שושנה. רצונן של הבנות להתחבר לאייל דרך השירות הצבאי נגע ללב ההורים. שושנה מספרת שלא התקשתה לחתום, שהרי מדובר בבנות. הילה מספרת על הברכה שראתה בעקבות הגיוס לגדוד: "שתינו ביקשנו לשרת בגדוד של אייל, ושם מצאתי את בעלי. אז תמיד

כשאנחנו מגיעים לקבר, אני אומרת לאייל תודה בלב. אני מרגישה שכאילו הוא הפגיש בינינו, שבחיים לא הייתי פוגשת את בעלי בדרך אחרת."

הקשר של שושנה ודוד עם הגדוד של אייל חשוב להם מאוד, ונמשך עד היום. מפקד הגדוד של אייל היה אביגדור קהלני, שטיפח איתם קשר חם ורצוף. "אייל סיפר לנו הרבה עליו", אומרת שושנה. "אמרתי שאם אייל מספר עליו בלי טענות, אז הוא מפקד יוצא מהכלל. הוא בא לבקר, ומדבר, ומחייך. זה הקל עלינו קצת. ואני יודעת שגיסו ואח שלו נפלו במלחמה. כל שנה - בראש השנה ובחג העצמאות - הוא מתקשר אלינו. אין כזה מפקד. זה משהו."

בני המשפחה שומרים את זכרו של אייל איש איש בדרכו. עם זאת כולם ערים לימים שנודעת להם חשיבות מיוחדת אצל ההורים. אומרת אירית: "אמא קידשה את השכול. היא אסרה על עצמה בשנה הראשונה כל מה שקשור לשמחה. אחר כך זה התקרב יותר לזמנים של האזכרות. פתאום התאריכים הכי חשובים בשנה אלו ימי הזיכרון. לא היה לי פשוט עם זה."

לוח השנה מתמלא ונבנה סביב החורים שפער בו אייל. הילה מספרת: "אייל נפל סמוך לתאריך יום ההולדת של אמא שלי, אז אסור להזכיר את יום ההולדת. יש שלושה תאריכים מאוד חשובים: יום ההולדת של אייל, התאריך שהוא נפל, ויום הזיכרון. תאריכים שהם כאילו מקודשים להיות פה ליד הקבר. עד היום זה משפיע, למשל, אם אנחנו רוצים לצאת לחופשה בתאריך שהוא נפל, או אם אנחנו רוצים לעשות איתם דברים."

הטקסים הרשמיים שבהם מוזכר אייל הם שלושה: הטקס בבארי, הטקס הצבאי של יחידתו ברמת הגולן, והטקס בבית הספר שערי הנגב, שם למד. ההשתתפות בטקסים חשובה מאוד להורים. בשנים האחרונות נערך הטקס בבית הספר באותן שעות כמו הטקס בבארי, ולכן נבצר מההורים להגיע לשם. לאזכרות של הגדוד הם נוסעים באדיקות.

"פעמיים בשנה אנחנו נוסעים לרמה", אומר דוד, ושושנה מבהירה: "גם ביום הכיפורים וגם ביום העצמאות". שירה מקפידה להגיע מדי שנה לאזכרה ברמת הגולן. היא מספרת: "בגולן יש מחנה של הגדוד, עוז 77. בכל שנה עושים טקס מאוד מכובד. אביגדור קהלני ארגן, וכל שנה נסענו לשם. נטענו עץ, והעץ גדל, וכל המשפחות היו הולכות לראות את העץ ואת חדר הזיכרון. היתה ארוחת צהריים, וטקס, ושי שהמשפחות היו מקבלות. זה היה מאורגן למופת. זה היה קדוש להיות איתם."

בחלוף השנים שתלה משפחת עברי עוד שני עצים על שמו של אייל. שושנה מספרת: "אני משתדלת ביום העצמאות לא לנסוע לחו"ל. יצא פעמיים, ובשתייהן - פעם אצל אירית ופעם אצל הילה - שתלנו עץ לאייל". אירית מספרת על טקס הנטיעה: "שנים לקח להורים לבוא לבקר אותנו באנגליה בזמן אחד הטקסים האלה, וגם זה רק אחרי שהבטחתי להם שאנחנו נעשה טקס בעצמנו ונשתול עץ על שמו. בשבילי זה היה יפה, וזה היה גם חשוב לילדים שלי. ולהורים זה היה הכי חשוב."

אומרת הילה: "אני גרה בארצות הברית. היתה פעם אחת שהם באו אלינו בתקופה של יום הזיכרון, כי אז בדיוק נולד הבן שלי. סיכמנו שניטע עץ ונעשה טקס אצלנו. זה היה מאוד מיוחד ויפה".

כל אחד מילדי משפחת עברי מתייחס לטקסי יום הזיכרון קצת אחרת. הילה מספרת על תחושותיה כילדה בטקסי יום הזיכרון בבארי: "התחושה היא שבימים האלה הכול מרוכז בכך. אתה צריך להתנהג בצורה מסוימת, אתה צריך להיראות עצוב, אתה לא יכול לצחוק. אסור לחייך אפילו, כי זה יום הזיכרון. והכובד הזה. אני לא רציתי להיות שם אף פעם. אם היו מציעים לי להישאר בכיתה ולא ללכת ליום הזיכרון הייתי שמחה. שנאתי את זה. פתאום את צריכה להיות נושא להסתכלויות, ואת זאת שתמיד לוקחת את הזר כי... ואף אחד לא בא ואמר: את רוצה לדבר על זה? איך את מרגישה? לא המטפלות, לא ההורים. לא".

אירית מספרת על קושי מסוג אחר: "אתה הולך לאזכרה ומדברים על הגיבור האמיץ שהקריב את חייו, ואני אומרת: על מי אתם מדברים? זה לא האח שלי. הוא לא היה המאצ'ו והגיבור האמיץ. הוא לא סבל את המלחמה. עם כל התמונה הזאת של הקרבת החיים, פתאום תפסתי שהם לא דיברו על האח שלי. דיברו על תדמית שהיתה אמורה להיות. וזה לא היה הבן־אדם. זה שקר, כל הסיפור הזה. אני יכולה לזכור אותך כל יום, אז למה אני צריכה את הימים האלה? הרגשתי שאני לא צריכה את כל הטקס הזה".

גם חביבה מספרת כי השתתפותה בטקס אינה צורך אישי אלא ביטוי של תמיכה בהורים: "אני באה לפה בימי זיכרון בשביל ההורים שלי, לא בגלל שאני צריכה את זה. אני לא צריכה את הקבר בשביל ליצור קשר או בשביל להרגיש את אייל. אני באה כי אני יודעת שזה חשוב להם. אבל כשהם לא היו פה, פשוט לא יכולתי לבוא. הלחיץ אותי להיות לבד ליד הקבר ושכל תשומת הלב מתמקדת בי. לכן אמרתי שלא אהיה שם".

טקסים צבאיים וטקסים מליציים על חיילים גיבורים אינם מתיישבים עם דמותו של אייל כפי שאחיותיו זוכרות. הזיכרון האישי או הטקסים המשפחתיים נוגעים בהן יותר. חביבה מספרת על טקס אינטימי כזה, שאירע בצורה ספונטנית: "שלשום אני שואלת את אמא שלי: מה את עושה? אני הולכת עכשיו לאייל. אז אמרנו [הילה, דורון] – הבת של אירית – וחביבה] טוב, נבוא איתך. ואני שואלת אותה: לכבוד מה? לא שמתי לב שזה ה־19 בחודש, יום נפילתו של אייל. עלינו כל הבנות לבית הקברות. זה בעיני אפילו יותר מיוחד מאשר כל הקיבוץ והטרם".

הילה מספרת על טקס אישי מאוד בינה לבין שושנה ואייל: "פעם אחת עשיתי עם אמא שלי משהו שבשבילי הוא טקס מאוד עמוק. היא היתה אצלי, באה לביקור. הצעתי לה לעשות סוג של עבודת שחרור עם אייל. קראנו לנשמה שלו, והיה שם איזה משהו עמוק. היא הלכה לישון, בבוקר קמה בחיוך ואמרה: חלמתי עליו. אחד הדברים שמאוד מקשים עליה זה כשהיא לא חולמת עליו, כשהיא לא רואה אותו, כשהיא לא מרגישה, כשהוא לא בא אליה בחלומות. בשבילה חלומות זה דבר מאוד משמעותי. בחלום אתה בעצם נפגש עם המתים, והמתים מעבירים לך מסר. וזה היה לה טוב".

לדעת הילה יש יסוד טקסי נוסף משותף לכל המשפחה, והוא החזקת תמונתו של אייל במקום בולט. היא אומרת: "אולי לא קוראים לזה טקס, אבל כל אחד מאיתנו חייב שתהיה לו תמונה של אייל בסלון. יש את הקטע הזה שיש תמונה של אייל. חייבים. שכשההורים שלי יבואו, שיראו שיש תמונה של אייל. הרבה פעמים שאלתי את עצמי אם אני רוצה להמשיך עם זה - וכן. זה סוג של טקס, ככה אני מרגישה. לכולנו יש אותה תמונה. תמונה כשהוא היה חייל".

במהלך הראיונות מעלים בני המשפחה הרהורים לגבי האופן שבו ראוי לזכור את אייל. אומרת חביבה: "הוא היה אדם שמאוד אהב את החיים. לזכור אותו בדברים שהוא אהב, בשבילי זו הדרך הטובה יותר לזכור אותו. אני חולמת שנעשה ערב שירה למשל. כי זה מה שהוא אהב. לזכור לאו דווקא דרך הבכי ועצירת החיים, אלא להיפך - לחיות, לחגוג את החיים. כי זה בעצם מה שהוא היה רוצה. זה מה שאני מרגישה".

ברוח זו מספרת גם שירה על הרברים הפשוטים שעוזרים לחצות את הגעגועים כשהם מציפים אותה: "השיר שהוא הכי אהב היה דבר אלי בפרחים של גאולה גיל. הוא אהב אותה מאוד. הרבה שנים, כשהייתי מתגעגעת לאייל, הייתי פשוט שרה לעצמי את השיר הזה וכותבת אליו, וגם מרגישה שזה מגיע אליו, לנשמה שלו".

לשירה ולאייל היתה מערכת יחסים חברית וקרובה, שכללה חליפת מכתבים אישיים. לאחר מותו התלבטה מה לעשות בהם. היא מספרת: "היתה בינינו חליפת מכתבים והיה בינינו קשר מאוד חם ומלא אמון, מקום טוב כזה. לימים, אחרי שהוא נפל, הייתי בדילמה מה אני אמורה לעשות במכתבים האלה, שהיו מאוד יקרים לי. חשבתי על הפרטיות שלו. אדם כותב מהלב דברים. עד כמה הוא היה רוצה שזה יימסר לאחרים? הייתי בדילמה מאוד קשה. תקופה מסוימת שמרתי אותם אצלי, כי עדיין התלבטתי מה הוא היה רוצה. אחרי תקופה ארוכה פשוט הרגשתי שזה סוג של זכר בלתי-אמצעי מהילד הזה, ושהוא צריך להיות אצל ההורים שלו. נתתי להם את המכתבים. אני שלמה עם עצמי שעשיתי את זה, למרות הזמן שזה לקח, ואני חושבת שזה מאוד חימם את לבם".

שנים עברו מאז מותו של אייל. בדיעבד חולקים כל ילדי משפחת עברי את התחושה כי אייל - בחייו ובמותו - הוביל אותם לכיוונים רוחניים והשפיע עמוקות על חייהם.

חביבה משרטטת את הקווים הכלליים של המהלך: "המוות שלו גרם לי לשאול המון שאלות שקשורות לחיים. מה זה החיים? מה זה בכלל המוות? המשבר הכי גדול שלי היה בלוויה. פתאום להבין שהוא נמצא באדמה. ומה עכשיו? בעצם זאת היתה הפעם הראשונה שהתפרקתי לגמרי. אבל השאלה הזאת המשיכה לחזור. האם זה הכול? ואז התחיל המסע לאט לאט, עד שהגעתי לאנתרופוסופיה. אני מרגישה שזאת מתנה שהוא נתן לי. ולא רק לי, כנראה, כי אני חושבת שיש תחושה מאוד דומה לאורי ולאירית. אני לא יודעת מה עם הילה, היא לא לגמרי באנתרופוסופיה אבל גם לה יש קשר לעולם הרוח. אני מרגישה

שהוא הוביל אותנו לשם. זאת היתה מתנה ממנו. לקח הרבה זמן לחדור אלי. זה היה קשה, כי הייתי מאוד מגובשת בעולם החומרי, אבל זה הגיע. הוא היה איש הרוח בינינו. הוא היה אדם מאמין כל החיים”.

אומרת אירית: “אני חושבת שלכל אחד מאיתנו, בדרכו שלו, יש משהו משותף בדרך הרוחנית. אני חושבת שלאייל יש בזה הרבה. בקיבוץ, הקשר בין אחים ואחיות הוא משהו מוזר. היה לי ברור שהוא ליווה את כולנו. הוא גם יצר דינאמיקה. בעקבות מותו, הדינאמיקות במשפחה השתנו. לפני כן לא היה לי קשר עם האחות הגדולה שלי בכלל, אבל בעקבות מותו נוצר קשר. היה מקום למוות שלו בחיים שלי. זה שינה דברים במשפחה. זה שינה גם את הראייה שלי לגבי המקום שחייתי בו. אחר כך מצאתי מקום שנתן לי תשובות. ואני חושבת שאייל היה חלק מזה. היה בו משהו שאני הייתי מאוד אסירת תודה להבין ולדעת שיש אישיות מאוד מיוחדת שמלווה אותי, ושלהרבה מקומות הגעתי בזכותו”.

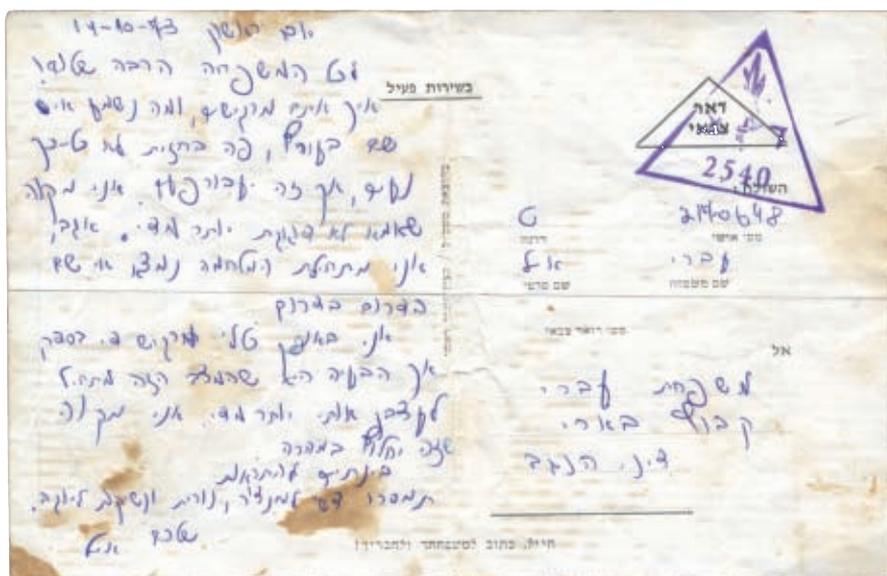
הילה מתבוננת בהשפעתו של אייל על אחיה, על עצמה ועל הבן שלה: “זה משהו שכל הזמן ישנו. כמו שאתה סוחב פצע ברגל שאתה לא יכול להתעלם ממנו. משהו שכל הזמן נמצא, כל הזמן באוויר, ולפעמים עולה בגל חזק מאוד. אנחנו מפוזרים בכל רחבי תבל וכל אחד עסוק בחיים שלו רוב הזמן, ולכן כשאנחנו נפגשים ביחד זה יותר חזק. אני חושבת שזה גם ממשיך הרבה פעמים לדור השני. כשיש לך ילדים הם מתחילים לשאול. הבן שלי, למשל, בגיל 17 היה צריך למצוא נושא לעבודה בבית הספר. הוא בחר את הדמיון לדוד שלו. הוא התחיל מזיכרונות עם הסבתא, שכל הזמן אומרת לו כמה שהוא דומה לאייל. השאלה מה זה אומר בשבילי שהוא דומה לו נמצאת שם כל הזמן, בעיקר אם אתה מסתכל על המוות בצורה קצת יותר עמוקה. זה כל הזמן שם”.

אורי מתאר את השפעתו של אייל ברמת החוויה האישית המתמשכת: “השאלה איך יכולנו אז, עם הערכים שלנו והאופי שבו התחנכנו כצברים, לזהות אותו, לזהות את העוצמה שיש לו, עוצמה מדהימה מבחינה אנושית, ואותי היא מפרה מאז. אפשר להגיד שהקשר שלי עם אייל התחיל מהרגע שהוא נהרג. הוא נבנה לאט לאט. זה לקח זמן. הוא בעצם עיצב המון מהדימויים שאני כאדם בוגר חי אותם. כל השאלות הרוחניות שאני שואל קשורות לדו-שיח שיש לי איתו. זה התחיל בצורות לא ערות, בתחושות. קודם כל התחושה הזאת שהרגשתי כל השנים מאז שהייתי בגרעין עודד. הרגשתי שאייל היה תמיד במקום של מצוקה. הרגשתי תשוקה לחוות את זה. להיות פעם הוא. זו חוויה מאוד עמוקה. קשה לי להסביר אותה, אבל היא היתה כמו מנוע בתוך הגורל שלי”.

אירית רואה את הדברים אחרת. במבט לאחור היא אומרת: “היה את הכאב שחווינו, אבל החוויה שלי עכשיו היא אחרת לגמרי. אני מרגישה שבמוות שלו היה משהו יותר שלם, שהוא לא היה שייך לעולם הזה. היה לו משהו לתת והוא חזר הביתה. מוזר להגיד דבר כזה, אבל אני מרגישה שהוא היה מוכן, בגלל כל המאבקים שלו בחיים. ולקראת הסוף הוא היה פתאום מוכן לחיים, ואז הוא עזב. תמיד אומרים שזה כל כך עצוב, אבל בשבילי זה לא עצוב. אם אתה עוזב מקום בצורה טובה, מקום שאתה מרגיש בו טוב ושאתה אוהב את האנשים, אתה יכול לעזוב אותו בצורה מלאה. אם אתה נפגש בקשיים ואתה בורח ממקום,

אתה אף פעם לא עוזב אותו. אותה חוויה היתה לי עם אייל. הוא התגבר על הקשיים והיה מוכן לחיים, ולכן היה גם מוכן למות. זאת החוויה שלי כשאני חושבת על המוות שלו. חוויה של שלוה ולא של חוסר שקט".

חביבה, כמו כל אחיה, מברכת על נוכחותו של אייל בחייה: "אייל נמצא כל הזמן. הוא נמצא במקום שמח, והוא מוביל אותי לפעמים. אני מאוד אסירת תודה על מתנות שהוא נתן לי. אפשר להגיד אפילו שהוא נתן משמעות לחיים. כשקורים דברים אני בשיח איתו, לפעמים גם בחלומות. הוא מאוד קיים, אבל לא במקום של כאב. עדיין השאלה איפה אתה היום לא ברורה לי, אם עדיין הוא נמצא שם בעולמות הרוח או כבר חזר אלינו באיזושהי דרך, ומה היה קורה לולא היה עוזב. אני לפעמים תוהה, אבל לא מתוך מקום של צער וכאב. יש געגוע. געגוע לקרבה, למה שהיה, למערכת היחסים שהיתה מאוד מיוחדת - לזה בהחלט יש לי געגועים".

משפחת מאיר

אך מישהו הלך ולא ישוב.
על צלו נדרך. וזה כאוב
הקסם בלעדיו עם חשקה.
(פיכמן)

צור נולד בבארי למרים ולברוך מאיר בסתיו 1958. המשפחה הגיעה לקיבוץ כשנה לפני הולדתו. יוסי היה בן תשע ויעקב בן שבע. צור, מירב ומיכל כבר גדלו כילדי קיבוץ לכל דבר: בית תינוקות, גן, כיתה, נעורים - הכול במסגרת הלינה המשותפת.

צור השתייך לקבוצת רותם, ואיתה המשיך עד י"ב. הוא היה תלמיד טוב ושקדן, ועבד ברפת ובמכוורת של החטיבה בחריצות ובמסירות רבה. את עבודת הגמר שלו כתב בנושא תפקוד הדבורים בכוורת. צור היה יסודי וקפדן ושאף לשלמות בכל מעשיו. בזמנו הפנוי נתן ביטוי לנטיותיו האמנותיות: הוא אהב לצייר, לפסל בעץ, לכתוב שירים ולטפח גינה.

הוא סיים את לימודיו בבית הספר בבארי, עמד בבחינות הבגרות והתגייס לצבא. הוא עבר את המבדקים של סירת מטכ"ל, אך העדיף ללכת לקורס טיס. לאחר חודשים מספר עבר לשריון והיה חניך מצטיין בקורס המקצועות הבסיסי. הוא היה צפוי לצאת לקורס מפקדי טנקים, אם כי עדיין קיווה לחזור לקורס הטיס. בטרם מלאו לו 19, כתשעה חודשים לאחר גיוסו, הלך צור לעולמו.

קשה לספר את סיפורה של משפחת מאיר. מרים וברוך, הוריו של צור, הם ניצולי השואה שעלו לארץ ונאבקו על הקמת בית ומשפחה. החוויות הקשות שעברו עליהם ניצבות ברקע האבל על אובדן בנם. אולי בשל כך מתקשים גם בני המשפחה לדבר על נסיבות מותו. השיחות לצורך כתיבת הספר הכבידו עליהם מאד, והם התקשו למצוא מילים.

מיכל, אחותו הצעירה של צור, מספרת שהקושי נותר במלואו עוצמתו למרות חלוף השנים: "חשבתי כמה פעמים האם לבוא משום שהשיחה עליו כל כך קשה לי. הזיכרון כל כך קשה לי. גם כשהתחלנו לדבר, רציתי לקום וללכת. כל החיים אני חיה עם הזיכרון. קשה לי בלעדיו. אנחנו המשכנו לחיות, אבל בלעדיו. אני לא מדברת על זה. אלו דברים שאף פעם לא דיברנו עליהם. אלו דברים שלמדתי לבד איך לחיות איתם, לבד איך להסתדר איתם. לבד עם הכאב, כאב שאי אפשר לתאר אותו."

כדי לנסות לתאר את הכאב של משפחת מאיר יש להתחיל בסיפורם של מרים וברוך, ניצולי השואה. בעיניה של מרים, הטרגדיות קשורות זו בזו בלא הפרד: "כשצור נהרג הייתי בהלם, כמו שהייתי בהלם כשהרגו לי את אבא. הייתי בהלם נורא מפני שמאוד אהבתי את אבא והייתי מאוד קשורה אליו."

סיפור חייהם של ברוך ושל מרים רצוף קשיים וכאב. מרים מתמצנת במילים קצרות: "שנינו ניצולי השואה, גם אני וגם בעלי. היינו ילדים קטנים. הוא היה בן שש כשאיבד את אביו שנספה באושוויץ, ואני הייתי בת תשע. ב־1941 שחררו את אבא שלי מהמחנות. הוא חזר ביום חמישי. ביום שישי בלילה דפקו בדלת ולקחו אותנו לאוקראינה. שם הרגו את אבא מול העיניים שלי. כעבור חודשיים נכנסו הנאצים לבית שבו ישנו על הרצפה. התחילו לירות, פגעו באמא שלי. היא גססה כמה ימים. נשארנו יתומים".

ב־1947 עלתה מרים על אניית מעפילים. היא היתה בת 16, נשואה ובהריון. הבריטים תפסו את האוניה וגרשו את רוב נוסעיה לקפריסין, למעט קבוצה קטנה של 36 איש ובה מרים. הקבוצה הורדה ונכלאה במחנה עתלית. במחנה ילדה מרים את יוסי. כשנתיים לאחר מכן נולד יעקב.

ברוך עלה לארץ ב־1949, בגפו. במבט אירוני הוא מספר: "לא היו לי קרובים בישראל. באתי לכאן, ירדתי מהאוניה, לא ידעתי לאן ללכת, אבל הייתי שרוף על מדינת ישראל. אמרתי: אני אלך לתרום. אבל כמו כל אחד בגיל הטיפש־עשרה, לא ידעתי כלום ולא יכולתי לתרום שום דבר. גם לא ידעתי את השפה. אומר לי אחד במחנה העליה: שמע, אתה לבד. אין לך מה לעשות בעיר. בשבילך הכי טוב זה קיבוץ. לך לקיבוץ. הלכתי לקיבוץ".

למרות תלאות העבר מצאו מרים וברוך זה את זה והקימו משפחה. מספרת מרים: "גם בעלי סבל בתור ילד. הוא נפגע מאוד קשה. ככה גדלנו. היינו צריכים להגן על עצמנו ולא התקרבנו לאף אחד. אנחנו אנשים מאוד סגורים. למזלנו נפגשנו ואנחנו עוזרים זה לזה".

מרים רואה בהקמת המשפחה ניצחון על האובדן: "בניתי לי משפחה חדשה. זו התשובה לנאצים שהרגו לי את המשפחה. באתי לארץ, הקמנו את המדינה בזכות העולים, ואני הקמתי גם משפחה קטנה חמודה שלי".

ב־1958 הגיעו מרים, ברוך ושני הילדים הגדולים, יוסי ויעקב, לקיבוץ בארי. מרים מתארת את המניעים להחלטה: "רציתי לחיות בנגב, להיות עם אנשים שנולדו סברס. רציתי איכשהו לשכוח, רציתי שהילדים שלי יגדלו אחרת. לא רציתי להאכיל אותם עם השואה. רציתי שיהיו בריאים בנפש. ילדים סברס".

"אמא עשתה את זה בתור הצלה בשבילנו", אומר יוסי, ומרים מוסיפה: "זה היה מצוין גם לי. גם אני הייתי ילדה. לא ידעתי שום דבר. לא היה לי ממי ללמוד, הורים או משפחה. למעשה בקיבוץ למדתי כל מה שצריך. למדתי איך חיים אנשים מבוגרים".

בראייה לאחור, לאחר שנים רבות בקיבוץ, היא אומרת: "קיבלו אותי אז לקיבוץ עם שני ילדים, כמה שנים אחרי השואה. לא היה לי שום דבר. כלום. הכול קיבלתי מהקיבוץ. אנשים עזרו לי כמה שיכלו לעזור. קיבלתי כל מה שנתנו לי בשמחה ובאהבה, ובעיקר בתודה גדולה. זה הבית. מכירים אותי ואוהבים אותי, ואני אוהבת את האנשים, את הילדים הקטנים שאני רואה. זה אושר גדול. אם אני מתפללת לאלוהים, אני אומרת שאלוהים ישמור על הקיבוץ הנהדר הזה".

ילדי המשפחה מספרים שגדלו בצל סיפורי השואה של הוריהם, והרגישו את גאוות ההורים על המשפחה שבנו. מותו של צור פגע בכולם בנקודה הכואבת ביותר. אומר יעקב: "ההורים עלו לארץ בתקווה להקים משפחה כי שם, בשואה, הם איבדו את המשפחה - הורים, דודים וסבים. הם הקימו פה משפחה, ופתאום קרה להם האסון הזה. זה שבר אותם. באמת שבר אותם".

צור נולד כשנה לאחר שמרים וברוך התיישבו בבארי. "כשצור נולד", אומר ברוך, "לא היה אדם מאושר ממני". מרים מתארת אותו כתינוק חביב וחייכני, שגדל להיות ילד אוהב משפחה ובעלי חיים. החינוך המשותף והלינה המשותפת, שהיתה נהוגה אז, לא אפשרו קשר הדוק בין אחים. פער הגילים בין צור לבין אחיו הגדיל את הקושי. יוסי היה מבוגר מצור בשמונה שנים, ויעקב - בשש.

"סדר היום של הגדולים היה קצת אחר", מסביר יוסי. "משעה ארבע עד שבע היינו בבית, ואחר כך היינו צריכים לחזור בזמן לבית הילדים. זו היתה התקופה. מתוך שלוש השעות האלה, הייתי צריך לבלות על העצים ועל הדשא ולשחק עם הילדים. מה כבר נשאר לבלות עם המשפחה?"

כשהיו האחים המבוגרים במסגרת הנעורים ואחר כך בצבא, התמעטו ההזדמנויות למפגשים משפחתיים. במבט לאחור מרגיש יוסי צער על ההחמצה. הוא אומר: "בגיל ההתבגרות כבר לא הייתי בבית כל כך הרבה, אז אין לי הרבה חוויות משותפות עם צור. כמה פעמים הלכנו אחר הצהריים לרפת, כי הוא נורא אהב סוסים. אבל לא הייתי המתמיד הגדול, כמו שאומרים".

מירב נולדה כשלוש שנים אחרי צור. התמונה המשפחתית השתנתה. כאחים בוגרים היו יוסי ויעקב עוזרים להשכיב את הקטנים בבתי הילדים. מספר יעקב: "כשמירב באה לעולם, היתה שמחה גדולה מאוד. אחרי שלושה בנים פתאום בת. הקשר בין צור למירב היה קשר אדיר. בערב היינו לוקחים את צור לבית הילדים. כשהם גדלו, הרבה פעמים הייתי לוקח את שניהם יחד".

עם מירב ועם מיכל - הצעירה ממירב בשלוש שנים - היו לצור יחסים הדוקים. שתיהן נשאו אליו עיניים כדרך שילדות קטנות מתייחסות לאחיהן הגדול. מיכל מעידה על עצמה: "מאוד הערצתי אותו, מאוד אהבתי אותו". צור אהב את תפקיד האח הגדול והיה נהנה לבלות עם אחיותיו. מיכל, כיום מעצבת גראפית, מספרת שהאהבה לאמנות היתה מכנה משותף בינה לבין צור. בעיקר אהבה כשעזר לה לצייר.

לקראת יום הולדתו ה־14 ביקש צור מהוריו רובה טוטו. מדי פעם היה הולך עם אביו לירות במטווח של הקיבוץ. הם אהבו להתחרות ביניהם. הרובה הזה השתתף גם בהרפתקאות לילה סודיות שמיכל היתה שותפה להן. היא מספרת: "צור היה מעיר אותי בלילות והיינו הולכים לצוד יונים. הוא היה אומר לי להתלבש טוב טוב ולוקח אותי לטפס באסם. לפעמים היינו הולכים לדיר או לרפת. הייתי מחזיקה את הפנס, והוא היה יורה. אהבתי את זה. אני האחות הקטנה והוא האח הגדול שלי".

לדברי הוריו חצה צור את גיל ההתבגרות בשקט יחסי. הוא אהב לבלות עם אחיותיו הקטנות, לעבוד בגינה, לצאת עם העדר למרעה ולטפח את הסוסה מימי שהופקד על אילופה. מנוחה, שהיתה המחנכת שלו, מתארת אותו: "הוא ניחן בטוב טעם ובעדינות הנפש, צמח בלי החספוס של בן תשחורת, פיתח יחסים תרבותיים עם עולם המבוגרים הסובב אותו וכל הזמן התמודד עם עצמו ועם השתלבותו בחברת חבריו הנערים". ברוך מעיד שמעולם לא שמע ממחנכיו על התנהגות לא טובה ואף לא מילה על השתמטות מלימודים. מרים מוסיפה: "הוא היה ילד מוצלח. לא ילד כזה שיעבור את החיים סתם".

הסדר והמשמעת העצמית היו נוכחים במלוא עוצמתם בחדר שלו באופן שאינו אופייני לבני גילו. אומר יעקב: "החדר שלו תמיד היה מטופח ומסודר לתפארת. דיוק שאין דבר כזה. אם מישהו היה בא ויושב, צור היה מיד יודע. פעם אחת ישנתי אצלו בחדר. גם אני יודע לשמור על סדר, אבל בכל זאת הוא בא לאמא ואמר לה: נכון שמישהו ישן במיטה שלי? הוא תפס איזה קיפול, איזה זווית או משהו".

מרים מספרת שצור רצה להיות טייס כבר בהיותו ילד. הוא התקבל לקורס טיס, אך לאחר מספר חודשים הושעה לתקופה של שנה. יוסי ויעקב אומרים שצור היה מאוד מאוכזב, והתקשה להשלים עם תחושת ההחמצה. בלית ברירה עבר צור לשריון. "למען האמת", מספר ברוך, "הייתי גאה בו כאיש צבא. הוא סיים את הטירונות כחניך מצטיין בדרגת רב"ט. אולם צור לא אהב מדים. בשבועות הראשונים לגיוסו לא הצלחנו לראותו במדי צה"ל. עם הגיעו הביתה, היה מיד פושט את מדיו ולובש בגדים אזרחיים".

צור היה שתקן ומסוגר. "הוא לא הרבה לדבר, לא סיפר על מעשיו", אומר ברוך. "הוא היה נער שקט", מוסיפה מרים, "ישר, עדין נפש, אוהב שלום. אבל רק עם חברים מעטים ידע צור לקשור קשר".

על מותו של צור קשה מאוד לאמו לדבר. היא פורצת ככי ואומרת: "אנחנו לא יודעים הרבה על המוות של צור. בואי נגיד שלצור היתה תאונה בצבא". ברוך אומר בטון מאופק: "זאת היתה מכה, כמובן. כמו לכל הורה, אני מניח".

אחיו של צור זוכרים בבהירות את הרגע שבו נודע להם על מותו. יעקב מספר: "אני זוכר כשהודיעו לי. זה היה בחודש אוגוסט. עבדתי בתל-אביב, בבית-דפוס, מה שלמדתי בבארי. עבד איתי חבר בארי שעזב את הקיבוץ, והוא בא להגיד לי. אני פשוט לא האמנתי. לא האמנתי. לא יכולתי לקבל שהוא נהרג בצבא, כי זאת לא היתה שעת מלחמה ולא היו פעילויות על הגדרות של המדינה. היה לי מאוד קשה לקבל את זה, ואף אחד לא רצה להגיד לי מה בדיוק קרה. נסעתי הביתה. לקחו אותי כמובן. מישהו נהג בשבילי. לא יכולתי לנהוג, לא יכולתי לחשוב אפילו על נהיגה. ובדרך לא אומרים לי כלום. כלום. כלום. וכל הדרך – סיוט. מה קרה? מה קרה? איך יכול להיות? עד שהגענו לקיבוץ וההורים סיפרו לי".

מיכל זוכרת היטב את ההלם ואת ההפתעה. היא מספרת: "באותו זמן הייתי שחינית. חזרתי בהסעה מאימון שחייה. אני זוכרת שהגעתי לשער הכניסה הישן לקיבוץ. עצרו את הרכב,

ורחלי, אמא של יערה מהכיתה שלי, הורידה אותי. היתה לה ארשת רצינית. הלב שלי דפק. ידעתי שמהו קרה. היא הושיבה אותי מתחת לאיזה עץ, ואמרה לי שצור איננו. צעקתי עליה. סירבתי להאמין. את משקרת! זה לא יכול להיות! אני לא מאמינה לך! אני לא רוצה להאמין לך, צעקתי ופרצתי בבכי". מיכל הגיעה לבית ההורים ושם פגשו ילדי המשפחה זה את זה: "פגשתי ביעקב ראשון, הוא ככה. הוא בא אלי, חיבק אותי ואמר לי: מיכי, מיכי. מה קרה לנו, מה קרה לנו. ופרצתי עוד פעם בבכי".

הרגע הקשה מכל ליוסי הגיע כאשר נשלח לזהות את צור בבית החולים באשקלון. לבדו הגיע לבית החולים ולברו עמד מול גופת אחיו הצעיר. הוא מספר: "זה מה שנתן לי את הזן הגדול. זאת אומרת, זה נתן לי את המכה והאמנתי שזה אמיתי. לא אשכח את היום הזה".

האובדן היה קשה מנשוא. משפחת מאיר מוכת ההלם התקשתה להתארגן ללוויה. בהתאם לתפיסה החינוכית דאז, הבנות הצעירות מיכל ומירב לא השתתפו בלוויה. "זו היתה טעות", אומרת מרים. "שתי הבנות היו בבית הספר. לקחו אותן המטפלות, שעשו שגיאה נורא גדולה. הן עשו את זה מתוך טוב לב, לא רצו שיראו אותנו בוכים. הן מאוד אהבו את האח הזה. בסך הכול הוא היה בן 18. חסר היה לו עוד חודש ליום הולדת 19. הבנות מאוד אהבו אותו. הוא רכב על סוסים והיה לוקח אותן. הם היו קליקה כזאת. אז כל מטפלת לקחה ילדה, והן לא היו איתנו. גם בקבורה לא היו. רק הבנים הגדולים באו, אחד מחניטה ואחד מתלי'אביב".

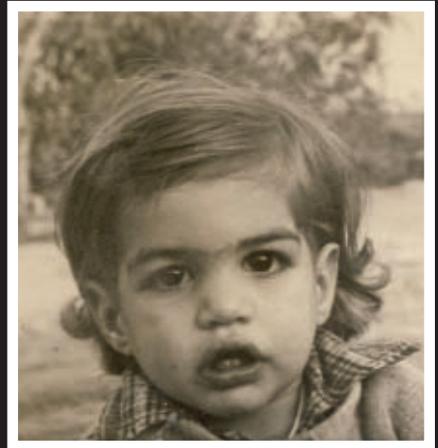
מרים מספרת בכאב על הלוויה: "היתה לווייה צבאית, טקס יפה. אני לא ראיתי, אני רק יודעת שהרופא בא והכניס לי בכוח עשרה מיליגרם וליום, שלא אתמוטט. הרי הייתי חולת לב, אחרי ניתוח, ונורא פחדו שאני אתמוטט שם על הקבר. ובאמת, אני נשכבתי על הקבר. לא בכיתי, לא צרחתי. רק שאלתי את אלוהים: למה? למה? לא מספיק היה לי השואה? אמרתי, הגורל כזה מר. וככה שכבתי ומספרים שאנשים מסביבי בכו כולם. המורה של הבת הקטנה שלי הקימה אותי מהקבר. לא רציתי לקום, רציתי להישאר שם. היתה לי קשה הפרידה מהבן שלי. שלחתי לצבא פרח כל כך יפה. כל כך יפה ומוכשר".

הלוויה יצאה מחדר התרבות הישן והתקיימה בנוסח הצבאי. יעקב התרשם בעיקר מהכבוד שהצבא נותן לחלל ולמשפחתו ומהתמיכה שהמשפחה קיבלה מהקיבוץ. הוא אומר: "הצבא נתן כבוד מאוד גדול, מאוד גדול. היה קדיש, למרות שבדרך כלל לא אומרים קדיש בקיבוץ. היה מטח כבוד. כל השבוע תמכו בנו החברים".

יוסי ויעקב נשארו בקיבוץ לכל ימי השבעה. הם מספרים כי הבית המה אנשים שבאו לתמוך ולהשתתף בצערה של המשפחה. הם מזכירים לטובה את רות שריג שסייעה להוריהם לאורך זמן וטיפלה בהם במסירות. "באו לשבעה והדירה שלנו תמיד היתה מלאה", אומר ברוך.

בתום השבעה חזרו החיים למסלולם. יוסי ויעקב חזרו למשפחותיהם שמחוץ לקיבוץ. מרים מדברת על הקושי לקום מימי האבל, לשוב לעבודה, לחזור ולהיות שם עבור אלו שנותרו בחיים, ועל האתגרים והמשברים שמזמנים החיים בצלו של המוות.

מיכל מבטאת התפעלות עמוקה מיכולתה של מרים להמשיך לתפקד כאם חמה ואוהבת למרות הטלטלה. היא אומרת: "אמא סבלה כל כך הרבה בחייה. אני לא יודעת מאיפה היא שואבת את הכוחות לחיות עם כל הצללים האלה. אבל כנראה שערך החיים חזק יותר וממשיכים הלאה. לא ברור לי איך. מת לה בן, איך אפשר להמשיך? מאיפה הרצון והכוח? והנה, גם היום, כשאני כבר אמא, וכבר ילדה גדולה, היא תמיד עוטפת, תמיד שם, תמיד מחבקת ותמיד דואגת. לא ייאמן! אין בה טיפת רוע. הכול מגיע ממקום נקי כל כך".

ילדי משפחת מאיר למדו להתמודד עם האובדן כל אחד בדרכו. מיכל מספרת על עצמה שהתעורר בה הרצון להידמות לצור: "אחרי שהוא מת, נורא רציתי גם להצטיין. נורא רציתי להרשים את אמא. צור היה מצטייר מאוד יפה, ורציתי גם לצייר יפה, בדיוק כמוהו, ושתיינה לי כל מיני תכונות, כמו להיות חכמה ולהצטיין בלימודים, כי הוא היה כזה. רציתי שאמא תעריך אותי כמו שהיא העריצה את צור. לקח לי זמן להבין שזה בסדר להיות מי שאת. את מיכל! עוד מנגנון שעזר לי לשרוד".

שנים מספר לאחר מותו של צור הגיעה שעתן של מירב ושל מיכל להתגייס לצה"ל. מרים שוב שואבת השראה מסיפור חייה, שהאישי והלאומי משמשים בו בערבוביה: "אחר כך הבנות הלכו לצבא. אמרו לי שאם אני רוצה - יכולים לסדר שהבנות לא יהיו בצבא. אמרתי: לא, הן תלכנה לצבא. כי אני באתי במחשבה ברורה. ארץ ישראל זה הבית. וכל היהודים - אנחנו ביחד. לא יגידו לי יותר יהודייה מסריחה. לא ירביצו לי. וזהו. זאת המולדת שלי. גם אם אשתה רק כוס מים ואוכל רק לחם, זאת המולדת שלי. יש לנו את החיים שלנו, את הדגל שלנו. אז לא היתה ליהודים הגנה. אני מאחלת לכל יהודי שאוהב את עצמו לשמור על המדינה הזאת למען הדורות הבאים".

מותו של צור השפיע לא רק על המשפחה פנימה, אלא גם על הקשר בין חברי המשפחה לבין הסביבה הקיבוצית. בעוד מרים והילדים מרגישים תמיכה והשתתפות מצד הקיבוץ, ברוך חש מהפך ביחסם של החברים. הוא אומר: "בתקופה שלפני, היינו משפחה רצויה בכארי והרבה אנשים באו אלינו. מרים היתה עושה הרבה עוגות, וחברים היו באים לשתות קפה. אפילו אם מישוהו עבר סתם לידנו, היה אומר: בואו נעלה לברוך ולמרים. תמיד יש עוגה, תמיד יש כוס קפה. מרגע שזה קרה - זה נפסק". ברוך מנסה להסביר את המהפך, ואינו מצליח. הוא משער כי מדובר במבוכה. אולי לא ידעו איך לגשת ומה לומר למשפחה האבלה, אולי קל היה להם יותר להתרחק. "זאת היתה מכה לכולם, לכל הקיבוץ. אבל זה הרחיק אותנו מהשאר. הם לא ידעו איך לאכול אותנו. לא יודע, פשוט ככה. כל הזמן היינו מעורבים, ופתאום בחדר האוכל אנחנו יושבים לבד. אף אחד לא יושב לידנו, עד היום הזה".

שלא כברוך, מרים מזדהה עם הקושי לגשת למשפחה שעברה אסון כזה. היא עצמה אינה בטוחה שהיתה מוצאת כוח לעשות זאת. היא אומרת: "יש דברים כאלה. אני יודעת מעצמי. הרבה מהחברות הטובות נפטרו ואני לא יכולתי לבוא למשפחה אחרי זה. פשוט לא הייתי מסוגלת, אז אני מבינה את האנשים שהיה להם קשה מאוד לבוא למשפחה שקיבלה כזו מכה גדולה. למשל המטפלת של צור. היא אהבה אותו והיה לה קשה. היא בדיוק היתה אחרי

לידה. כשהלכה עם העגלה, אם היא היתה רואה אותי - היה לה קשה להתקרב. החברים ידעו שאנחנו יוצאי השואה. היה להם קשה. מה יכלו לעשות, להחזיר לי את הבן? קיבלת כל אחד כמו שהוא. אין לי טענות. זה הבית שלי, ולבית שלי לא יכולות להיות לי טענות. איפה שיכלו - אנשים עזרו”.

בשנים הראשונות למותו של צור היה סביב טקסי יום הזיכרון מתח מסוים. מספר יעקב: “בערב יום הזיכרון עושים טקס של הדלקת המשואה ליד בית העם. תמיד הם היו עומדים בצד. הם הרגישו לא שייכים. אבל מה לעשות שקרה להם אסון ושגם הוא היה חייל? מה אמא אשמה שבכוח הצווים מגייסים את החיילים, וקרה מה שקרה בגלל הצבא? בסוף צבי אלון, שאמא היתה מטפלת שלו, נבחר להיות המזכיר של המשק. הוא נתן לה להדליק את המשואה בטקס של ערב יום הזיכרון. באותו יום לא היתה שמחה ממנה בישראל. זה קירב אותה אל הקיבוץ”.

בימי הזיכרון מתכנסת המשפחה ליד קברו של צור. יעקב מגיע לכל הטקסים מתוך הזדהות עם הוריו. הוא אומר: “בימי זיכרון אני מקפיד לבוא תמיד, להיות עם ההורים, לתמוך בהם, להיות לידם”. הוא מביא את ילדיו לכבד את זכר הרוח שלא זכו להכיר. אצל מיכל ויוסי היה תהליך אחר. יוסי היה שותף לטקסים בחנייתה כל זמן שגר שם. היום הוא מקפיד להגיע למשפחה בבארי. מיכל מספרת על עצמה שבמשך השנים הראשונות לא הגיעה לאזכרות. היא הרגישה שהאבל שלה הוא אישי והעדיפה להתייחד עם זכרו של צור לבדה. בשנים האחרונות חזרה לפקוד את הטקס הקיבוצי.

הזיכרון אינו מצטמצם לטקסים בלבד. בביתם של מרים וברוך משולב הזיכרון במציאות היום-יומית. כל מי שנכנס מתרשם מיד מעשרות התצלומים המעטרים את הקירות עד אפס מקום. מהתצלומים ניבטת המשפחה שהקימו, ובהם גם תצלומים רבים של צור ותמונות שצייר.

לילדיה של מרים לא קל עם הקירות העמוסים. יעקב מספר ככאב: “יום אחד עשיתי דבר מחוצף. אמרתי לאמא: למה את עושה בבית מוזיאון? היא ענתה לי בכעס: אני אמא שלו, וזה מה שאני רוצה. אני אח שלו, גם לי זה כואב”.

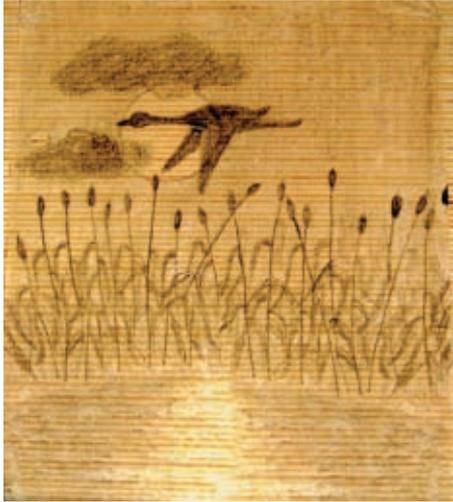
כל אחיו של צור מחזיקים בביתם תצלום שלו, אבל איש מהם אינו מציג את דיוקנו בסלון. מיכל, למשל, שומרת את תמונתו במגירה. “אני לא חושפת את זה. זה אובדן שלי ונשאר רק אצלי”. יוסי תלה את תמונת אחיו בחדר השינה. יעקב מסכם: “לא משנה היכן נמצאות התמונות, מקומו של צור הוא בפנים. פה, בלב”.

הזיכרון נוכח בכל רגע ואינו מרפה, אומרת מיכל. “כל השנים מאז האובדן הזה, הכאב לא נפסק. התמודדות עם המוות, שחווים לפתע בגיל כל כך צעיר, זו צלקת שנשארת לכל החיים. צלקת שעם השנים הופכת להיות יותר עמוקה וכואבת. אני מתמודדת עם זה יום-יום. כשאני יושבת עם אמא שלי ואנחנו מדברות עליו, שתינו בוכות. הכאב הוא כל כך חזק, והוא לא

עובר. בעצם, למרות הכאב, אני מתענגת על הזיכרון שלו. אני אוהבת לזכור אותו, אני אוהבת לדבר איתו. אני אוהבת לספר לו ולהראות לו את יונתני שלי. אני אוהבת להרגיש שהוא חלק ממני. ואולי זאת הדרך שלי להתמודד".

גם מרים מתארת כאב שאינו מתרכך עם השנים: "שאלתי למה זה מגיע לי, איזה דבר רע עשיתי בחיים שלי. מכה נוראית זה שהורגים מולך את ההורים. חוסר אונים. אבל כאשר זה הילד שלי... את אמא! סחבת אותו תשעה חודשים. אין דבר יותר קשה בעולם. שאף אחד לא יידע כזה כאב. זה כאב שלא מבריא אף פעם. פצע פתוח לכל החיים. זה הכיסא הריק שלו, הבגדים בארון שלו, הנעליים של הצבא. הבגדים של הצבא. רק הוא חסר. אפילו הגרביים שהוא לבש בפעם האחרונה. זהו. זה מה שנשאר לנו". בגדיו של צור מקופלים בארון בבית הוריו כאנדרטה לבנם שנפל.

שער חמישי: עד כמה חסרים אנו אותם

בשנותיו הראשונות היה קיבוץ בארי קבוצה הומוגנית של צעירים. עם השנים הפך לחברה רב־דורית שבה מתקיים מחזור החיים במלואו, מלידה ועד מוות. גם יחסי הגומלין בין המשפחה לחברה השתנו לא מעט. לשינויים אלו – כמו גם לשינויים שחלו בחברה ובמדינה – היתה השפעה מרחיקת לכת על אופייה של הקהילה ועל מנהגיה. בתוך כך, השתנו גם מנהגי האבלות. הפרק הנוכחי מוקדש לתמונה הכללית של האבל בבארי.

ההתמודדות עם שכול ומוות ליוותה את הקיבוץ מימיו הראשונים. במהלך מלחמת השחרור נהרגו שישה חברים מנחאביר, ועוד אחים וחברים ובני כיתה וחברי תנועה מלוא כל הארץ. דברי הספד ומודעות השתתפות בצער היו לחלק בלתי־נפרד מיומן בארי. באותה התקופה, מספרים החברים, לא התעכבו להתאבל אלא השתדלו לחזור לשגרה מהר ככל האפשר.

שלושת החללים הראשונים של הקיבוץ – גדעון בן־דוד, גרישה ברנשטיין וחיים טייבלום – נהרגו רחוק מנחאביר, ומתוכם רק גרישה הובא לקבורה במקום. רפא פרנק היה ההרוג הרביעי, והראשון שנפל במרחק נגיעה מהחברים. בחוברת לזכרם, שיצאה לאור שנה אחרי המלחמה, כותב מי שחתם בשם "חבר":

עוד בטרם הגיעה המלחמה לשערנו, שערי נחאביר, עוד לפני שטעמנו את טעם הפגזת התותחים כשאנו עוסקים בקדחתנות בהכנות להתגוננות, קרה הדבר. לראשונה טעמנו את טעם המוות כה מקרוב, ממש בתוך גדרותינו. הוממנו, הורעשנו, ממש התאבלנו, אבל שתקנו. שתקנו תוך זעם עצור. כי על מי, או על מה, תוכל להוציא זעם אשר כזה? השקענו את זעמנו במקוש ובאת. חפרנו ביתר תוקף, ביתר רצון.

אבנר בצרי – שהיה אז חובש ומזכיר – אומר בספר שיחת קיבוץ:

באותו ערב באה אלינו חברה ממזכירות הקיבוץ המאוחד. ישבנו על אחת העמדות, והיא סיפרה לנו מה נעשה בארץ. פתאום ראתה ששלושה אנשים קמים ועוזבים. שאלה: לאן הולכים? אמרתי: הולכים לחפור קבר. שאלה: למי לחפור קבר? אמרתי: נהרג לנו חבר. איפה נהרג? סיפרנו לה. היא הזדעזעה, איך ישבנו לידה כשהגופה בחדר השני ולא אמרנו דבר. אמרה לי: זה מדאיג אותי הדבר הזה. אתם בקלות כזאת מקבלים את זה. נהרג לכם חבר ואתם יוצאים לחפור קבר ולא מדברים על זה? זאת הנקודה שאני רוצה להדגיש. אנחנו לא ידענו מה זה מוות. לא חשבנו שזה אסון גדול. ראינו את זה כמובן מאליו, שאפשר להיהרג. אפשר להיהרג. אמרתי לה: מה יכולנו לעשות?

חברת מזכירות התנועה רומזת למה שמתואר במילים הישירות של רינה הברון: "הגבנו כמו זומבים". דבריהן מבטאים עמדה רכה יותר, אולי נשית. לעומתן, בוריס בר-סיני מסכים עם אבנר ומפרש את האדישות לכאורה כביטוי של אמונה בצדקת הדרך. הוא אומר: "זה צפוי וזה קורה. היו מקבלים את זה בצער ובהבנה שאין ברירה. הסיסמאות של צו השעה לא היו סתם סיסמאות. לקלוט חברים, להגדיל את הקיבוץ, לחזק את מדינת ישראל – אלו דברים

שהתייחסנו אליהם ברצינות. היתה אווירה של משימות. קיבלנו את זה כדבר שאי אפשר בלעדיו, שצריך להתמודד עם זה”.

בתום המלחמה עבר הקיבוץ למקומו החדש בתקווה לחיים אזרחיים שלווים. בחיי היום-יום של הקיבוץ הצעיר לא היה המוות אורח צפוי, ולכן גרם מותם של שולה ושל עזרא לזעזוע עמוק. אולי משום שהמוות היה נדיר, אולי משום שלא היתה אלטרנטיבה חילונית-קיבוצית לנוהגי אבלות, ואולי משום שבקיבוץ של פעם מיעטו לבטא רגשות, הביטוי החיצוני של תחושת האבל היה מאופק ומצומצם מאוד. אומר אליהו גת: “כאב לכל אחד, אבל לא עשו מזה טקסים”. כמו סוגים אחרים של הבעה רגשית, אינטימיות וחשיפה, גם רגשי הצער היו מאופקים ונסתרים מן העין הציבורית.

הקיבוץ הצעיר היה חילוני מתוך אידיאולוגיה, ולא ראה עצמו מחויב למנהגי הדת. “בכלל, היו עובדים בכל השבתות והחגים, חוץ מאשר באחד במאי. אפילו לא היה דבר כזה ממש שבת”, אומרת שרק’ה בחיך. המוות לא נתפס כרגע רוחני של מעבר בין עולמות, אלא באופן הפשוט ביותר כסופם של החיים. תפיסה ארצית זו באה לביטוי בדבריה של שרק’ה על מותו של עזרא גדלין, חבר אהוב ומרכזי בהכשרת במעלה. היא אומרת: “חיית - כל הכבוד. מתת - שלום. זהו. לא התאבלו מי-יודע-מה”.

ההתנהגות המאופקת היתה מפתיעה בעיקר למי שבא מבחוץ. “חברי קיבוץ שאיברו את הוריהם היו יוצאים לעבודה למחרת”, אומרת שמואלה. “לא היו מנהגי אבלות. לא ישבו שבעה. שבועיים אחרי המוות היו באים לחדר האוכל לראות סרט. הרגשות היו ערוץ שכאילו ניסו למחוק אותו. כאילו אסור היה להשתמש בהם. אי אפשר היה לדבר. לא דיברו. וגם בלוויות לא דיברו”. ברוח זו אומרת סמדר חוטר-ישי: “לקח לי שנים רבות להבין איך זה שנכנסים לבית הקברות בכארי בלי כיפה על הראש, לא אומרים קדיש, ואף אחד לא מזיל דמעה. לא בוכים. לא בוכים”.

מסורת האיפוק הרגשי נשמרה גם סביב מותם של הבנים. המשפחות האבלות נהגו בזירה הציבורית בהתאם. כך, ביומון מיום 6.8.1974 מובאים דבריו של דוד עברי בהספד לבנו אייל: “נקדמך בדממה עומסים וכומסים את רגשותינו אשר פה ושם מתפרצים, אך אינם מתבטאים דיים”.

ההיכרות בין חברי הקיבוץ הקטן של אז היתה קרובה וחי החברים היו שלובים אלו באלו. דבריה של רותי פרומקין על מותו של גידי הם דוגמה אופיינית: “אמא שלו גרה לידי כל השנים. הייתי גם מדריכה ומטפלת של גידי באחד השלבים. אז זה היה אחרת, קרובים-קרובים, נכנסים, מדברים, היינו רצים תכף להחזיק זה את זה. עצוב לראות חברים שלך אפופים באבל הזה. היה לנו צורך להיות שם, אפילו במעגל האחרון, אבל להיות ביחד כשקורה משהו”. פעמים רבות הגיעה רותי לבית המשפחה האבלה כאחות. היא אומרת: “זו הזדהות עליונה. הייתי באה ומחבקת ואומרת את הדברים הבנאליים: יש לכם עוד ילדים, אתם עוד צעירים, יש לכם עוד בשביל מה לחיות, שלא תדעו עוד צער. אז לא חשבת

שאלו קלישאות. אלו מילים, אבל מה יש לנו חוץ ממילים? מבט חם, או אם אתה מסתכל על מישהו ומתלחלחות לך יחד איתו העיניים, או מגע קטן, חיבוק, יד על הכתף, כוס מים – דברים פשוטים. אלו דברים שנעשו באופן אינטואיטיבי ולא מצוות אנשים מלומדה”.

”אני לא יודע עד כמה זה היה ממוסד, אבל משפחות שכולות בדרך כלל לא היו נשאות לבד”, אומר בוריס בר-סיני. ”תמיד היו חברים או בעלי תפקיד שהיו משתדלים לתמוך בהם ולחזק אותם. בבארי ידעו להתמודד. זה בא מעצמו, באופן טבעי, לא שמישהו החליט שככה צריך להיות. זאת היתה גם האווירה הכללית, וגם הביצוע המעשי של אנשים בודדים ושל קבוצות אנשים”.

האיפוק הרגשי והיעדרם של טקסי אבל ברורים הגבירו את המבוכה ביחסם של אנשי הקיבוץ לאבלים. הקושי עלה בראיונות לעתים קרובות. מספר אודי בר-סיני: ”עברתי בפרדס עם דן אבנד, אחד הוותיקים. חזרנו אחרי יום עבודה על הטרקטור דרך מגרש החנייה בשעת אחר הצהריים, כשהאוטובוס מתל-אביב מגיע. עמדה שם חברה שאבא שלה נפטר, וחיכתה למישהו. ראיתי אותה מרחוק ופניתי הצדה, כדי לא להיפגש איתה ולא לדעת מה להגיד לה. למחרת דן אמר לי שלא נוהגים ככה. הוא נתן לי שיעור קצר בניחום אבלים. וזה היה אחרי הצבא, הייתי כבר בעל משפחה”.

בני המשפחה האבלים ערים למבוכת החברים ומספרים עליה ברגשות מעורבים. אומרת אירית עברי: ”אני זוכרת את החוויה הזאת שאנשים לא יודעים מה לעשות איתך בגלל שאתה כאילו נגוע באבל, ושאני צריכה לעשות את הצעד הראשון כלפיהם כי הם כל כך נבוכים, לא יודעים מה לעשות עם עצמם. אפילו מבוגרים, וגם נוער”. ברוך מאיר אומר: ”זה הרחיק אותנו מהקהל של הקיבוץ, שלא ידעו איך לאכול אותנו”. המבוכה הכבידה גם על ילדי החטיבה, שהתקשו לנהוג בטבעיות עם אחי הנופלים. בשמת מספרת על הקושי ביום מותו של צור: ”אני זוכרת את אחותו על המדרכה וכולם עושים איגופים. כולם הלכו מסביב כדי לא להיתקל בה”.

תמר צרניק מנסה להסביר מדוע התקשו ילדי הקיבוץ להתמודד עם חברים ועם הורים אבלים. היא אומרת: ”היינו ממודרים מהחיים, וגם מהמוות. עטפו לנו את החיים בצלופן ומידרו אותנו מחיי המבוגרים – לא נכנסנו לחדר האוכל, לא היינו בסדר פסת, וכמובן שהיה פורים נפרד לילדים ולהורים. כמו בהקרנת הסרטים – הצצנו, אבל לא היינו חלק מהחיים האלה. היה לנו עולם תרבותי עשיר, אבל בלי המשפחה. להורים היתה קבלת שבת לחוד, בלי ילדים. ניסו לבנות לנו עולם אחר. גם בקטע של המוות מידרו אותנו. שלא נדע, שלא ניפגע, שלא נהיה בלוויה, שלא נהיה בשבעה, שהילדים יחזרו לשגרה שלהם, שיהיה להם כמה שיותר טוב, שלא יחוו, שלא ירגישו. ברור שזה מתוך אהבה ודאגה, אבל ממש ניסו שלא נהיה חשופים לחיים”.

בדבריה של תמר מהדהדת האידיאולוגיה המקורית של החינוך המשותף. הרעיון המרכזי היה לשחרר את הילד מכבלי המשפחה הבורגנית וליצור אדם חדש, חופשי מפחדים ומהתניות. לאורך השנים שמרה התפיסה חינוכית על תבניתה יותר מאשר על תכניה. מראשית הקיבוץ ועד 1985 היה בבארי חינוך משותף שכלל לינה משותפת. בית הילדים היה מרכז החיים. היה זה מיני קוסמוס בתבנית הקיבוץ, שכלל פעילות חברתית, חינוך רעיוני ועבודה. הילדים חלקו עם בני גילם את מרבית שעות היום והלילה, כולל שבתות וחגים. לתנועה, לקיבוץ ולמחנכים ניתנה בכורה בכל הנוגע לשיקולים החינוכיים, ובדרך כלל קיבלו ההורים את סמכותם. במקרה של אבל במשפחה, הגישה החינוכית קבעה שהילדים לא ישתתפו בלוויה וששגרת חייהם לא תושפע מהאבל. חנה רענן מציגה את ההיגיון החינוכי שעמד בבסיס היחס לילדים שחוו אובדן: "השתדלו לחזור לסדר היום מהר ככל האפשר ולא לשנות דבר בחיי הילד, לא לזעזע שום דבר בחיים. הרצון להיאחז ביום-יום כדבר שנותן לך ביטחון - דווקא נראה לי בריא. לו רק היה אפשר להביא לידי ביטוי גם את העולם הרגשי".

האחים שהתראיינו לספר מספרים שהמאמצים להסיח את דעתם אל שגרת ההווה הצליחו למדי. אומר אמנון: "הדחקתי את זה. היה הכי נוח ללכת ולהיות בפעילויות של הנעורים ובכל מיני דברים כאלה". לעומתם, האחיות בכל המשפחות התקשו להסכים עם השתיקה. אומרת תמר: "על גידי דיברו, אבל לא דיברו על איך מרגישים. יש דברים שלא מדברים עליהם". עברו שנים, ומיכל אומרת כמעט באותן מילים: "לא ידעו איך להתמודד עם זה אז. אלו דברים שאף פעם לא דיברנו עליהם. למדת לבד להיות איתם". הילה וזיוה מתייחסות באופן מפורש לטאבו על סיוע נפשי. אומרת הילה: "בדור שלי היו פסיכולוגים רק לפסיכים". זיוה מנסחת את העמדה בלשון רבים: "מה זה פסיכולוג? פסיכולוג זה אם משהו לא בסדר, אם משהו לא בסדר. אבל אנחנו בסדר, והכול בסדר".

ההורים השכולים השתדלו לשמור על איפוק, בעיקר בשעות הילדים, כשהאחים הגיעו לבילוי בחדר. האחים הצעירים מצאו עצמם בעולם של דממה. "אף אחד לא בא ושאל אם אני רוצה לדבר על זה או איך אני מרגישה", מספרת מיכל מאיר, אחותו הצעירה של צור, "לא ההורים ולא המטפלות". וזיוה מוסיפה: "אני זוכרת את עצמי - ילדה בת 12 שנמצאת בחדר, בבית, ולא טורחים להסביר לה מה קורה. אני צריכה לנסות לבד להבין את כל הסיפור". תחושה דומה מתארת הילה: "הכול היה צריך להבין בין השורות, ממה שקורה בין המבוגרים".

"אז, באותם הימים, היתה המדיניות שלא מדברים. מכסים, לא להכאיב כביכול", אומרת דליה ברקאי, אז מטפלת בכיתת צבר. דליה התחילה לעבוד בכיתה סמוך לשחרורה מהצבא, בתקופת חופשת הקיץ. מותו של גידי אירע לקראת סוף החופשה. דני ותמר המשיכו להיות בבית הילדים כרגיל, וגם שנת הלימודים נפתחה כרגיל. "לילה אחד, אחרי ההשכבה, אני שומעת את תמר מתכרבלת בתוך המיטה שלה, מתכסה בציפה מעל הראש ובוכה בשקט", נזכרת דליה. "מה יכולתי לעשות חוץ מלשבת ולחבק אותה? נשארתי עם הילדה בתוך הכאב". דליה עודדה את תמר ואת דני לדבר על גידי. "השתדלתי להזדהות עם הכאב שלהם", היא אומרת, "בעיקר עם תמר. פשוט לחבק אותה ולא להתחמק מזה".

כשהם מביטים על עברם, רואים האחים השכולים שינוי של ממש. השינוי הדרמטי ביותר קשור להעברת מרכז הכובד של חיי הילד אל המשפחה. בד בבד חלה ירידה באינטנסיביות של חיי היחיד בבית הילדים ובקיבוץ. בתי הילדים הפכו למסגרות חינוכיות בשעות היום בלבד וההורים הם האחראים הראשונים על ילדיהם. חדר ההורים הפך לבית והספירה הפרטית־משפחתית התחזקה על חשבון הספירה ציבורית. השינוי השפיע על אורח החיים הקיבוצי כולו. עם שינויי האקלים השתנו גם ביטויי האבל ודרכי ההתמודדות עמו.

"תרבות האבל בכארי השתנתה", אומרת שושקה. "פעם האבל היה הרבה יותר ציבורי. שבוע ימים לא היתה שום פעילות חברתית ותרבותית. שבוע ימים גם הקיבוץ מת. אבל היתה הרבה פחות תרבות של אבל, אישית ופרטית. הנוהג להיכנס למשפחה ושבעת ימי האבל התחילו בשנים האחרונות." "היום אנחנו כמו כל עם ישראל", מסכמת חנה רענן את השינוי שעבר על בארי. "יושבים שבעה, מעלים זיכרונות, ואנשים באים, ומספרים, ומחבקים, ומתנשקים. וזה בא לידי ביטוי גם בלוויות".

נקודת המפנה ביחס למנהגי האבלות התרחשה, לדעת רבים מהמרוויינים, במרץ 1973, סביב תאונת הדרכים שבה נהרגו שלושה זוגות שחזרו מבילוי משותף: דן ועתליה אבנד, גרעון וצפריה שומרוני, דינה ושמוליק צפוני. אנשים צעירים שתפסו עמדות מרכזיות בקיבוץ והיו הורים לילדים קטנים. לפתע נמלא הקיבוץ יתומים, ובמידה רבה התייתמו גם חברי גרעין במעלה והקיבוץ כולו. האבל היה חוויה משותפת ואינטנסיבית. שתיים מהמשפחות האבלות בחרו לשבת שבעה בקיבוץ, בבית יקיריהן שנהרגו.

היתה זו, כנראה, הפעם הראשונה שמשפחה ישבה שבעה בקיבוץ. חברי הקיבוץ באו להשתתף בצערן של משפחות ההרוגים, וכך מצאו מקום לביטוי צערם שלהם. "כולנו לשבת, וזה היה לגיטימי, והיה מותר אפילו לבכות", אומרת חנה רענן. אלא שהרגלים אינם משתנים בן לילה. אומרת דליה: "היה לנו אבל כל כך גדול, אבל היו אנשים שפחדו להגיע לשבעה מתוך פחד להתמודד עם הכאב. לא כל אחד יודע להתמודד עם הכאב. לא מדברים כל כך".

ההתוודעות המחודשת לכוחם המנחם של ימי השבעה - לבני המשפחה וגם לקהילת הקיבוץ האבלה - שינתה את היחס הציבורי לביטויי האבל. השינוי בנוהגי האבל התבטא בשני מישורים - האישי והקיבוצי.

במישור האישי גברה הפתיחות לדבר על האובדן. בהדרגה השתנה סגנון האבל משתיקה לדיבור, מאיפוק לביטוי, מהסתרת רגשות להכרה בחיוניותם. אומר יעקב צמח: "פעם, במקום שגדלתי בו [עיראק], וגם פה בכארי, גבר לא היה בוכה. זו שטות. גבר הוא בן־אדם ומותר לו להתרגש, מותר לו לבכות. מותר לו להיות חזק, מותר לו גם להישבר. פעם היה אסור".

במישור הקיבוצי התמסדו תקנון האבלות והטקסים. ב־1970, שלוש שנים לפני התאונה ולפני מלחמת יום הכיפורים, התקיים לראשונה דיון בתקנון אבלות בכארי. כמו מרבית

תקנוני הקיבוץ, גם הצעה זו נשענה על תקנוני התנועה וטיפוליה בשני האספקטים המרכזיים לחיי הקיבוץ: עבודה ותרבות. ראשית, "בעת הלוויה תחול הפסקת עבודה כללית במשך כדי שהציבור יחלוק את הכבוד האחרון לנפטר". שנית, "מורגש צורך בחיבור קדיש שיבטא את רגשותינו וגישתנו". התקנון רומז לבעייתיות הצפויה בלוויות צבאיות שיש בהן מרכיב דתי מובהק. "המזכירות תדאג שסדרי הלוויה של חבר חייל צה"ל ייערכו בהתאם לרוחנו, לכן תבוא על כך להסדר מוקדם (בטרם הלוויה) עם נציגי הרבנות הצבאית". משפחת עופר, למשל, התנגדה לרעיון שלוויתו של דובי תכלול רב וטקס צבאי. מונה מוקירה תודה לחנה ברמק שהיתה מזכירת הקיבוץ באותה תקופה, והצליחה להגיע עם רשויות הצבא להסכמה על לווייה אזרחית חילונית.

ברוח דחיית המנהגים הדתיים, המילה "שבעה" כלל אינה מופיעה בתקנון של 1970. גם המשפחה אינה מוזכרת. "האבל יימשך שלושה ימים מהקבורה ומשמעו: בשלושה ימים אלה, לרבות הערב השלישי, לא תיערכנה מסיבות והקרנות סרטים ולא תתקיים שום פעילות בידור אחרת". עם זאת, "אבל אינו דוחה חגים לאומיים ומועדים".

בסוף שנות התשעים נכתב תקנון אבלות חדש, המבטא את השינוי שחל בעשרים השנים שעברו. מרכז הכובד עבר מהקיבוץ למשפחה, והתקנון מסדיר מחדש ואחרת את חלוקת האחריות: "ועדת אבלות דואגת לארגון הלוויה ולצרכי המשפחה. בתום השבעה - העליה לקבר באחריות המשפחה. ועדת אבלות מסייעת בארגון יום השלושים (בתיאום עם המשפחה) [...] בתום השנה - קיום טקס או ערב באחריות המשפחה ובארגונה". כך נתמסדו ימי השבעה והפכו לחוליה בלתי-נפרדת משרשרת טקסי הפרידה: לווייה - שבעה - שלושים - ויום השנה, כנהוג במסורת היהודית.

הלוויות בבארי היו ונשארו חילוניות והקבורה נעשית בארון. רוח הזמן שינתה מעט את אופי ההתכנסות. בעבר נאספו בדרך כלל בדממה, קראו את קורות החיים של הנפטר, שיר ודברים של חבר או של בן משפחה. בתום טקס הלוויה השתרר שקט מוחלט, והחברים התפזרו בשתיקה. בהדרגה תפסו בני המשפחה מקום מרכזי יותר ויותר. בתום הטקס עומדת המשפחה סמוך לקבר והחברים ניגשים אליהם אחד-אחד לחיבוק או ללחיצת יד. לרשות הציבור עומדים דליים עם פרחים, שהחברים לוקחים ומניחים על הקבר הטרי. כיום ניכרים סימני הגיל: יש כיסאות לוותיקים, מיקרופון ומערכת הגברה, שולחן ועליו בקבוקי מים. בתוך התבנית יש וריאציות על פי רצון המשפחה: לפעמים מושמעים נעימה או שיר, לפעמים מקריאים "קדיש חילוני" שכתב עלי אלון מקיבוץ עין שמר, ולפעמים בן משפחה קורא קדיש מסורתי. לעתים נדירות ביותר יש רב שמשתלב בטקס המקומי. בתום הטקס מזמינים את האורחים למועדון או לבית המשפחה.

מאז ומתמיד, היומון ביום הלוויה מוקדש לנפטר. הוא מנסה לתאר בפשטות ובתמציתיות מהלך חיים שלם. אחד החברים מקריא אותו במהלך הלוויה והוא משמש מעין הספר רשמי של הקיבוץ. גם במסורת ותיקה זו ניכר שינוי. "פעם היה ברור שהמוסדות כותבים את קורות החיים", אומרת ניבה. "רצו שהיומון יהיה פחות או יותר באותו נוסח, כי זה גם אישי וגם משהו רשמי שנשמר לדורות. כיום חלק מהמשפחות כותבות בעצמן".

הקיבוץ מתפקד במידה רבה כמשפחה מורחבת. יעקב צמח מסכם: "הקיבוץ שלנו, למרות אפרוריות החיים, בעניינים קיצוניים - בשמחות, ולהבדיל בעניינים של עצב - אנחנו החברה הכי מגובשת בעולם. יש תמיכה במשפחות, באנשים. משפחה שקרה לה אסון, כל הקיבוץ הוא הגב שלה. גדולתה של קבוצת האנשים בבארי היא איך שמטפלים בזה".

חיי היום-יום, מעצם טיבם, מתרחשים בהווה ומכוונים לעתיד. העבר כמעט ואינו נוכח בהם. הרצון לזכור ולכבד את המתים דורש פעולה יזומה. על כן, לצד ההכרה הגוברת באבל כעניין משפחתי, ממשיך הקיבוץ לקיים מסורת זיכרון קולקטיבית המגולמת בימי זיכרון ובמפעלי הנצחה ציבוריים.

כבר מימיו הראשונים של הקיבוץ הורגשה מחויבות לכתוב חוברת זיכרון לחברים שנפלו. בסיכום ישיבת המזכירות בגדרה מיום 21.1.1948 נכתב: "סוכם להטיל על יואב ורבקה לה' את עריכת החוברת לזכרו של גדעון". במקביל, מינו בנחאביר את יצחק בן-יהודה לאיסוף החומר. יצחק נהרג חמישה חודשים לאחר מכן.

החוברת לזכרם יצאה בשנת תש"ט בסיוע הקיבוץ המאוחד. הטקסטים כתובים במכונת כתיבה על נייר רגיל, ותמונות החללים מודפסות על נייר כרומו. בשער החוברת מופיעים שמות ששת החללים, ובעקבותיהם דברי פתיחה של רינה:

ארבעה עשר, חמישה עשר, ששה עשר במאי, וכה הלאה. מבלי משים עולים הזיכרונות, אי אפשר לכבשם ואפילו במאמץ. ולעיני רוחנו ניצבים חיינו אז: כפר-דרום, יד-מרדכי, נירים ובארות-יצחק. ואנחנו במספרנו המועט, חיים מתחת לפני האדמה ואיננו נותנים לעצמנו דין וחשבון על כוחנו הדל. ואולי מוטב כך. רבות חשבנו על השנה הזו ועם הותרחקנו מעמה משתנה מדי פעם השקפתנו עליה, מתווספת הפליאה על כוח עמידתנו, היאך עברנו כל זאת והחזקנו מעמד? היאך ידענו להמשיך כאשר נפל חבר ועוד חבר ועוד אחד והם טובים כל כך והם חלק מאיתנו?

ואילו עתה - גם מותם נראה לנו אחרת. אז ידענו להתגבר, לנשוח שפתים ולשתוק. עכשיו, עם שאנו מהרהרים בהם, גדל הכאב על החיים הצעירים שנקטפו באכזריות.

אנו עברנו לבניין ולשיכון. ובכל פעם עולה שוב ההרהור: עד מה חסרים אנו אותם! בפלחה, על הטרקטורים, בענפי המשק השונים ובחיי החברה נשאר חלל ריק אשר אין מי שימלאו. לא זכו להיות איתנו בהיבנותנו. איבדנו אותם, ואין שישב האבדה.

בקדמה הוציאו חוברת זיכרון לרפא וליענקל'ה כעשר שנים לאחר מותם. החוברת משוכפלת בסטנסיל, ויש בה טקסטים שנכתבו בראייה לאחור. קטעים מתוכם מדגימים את השוני שבין בארי לבין קדמה בכל הנוגע לרטוריקה של האבל.

כותבת א"נ בתש"ח:

בחברתנו - הקולקטיב, במעגל חיי יום-יום יש ונבלע היחיד. ברגעי מבחן חמורים בחלקת הנכס היקר ביותר לכולנו - אחד מחברינו - עולה הרגשת הליכוד, הרגשת שותפות הגורל, ויחד עם זה, ערך היחיד עם המיוחד אשר לו.

כותב י"ב בתש"י:

נפלו. היישכחו? הנדאג שזכרם לא יסוף? כשחברים מקרוב באו, ילדים ונוער, ידעו מי הם היו? הן זו אגדת חיים שנפסקה. ואולי כדאי שבמרכז המחנה תעמוד אנדרטה צנועה ואבות יענו על שאלות ילדיהם ויספרו את אגדת הגבורה של רפא ויענקל'ה והיו הם סמל מחנך לאבות ולבנים כאחד.

כותב דוד בתש"ב:

לא, לא לשווא היה הקורבן, לא נעשיתם זרים. בהוויית חיינו שזורות דמויותיכם וזכרן ינון בתוכנו עד עולם.

אלא שקדמה התפרקה בשנת 1962. מספר משפחות עברו לבארי, ואיתן הועברו גם קבריהם של רפא ושל יענקל'ה.

מסורת חוברות הזיכרון נמשכת בבארי עד היום. כמו בשאר התחומים הקשורים למנהגי האבל, גם כאן האחריות שהיתה פעם בידי "בעלי תפקידים" עברה לידי המשפחה.

הקיבוץ מקיים טקסי זיכרון קולקטיביים ביום הכיפורים וביום הזיכרון לחללי צה"ל.

יום הכיפורים היה בתחילת דרכו של הקיבוץ יום עבודה רגיל, ואילו אחד במאי היה יום שבתון. לימים התהפכו היוצרות: אחד במאי כמעט נעלם, ויום הכיפורים הוא שבתון שבו פועל חדר האוכל במתכונת חג. על פי דברי ערך – לקסיקון בארי יום הכיפורים היה יום עבודה עד סוף שנות החמישים. החל מ־1950 ציינו בו את חג העלייה לקרקע ומ־1962 הפך לערב אזכרת נשמות קולקטיבי. נראה שהרעיון הוא גלגולו של טכס אזכרת הנשמות הנהוג בבתי הכנסת ביום הכיפורים. המלחמה הוסיפה לו ממד לאומי, שאיפשר לחברי הקיבוץ להתחבר אליו מחדש, וכך נתקבע בזכרונם של חברים רבים. אומר צ'יקו: "אחרי מלחמת יום הכיפורים החלטנו שזה יהיה ערב אזכרת נשמות של כל נפטרי בארי, כולל הסבים, כולל הילדים. אני מברך על כך, כי אני חושב שאנחנו צריכים לציין את היום הזה באופן מאוד מיוחד".

הטקס נערך במועדון לחבר. על מפות צהורות ועליהן בד שחור מונחים אלבומי זיכרון. בצד מונחת ערימת דפי זיכרון לאנשים שנפטרו במהלך השנה, והם מיועדים לתיוק ב"אוגדן הנפטרים" – קלסר משובח בכריכה אדומה שחולק לחברים לפני שנים. בשנים האחרונות מותקן צג מחשב ועליו תצוגה מתחלפת של תמונות הנפטרים ושמותיהם. תמונות ושמות מוצגים גם על שלושה לוחות גדולים התלויים על קיר המועדון.

שנים רבות הוקראו בטקס שמות כל האנשים שנפטרו בבארי מראשית ימיה. בשמת, שהיתה בוועדת אבלות, מספרת: "היה טקס ארוך שנקרא סדר יום הכיפורים. הוא כלל קטעי קריאה והקראת השמות המקובצים לפי מדורים: לילדינו הרכים, לנופלים, להורים, לחברים. הרבה

מזה אנדרד כתב. והיו תמיד המון משתתפים. זה טקס שהיו בוכים בו חופשי". מטבע הדברים הלכו רשימות הנפטרים והתארכו. על כן השתנתה בשנים האחרונות מתכונת הטקס: המסכת נגנזה וקוראים רק את שמותיהם של הנפטרים מהשנה החולפת. לאחר הטקס המקוצר מתחיל חלקו הראשון של יום עיון שיימשך עד מוצאי יום הכיפורים.

יום הזיכרון השני הוא יום הזיכרון הממלכתי לחללי צה"ל, שחל לפני יום העצמאות. דומה כי לא במקרה הוא משובץ בתוך תקופה קצרה המייצגת את המרכיבים המרכזיים של הזיכרון הקולקטיבי הישראלי: יום השואה, יום הזיכרון ויום העצמאות. חג הפסח קודם לימי הזכרון, וכך נוצר רצף המייצג את הקשר בין המסורת העתיקה של העם היהודי לבין תקומתו המדינית, ומועיד ל"מגש הכסף" את מקומו הראוי.

ערב יום הזיכרון מתחיל בטקס קצר הנערך ברחבה שבין חדר האוכל לבית העם, שם הותקנו בשעתו שני תרנים גבוהים: אחד לדגל הלאום והשני לדגל האדום. בשנים האחרונות מתנוססים על שניהם דגלי כחול-לבן. נער מלווה בתיפוף את הורדת הדגל לחצי התורן, נשמעת הצפירה הממלכתית ואחד מזוגות ההורים השכולים מוזמן להדליק את משואת הזיכרון. הטקס קצר יחסית, ומרכיבו - קטעי קריאה ונגינה - משתנים מעת לעת. הוא מסתיים בשירת התקווה. רוב הקהל עומד במהלך הטקס, הילדים לצד הוריהם. ערב קודם לכן מופיעות ביומן תזכורות, ובהן בקשות על סמך לקחי העבר: לא להישאר בחדר האכילה בזמן הטקס, להשאיר את הכלבים בבית ולפקח על התנהגות הילדים. בקשות אלו מעידות על הצורך לסגל את הציבור לשינויים בטקס.

יום הזיכרון הוא נקודת מוצא למעגלים מתרחבים של זיכרון: המשפחה, הקיבוץ והקולקטיב הלאומי-ישראלי. לא קל לשמור על האישי ועל הייחודי בתוך הלאומי והאחיד. תמר בן-צבי מספרת על טקס פתיחת יום הזיכרון: "במשך שנים זה היה טקס ממלכתי של הקיבוץ, ואף על פי שבכל פעם הדליקה משפחה אחרת את המשואה, לא היתה התייחסות לכאב הפרטי. לפני כמה שנים קיבלה עליה איילת גודארד את האחריות לטקס. בסוף הטקס היא הוסיפה מילים אישיות למשפחות השכולות, משהו בנוסח: משפחות יקרות, אנחנו יודעים ואנחנו איתכן. אותי זה מאוד ריגש". אורי בן-צבי, שמכיר את הקושי מהבית, עשה שנים לפני כן משהו דומה: בהיותו מזכיר שלח למשפחות השכולות מכתב השתתפות אישי בשם הקיבוץ, ובכך נתן מקום והכרה לכאב האישי בתוך האבל הקולקטיבי.

ביום הזיכרון עצמו נערך טקס בבית הקברות של הקיבוץ. לפני השעה 11, מוכנים לצפירת יום הזיכרון, מתכנסים בבית הקברות מאות אנשים: החל בקשישים על קלנועיות וכלה בילדי בית הספר היסודי העומדים סמוך לערמות הזרים שיניחו בעוד זמן קצר על קברי הנופלים. חולצות לבנות, מדבקות יזכור ועליהן פרח דם המכבים, לחישות ולחיצות ידיים של אנשים שלא התראו זמן רב, אולי מאז יום הזיכרון בשנה שעברה. דיבור מהוסה. ליד חלק מקברי הנופלים מתקבצות משפחות ענפות, לחלקם מגיעים חייל או חיילת נבוכים, מניחים זר פרחים ודגלון מטעם הצבא, ומצדיעים. הם ניצבים ליד הקברים כמו להחליף את המשפחה שאיננה עם הצפירה עומד הקהל דום ומרכין ראש. איש איש עם מחשבותיו, איש איש עם מתיו.

הצפירה דועכת ואנשים מתחילים לזוע במקומם. הטקס מתחיל בקריאת היזכור הממלכתית המאפיינת את כל טקסי הזיכרון בישראל. אחריה ידליקו נציגי ההורים השכולים לפיד שיבער לאורך הטקס כולו. שורה ארוכה של חברי קיבוץ לבושים חולצות לבנות ממתינה לתורה לעלות ולהשמיע קטעי קריאה קצרים לזכר הנופלים. רבים מבאי הטקס אינם מכירים אותם אישית: הראשונים שבהם נפלו לפני קום המדינה, האחרון לפני 30 שנה.

קטעי הקריאה מעניקים פנים ותואר לכל אחד מהשמות המוכרים של חללי בארי, ויש בהם תיאור קצר של תולדות חייו. בד בבד מדגישה אחידות הטקס הממלכתי את תפקידם המשותף כחוליות בשרשרת המגן. בטקס משובצים קטעים מתוך רפרטואר יום הזיכרון כמו "הצבי ישראל, על במותיך חלל". ילדי הקיבוץ מניפים את הדגלים, מניחים זרים, מלווים הורים שכולים והופכים שותפים פעילים למעגל הזיכרון.

יום הזיכרון מסתיים בטקס המעבר לחגיגות יום העצמאות. הציבור מתכנס על הדשא הגדול, ליד הבמה המרכזית ובסמוך לחדר הזיכרון החדש שנפתח בנשקיה. נפרדים מיום הזיכרון בטקס קצר, בהנפת דגלים לראש התורן, ובהכרזה "תם יום הזיכרון לחללי צבא ההגנה לישראל". ברצף אחד, ומעל אותה במה, מתחילות חגיגות יום העצמאות.

ימי הזיכרון יוצרים בתוך שטף היום-יום זמן להתייחדות עם זכר המתים. דרך נוספת היא הקמת אתרי זכרון במרחב החצר הקיבוצית, כך שעצם נוכחותם היא עדות מתמדת לזיכרון.

אנשי הקיבוץ הצעיר לא הקימו אתר זכרון לחללי מלחמת השחרור, והסתפקו באנדרטה משותפת דמויית מצבה בבית הקברות. שני אתרי ההנצחה הראשונים בבארי הוקדשו לשולה ולעזרא. שניהם היו אזרחים, ואולי יש בכך כדי להסביר את התגובה האינסטינקטיבית כמעט להקים אתר הנצחה. אומר במיק: "מלחמה זו מלחמה. שולה - זה היה משהו אחר. היינו כבר יישוב, ופתאום... זו היתה טראומה. רצינו להנציח אותה. שמו את האנדרטה והחברים שתלו עצים מסביב". המיקום נקבע, ככל הנראה, על פי מפעל הייעור של הקרן הקיימת לישראל, שהחל ב־1946 בנחאביר והגיע באותו זמן לאזור הכניסה לקיבוץ. על שמו של עזרא הוקם גן קטוסים ליד הבריכה, ואחר כך קראו לחדר הטבע על שמו. היום אין מי שזוכר איך התקבלו ההחלטות, ונוצר הרושם שהיה מדובר ביוזמות ספונטניות. באופן דומה, אולי, נקראה בריכת הילדים על שם אילן גדיש, שנפטר שנים קודם לכן והוא בן שש שנים.

דיון ציבורי בשאלת ההנצחה האישית עלה ב־1966 סביב הצעתה של משפחת צרניק לתרום כסף להקמת המוזיאון הארכיאולוגי שייקרא על שם גידי. פרוטוקול ישיבת המזכירות מ־25.2.1966 פותח כך:

סעיף 1: מוזיאון ארכיאולוגי. נמסרה אינפורמציה על הסכומים שעומדים לרשותנו למטרת הקמת המוזיאון הארכיאולוגי ע"ש גידי ז"ל. מקבלים את המלצת ועדת תכנון לבנות מבנה של 100 מ"ר במסגרת אזור ביתני תרבות.

רינה הברון זוכרת דיון נוקב שבמהלכו התנגד בודא לקריאת מקום ציבורי על שם אדם אחד, אהוב ככל שהיה. במחברת הפרוטוקולים השמורה בארכיון אין רישום של הדיון עצמו, אך שמו של בודא מופיע ברשימת הנוכחים. כך או כך, האוסף לא נקרא על שם גידי, ורק ב־2004 הועבר מהמקלט לתצוגה באחד מחדרי הכיתות שהתפנו כאשר בית הספר התיכון המקומי עבר למעלה הבשור.

הנוהג שאין לנכס מרחב ציבורי לזכרו של אדם אחד עדיין עומד בעינו, אף כי היו מעט חריגות ממנו. ההגבלה על הנצחה אישית במרחב יצרה מסורת של מפעלי הנצחה אישיים הפועלים במישור החברתי והתרבותי, כמו טיולים, הרצאות, תחרויות שחייה וערכי שירה. זכרו של המת משתלב במעגל החיים סביב פעילות שהיתה קרובה ללבו. כך התקיימו תחרויות שחיה על שם דובי עופר, וטיולים ארכיאולוגיים לזכר גידי.

בעשורים האחרונים פועלת בבארי ועדת הנצחה, ומטרתה ליצור מסגרות זיכרון קולקטיביות. לקראת שנת יובל החמישים של הקיבוץ הביאה ועדת הנצחה למזכירות הצעה לפרויקט חדר זיכרון, שיבנה בצמוד לספרייה וישמש חדר עיון. חדר זה הוקדש לכל אנשי בארי שהלכו לעולמם. קיר אחד בתוכו מוקדש לחללי צה"ל, ועליו מיצב של זיוה, אחותו של אורי חוטר־ישי: צנצנות פקוקות מונחות על מדפים קטנים ושקופים ובתוכן "משומרים" שמות הנופלים. בפינת החדר מסך מחשב ועליו מוצג אתר ההנצחה של בארי. בארון ממול, מאחורי דלתות עץ סגורות, יש מגירה אישית לכל נפטר, ובה דפי היומון שהוקדש לו, וכן תצלומים, מסמכים, חוברות זיכרון. גם כיום, אחרי שילדי בארי עברו ללמוד בבתי הספר של המועצה, החדר פעיל ואפשר לראות לא מעט סטודנטים המוצאים בו פינה שקטה ללמוד.

שש שנים לאחר הקמת חדר הזיכרון נחנך פרויקט הנצחה נוסף: דרך הבנים. בחורשה שליד בית הקברות סומנה דרך המובילה לתצפית על הנוף. שלט הכניסה מזמין לטיול: "פה, בחורשת עצי האורן, דרכו רגלי בנינו משחר ילדותם. פה קטפנו פטריות, פה מצאנו סתוניות וזמזומית לחה מגשם ולפעמים גם צב. החורשה הזו תזכור צעדיהם לעד". המילים מבטאות געגוע לנופי הילדות ולנופלים, שהם חלק בלתי נפרד מנופים אלו. הטקסט מדבר בגוף ראשון. יחד מצאנו וקטפנו. הם חלק מאיתנו, בשר מבשרנו, בחייהם ובמותם.

לצדי הדרך הוצבו לוחות זכוכית קטנים ושקופים, ועליהם טקסטים המתארים בניחוח נוסטלגי פרטים מהווי המקום: "גם למראה נושן יש רגע של הולדת, והוא הרגע שבו פורח כליל החורש מעל לצריף השוודי. הצריף ידע ימים יפים מאלה. הורים צעירים טיאטאו שם פעם עלי שלכת ממרפסתם, שעה שילדיהם בנו סוכות, ערכו מפקדי אש ושיחקו מחבואים על גזע כליל החורש. עברו ימים, ההורים עקרו מהצריף וילדיהם שהיו לחיילים לחשו מילות אהבה ראשונות בין קירות העץ הדקים. והצריף, שבע ימים ורוגז, לא חודשו נעוריו ימים רבים. רק מדי שנה יש לו עדנה לעונה קצרה, כשכליל החורש פורח בסגול מרשים על גג הרעפים הדהוי". הטבע, הקיבוץ והבנים נשזרים לכלל זיכרון אינטימי וקולקטיבי כאחד.

כעבור שש שנים נוספות, בערב יום הזיכרון תשע"ב, נחנך בלב הקיבוץ אתר הנצחה שלישי: הנשקיייה. עד לייעודו החדש היה זה מחסן השמירה של הקיבוץ, ובו הנשק של כיתת הכוננות. הבניין הקטן הוסב לחדר הנצחה לנופלים, ומגזרת ברזל של ברוש בגודל טבעי הוצבה לידו ורומזת על תוכנו. סיפורו של כל אחד מהחללים מוצג באופן אינדיבידואלי על גבי לוח זכוכית ובו תמונות וסיפורים. כל שלושה לוחות משתלבים לעמוד תאורה אחד, והם עומדים זה לצד זה במבנה שמעלה על הדעת מנורת קנים. בכל עמוד תמונה של מקום אהוב בקיבוץ. אפשר לסובב את סידרת העמודים כך שיתקבל פסיפס של אנשים, או של קיבוץ, או של אדם אחד על רקע תמונות הקיבוץ. בצד אלה מתקיים רובד קולקטיבי מקומי המשחזר רגעים בהיסטוריה של בארי כיישוב ספר ומביא מוצגים מעוררי נוסטלגיה. השילוב בין האישי לקולקטיבי נעשה בטון מינורי, ויוצר תחושה של כבוד, של אהבה ושל שייכות למקום.

הספר שאתם קוראים בו כעת הוא פרויקט ההנצחה הרביעי. כמו קודמיו, גם הפרויקט הנוכחי מנסה לתת מקום לאישי ולקולקטיבי כאחד: סיפורו האישי של כל חלל, סיפור בני משפחתו וסיפורו של הקיבוץ במלחמה ושכול.

הרעיון לכתיבת הספר לא נולד יש מאין. האנשים שהובילו את הפרויקט, ואלו שהתראיינו אליו, נושאים עמם שנים רבות זיכרון שאינו נותן מנוח. זהו זיכרון של כאב, של היעדר ושל אובדן. השפעתו ניכרת על משפחות ויחידים, אך עד כה לא היה לו מקום להתבטא. לעיתים קרובות, הראיונות לספר זה היו הפעם הראשונה שאנשים דיברו על מותם של הקרובים להם. עבור חלקם השתיקה ארוכת השנים הקשתה על הדיבור. אצל אחרים נבעו המילים בשטף, כאילו נפרץ סכר. אלו ואלו אמרו שהספר הוא הזדמנות להתחיל לדבר.

